

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

**Видавничий дім
«Гельветика»
2020**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Аміран Хевцуріані – PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет, м. Тбілісі, Грузія

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1))

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 8 від 21 травня 2020 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Кравець М. С., Павлюк С. П. Сьогодення української влади: філософія проблеми.....	7
Пахоменко С. П., Сараєва О. В. Взаємозв'язок ідентичності, пам'яті та безпеки як дослідницька парадигма (на прикладі Латвії).....	13
Руденко Ю. Ю. Місце національної ідентичності в системі ідентичностей: теоретичний та практичний виміри.....	19
Яковлева Л. І. Паритет легітимності та легальності: концептуальні засади політико-правового дискурсу.....	25

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Андрійчук Т. С. Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення.....	31
Арабаджиев Д. Ю., Сергієнко Т. І. Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах.....	36
Бадер А. В. Поняття та класифікація збройного насилля як суспільно-політичного феномену.....	44
Каменчук Т. О., Новохацька А. І. Варіативність внутрішнього і зовнішнього вектору розвитку України на шляху демократичних перетворень.....	49
Козьмініх А. В. Складники механізму реалізації інформаційної політики України.....	52
Музиченко Г. В. Ефективність витрат кандидатів на політичну рекламу в президентських кампаніях в Україні: порівняльний аналіз (2014 та 2019 роки).....	59
Назаров М. С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації.....	64
Наумкіна С. М., Нерубащенко І. А. Краудсорсинг як сучасна модель діалогової взаємодії в суспільстві.....	70
Осадчук І. Ю. Урядові кабінети в контексті функціонування атипової парламентської системи правління в державі Ізраїль (1996–2003 рр.).....	75

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Бакланова Н. М., Букач В. М. Зниження якості демократичної політичної культури в державах останніх розширень ЄС: чинники деструктивного впливу.....	83
--	----

Калініченко Б. М. Явище інформаційної війни в українських засобах масової інформації.....	88
Коцур Л. М. Формування негативного образу НАТО: радянська пропаганда та пострадянська риторика.....	94
Хорошилов О. Ю. Естетика архітектури в творенні політичних спільнот: емоції, стиль, інтеграція.....	101

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бєленко І. В. Еволюція виборчих систем як чинник розвитку демократії в країнах південноафриканського регіону.....	109
Бойчук О. І. Історична політика в польсько-німецьких відносинах у 2005–2007 роках.....	115
Вілкова Д. С. Віхи, тенденції та підходи до вивчення слабких держав.....	126
Кокорєв О. В. Регрес Латвії в запобіганні та протидії корупційним практикам: аналіз причин, наслідків, форм вияву.....	132
Кореньков О. О. Стратегія виснаження терористів «Ісламської держави» на прикладі кампанії в Іраку в травні-червні 2019 року.....	139
Ржевська Н. Ф. Модель реінтеграції окупованих територій Донбасу в контексті світової практики.....	155
Савич В. О. Вплив глобалізації на соціальну безпеку держави.....	163
Шевчук О. В. COVID-19 як інструмент гібридного впливу РФ на європейську систему міжнародних відносин.....	168

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан М. П. Порівняльний аналіз етнополітичного менеджменту в Словацькій Республіці та Україні (за результатами експертного опитування).....	177
---	-----

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Kravets M. S., Pavlyuk S. P. The present Ukrainian authorities: the philosophy of the problem.....	7
Pakhomenko S. P., Sarajeva O. V. Correlation between identity, memory and security as a research paradigm (on Latvian example).....	13
Rudenko Y. Y. The place of national identity in the system of identities: theoretical and practical dimensions.....	19
Yakovleva L. I. Parity of legitimacy and legality: conceptual foundations of political and law discourse.....	25

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Andriichuk T. S. Deliberative democracy: the modern normative approaches and features of practical implementation.....	31
Arabadzhiev D. Y., Sergienko T. I. Political manipulation and information and psychological security in political relations.....	36
Bader A. V. Concepts and classification of armed violence as a social-political phenomenon.....	44
Kamenchuk T. O., Novohatska A. I. Variability of internal and external vector of development of Ukraine on the path of democratic transformation.....	49
Kozminykh A. V. Components mechanism for implementing the information policy of Ukraine.....	52
Muzychenko G. V. Effectiveness of candidates costs on political advertising in presidential campaigns in Ukraine: comparative analysis (2014 and 2019).....	59
Nazarov M. S. National resilience of Ukraine: from conceptual foundations to practical implementation.....	64
Naumkina S. M., Nerubashchenko I. A. Crowdsourcing as a modern model of dialogue interaction in society.....	70
Osadchuk I. Y. Governmental cabinets in the context of functioning of the atypical parliamentary system of government in the state of Israel (1996–2003).....	75

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Baklanova N. M., Bukach V. M. Reducing the quality of democratic political culture in recent EU enlargement states: factors of destructive influence.....	83
Kalinichenko B. M. The phenomenon of information warfare in the Ukrainian media.....	88

Kotsur L. M. Formation of NATO's negative image: Soviet propaganda and post-Soviet rhetoric.....	94
Khoroshylov O. Y. Aesthetics of architecture in the creation of political communities: emotions, style, integration.....	101

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Bielienco I. V. The evolution of electoral systems as a factor in the development of democracy in the countries of the South African region.....	109
Boichuk O. I. Policy of history in the Polish-Germany relations in the 2005–2007 years.....	115
Vilkova D. S. Milestones, trends and approaches to the study of fragile states.....	126
Kokoriev O. V. Latvia's regression in preventing and counteracting corruption practices: analysis of causes, consequences, forms of manifestation.....	132
Korenkov O. O. “The Islamic State's” attrition strategy on the example of the burning crop company in Iraq in May-June 2019.....	139
Rzhevskaya N. F. Reintegration model of occupied Donbass territories in the context of world practice.....	155
Savych V. O. The influence of globalization on the social security of the state.....	163
Shevchuk O. V. COVID-19 as a tool of the Russian hybrid influence on the European system of international relations.....	168

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Zan M. P. Comparative analysis of ethno-political management in the Slovak Republic and Ukraine (on the results of expert survey).....	177
---	------------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Кравець Микола Степанович
Павлюк Степан Петрович

Сьогодення української влади: філософія проблеми

УДК 347.1:130.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-7-12>

Кравець Микола Степанович
кандидат філософських наук, доцент
ДВНЗ «Національний лісотехнічний
університет України»
вул. Генерала Чупринки, 103,
Львів, Україна

Павлюк Степан Петрович
доктор історичних наук, професор,
академік,
директор Інституту народознавства
Національної академії наук України
пр. Свободи, 15, Львів, Україна

В межах порівняльно-історичного методу аналізу сучасної соціальної філософії розкриті взаємозв'язки між різними соціальними явищами, які притаманні українському політичному простору вкінці 2019 – першій половині 2020 року. Такий підхід дав змогу виявити сутнісні причини розвитку групи соціальних явищ, зрозуміти, як і чому вони корелюють із розвитком суміжних соціальних спільнот, розкрити зміст низки гносеологічних, онтологічних та аксіологічних складників в сучасній політичній структурі українського суспільства.

В дослідженні показано, що українська політика вказаного періоду втратила єдиний вектор дії і розрахована на багатоваріантний підхід до розв'язання як стратегічних, так і тактичних завдань. Вказані явища викликали в багатьох українських політичних партнерів із Євросоюзу втрату інтересу до українських внутрішніх і зовнішньоекономічних проблем, створили реальні передумови до посилення російської експансії на українських теренах.

Наголошено на наявній недооцінці сучасним українським політичним корпусом політичного курсу Росії та її лідера, який попри всі колізії соціального розвитку Росії користується підтримкою значної частини електорату. Звернута увага на процеси неоднозначного підходу європейських політиків до проблеми захоплення Росією українських земель та втрату ними лідерства у політичному повсякденні сучасного світового розвитку. Порівняння політичного курсу нового українського керівництва з політичним курсом Росії попереднього 20-ти річного періоду свідчить про певну кореляцію цих явищ і наводить на думку про наявність в українському політикумі проросійських сил.

Розкрито те, що причини сучасного розвитку подій криються як у сьогоденні, так і в минулому історичному розвитку України. Зазначено, що в інформаційному форматі соціум буде самодостатнім для висхідного розвитку при наявності духовного інформаційного ресурсу, який є своєрідним рушієм для його поступу по висхідній суспільного прогресу.

В період незалежного розвитку сформувався стереотип соціальної розгубленості, коли з плином часу нічого не змінювалося як в історичній ретроспективі, так і в щорічній перспективі. В той же час формування нової української особистості відбувалося паралельно з процесом становлення української масової культури.

Ключові слова: соціальна філософія, політичне сьогодення, метод аналізу, масова культура, політична еліта, соціум, аксеологія, політичний піар.

Вступ. Насамперед українцям слід реально оцінити свого московського супротивника та усвідомити небезпечну тенденцію, започатковану українським політичним істеблішментом в останні місяці 2019 року. Тенденцію як тактику, відпрацьовану раніше в Росії, яка час від часу переноситься на український соціальний простір. З чого почав Президент РФ свою політичну кар'єру як одноосібного лідера держави? Різко збільшив фінансування армії та всіх силових структур; дозволив лояльним політичним структурам розкрадати сировинні матеріали, що дало в руки компромат і унеможливило їх майбутній політичний плюралізм; започаткував малозначимі соціальні проєкти, які стосувалися найбільш знедоленої маси росіян.

Віртуальний портрет російського лідера, створений в українських ЗМІ як політично безвідповідального керівника Російської Федерації, не відповідає дійсності і несе для України прогностичні політичні прорахунки. В.В. Путін володіє методиками політичного маніпулювання і управління державними структурами, має чітку мету (створення

нової Російської імперії), йому притаманне системне бачення шляхів досягнення імперської мети, а кроки прораховані на декілька позицій наперед (є багатоходовками).

Мета та завдання дослідження – проаналізувати на вказаному вище політичному фоні дії українського політикуму, виявити прорахунки та окреслити прогностичні варіанти їх подолання. У 2019 році молодий новообраний і малодосвідчений український політикум зустрівся з політичними інститутами нової тоталітарної Росії на чолі з її багаторічним лідером. На думку авторів, зрівнятися з ним у політичному маневруванні могли лише два українські президенти – частково Л. Кучма, повністю – П. Порошенко.

Результати. Нині системне гоніння на п'ятого президента, який вперше за більш ніж 300 років нашої історії відмежував Україну від «старшого брата», – це добре організована і проплачена багатоходовка російського керівництва. Не дивно, що європейські політики і дипломати розкритикували кримінальні провадження проти П. Порошенко

за підписання мінських угод. «Це Україна в найгіршому вигляді. Сором!», – зауважив колишній Прем'єр-Міністр Швеції К. Більдт [1]. Зазначені дії дискредитують і новообраного президента України.

Те, як працює команда нашого політичного противника, було продемонстровано на нормандському саміті в Парижі 9 грудня 2019 року. Сценарій був відпрацьований у Кремлі. Кортєж президента РФ привертав увагу. Він приїхав останнім як імператор, якого чекають, його кортєж не був рівний іншим. Характерною була поведінка недоступності, власної значимості. Все крутилося навколо нього, говорило: «Він». «Він» – господар у Європі, а не Макрон і Меркель. Тут не нічия, як писала українська преса, а повний провал європейської політики, а з нею й української.

З цього приводу німецьке видання Bild написало, що роками володар Кремля дурить нас [2]. З фундаментальних доленосних питань на жодному із попередніх самітів і багатосторонніх зустрічей не було досягнуто і не буде у найближчий час досягнуто прогресу. Все відбувається, як тенденція до піднесення авторитету російського лідера і його визначального впливу на події у Європі. Європейські політики ідуть на крок позаду після В. Путіна.

Доцільно звернути увагу і на те, що за три тижні до саміту в Парижі, 12 листопада, В. Путін підписав закон, згідно якого Росія більше не визнає одну із статей додаткового протоколу до Женевських конвенцій щодо захисту цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів [3]. Висновок – у російського керівництва, крім плану повзучої анексії українських (і не тільки) земель, існує і діаметрально протилежний план їх військового захоплення. Про це досить красномовно свідчить заява В. Путіна, зроблена ним 19 грудня на щорічній пресконференції про те, що до складу України входять споконвічно російські землі Причорномор'я та східної частини України й із цим треба щось робити [4]. Така заява була зроблена з однією метою – подивитися, як на майбутню військову агресію РФ відреагує світова спільнота.

З чого розпочала роботу нова українська влада? Підвищення індивідуальної заробітної плати до сотень тисяч у державних структурах або структурах, які забезпечують відносну соціальну стабільність держави; суттєве урізання соціального пакету в держбюджеті на 2020 рік. Це в той час, коли 25 відсотків українців фактично перебувають за межею бідності, фактично на межі вимирання.

Доцільно нагадати, що масові виступи львів'ян з вимогою самостійності України початку 90-их років включали незадоволення великими зарплатами партократів. Вони перевищували пенсії в три, чотири рази. В сучасних партократів заробітна плата перевищує пенсії у сотні, а то і тисячі разів. Українське суспільство поступово доростає до розуміння рабської експлуатації з боку влас-

ної владної політичної еліти. Аналіз подій в українському соціумі з початку 2020 року наводить на думку про започаткування процесу дискредитації і морального знищення тих, хто на Майдані став на захист України. Українці поки що мовчки сприймають своє рабське становище.

Українцям потрібно набратися мужності і подивитися правді у вічі. З 2014 року на кордоні із сепаратистами нічого не міняється і не зміниться. Автори статті нагадують, що Росія ні на крок не поступилася у Придністров'ї, Абхазії, Осетії, Сирії, Венесуелі тощо. Українці як гинули, так і майже щоденно гинуть на кордоні. Це пов'язано насамперед з російською ментальністю, яка може змінитися тільки при розпаді Росії як імперії. ОРДЛО перетворилося у політичний піар політиків, «замішаний» на крові українців. Так. В.В. Путін пропіявився як миротворець; запропонував розведення провести по всій лінії; чисто і політично виважено обіграв як українських політиків, так і європейських. Головна мета Москви – не допустити Україну в НАТО. Автори звертають увагу на те, як ця мета хитро, підступно і продумано досягнута.

Невідомо з яких причин, але саме в цей складний період помічник президента США з національної безпеки Р. О'Брайен заявив, що зараз Україну не слід приймати в НАТО через війну з Росією, щоб не ставити альянс під загрозу військової конфронтації з Москвою (чим закінчилася аналогічна політика вкінці 40-х всім відомо) [5]. Росії на високому рівні дали зрозуміти, що доки триватиме конфлікт (фактично доки українців будуть додому везти в домовинах), доти Україні не бачити місця в НАТО, а отже і захисту від Росії. В такому випадку захиститися Україна повинна самостійно, створивши на міжнародній арені потужну проукраїнську коаліцію. Розведення військ вигідне насамперед Росії, це піар на псевдовидимість поступу з її боку. Розведення закріпить на тривалий час проросійський статус окупованих територій.

Автори нагадують, що нині російські паспорти на цих територіях отримали понад 150 тисяч громадян. Через п'ять-десять років з'явиться нове покоління із майже 100 відсотковим статусом громадян Росії і з російським світобаченням. Проблема повернення українських територій зникне сама по собі. Саме цих п'ять-десять років і не вистачає В.В. Путіну. Отже, час працює не на Україну.

Слід усвідомити, що без їх визначеної позиції щодо конфлікту на ситуацію впливатиме лише Росія. Про неоднозначну поведінку європейців можна зробити висновок із того, що в окремих досить впливових європейських засобах масової інформації подаються мапи України без Криму. Це не випадково. «Хтось» дуже цілеспрямовано готує європейську громадськість до думки про Україну без Криму [6].

В більшості зарубіжних видань підкреслюється, що П. Порошенко був найпошлюбніший і найбільш результативний президент щодо здобуття Україною незалежного проєвропейського вектору розвитку. Тож якщо українці самі його «здали», то їм європейські цінності не притаманні, в них генетична ностальгія за безкоштовними путівками на Соловки. Те, що Європа зможе стримати Росію без США, – міф. Російський солдат, на відміну від європейського, служить за покликанням створення нової Російської імперії. Такого солдата важко зупинити. В цьому випадку європейським лідерам слід усвідомити, що якщо окремі російські політики заявляють, що російські танки протягом тижня будуть у Варшаві, то вони знають, про що говорять.

Чому так сталося? Що вплинуло на формування сучасної філософії українського вибору? Автори зазначають, що в інформаційному форматі соціум буде самодостатнім для висхідного розвитку при наявності духовного інформаційного ресурсу. Однак протягом останніх трьох століть в цей ресурс як українські сусіди, так і самі українці «підливали» ідеологічні домішки (меншовартості, старшого брата, державницької нездатності, примітивної культурності тощо). Сформувався *стереотип соціальної розгубленості*, коли з плином часу нічого не змінювалося. Це суттєво вплинуло на поведінку українського електорату в останні 10 років. Отже, пояснення слід шукати в особливостях становлення української особистості з кінця ХХ століття, коли почався процес формування особливого прошарку української масової культури.

Сьогодні ніхто не заперечує того факту, що трансформація індивідів у поле масової культури в основному відбувається в школі – соціальному інституті, якому українська держава за всі роки своєї незалежності практично не приділяла уваги. Своїх дітей український політикум навчав за кордоном, а дітей свого електорату – у матеріально вимираючих школах. Як наслідок понад 20 років в українській школі авторитет мають соціальні лінивці – молоді люди, не здатні до створення навіть примітивних засобів праці, з претензіями на особисту значимість. На початку ХХ століття не тільки у карпатських, волинських селах, а по всій Україні батько дитини, побачивши вчителя, знімав капелюха, сьогодні – ... ? Школи «вражені» вірусом посередності, примітивності. Престижем стало не оволодіння знаннями, а володіння цінними речами, тому формується потреба їх відібрати.

Всім варто зрозуміти, що не на ринку і сцені, а саме в освіті формується майбутнє України. втілене в дітях як пересічних українців, так і олігархів. Настала пора подивитися правді у вічі і проаналізувати, чому 80% старшокласників стали просто не придатними до навчання [7]? Чому частина випускників магістрів вишів у практичних навичках

інженерної діяльності не дотягують до рівня відмінника ПТУ 90-х років? В містах можна побачити соціальні стенди про безпечний секс замість пропаганди здорового духовного і фізичного способу життя, престижу праці. Може слід почати зі стендів, як правильно систематизувати свої мізки, тоді і друге автоматично стане на місце.

Молода людина після закінчення школи повинна усвідомлювати свої здібності і знати, яке місце вона може зайняти у суспільстві, як працювати далі над своїм інтелектом, щоб це місце відповідало її амбіціям. Задумаємось, чому з української армії за останні два роки (2017-2018) звільнилося понад 40 тисяч осіб [8]? За п'ять років в Україні було засуджено понад 9,5 тисяч військовослужбовців [9]. Це шлях до катастрофи. Адаже ставка Кремля на повторення кримського варіанту зберігається і нині.

Діяльність українського політикуму з формування української особистості швидше нагадує позанаукові пошуки на рівні здорового глузду, спродуковані по незнанню чи на замовлення поза межових політичних структур. Слід зрозуміти, що найбільше багатство України – це Творцем дана природа і люди. Натепер це багатство ми втрачаємо в АТО. Втрачаємо не просто людину, а низку вже ніколи не народжених поколінь заради формування свідомого, духовно багатого українства.

Однак нині маємо: на одному полюсі – національне приниження українських заробітчан, нездатних добре жити в своїй державі, хвороби, екологія, наркотики, алкоголізм, суїциди, на іншому – розкіш тих, хто відкрито демонструє неповагу до свого народу і живе за його рахунок. Все це – опосередкований геноцид проти власного народу. Доведені до відчаю, голосуємо за кілограм гречки, цукру, за які ми вже заплатили, бо вони у нас вкрадені. Ми як і раби Римської імперії не думаємо про своє визволення, а про те, як би мати своїх власних рабів. Якщо волинські селяни сприяли знищенню тисяч гектарів землі, то це говорить про одне – ми духовно не стали і не відчуваємо себе власниками землі української, вона нам чужа. Отже і її можна продати чи подарувати ворогу. Цей історичний момент добре усвідомили ті, хто цього прагне.

Явище відособленого світобачення набуває на українських теренах системного характеру. Змінити систему можна лише за умови, коли ми будемо в змозі змінити самих себе. Автори зазначають, що тест Трампа на антикорупційність був провалений заявою нашого президента про «свого на 100 відсотків прокурора». Трамп зрозумів, що корупція в Україні – це національна риса і спосіб нашого буття. Вона не поза нас, вона в наших мізках. Масова культура українського суспільства з її особливим світобаченням є його всезагальним явищем.

Якщо проаналізувати заяви та виступи багатьох українських політиків сьогодні, то виявиться, що вони є досить примітивними, в них відсутній аналіз і синтез явищ, не визначені постановочні проблеми, автори не володіють методами їх дослідження і наукового управління, не розрізняють стратегію і тактику розв'язання складних питань розвитку українського соціуму. Все розраховано на духовно виснажені і матеріально знедолені маси людей. Тому досить легко кожний новий політикум приходять до влади за рахунок гречки чи цукру. Український електорат нині сприймає світ таким, яким його подає інтернет. Молода людина відчуває себе гірше рабів Римської імперії. В них була перспектива, навколо нас все чуже – продане, приватизоване, здане в оренду.

Українець у власній країні народжується рабом, а не вільною українською особистістю. Він реально вільний від засобів виробництва, заводів, палаців тощо, вони у чужій власності, залишилося ще позбавити його землі предків. Внаслідок цього формується масова культура безбатьківщини. Там, де немає святості буття, соціум перетворюється у стадо. За неодноразовими опитуваннями авторів молодих людей і студентів серед десяти запропонованих цінностей патріотизм і національна свідомість посідають 7–10 місця. 59% молоді із 10 запропонованих заходів хочуть брати участь у розважальних діях, лише 5–10 відсотків – у духовних, а у світоглядно-пізнавальних – лише 3%. Тенденція загрозлива. У середовищі української масової культури розпочався процес формування аморфного, безнаціонального індивіда з мізками у айфоні, який комфортно себе буде почувати при наявності «Хліба» і «Видовищ».

Найбільшим досягненням українського політикуму у 2018–2020 роках стала «розбудова» фабрики локшини на вуха українців так, що окремі локшини почали заміщати наші мізки. Для масової культури це була принада, і вона на неї клюнула. Нині нічого не змінилося: одні створюють проблеми, інші кажуть, як їх вирішити на рівні масового сприйняття, треті продовжують красти, якщо не можна безпосередньо, то опосередковано. Чому до Верховної ради обрали саме таких? Інших немає. Верховна рада – це дзеркало сучасного українського соціуму. Можливо, українці нарешті подивляться в це дзеркало. Український політичний істеблшмент хоче побудувати український Лас-Вегас, де будуть продавати секс за гроші. Потрібно будувати не Лас-Вегас, а розбудовувати державу, в якій мораль буде адекватна українському менталітету.

Українці мають право поставити запитання. Чого вдалося досягнути? Скажемо відверто – з доленосних питань нічого. У нового українського політикуму є спроби на рівні президента, але їх немає на рівні депутатського корпусу. Останні

виступи президента свідчать, що як набрана, так і нещодавно реорганізована ним команда науково обмежена і політично недосвідчена. З подання своїх радників президент оголошує п'ять елементів формули майбутнього України [11]. Автори зазначають, що формула як математичне поняття передбачає рівність правої і лівої частин і подає криву розвитку процесу.

Оголошена президентом формула відображає перелік добрих намірів, які може подати будь-яка галичанка з українського гірського села. Що робити, знає кожен українець. Як робити, може знати високоосвічена національна еліта, а її у президентській команді немає. Автори аналізують лише один, перший пункт – мир. «Без миру ніякого розвитку бути не може...», – зазначає президент. Команда президента повинна знати, що миру на десятки років не буде. Отже, для українців вже подана перспектива злиденного існування. У формулі мала б бути подана технологія як, за якими методами, з допомогою яких механізмів досягти миру, або технологія, як в довготривалих умовах без миру вивести Україну на європейські стандарти життя для всіх українців.

Інші пункти є ще більш соціально-економічно і політично декларативними. Вміння будь-якого керівника, в тому числі і президента, полягає не в тому, щоб все знати самому, а в тому, щоб підібрати професійно кваліфіковану команду. Над цим ще варто попрацювати. Зокрема, попередній радник секретаря Ради національної безпеки і оборони з реінтеграції та відновлення Донбасу С. Сивохо називав п'ять кроків, покликаних допомогти «ментально повернути» людей на тимчасово окупованих територіях. Ідея була подана на рівні кухонних міркувань, мало місце повне нерозуміння змісту запропонованих понять. З такими порадами президент нашої держави не зможе реалізувати задекларовані, вкрай важливі для нашого розвитку програми [12].

На думку авторів, цей процес (політичної некомпетентності) набуває системних ознак, що вже формує аморфне соціополітичне поле українського політикуму (ніхто не знає, що робити). Так. 25 грудня цього року нардеп від «Слуги народу» О. Устенко заявив, що РФ напала на Україну в 2014 році за відміну мовного закону [13]. Цікаво, що за день до цього (24 грудня) в інтерв'ю радіостанції «Ехо Москви» О. Лукашенко заявив, що Україна сама дала привід до українсько-російського конфлікту. Як заявив О. Лукашенко: «Росіяни почали душити, мова там і інше...» [14]. Такий збіг подій – це випадковість чи закономірність? Цими заявами започаткована нова інформаційна програма про те, що в усьому винна Україна. Шкода, що вже не можливо запитати, що думають про це ті українці, які віддали своє життя на Сході. Що можна сказати про заяву пана О. Устенко? Політичний балаган! Напад на Україну, його стратегія і тактика готувалися в РФ роками.

Висновки. Що робити? Насамперед, навчити апарат методології аналізу і синтезу складних соціально-політичних питань і технології їх вирішення; виробити нову (прозору) програму дій (технологію), адекватну соціально-політичній та економічній ситуації сьгоднішньої України, Євросоюзу та Росії. Новому політичному бомонду України, як і всім українцям, варто усвідомити просту істину, що політичне керівництво Росії не санкцій боїться, а створення на її кордонах економічно процвітаючої, авторитетної на міжнародній арені, військово-сильної слов'янської держави, що неминуче призведе до політичних деформацій у себе.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Европейские политики и дипломаты раскритиковали новое уголовное производство ГБР в отношении экс-президента, лидера «Евросолидарности» Петра Порошенко за подписание минских соглашений. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2019/12/11/novost/politika/evroparlamente-raskritikovali-proizvodstvo-otnoshenii-poroshenko>.
2. Путін – обдарований актор і роками водить нас за ніс, – Bild про нормандський саміт. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20191210-putinobdarovanyj-aktor-i-rokamy-vodyt-nas-za-nis-bild-pro-normandskyj-samit/>.
3. Путін підписав закон 12 листопада. URL: <https://gordonua.com/ukr/tags/vladimir-putin.html>.
4. Путін назвав «споконвічні російські землі» в складі України. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/politics/putin-nazval-iskonno-russkie-zemli-v-sostave-ukrainy-1376918.html>.
5. Украина без Крыма: журнал The Economist опубликовал карту без аннексированного полуострова. URL: <https://ukranews.com/news/668078-karta-ukrainy-krym-the-economist-ne-vklyuchil-v-territoriyu-ukrainy>.
6. «Было бы непривлекательно»: у Трампа огорчили заявлением по вступлению Украины в НАТО. URL: <https://www.segodnya.ua/politics/bylo-by-neprivlekatelno-u-trampa-ogorchili-zayavleniem-po-vstupleniyu-ukrainy-v-nato-1364446.html>.
7. Рівень знань українських школярів нижче середнього: результати міжнародного дослідження. URL: <http://dialogs.org.ua/people/30936/>.
8. Українська армія розбігається: чому і як це зупинити. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45739005>.
9. Прокурор розповів, скільки в Україні засуджених військовослужбовців. URL: <http://www.bagnet.org/news/politics/414552/prokuror-rozpoviv-skilki-v-ukrayini-zasudzenih-viyskovosluzhbovtiv>.
10. Екс-міністр оборони розкрив кількість військових-зрадників України під час захоплення Криму. URL: <https://www.unian.ua/politics/2387487-eks-ministr-oboroni-rozkriv-kilkist-zradnikov-ukrajini-pid-chas-zahoplennya-krimu-rosiyanami.html>.
11. Зеленский рассказал про пять элементов «формулы будущего для Украины». URL: <https://www.ostro.org/general/society/news/581419/>.
12. Відмовитись від слова «сепари»: Сивохо назвав п'ять кроків для повернення окупованого Донбасу. URL: <https://prm.ua/vidmovitis-vid-slova-separi-sivoho-nazvav-p-yat-kroktiv-dlya-povernennya-okupovanogo-donbasu/>.

13. Нардеп от «Слуги народа» заявил, что РФ напала на Украину из-за отмены языкового закона. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nardep-slugi-naroda-zayavil-rf-napala-ukrainu-1577263422.html>.

14. Лукашенко об агрессии РФ: «Украина хоть и маленький, но дала повод». URL: https://sensor.net.ua/news/3167251/lukashenko_ob_agressii_rf_ukraina_hot_i_malenkiyi_no_dala_povod.

REFERENCES:

1. Europejskye polityky y dyplomaty raskrytkovaly novoe uholovnoe proyzvodstvo HBR v otnoshenyy eks-prezydenta, lydera "Evrosolydarnosty" Petra Poroshenko za podpysanye mynskykh sohlashenyi. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2019/12/11/novost/politika/evroparlamente-raskritikovali-proizvodstvo-otnoshenii-poroshenko>.
2. Putin – obdarovanyi aktor i rokamy vodyt nas za nis – Bild pro normandskyi samit. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20191210-putinobdarovanyj-aktor-i-rokamy-vodyt-nas-za-nis-bild-pro-normandskyj-samit/>.
3. Putin pidpysav zakon 12 lystopada. URL: <https://gordonua.com/ukr/tags/vladimir-putin.html>.
4. Putin nazvav "spokonvichni rosiiski zemli" v skladi Ukrainy. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/politics/putin-nazval-iskonno-russkie-zemli-v-sostave-ukrainy-1376918.html>.
5. Ukrayna bez Kryma: zhurnal The Economist opublikoval kartu bez anneksirovannoho poluostrova. URL: <https://ukranews.com/news/668078-karta-ukrainy-krym-the-economist-ne-vklyuchil-v-territoriyu-ukrainy>.
6. "Было bynepryvlekatelno": u Trampa ohorchyly zaiavleniem po vstupleniyu Ukraynyv NATO. URL: <https://www.segodnya.ua/politics/bylo-by-neprivlekatelno-u-trampa-ogorchili-zayavleniem-po-vstupleniyu-ukrainy-v-nato-1364446.html>.
7. Riven znan ukrainskykh shkoliariv nyzhche serednoho: rezultaty mizhnarodnoho doslidzhennia. URL: <http://dialogs.org.ua/people/30936/>.
8. Ukrainska armiia rozbihaietsia: chomu i yak tse zupynyty URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45739005>.
9. Prokuror rozpoviv, skilky v Ukraini zasudzhenykh viiskovosluzhbovtiv. URL: <http://www.bagnet.org/news/politics/414552/prokuror-rozpoviv-skilki-v-ukrayini-zasudzenih-viyskovosluzhbovtiv>.
10. Eks-ministr oborony rozkryv kilkist viiskovykh-zradnykiv Ukrainy pid chas zakhoplennia Krymu. URL: <https://www.unian.ua/politics/2387487-eks-ministr-oboroni-rozkriv-kilkist-zradnikov-ukrajini-pid-chas-zahoplennya-krimu-rosiyanami.html>.
11. Zelenskyi rasskazal pro piat elementov "formulybudushcheho dlia Ukrayny". URL: <https://www.ostro.org/general/society/news/581419/>.
12. Vidmovytys vid slova "separi": Syvokho nazvav piat kroktiv dlia povernennia okupovanoho Donbasu. URL: <https://prm.ua/vidmovitis-vid-slova-separi-sivoho-nazvav-p-yat-kroktiv-dlya-povernennya-okupovanogo-donbasu/>.
13. Nardep ot "Sluhy naroda" zaiavyl, chto RF napala na Ukraynu yz-za otmenyyazykovoho zakona. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nardep-slugi-naroda-zayavil-rf-napala-ukrainu-1577263422.html>.
14. Lukashenko ob ahressyy RF: "Ukrayna khot y malenkiyi, no dala povod". URL: https://sensor.net.ua/news/3167251/lukashenko_ob_agressii_rf_ukraina_hot_i_malenkiyi_no_dala_povod.

The present Ukrainian authorities: the philosophy of the problem

Kravets Mykola Stepanovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor
Ukrainian National Forestry University
Generala Chuprynyky str., 103,
Lviv, Ukraine

Pavlyuk Stepan Petrovitch

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Academician,
Director of the Institute of Ethnology
National Academy of Sciences of Ukraine
Svobody Avenue 15, Lviv, Ukraine

Within the comparative-historical analysis of modern social philosophy, the relationships between different social phenomena inherent in the Ukrainian political space at the end of 2019 – the first half of 2020 are revealed. This approach revealed the reasons for the development of a group of social phenomena and helped to understand how and why they correlated with the development of related social communities. It also revealed the content of a number of epistemological ontological and axiological components in the modern political structure of Ukrainian society.

It is scientifically substantiated that Ukrainian politics of this period has lost a single vector of action and is aimed at a multivariate approach to solving both strategic and tactical tasks. Such phenomena caused many Ukrainian political partners from the EU to lose interest in Ukraine's domestic and foreign economic problems, and created real prerequisites for enhancing Russian expansion in the Ukrainian territory. The article underscores the current underestimation of the political course of Russia and its leader, who, despite all the conflicts of social development in Russia, enjoys the support of a large part of the electorate.

Attention is drawn to the processes of the ambiguous approach of European politicians to the problem of the seizure of Ukrainian lands by Russia and the loss of their leadership in the political everyday life of modern world. Comparing the political course of the new Ukrainian leadership with the political course of Russia in the previous 20-year period indicates a certain correlation of these phenomena and suggests that there are pro-Russian forces in the Ukrainian politicum.

It is revealed that the reasons of the modern events lie in the present and past historical development of Ukraine. It is stated that in the information format the society will be self-sufficient for the growing development in the presence of a mental information resource, which is a kind of driving force for its social progress. During the period of independent development, a stereotype of social confusion formed, when nothing changed over time, both in historical retrospect and in the annual perspective. At the same time, the formation of a new Ukrainian personality took place in parallel with the process of becoming a Ukrainian mass culture.

Key words: social philosophy, political present, method of analysis, mass culture, political elite, society, axiology, political public relations.

Пахоменко Сергій Петрович
Сараєва Ольга Віталіївна

Взаємозв'язок ідентичності, пам'яті та безпеки як дослідницька парадигма (на прикладі Латвії)

УДК 930.1-049.6:94(474.3)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-13-18>

Пахоменко Сергій Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
запрошений дослідник факультету
соціальних наук
Латвійського університету
вул. Лаунас, 4, Рига,
Латвійська Республіка,
доцент кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики
Маріупольського державного
університету
пр. Будівельників, 129,
Маріуполь, Україна

Сараєва Ольга Віталіївна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософських наук
та історії України
ДВНЗ «Приазовський державний
технічний університет»
вул. Університетська, 7,
Маріуполь, Україна

У статті розкриваються теоретичні аспекти взаємозв'язку ідентичності, пам'яті й безпеки на прикладі Латвії. Актуальність теми зумовлена тим, що нині все частіше історична пам'ять та ідентичність почали усвідомлюватися як важливий елемент національної безпеки, який можна позначити як «сек'юритизацію» пам'яті й ідентичності.

Мета статті – з'ясувати теоретичний зв'язок ідентичності, пам'яті й пропаганди, сформулювати парадигму дослідження латвійського кейсу, який є одним із найпоказовіших щодо визначеної проблеми.

В якості теоретико-методологічного підґрунтя автори спираються на конструктивістське розуміння безпеки, системно оформлене в дослідженнях представників Копенгагенської школи, які розглядають безпеку як соціально конструйоване явище і визначають однією з її основних цілей захист ідентичності. По-перше, як і у випадку з безпекою колективна пам'ять також соціально детермінована. По-друге, колективна пам'ять лежить в основі різних форм ідентичності, зокрема національної. По-третє, колективна пам'ять є не тільки об'єктом захисту, але і тим ресурсом, спираючись на який актори безпеки ідентифікують загрозу, формують образ ворога і визначають засоби захисту.

З огляду на цю парадигму актори пояснюють, чому латвійські політичні еліти виголошували зміст національної безпеки, спираючись на минулий травматичний досвід колективної пам'яті радянського періоду (депортації, репресії), але для російськомовної громади ці смисли залишалися чужими. Під впливом активної історичної політики Росії вона стрімко сек'юритизувала свій наратив із протилежним розумінням ключових подій історії ХХ століття. Це породило так звану дилему соціальної безпеки, в якій будь-яка дія латвійської держави з фіксації національного наративу сприймається на внутрішньому рівні (рівні російськомовної громади) й особливо на зовнішньому (рівні РФ) як загроза для своєї історичної пам'яті та ідентичності, зумовлює спіраль сек'юритизації.

Ключові слова: ідентичність, пам'ять, безпека, парадигма, Латвія, сек'юритизація, Копенгагенська школа.

Вступ. Інструменталізація історії та використання її для досягнення політичних цілей вже досить давно є поширеною практикою. Цю практику зазвичай називають історичною політикою, метою якої є формування певного концепту, наративу колективної пам'яті суспільства. Попри деяке її засудження в академічному й ліберальному політичному середовищах не можна не визнавати засадничої ролі історичної пам'яті для ідентичності суспільства, особливо в процесі національно-державної емансипації.

Останнім часом історична пам'ять почала активно просуватися в якості ідеологічного супроводу і навіть аргументації дій міжнародного характеру. Риторика про «споконвічні землі», взаємні звинувачення в історичному ревізіонізмі і «переписуванні» історії, так звані «війни пам'яті» стали знаковим явищем у міжнародних відносинах, особливо між країнами Балтії та Росією. У зв'язку з цим історична пам'ять і ідентичність почали усвідомлюватися як важливий елемент національної безпеки, який можна позначити як «сек'юритизацію» пам'яті та ідентичності.

Для позначення теоретичних рамок дослідницької парадигми пам'яті, ідентичності й безпеки

в статті використано латвійський кейс. Латвія – одна з тих країн, які є найбільш уразливими в інформаційно-когнітивній війні з використанням історичної пам'яті. По-перше, як і всі країни Балтії, будучи свого часу радянською республікою, Латвія досі відчуває інформаційні та економічні загрози з боку РФ. По-друге, наявність значної кількості російськомовного населення зі своєю ідентичністю і колективною пам'яттю, які останнім часом посилено дрейфують у бік російських пропагандистських моделей, і є передумовою загрози консолідації суспільства і забезпечення подальшої розділеності громадянського суспільства на два табори.

Не випадково в Концепції національної безпеки Латвії, прийнятій у серпні 2019 року, історична пам'ять позначається як важливий елемент безпеки, а раніше концепт «двох тоталітаризмів» був вписаний до Конституції Латвійської Республіки, у преамбулі якої сказано, що «народ Латвії засуджує комуністичні і нацистські тоталітарні режими та їхні злочини».

Мета і завдання. Мета статті – з'ясувати теоретичний зв'язок ідентичності, пам'яті й пропаганди і сформулювати парадигму дослідження латвійського кейсу.

Методи дослідження. В якості теоретико-методологічного підґрунтя автори спираються на конструктивістське розуміння безпеки, системно оформлене в дослідженнях представників Копенгагенської школи, які розглядають безпеку як соціально конструйоване явище і визначають однією з її основних цілей захист ідентичності. Відповідно до цього підходу в статті показана кореляція пам'яті і безпеки щонайменше в трьох ракурсах. По-перше, як і у випадку з безпекою колективна пам'ять також соціально детермінована. По-друге, колективна пам'ять лежить в основі різних форм ідентичності, зокрема національної. По-третє, колективна пам'ять є не тільки об'єктом захисту, але і тим ресурсом, спираючись на який актори безпеки ідентифікують загрозу, формують образ ворога і визначають засоби захисту.

Результати. Шлях до теоретичного осмислення взаємозв'язку ідентичності, пам'яті й безпеки протрували критичні дослідження безпеки, провідну роль в яких зіграла Копенгагенська школа. Вона сформувала потужну альтернативу «класичним» реалістичним теоріям безпеки в руслі постмодернізму.

Копенгагенська школа запропонувала радикальний розворот до дослідження безпеки, який спрямовував фокус вивчення з військово-стратегічної безпеки держави в її формальних державно-територіальних рамках на безпеку людини як члена соціальної спільноти, яка існує в певному культурному, ідеологічному просторі. При цьому не йшлося про виключення національної безпеки як такої з предмету дослідження, а було додано ще один аспект – здатність забезпечувати ідентичність суспільства і держави, що стало дуже актуальним в умовах глобалізації [1, с. 18–19].

Таке розширене тлумачення безпеки дозволило «копенгагенцям» виділити кілька секторів безпеки: економічний, соціальний, політичний, військовий і екологічний. Взаємозв'язок секторів очевидний, і в той же час питання цінностей, ідентичності (зокрема історичної пам'яті) містяться у соціальній і політичній площинах, які й будуть основними полями для цього дослідження.

Соціальну безпеку представники Копенгагенської школи визначали в стійкості, в прийнятних умовах для еволюції, традиційних моделях мови, культури, релігійної та етнічної самобутності та звичаїв [14]. Цей акцент є ключовим у їхніх підходах до соціальної безпеки. Вчені підкреслювали, що в Європі соціальна безпека – це насамперед безпека націй, етнічних груп, подібних націям, меншинам, регіонам [2, с. 132]. Таким чином безпека належить не тільки до поняття виживання держави, а й до розуміння виживання групової ідентичності.

У випадку Латвії одним із найокресленіших полів для вивчення соціальної безпеки є групова

ідентичність в умовах наявності двох етнічних громад країни. У зв'язку з цим латвійська дослідниця Ж. Озоліня застосовує концепцію трьох типів дилеми соціальної безпеки для етнічних спільнот, сформульовану П. Рое, – гостра соціальна дилема, постійна і слабка [10, с. 72].

Екстраполюючи цю формулу на взаємини Латвійської держави й етнічних латишів із російськомовною громадою, Ж. Озоліня бачить наявність усіх трьох дилем безпеки [9, с. 26]. Після проголошення незалежності на початку 1990-х років, коли латиші шукали свою оновлену ідентичність, засновану на європейських цінностях, представники російської громади сприймали ці спроби як загрозу своїй ідентичності.

Таким чином, постійна дилема соціальної безпеки була домінуючою. Вступ до ЄС і НАТО, який латвійське суспільство сприйняло як незворотність суверенітету держави і стійкості нації, викликав неоднозначну реакцію з боку російськомовного співтовариства, яке сприйняло це як загрозу для спільноти, національна ідентичність якої пов'язана з Росією. Як наслідок – жорстка дилема безпеки суспільства була і залишається першочерговою [9, с. 26–27].

Автори доповнюють цю екстраполяцію в контексті історичної пам'яті двох громад. Пошук нової ідентичності для латишів передбачав не тільки її адаптацію до європейських цінностей, а й становлення національного історичного нарративу, який з одного боку проводив лінію спадкоємності від міжвоєнної державності до її відновлення в 1990-ті роки, а з іншого – однозначно оцінював радянський період як окупаційний, який перервав природний хід національної історії [15, с. 52].

Для латишів радянські депортації 1941 та 1949 років були головною травмою і тією віссю, навколо якої формувалася їх ідентичність у ХХ столітті. В. Скультанс стверджує, що цей трагічний сюжет їх історії має таке ж значення як Голокост для євреїв [12], тобто він так само міцно закарбований на рівні індивідуальної та соціальної пам'яті. Це абсолютно суперечило сприйняттю історії в дусі радянського нарративу, властивого російськомовній громаді, адже основа нарративу російськомовної громади – радянське «звільнення» Латвії від нацистів і комеморація 9 травня як Дня перемоги.

Здається, саме це, а не тільки європеїзація Латвії викликало у російськомовних почуття загрози і неприйняття. Агресивна історична політика РФ (особливо активна останнім часом), основним інструментом якої є пропаганда про «фашизацію» Латвії та її нездатність до державного будівництва, не просто деконструюють національний нарратив в очах російськомовної громади, а й створюють пряму загрозу національній безпеці. Тобто слабка дилема безпеки як маніпулювання погрозами

призводить до жорсткої проблеми й зумовлює охоронні заходи.

Оскільки жорстка дилема безпеки тісно пов'язана з різновекторним сприйняттям, в Латвії спостерігається не просто перманентна актуалізація питань національної ідентичності у внутрішньо і зовнішньополітичному аспектах, а й її суб'єктивний вимір. Для її інтерпретації доцільно використовувати підхід Копенгагенської школи, пов'язаний із конструктивістським і суб'єктивістським характером безпеки [8, с. 35].

Відповідно до нього безпека розуміється як інтелектуальний конструкт, впроваджуваний у свідомість широких верств населення. Це означає, що загрози безпеці можуть визначатися кризь призму суб'єктивного сприйняття, розуміння та інтерпретації загроз політиками або іншими акторами безпеки, які безпосередньо впливають на процес прийняття рішень, спираючись зокрема і на історичний досвід, який лежить в межах колективної пам'яті.

Тобто, ми сприймаємо конкретну проблему як загрозу не тому, що існує реальна загроза, а скоріше тому, що ця проблема була представлена нам як загроза. При цьому суб'єктивні загрози можуть не тільки постулюватися політиками, а й народжуватися і циркулювати в громадській думці, формування якої залежить від безлічі чинників, серед яких не останню роль займає вплив іншої держави. Так, російська пропаганда, перманентно актуалізуючи ризики для російської ідентичності в Латвії, підтримує певний градус загрози соціальної безпеці російської громади. Це зайвий раз підтверджує тезу про відносність суб'єктивізму безпеки.

Міжсуб'єктивність означає, що, оскільки люди живуть в групах, то їх рішення про те, що є питанням безпеки, не є їх індивідуальними рішеннями [2, с. 31]. З іншого боку суб'єктивний характер безпеки, постульований Копенгагенською школою, не має відводити від визнання об'єктивності й реальності загроз. Особливо це помітно на прикладі зовнішнього фактору соціальної безпеки, коли інша країна може експлуатувати одну групу суспільства проти іншої. Анексія Криму та гібридна війна проти України з «гарячим» складником на Донбасі, агресивна інформаційна війна, політика співвітчизників у Латвії дають достатні підстави для цього [9, с. 19].

Отже, усвідомлення загрози референтним об'єктам безпеки (у нашому випадку – історичній пам'яті) зумовлює їх сек'юритизацію. Сек'юритизація – це аналітична основа, яка була розроблена в рамках досліджень безпеки, і набір практичних заходів, які суб'єкти використовують для протидії екзистенційним загрозам, що піддають небезпеці ціннісні еталонні об'єкти, особливо ідентичність [11, с. 70].

В основі сек'юритизації, відповідно до Копенгагенської школи, лежить «мовний акт», тобто

декларація того, що будь-який референтний об'єкт безпеки (якщо брати соціальний сектор – пам'ять, ідентичність, мова) знаходиться під конкретною загрозою [2, с. 94]. Це є першим етапом сек'юритизації. Коли референтний об'єкт і загроза йому зафіксовані в мовному акті, необхідно переконати в цьому аудиторію, а потім приймати відповідні політичні або правові рішення.

Е. Гауфман пропонує таку структуру сек'юритизації, визначаючи її послідовність і етапи: 1) уряд (або інший суб'єкт сек'юритизації з позиційною владою), який формулює екзистенціальну наративну загрозу; 2) засоби масової інформації, які оцінюють її (чи ні), і аудиторія, яка сприймає їх (чи ні) через переосмислення і дію; 3) потім уряд вживає необхідних заходів («політичні дії»), спрямованих на боротьбу із загрозою; 4) вживання заходів узаконює наративну загрозу і запускає черговий раунд сек'юритизації [3, с. 16]. Вирішальними компонентами в структурі сек'юритизації є суб'єкт(и) сек'юритизації, референтний об'єкт, створена загроза й аудиторія, яка приймає загрозу як таку [3, с. 15]. При цьому автори не вважають суб'єктивний характер сек'юритизації тотожним волюнтаристському або маніпулятивному. Актор сек'юритизації, який формулює зміст безпеки, будучи представником певної соціальної групи, є носієм її цінностей, поглядів і страхів, а тому може сприймати загрозу як цілком реальну й об'єктивну.

Ключовим кроком у процесі сек'юритизації є переконання аудиторії. Вона має усвідомити загрозу сутності свого буття, тобто своїй онтологічній безпеці: «... впевненості, яку більшість людей мають в безперервності своєї самоідентифікації і в сталості навколишнього соціального та матеріального середовища дії» [4, с. 92].

Онтологічна безпека як сутність у такому розумінні корелює з розширеним підходом копенгагенців. З одного боку відчуття загрози виникає в суспільстві, коли якась його частина починає відчувати онтологічне занепокоєння через втрату або зміну будь-яких цінностей, орієнтирів, установлених соціальних позицій, що особливо є характерним для перехідних періодів, у випадку Латвії – в період посткомуністичного транзиту. З іншого боку J. Mitzen, переносючи гідденовські міркування на рівень великих соціальних груп і держав, стверджує, що вони теж беруть участь у процесі онтологічного пошуку безпеки, основним стрижнем якої є самоідентифікація та усвідомлення свого місця в минулому [7, с. 342]. Цю ідею доповнює М. Малкоо, виділяючи дворівневу безпеку держави: безпека як виживання (охорона «тіла» держави: території, людей, суверенних інститутів) і безпека як сутність (охорона ідеї – «автобіографії» держави, зокрема її історичної пам'яті) [6, с. 224].

Аудиторія приймає сек'юритизацію, якщо відчуває загрозу своїй онтологічній безпеці, ідентичності.

Так, захист антирадянського нарративу був пов'язаний із почуттям онтологічної безпеки в Латвії, а нинішня геополітична реальність підкріплює це почуття [5, с. 75].

Безпека – сутність, яка передбачає усвідомлення в процесі самоідентифікації поділу на «свого» – безпечного і «іншого» – чужого, небезпечного. «Інший» відіграє ключову роль і в усвідомленні загрози. Ось чому дихотомія «свій – чужий», яка лежить в основі процесу визначення ідентичності, є концептуальною основою сек'юритизації і передбачає протиставлення себе іншому і можливе виведення іншого за межі правового поля.

Е. Гауфман акцентує увагу на тому, що в процесі ідентифікації «чужого» як загрози його образ трансформується в образ ворога, який персоніфікований, дискурсивно оформлений і візуально представлений. Колективна пам'ять відіграє в цьому головну роль, оскільки містить образи, стереотипи й нарративи історичних ворогів. Абстрактну загрозу легше сформулювати, якщо вона прикріплена до людини або групи людей (персоніфікація), і якщо вона загрожує вашому виживанню (екзистенціальна природа). Крім того, ця загроза має резонувати з попередніми конструкціями загроз (колективна пам'ять) і транслюватиметься на урядовому рівні, щоб бути успішною [3, с. 32].

Для В. Струкова і В. Априщенка конструктивістська побудова змістів безпеки і колективної пам'яті є головною передумовою для їх взаємозв'язку і взаємовпливу [13, с. 29]. Згідно з моделлю трикутника сек'юритизації, описаного В. Априщенком, смисли безпеки створюються колективними спогадами [13, с. 29–32]. Пам'ять зумовлена характером суспільства і політичними процесами, які відбуваються в ньому. Рівень безпеки, вимірюваний офіційними показниками та індивідуальними почуттями, пов'язаний із різними формами ідентичності та механізмом формування пам'яті. При цьому дискурси пам'яті, а не актуальність політичного та соціального життя є основою для сек'юритизації з боку національних урядів і міжнародних організацій в межах бінарної логіки «я проти іншого» [13, с. 15].

Радянські депортації та репресії складають основу латиської колективної пам'яті, що зумовлює початкове конструювання таких смислів безпеки, у яких головна загроза походить із Росії. В той же час бінарна логіка сек'юритизації «я проти іншого» заснована тільки на дискурсах пам'яті, а не на актуальній дійсності. Дискурси пам'яті навряд чи були б самі по собі успішною запорукою сек'юритизації, якби певною мірою не корелювали з актуальними загрозами. Так, віднесення історичної пам'яті до числа предметного поля національної безпеки в Латвії стало реакцією на дії Росії з дезавуації історичного нарративу Латвії. З іншого боку низка моментів цього нарративу є різкою контраверсією

російському офіційному нарративу і сприймається як загроза колективній пам'яті російської громади.

З огляду на різний ступінь політичних можливостей головним актором охорони ідентичності та пам'яті є держава. Однак якщо розширити розуміння безпеки і вивести її за рамки виключно правових рішень, то в цьому сенсі актори безпеки можуть перебувати в широкому спектрі суспільно-політичного поля разом із глибоко опозиційними силами, які пропонують альтернативний варіант як референтного об'єкту безпеки, так і загрози йому. У нашому випадку це агенти контрпам'яті в Латвії, які актуалізують російський нарратив історичної пам'яті, оголошуючи його витіснення загрозою для своєї екзистенційної безпеки.

В. Струков і В. Априщенко, розуміючи безпеку як соціальну, економічну і культурну практику, розглядають також агентів, які просувають і трансформують поняття безпеки. В їх числі – журналісти, представники творчої інтелігенції та громадськості, які можуть працювати як у співпраці з державою, так і на перехресті такого співробітництва [13, с. 7–8]. Тому, досліджуючи взаємозв'язок ідентичності, пам'яті й безпеки, важливо мати на увазі різноманітність агентів, статус яких не завжди формально інституалізований.

Висновки. Отже, дослідницька парадигма взаємозв'язку ідентичності, пам'яті і безпеки заснована на визнанні конструктивістського характеру всіх трьох феноменів. Відповідно до концепції Копенгагенської школи безпека розглядається не тільки і не стільки з державоцентричної точки зору, а насамперед як безпека суспільства й особистості. У секторі соціальної безпеки одним із ключових референтних об'єктів (тобто таких, які потенційно схильні до загроз) є ідентичність. Оскільки в основі групової ідентичності лежить колективна пам'ять, то її сек'юритизація, тобто осмислення як сфери національної безпеки, є захисною реакцією на загрозу ідентичності і всьому комплексу уявлень суспільства про самого себе.

Вихідними умовами для розуміння сек'юритизації пам'яті Латвії як частини історичної політики є посткомуністичний транзит, етнокультурний розподіл суспільства і зовнішній фактор в особі Росії, яка просуває свої історичні нарративи. Використовуючи підхід Копенгагенської школи до визначення безпеки, можна простежити, як всі три умови підсилювали і підсилюють значення ідентичності в якості основного референтного об'єкта сек'юритизації.

Визнання конструктивістського характеру безпеки призводить до визнання значної ролі суб'єктивного фактору в пам'яті. Її процес розпочинається з оголошення загрози і позначення її джерела, продовжується зусиллями на переконання суспільства щодо визнання цієї загрози і в разі схвалення – прийняттям відповідних охоронних заходів. Колективна пам'ять є не тільки об'єктом

захисту, але і тим ресурсом, спираючись на який актори сек'юритизації ідентифікують загрозу, формують образ ворога і визначають засоби захисту. Минулий досвід, зафіксований в історичній пам'яті, маркує смисли безпеки і спрямовує дії з сек'юритизації. Ось чому латвійські політичні еліти проголошували ці смисли, спираючись на минулий травматичний досвід колективної пам'яті радянського періоду (депортації, репресії).

Однак для російськомовної громади смисли безпеки латвійського державного нарративу залишалися чужими. Під впливом активної історичної політики Росії і під дією недержавних опозиційних політичних акторів вона стрімко сек'юритизувала свій нарратив із протилежним розумінням ключових подій історії ХХ століття. Це породило так звану дилему соціальної безпеки, коли будь-яка дія Латвійської держави з фіксації національного нарративу сприймається на внутрішньому рівні (рівні російськомовної громади) і особливо на зовнішньому (рівні РФ) як загроза для своєї історичної пам'яті та ідентичності і зумовлює спіраль сек'юритизації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Buzan B. *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era* (2 nd ed). London, 1991. 318 p.
2. Buzan B., Waever O., de Wilde J. *Security a New Frame work for Analysis*. Lynne Rienner Publishers; UK ed., 1997. 239 p.
3. Gaufman E. *Security Threats and Public Perception: Digital Russia and the Ukraine Crisis (New Security Challenges)*. Palgrave Macmillan; 1st ed. 2017. 222 p.
4. Giddens A. *Consequences of Modernity*. Stanford, CA : Stanford University Press, 1990. 200 p.
5. Kaprāns M. Remembering communism in Latvia: a nationalizing state and the multi-directionality of the past. *The new heroes – the new victims*. (eds.) Gubenko, I. et al. Rīga : Zinātne, 2016. P. 74–107.
6. Mälksoo M. Memory must be defended: Beyond the politics of mnemonical security. *Security Dialogue*, Vol. 46(3), 2015. P. 221–237.
7. Mitzen J. Ontologicalsecurity in world politics. *European Journal of International Relations*, Vol. 12(6), 2006. P. 341–370.
8. Ozolina Z. Re-considering the Concept of Security. *Rethinking Security*. (eds) Ozolina Z. Rīga : Zinātne, 2010. P. 9–38.
9. Ozolina Z. Societal Security: Conceptual Framework. *Societal Security. Inclusion-Exclusion Dilemma. A portrait of the Russian – speaking community in Latvia*. (ed.) Ozolina, Z Rīga : Zinātne, 2016. P. 13–29.
10. Roe P. *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*. Abingdon Routledge, 2005. 216 p.
11. Rostoks T. Securitization and Insecurity Society. *Rethinking Security*, (eds.) Ozolina Z. Rīga : Zinātne, 2010. P. 62–88.
12. Skultans V. *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*, London; New-York : Routledge, 1998. 240 p.

13. Strukov V., Apyrshchenko V. *Memory and Securitization in Contemporary Europe*. (eds.) V. Strukov, V. Apyrshchenko Palgrave Macmillan UK, 2018. 284 p.

14. Weaver O., Buzan B., Kelstrup M. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Continuum International Publishing, 1993. 231 p.

15. Zelče V. *History – Responsibility – Memory: Latvia's Case*. *Latvia. Human Development Report, 2008/2009 : Accountability and Responsibility*. (eds.) Juris Rozenvalds, Ivars Ijabs. Rīga : Advanced Social and Political Research Institute, 2009. P. 44–57.

REFERENCES:

1. Buzan B. (1991). *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era* (2 nd ed). London Harvester Wheatsheaf. 318 p. [in English].
2. Buzan B., Waever O., de Wilde J. (1997). *Security a New Frame work for Analysis*. Lynne Rienner Publishers. 239 p. [in English].
3. Gaufman E. (2017). *Security Threats and Public Perception: Digital Russia and the Ukraine Crisis (New Security Challenges)*. Palgrave Macmillan; 1 st ed. 222 p. [in English].
4. Giddens A (1990). *Consequences of Modernity*. Stanford, CA : Stanford University Press. 200 p. [in English].
5. Kaprāns M. (2016) Remembering communism in Latvia: a nationalizing state and the multi-directionality of th past. *The new heroes – the new victims* (eds.) Gubenko I. et al. Rīga : Zinātne. P. 74–107 [in English].
6. Mälksoo M (2015). Memory must be defended: Beyond the politics of mnemonical security. *Security Dialogue*, Vol. 46(3). P. 221–237 [in English].
7. Mitzen J. (2006). Ontologicalsecurity in world politics. *European Journal of International Relations*, Vol. 12(6). P. 341–370 [in English].
8. Ozolina Z. (2010). Re-considering the Concept of Security. *Rethinking Security* (eds) Ozolina, Z. Rīga : Zinātne. P. 9–38 [in English].
9. Ozolina Z. (2016). Societal Security: Conceptual Framework. *Societal Security. Inclusion-Exclusion Dilemma. A portrait of the Russian – speaking community in Latvia* (ed.) Ozolina, Z Rīga : Zinātne. P. 13–29 [in English].
10. Roe P. (2005). *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*. Abingdon Routledge. 216 p. [in English].
11. Rostoks T. (2010). Securitization and Insecurity Society. *Rethinking Security* (eds.) Ozolina, Z. Rīga : Zinātne. P. 62–88 [in English].
12. Skultans V. (1998). *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*, London; New-York : Routledge. 240 p. [in English].
13. Strukov V. and Apyrshchenko V. (2018). *Memory and Securitization in Contemporary Europe* (eds.). V. Strukov, V. Apyrshchenko. Palgrave Macmillan UK. 284 p. [in English].
14. Weaver O., Buzan B., Kelstrup M. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Continuum International Publishing. 231 p. [in English].
15. Zelče V. (2009). *History – Responsibility – Memory: Latvia's Case*. *Latvia. Human Development Report, 2008/2009 : Accountability and Responsibility* (eds.). Juris Rozenvalds, Ivars Ijabs. Rīga : Advanced Social and Political Research Institute. P. 44–57 [in English].

Correlation between identity, memory and security as a research paradigm (on Latvian example)

Pakhomenko Sergii Petrovich

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Invited Researcher
at the Faculty of Social Sciences
University of Latvia
Lauvas str., 4, Riga, Republic of Latvia,
Associate Professor at the Department
of International Relations
and Foreign Policy
Mariupol State University
Budivelnikiv ave, 129, Mariupol, Ukraine

Sarajeva Olga Vitalievna

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and History of Ukraine
Pryazovskyi State Technical University
Universitetckaja str., 7, Mariupol, Ukraine

The article reveals theoretical aspects of correlation between identity, memory and security on Latvian example. The actual importance of this issue results from the fact that nowadays historical memory and identity are becoming understood as an important element of national security which can be referred to as memory securitization and identity. The objective of this article is to define the theoretical linkage between identity, memory and propaganda, as well as determine the research paradigm of Latvian case which is of peculiar nature regarding the mentioned issue.

As a theoretical and methodological basis the authors ground on constructivist comprehension of security which was systematized in studies by representatives of Copenhagen School. They consider security as a socially constructed phenomenon and regard identity as one of the main purposes of its protection. Firstly, as well as security, collective memory is socially determined. Secondly, collective memory lays the foundations for different form of identity, including the national one. Thirdly, collective memory is not only the protection object but also the resource basing on which security actors identify the threats, shaping the image of enemy, as well as define the means of protection.

Grounded on this paradigm, the authors give the reasons why Latvian political elites claimed the meaningfulness of national security basing on the previous traumatic experiences concerning collective memory of Soviet times (deportations, repressions). However Russian-speaking communities perceived this meaning as of the alien nature. Under the impact of Russian policy in history they rapidly securitized own narrative whereas applying opposite comprehension of 20th century history key events.

This situation resulted in so called social security dilemma, in which each Latvia's action concerning national narrative fixation is seen at an external level (level of Russian-speaking community) and, more importantly, at internal level (Russian Federation level) as a threat to own historical memory and identity, which specifies the securitization spiral.

Kew words: identity, memory, security, paradigm, Latvia, securitization, Copenhagen school.

Руденко Юлія Юріївна

Місце національної ідентичності в системі ідентичностей: теоретичний та практичний виміри

УДК 323.13

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-19-24>

Руденко Юлія Юріївна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри національної безпеки
Національної академії
Служби безпеки України
вул. М. Максимовича, 22, Київ, Україна

Стаття присвячена типологізації та ієрархізації ідентифікаційної сфери, зокрема, визначенню місця національної ідентичності серед інших типів соціокультурних ідентичностей. Звертаючись до досвіду знаних учених, авторка стверджує, що можна побудувати певну ієрархію ідентичностей у вигляді кількох орбіталей, і найближчим до смислового ядра існування особистості буде національна ідентичність.

Водночас у статті зазначається, що вчені частково висвітлюють сферу ієрархізації та кореляції ідентичностей, присвячуючи свою дослідницьку увагу, як правило, дихотомічному поділу ідентичностей, зокрема, поділяючи її на такі пари, як національну та державну ідентичність, національну та етнічну ідентичність тощо. Цілісні дослідження, які б охоплювали весь спектр соціально-культурних ідентичностей і детально аналізували їх кореляції між собою, майже відсутні. Тому авторка вважає, що окреслена тема є актуальною, і ставила собі за мету побудувати чітку ієрархію ідентичностей, які дотичні до національної ідентичності. У роботі стверджується, що між ідентичностями може виникати «конфлікт ідентичностей», котрий відбувається не тільки на теоретичному, а й на практично-прикладному рівні. Останній породжує серйозні соціально-політичні конфлікти.

Авторка зазначає, що варто поділяти поняття «національної» та «етнічної ідентичності» в концептах «політичної» та «етнічної» нації: перша ґрунтується на громадянській ідентичності, але не вичерпується нею, а друга виникає в разі збігу «етносу» та «нації» в моноетнічних державах.

Звертаючись до поняття «громадянська ідентичність», авторка віддає їй пріоритет перед державною ідентичністю у складі формування національної ідентичності.

Національну ідентичність трактує найбільш широко – остання охоплює й парадигму «громадянської ідентичності», й етнічний компонент (тією чи іншою мірою, залежно від конструкту «нації»), й концепт державної ідентичності. У різних історичних та життєвих ситуаціях на перший план виходить той чи інший її складник.

Національній ідентичності надається й вагомий інструментального значення – вона має бути придатна для інтеграції суспільства та подолання нестабільності в ньому.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська ідентичність, етнічна ідентичність, державна ідентичність, ієрархія ідентичностей.

Вступ. Національна ідентичність є предметом уваги як західних, так і вітчизняних дослідників, які вивчають цю проблему з різних методологічних позицій. Чільне місце в актуалізації національної ідентичності займає проблема типологізації ідентичностей, пов'язана з ієрархізацією ідентифікаційної сфери. Вона має як теоретичний, так і практично-прикладний аспект. А саме: як на теоретичному, так і на практичному ґрунті чітка кореляція між типами ідентичності дозволяє запобігти спекуляціям, у першому разі – серед учених; у другому – на рівні суспільної свідомості. Спекуляції на практичному ґрунті породжують серйозні соціально-політичні конфлікти. Тому дослідження окресленої проблематики є вельми актуальним.

Проте на сьогодні переважно зустрічаємо в науці роботи, які окреслюють питання співвідношення окремих типів ідентичності, наприклад, національної та етнічної, громадянської та етнічної, політичної та національної тощо. Цілісні дослідження, які мають системний характер і характеризують увесь спектр ідентичностей, що корелюють із національною, принаймні в політичній площині, майже відсутні.

Мета та завдання. Метою статті є формування цілісного образу ідентифікаційної сфери, який буде характеризувати типологізацію та ієрархізацію типів ідентичностей, котрі співвідносяться з національною ідентичністю, і тих наукових, методологічних та практичних проблем, що супроводжують ці процеси.

Методи дослідження. Вагомий доробок в окресленій проблематиці залишили такі зарубіжні вчені, як Альтер П., Брубейкер Р., Скопфлін Дж., Сміт Е. Хангтінгтон та інші. Вітчизняні вчені, що опікуються цією проблематикою: Нагорна Л., Картунов О., Козловець М., Кремінь В., Москаленко М., Пашина Н., Рафальський О., Рябчук М., Самчук З., Ткаченко В., Хазратова Н. тощо.

Авторитетна українська науковиця Л. Нагорна стверджує, що терміном «ідентичність» позначається культурна норма, яка відображає реакції спільнот та індивідів тим чи іншим способом інтерпретувати оточуючий світ і своє місце в ньому [6, с. 33].

Результати. Проблема типологізації ідентичностей, пов'язана з ієрархізацією ідентифікаційної сфери, займає чільне місце в дослідженні фено-

мену ідентичності. Це викликало до життя низку підходів, які дозволяють «раціоналізувати» ідентифікаційну сферу. Цитуємо Л. Нагорну: «дійсно, найрізноманітніші підходи до типологізації ідентичностей зумовлюють неймовірну перенасиченість і строкатість відповідного ідентифікаційного поля» [7, с. 20]. У цьому контексті вчена акцентує увагу на тому, що сфера соціокультурних ідентичностей є для людини найбільш актуальною і значущою: «найпростіше представити його (феномен ідентичності) у вигляді кількох орбіталей і навряд чи навіть у такий спосіб вдасться структурувати бодай основну частину термінів, котрі мають відношення до соціокультурних ідентичностей. Переважна більшість їх (етнічна, гендерна, професійна, регіональна тощо) потрапить поряд із національно-громадянською ідентичністю на найближчу до ідентифікаційного «ядра» орбіту, оскільки саме вони органічно поєднують і включеність індивіда в соціальні структури й відповідну систему відносин, і його ідентифікацію з певною системою культурних цінностей. Сфера соціокультурної ідентичності – це найближчий до людини життєвий простір, у якому матеріалізується соціальний капітал, розвиваються й постійно вдосконалюються засоби життя й константи культури» [7, с. 20].

Учена наголошує: «якщо зважати на синхронічний аспект самоідентифікації, то в таку типологію легко вкласти всі ті рівні ідентичності, з якими стикається людина у своєму повсякденному побуті. На першому рівні перебуватиме так звана базова ідентичність – у це поняття вкладається особистісне самовизначення. На другому – розміщуватиметься кластер соціокультурних ідентичностей – вікових, професійних, територіальних, гендерних, етнічних, релігійних та інших. На третьому – основоположна для кожного соціуму національно-громадянська ідентичність, а також цивілізаційні, транснаціональні, глобальна ідентичності» [7, с. 19]. Але водночас Л. Нагорна вважає, що така легкість типологізації ідентичностей наявна лише в синхронічному (просторовому) аспекті, а в діахронічному (історичному) виникають певні складнощі [7, с. 19].

Креативну відповідь на це питання знаходимо в українських дослідників О. Рафальського та З. Самчука, а саме – щодо актуалізації тих чи інших типів ідентичності в контексті історичного часу. «Якщо індивід у процесі самоідентифікації орієнтований на сьогоднішній день, то це пов'язано насамперед і в основному з усвідомленням себе громадянином держави, членом професійної групи, класу тощо. Натомість орієнтація на минуле актуалізує етнічну ідентичність, яка базується на уявленнях про спільність походження, вірувань, традицій, цінностей історичної та міжпоколінної спадкоємності тощо. Що ж стосується орієнтації на майбутнє, то в цьому випадку ідентифікація індивіда має здебільшого політико-ідеологічну

та релігійну спрямованість, зумовлену прагненням досягти певних універсально значущих (принаймні надіндивідуальних) цільових орієнтирів» [9, с. 440].

Множинність ідентичностей породжує на інструментально-практичному рівні суспільні протиріччя та конфлікти. За О. Злобіною та О. Резніком існування багатьох груп ідентифікації породжує проблему позиціонування в соціокультурному просторі, коли одні й ті самі учасники взаємодії утворюють, залежно від контексту, різні конфігурації «своїх», чужих та «інших». Чим масштабнішою є група «інших», тим більше в ній різноманітних підмножин.

В умовах швидкої зміни ціннісних систем на перший план виходить побудова ідентичності шляхом протиставлення. У таких випадках говорять про заперечувальну або негативну ідентичність. Крайнім виявом такої ідентичності є так звана полемічна ідентичність – із відкиданням будь якого креативного потенціалу політики [1].

Спроба дати вичерпний список джерел ситуацій, які формують ідентичність, зроблена С. Хантінгтоном Поряд із незалежними від людини джерелами аскриптивних самоідентифікацій (вік, стать, належність до етнічної групи, расова належність) у цьому переліку фігурують культурні (національна, мовна, релігійна, цивілізаційна належність), політичні (партійна чи фракційна належність), ідеологічні пріоритети), економічні (робота, професія, належність до страт чи класів), колективістсько-групові (соціальний статус, соціальні ролі, сім'я, друзі, клуби), територіальні (місто, область, регіон) ідентичності. Такі предмети ідентифікації, як територія, культура, народ, сім'я тощо перебувають у непростих, емоційно забарвлених і постійно змінюваних відносинах [11].

І. Кресіна розрізняє індивідуальну й колективну, реальну та уявну, абстрактну та функціональну, стабільну та маргінальну, постійну та ситуативну ідентичності [4, с. 88].

Отже, в теорії вчені намагаються чітко розрізнити типи ідентичності і навіть побудувати струнку ієрархічну систему ідентичностей. Але на практиці, на нашу думку, типи ідентичностей тісно пов'язані один з одним, переплетені; власне, важко зрозуміти – де закінчується один та починається інший тип. Тому в науці їх варто сприймати як суто теоретичні конструкції. Зупинимось на типах ідентичності, які розглядаються науковцями в політичній площині. Це – політична ідентичність, громадянська ідентичність, державна (чи державницька) ідентичність, етнічна ідентичність та власне національна ідентичність, яка й буде створювати певну смислову конструкцію, від якої ми будемо відштовхуватись під час аналізу. Спробуємо окреслити змістовні межі названих типів ідентичностей. Звернемось до доробку вітчизняних авторів.

Вважаємо – спочатку варто акцентувати увагу на громадянській ідентичності, оскільки остання, на нашу думку, найбільш вагомим складником національної ідентичності країн, які прагнуть функціонувати на основі демократичних засад.

Отже, громадянська ідентичність переважно визначається через самоототожнення із громадянином держави, тобто її громадянською спільнотою, незалежно від етнічного коріння та національного походження [10, с. 115]. Визначення «грішить» тавтологією та сформульовано від зворотного. Тобто громадянська – це все, що не є національною та етнічною. Однак далі авторка розлого пояснює, що «громадян об'єднують спільні організаційні цінності, особливості спільної долі (не зовсім зрозуміло, про яку долю йдеться – Ю. Р.), які програмуються однаковими для всіх вимогами, обмеженнями та можливостями певного організаційного простору» [10, с. 115]. Також «державна як організація створює аксіологічний простір із системою цінностей, котрі впливають на самореалізацію особистості, формуючи її за зразками та моделями» [10, с. 115]. Постає питання, чому це є громадянська ідентичність, а не, наприклад, державна, якщо зразки для виконання громадянам створює держава. Далі дослідниця закріплюється на «взятих висотах» – «на відміну від національної ідентичності, яка має етнонаціональну основу – етнонаціональну культуру, традиції та генетично спільні особливості, громадянська ідентичність ґрунтується на державницьких цінностях у межах глобальних організаційних утворень. Етнонаціональне водночас є другорядним і незначущим» [10, с. 115]. Ми не погоджуємось із таким твердженням дослідниці. Принаймні на рівні теоретичних конструктів все ж таки поділяємо національну та етнічну ідентичність (національне та етнічне) або поділяємо їх у концептах «політичної» та «етнічної» нації (перша, якраз, ґрунтується на громадянській ідентичності, але не обмежується нею, а друга виникає в разі збігу «етносу» та «нації» в моноетнічних державах). Тому дивно, що громадянська ідентичність обмежується державними «вказівками», і громадянська – це все, що не є етнічною та національною.

На нашу думку, вдалу спробу визначити кореляцію понять «державницька ідентичність», «громадянська ідентичність» та «національна ідентичність» у контексті аналізу поняття «політична ідентичність, знаходимо в Н. Пашиної [8]. Учена, підтримуючи ідею про надзвичайну важливість формування спільної політичної ідентичності громадян однієї держави, вважає, що більш точно варто визначати її як державницьку, а не громадянську. Дослідниця формулює таку гіпотезу дослідження політичної ідентичності громадян сучасної України – для країн, які здійснюють трансформацію суспільно-політичного устрою, в кон-

цепті політичної ідентифікації актуалізується роль її державницького складника. Саме державницька ідентифікація громадян повинна виступати своєрідним фільтром, через який формується сприйняття (підтримка або заперечення) суспільством органів влади, політичних лідерів, ідеологій, партій та інших суб'єктів політичної діяльності.

Процес формування політичної ідентичності має дуалістичний характер: з одного боку, він охоплює комплекс заходів державної політики, спрямованих на консолідацію суспільства, з іншого – діяльність громадянського суспільства, його реакцію на владний вплив, прийняття або заперечення політики еліт <...> [8]. В умовах сучасного політичного та соціокультурного розвитку України найбільш перспективною є колективна модель «державницької» політичної ідентичності на основі демократичних цінностей і «державницького» патріотизму. Державницька ідентичність може бути визначена як ототожнення людини з національно-державною спільнотою, із цінностями, які визначають пріоритетність обов'язків та прав щодо інших членів цієї спільноти та держави. («Лише інститут дієздатної держави – соціальної, правової, котрий працює за стандартами європейської демократії, може зупинити ентропію національного буття і спрямувати вивільнену енергію українців на конструктивну творчу її самореалізацію, забезпечити формування національної ідентичності», – підтримує цю ідею український учений М. Козловець [2, с. 19]). Дослідниця аргументує на користь поняття «державницька ідентичність» таке – подане визначення виглядає більш коректним з огляду на те, що поняття «громадянська ідентичність» виступає здебільшого як категорія індивідуальна, а не колективна, яка пов'язана з певною соціальною роллю, позицією чи статусом. «Національна ідентичність» не має чіткого змісту без додаткового пояснення, про які національні ознаки йдеться – етнічні чи політичні. Використання поняття «державницька», а не «державна» ідентифікація акцентує увагу на тому, що досліджується процес ототожнення громадянина не з державним апаратом або органами влади, а саме з державністю як соціально-економічною, політичною та соціокультурною спільністю людей, сформованою на певній території внаслідок взаємодії різних громад (національних, етнічних, конфесійних тощо)» [8, с. 19].

Віддаючи належне авторці та погоджуючись із нею в певних аспектах, хотілося б уступити в полеміку. Так, дійсно, громадянська ідентичність визначається як категорія індивідуальна, наприклад, В. Москаленко наголошує, що «громадянська ідентичність формується внаслідок осмислення особистістю свого місця та ролі в системі політичних відносин, усвідомлення своєї самотождності, що є результатом засвоєння цінностей

політичної культури суспільства» [5]. Але це твердження є справедливим лише в контексті розгляду поняття «громадянська ідентичність» у психології – соціальній та політичній. Коли ж ми розглядаємо «громадянську ідентичність» у межах політичної науки, то долучаємось до такого конструкту як «громадянське суспільство», відчуття належності до якого може відповідати поняттю ідентифікації особистості із громадянським суспільством – унаслідок цього процесу й виникає «громадянська ідентичність». Як ми наголошували, саме вона є коліскою для формування «національної ідентичності», особливо якщо йдеться про поліетнічне суспільство. Вона є, але вона не вичерпує останню. Хоча і в моноетнічному суспільстві громадянський складник національної ідентичності не є «зайвим», а є вагомим складником національної.

Тобто, на нашу думку, поняття «національної ідентичності» найбільш широкі, воно охоплює й парадигму «громадянської ідентичності», й етнічний компонент (тією чи іншою мірою, залежно від конструкту «нації»), й концепт державної ідентичності. У різних історичних та життєвих ситуаціях на перший план виходить той чи інший її складник. До того ж національна ідентичність на інструментальному рівні повинна бути такою, яка «має сприяти подоланню нестійкості та амбівалентності національного самовизначення українців, ідейно-політичного протистояння, конфронтації між різними, часто несумісними формами самоідентифікації» [2, с. 3].

Як наголошують В. Кремень та В. Ткаченко в монографії «Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження)»: «саме тому в добу глобалізації особливого значення набуває національна й геополітична ідентичність, яка охоплює безліч компонентів, таких як світогляд, національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, етнонаціональні взірці, національні традиції, навіть міфи й символи та стереотипи поведінки. Державними символами виступають не просто емблеми – герб, прапор, гімн та інші атрибути, які покликані втілити в собі ідею національно-державної єдності й величі. Більш суттєвими є інші константи державності – єдність і недоторканість території, спільність історичної долі, усталеність державної мови, врешті-решт верховенство закону. Історичний досвід доводить: будь-який лад зберігає свою життєдіяльність й ефективність до тих пір, доки більшість людей зберігає віру в його законність, справедливість й ефективність. Як тільки починають руйнуватись духовні й культурні стрижні національної ідеї, національної ідентичності, можна говорити про занепад держави» [3, с. 298]. Думка висловлена досить ёмко і системно.

Абсолютно слушно зауважує український учений М. Козловець у контексті гнучкості та динамічності феномену «національної ідентичності» й на його

позицію пристаємо й ми: «національна ідентичність (як й інші) не є константною, а постає постійним процесом формування компонентів національного буття, «перевизначення» національних засад, образу «ми». Формування національної ідентичності зумовлюється дією історичних, ментальних, соціально-економічних, етнодемографічних і навіть регіональних чинників. На її творення впливають і зовнішні, геополітичні чинники, зокрема й наявність зовнішньої небезпеки» [2, с. 11].

Щодо практично-прикладного та інструментального складників національної ідентичності вчений зазначає таке: «надаючи конституюючого смислу існуванню людських спільнот, національна ідентичність передбачає:

1) внутрішню тотожність соціальних суб'єктів у процесі сприйняття ними образу нації, відчуття стійкості й безперервності «ми» в історичному, геополітичному просторі й часі;

2) особистісне самоототожнення з національною спільнотою;

3) спосіб сенсотворення як самовизначення та самопроєктування національних спільнот;

4) індикатори суспільної консолідації;

5) набуття національної безпеки, екзистенційної стійкості та психологічної рівноваги людини. [2, с. 3]. На нашу думку, досить вичерпно.

У цього автора також можна знайти й цілком обґрунтовану позицію щодо ролі та ваги держави у формуванні національної ідентичності. «Національна держава й надалі залишатиметься найважливішим суб'єктом і об'єктом ідентичності – і як носій референтних загальнонаціональних цінностей, і як ініціатор культурної політики» [2, с. 16]. «У процесі націєтворення та становлення модерної національної ідентичності вирішальна роль належить українській державності» [2, с. 8].

Однак, власне, ми стоїмо на позиціях більш виразної ролі громадянського суспільства у створенні національної ідентичності, намагаючись всіляко відійти від етатистських проєктів творення ідентичності в суспільстві, що тяжіє до демократичних зразків. Стоїмо на позиціях більш значної ваги громадянської ідентичності у складі національної. І в зазначеного автора знаходимо тому підтвердження – в майбутньому вага громадянського складника буде тільки збільшуватись, уважає вчений: «<...>Зазначені тенденції обмежують рівень свободи держави на одному рівні, збільшуючи її можливості на інших: національному, регіональному, на рівні недержавних громадських інституцій. У майбутньому варто очікувати, що національні держави поступово втрачатимуть функції носіїв винятково суверенітету і ввійдуть до ієрархічної вертикалі як середня ланка між міжнародними організаціями й наднаціональними органами інтеграційних угруповань та органами регіонального й муніципального управління» [2, с. 16].

Висновки. Отже, не претендуючи на остаточні висновки, зазначимо, що поняття національної ідентичності використовується як найбільш змістовно широке й охоплює парадигми як етнічного (етнокультурного), державного (державницького) складника, так і громадянського, як ключового та сенсоруотворюючого в контексті, якщо йдеться про функціонування суспільства за демократичними зразками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Злобіна О., Резнік О. Громадянський простір України: ступінь ідентифікації та чинники консолідації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 2. С. 178–179.
2. Козловець М. Національна ідентичність у контексті глобалізації : автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук. (09.00.03–соціальна філософія та філософія історії). Київ, 2010. 30 с.
3. Кремень В., Ткаченко В. Україна : ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження). Київ : Товариство «Знання» України, 2013. 415 с.
4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітичний аналіз). Київ : Вища школа, 1998.
5. Москаленко В. Проблема ідентичності в політичній соціалізації особистості. *Психологія* : зб. наук. пр. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. Вип. 17. С. 65–70
6. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст: Монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
7. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
8. Пашина Н. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства : монографія. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2013. 416 с.
9. Рафальський О., Самчук З. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ : ІПіЕНД ім. Кураса І.Ф. НАН України, 2018. 688с.
10. Хазратова Н. Громадянська ідентичність у структурі особистісних ідентичностей. *Проблеми політичної психології* : зб. наук. пр. / редкол. : Л.А. Найдьонова, Л.Г. Чорна, І.Г. Батраченко та ін. Київ : Міленіум, 2015. Вип. 2(16). С. 112–125
11. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва : Издательство АСТ: ООО «Транзиткнига», 2004. 635 с.

REFERENCES:

1. Zlobina O., Reznik O (2006) Hromadyans'kyi prostir Ukrayiny: stupin' identyfikatsiyi ta chynnyky konsolidatsiyi [Civic Space of Ukraine: degree of identification and factors of consolidation]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh*. № 2, P. 178–179 [in Ukrainian].
2. Kozlovets' M (2010) Natsional'na identychnist' u konteksti hlobalizatsiyi [National Identity in the Context of Globalization]. Kyiv. 30 s. [in Ukrainian]
3. Kremen' V., Tkachenko V. (2013) Ukrayina: identy'chnist' u dobu globalizatsiyi: nacherky' mizhdy'scy'plinarnogo doslidzhennya [Ukraine: Identity in the Age of Globalization (Outlines of Interdisciplinary Research)]. Kyiv: Znannya Ukrayiny'. 415 s. [in Ukrainian]
4. Kresina I. (1998) Ukrayins'ka natsional'na svidomist' i suchasni politychni protsesy (Etnopolitychnyy analiz) [Ukrainian national consciousness and current political processes (Ethno-political analysis)]. Kyiv : Vyscha shkola [in Ukrainian]
5. Moskalenko V.V. (2002) Problema identychnosti v politychniy sotsializatsiyi osobystosti [The problem of identity in the political socialization of the individual]. *Psykhologiya: zb. nauk. pr.: NPU im. M.P. Drahomanova*, no. 17, P. 65–70 [in Ukrainian]
6. Nahorna L.(2008) Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst [Regional identity: the Ukrainian context]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 405 s. [in Ukrainian]
7. Nahorna L. (2011) Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan [Sociocultural identity: traps of value distinction]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 272 s. [in Ukrainian]
8. Pashyna N. (2013) Formuvannya politychnoyi identychnosti v umovakh demokratychnoyi transformatsiyi ukrayns'koho suspil'stva [Formation of political identity in the conditions of democratic transformation of Ukrainian society]. Lugansk: "Noulydzh". 416 s. [in Ukrainian]
9. Rafal's'kyi O., Samchuk Z (2018) Tsyvilizatsiyni perekhrestya suchasnoho suspil'stva [Civilizations crossroads of modern society]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 688 s. [in Ukrainian]
10. Khazratova N.V (2015) Hromadyans'ka identychnist' u strukturi osobystisnykh identychnostey [Civic identity in the structure of personal identities]. *Problemy politychnoyi psykhologiyi*, № 2(16), P. 112–125.
11. Khantington S. (2004) Kto my? Vyzovy amerikanskoy natsional'noy identychnosti [Who are we? Challenges of American National Identity]. Moscow : Izdatel'stvo AST: ООО "Tranzitkniga". 635 s.

The place of national identity in the system of identities: theoretical and practical dimensions

Rudenko Yuliia Yuriivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor
of the Department of National Security
National Academy
of the Security Service of Ukraine
M. Maximovich str., 22, Kyiv, Ukraine

The article deals with the typology and hierarchy of the identification sphere. In particular, the place of national identity among other types of socio-cultural identities. Drawing on the experience of well-known scientists, the author argues that it is possible to construct a certain hierarchy of identities in the form of several orbitals, and the closest to the semantic nucleus of the existence of personality will be national identity.

At the same time, the article notes that scientists partially cover the sphere of hierarchy and correlation of identities, devoting their research attention, as a rule, to the dichotomous division of identities, in particular, dividing it into pairs such as national and state identity, national and ethnic identity. Comprehensive studies covering the entire spectrum of socio-cultural identities and analyzing their correlation in detail are almost absent. Therefore, the author considers that the outlined topic is relevant and aims to build a clear hierarchy of identities that are relevant to national identity.

The paper argues that there may be an "identity conflict" between identities, which occurs not only at the theoretical but also at the practical and applied level. The latter gives rise to serious socio-political conflicts.

The author notes that the concept of "national" and "ethnic identity" should be divided into the concepts of "political" and "ethnic" nation: the first is based on civic identity, but is not exhausted by it, and the second arises in the case of "ethnos" and "nation" in mono-ethnic states.

Turning to the concept of "civic identity", the author gives her priority over state identity as part of the formation of national identity.

National identity is interpreted most widely – the latter includes both "civic identity" paradigm, and the ethnic component (to varying degrees, depending on the "nation" construct), and the concept of state identity. In various historical and life situations, one or another of its components comes to the fore.

National identity is also given significant instrumental value – it must be capable of integrating society and overcoming instability in it.

Key words: national identity, civic identity, ethnic identity, state identity, identity hierarchy.

Яковлева Лілія Іванівна

Паритет легітимності та легальності: концептуальні засади політико-правового дискурсу

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-25-30>

Яковлева Лілія Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри регіональної політики
та публічного адміністрування
Одеського регіонального інституту
державного управління
Національної академії державного
управління при Президентіві України
вул. Генуезька, 22, Одеса, Україна

Статтю присвячено дослідженню міждисциплінарних підходів до забезпечення єдності легальності та легітимності публічної влади. Адже стійкий розвиток суспільства та держави можливий лише в умовах, коли влада характеризується як законністю, так і довірою громадян. Визначено роль громадянського суспільства, судової гілки влади, міжнародного права та морального обґрунтування у процесі забезпечення легальності та легітимності публічної влади. Неприпустимо ототожнювати ці поняття, але необхідно дослідити умови забезпечення їх єдності в сучасному політичному процесі. Феномени легальності та легітимності глибоко пов'язані. Наголос зроблено на створенні умов для синтезу політичних, моральних та правових обґрунтувань панування. Це потребує міждисциплінарних досліджень, використання пізнавальних можливостей політичної науки, соціології, юриспруденції тощо. Адже панування в сучасних умовах можливо лише на законних умовах. Визначено необхідність посилення юридичного обґрунтування феномену легітимності в посткомуністичних країнах та водночас упровадження ефективних механізмів запобігання політизації легальності. Легітимність означає не лише довіру до окремих політичних агентів, а передусім – довіру до соціального порядку та правових норм, які цей порядок забезпечують. Зазначено відмінності у трактуванні емпіричної та нормативної легітимності у веберіанській традиції, які знайшли своє продовження в теорії легітимності публічної влади та обґрунтуванні легітимності соціального порядку. Особливу увагу приділено проблемі співвідношення понять «легальність» та «легітимність» у контексті становлення правової держави, взаємодії права та влади, правосвідомості та взаємної довіри громадян та влади. Акцентовано увагу на необхідності забезпечення єдності легітимності та легальності публічної влади та синтезу законності панування та високого рівня довіри/підтримки громадян. Стресостійкість політичного режиму забезпечується синтезом легітимності та легальності, коли відбувається легітимізація законності та легалізація легітимності.

Зроблено висновок, що легальність є основою легітимності публічної влади, що проявляється у відповідності дій влади нормам права, доведенні через юридично визначенні процедури права на владу як соціальними інститутами, так й окремими політичними агентами.

Ключові слова: легітимність, легальність, публічна влада, громадянське суспільство, судова влада, міжнародне право, конституція, мораль, довіра.

Вступ. У новітній політичній історії України актуалізується проблема співвідношення легітимності та легальності. Від розпаду СРСР та ухвалення Конституції, політичних скандалів та позачергових виборів, революцій та збройного конфлікту проблема забезпечення легальності та легітимності соціального порядку й політичної влади є однією з головних у публічному дискурсі України.

Проблеми, пов'язані з делегітимацією соціальних інститутів і політичних агентів, добре відомі українському суспільству, задокументовані в матеріалах мас-медіа й науковій літературі [17; 19]. Наприклад, утрата легітимності найвищим керівництвом України стала однією з публічних причин подій 2013–2014 років, які призвели до затяжної політичної кризи, неможливості протистояти зовнішній агресії, позачергових президентських та парламентських виборів. Із утратою легітимності влади ставиться під сумнів її легальність.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження концептуальних засад взаємозв'язку легітимності та легальності в політико-правовому дискурсі.

Результати. Інтерпретації поняття «легітимності», яке знаходиться на перетині норм закону та моралі, свідчать про те, що публічна влада, яка відповідає нормам права (є легальною), водночас може бути нелегітимною. Відповідність процедури обрання та подальших дій влади формальним юридичним нормам (легальність) має доповнюватись її фактичною значимістю для громадян, що проявляється у їх політичній поведінці. У цьому полягає сенс розрізнення між нормативною та емпіричною легітимністю за М. Вебером [5]. Остання характеризує «<...> фактичну значимість установленого порядку для людей і проявляється в їх поведінці. Значимість порядку, виражена в орієнтаціях людей, визначається їх уявленнями про легітимність порядку» [10, с. 153]. Таким чином можна виокремити два підходи до оцінки співвідношення «легітимності» та «легальності». Перший підхід стосується нормативних стандартів, яким повинен відповідати політичний порядок, щоб уважати його законними, а дії влади – легальними. Другий, емпіричний підхід визначає (оцінює) легітимність через сприйняття та акти згоди з діями влади в певному суспільстві.

Ураховуючи експансивні події в точках біфуркації політичного розвитку України й перманентну турбулентність політичного процесу, дослідження легальності та легітимності набуває особливої актуальності. Вона має ще один складник. Ідеться про дослідження механізмів вирішення проблеми політизації процесу легалізації влади та юридичного закріплення феномену легітимності.

Без вирішення фундаментальних питань щодо створення механізмів як політичного визнання й суспільної довіри до легальної влади та згоди з її діями, так і юридичного обґрунтування легітимності, неможливо уникнути подальших криз, подолати сучасні виклики та зберегти цілісність держави. Тільки в умовах забезпечення як легальності, так і легітимності влади, суспільство може бути стійким, а держава – сприяти економічному та політичному розвитку.

Складність дослідницьких процедур аналізу та синтезу понять легальності та легітимності потребує міждисциплінарного підходу. Зауважуючи потребу у виході за межі окремих галузей знань, професор соціології І. Попова зазначала: «Проблеми легітимності й легітимації безпосередньо належать до кола загальносоціологічних уявлень. Підстави цих проблем варто шукати на перетині основних соціологічних концепцій «соціальності», соціалізації, ідеології та особистісної ідентифікації, ціннісних орієнтацій і інтересів» [10, с. 21–22]. Проблема співвідношення легітимності та легальності напряму належить до фундаментальних питань як політичної науки, так і філософії, соціології і права.

Вона має вирішуватись у внутрішній та зовнішній політиці. Готових рецептів немає. Як зазначає Р. Антеа, в міжнародній політиці завжди є дилема між міжнародним правом та моральними принципами [14]. Як приклад вона наводить проблему бомбардування НАТО в Косово в 1999 році. «Більшість західних міжнародних юристів дійшли висновку, що застосування сили НАТО було як морально виправданим, так і несумісним із міжнародним правом. Одним словом, дії НАТО були «незаконними, але виправданими». Підхід «незаконний, але виправданий» забезпечує інтуїтивно привабливий спосіб збереження заборони на одностороннє застосування сили за одночасного дозволу правосуддя в окремих випадках. Однак це, в кінцевому підсумку, не є стійкою позицією, з огляду на роль державної практики в розвитку міжнародного права [14].

У процесі забезпечення легітимності та легальності влади однією з визначальних стає роль громадянського суспільства. На це звертає увагу А. Епштейн. Він зазначає: «Розширення свідомої непокори і зростання кількості груп громадянського суспільства, які явно висловлюють свою незгоду з поточною політикою державних органів, безумовно, демонструють зниження рівня легітим-

ності держави та її інститутів. Змінюється соціально-політична реальність і трансформація свідомого заперечення вимагає перегляду феномена свідомої непокори з боку юридичних і законодавчих органів влади» [18].

Легітимність та легальність публічної влади в сучасній політиці забезпечуються єдністю тріади: громадянське суспільство–бюрократія–експерти. Водночас Н. Чаудхарі застерігає від того, аби вбачати в активній громадськості панацею для легальності та легітимності дій влади. Як приклад, вона наводить участь громадськості у природоохоронному плануванні гідроенергетичних проєктів в Індії та стверджує: «<...>всупереч очікуванням може бути невідповідність між законністю й легітимністю діяльності із залученням громадськості, яка може потім трансформуватись у ситуації, які посилюють, а не зменшують конфлікти» [16].

Дослідження феномену неконституційних конституційних змін, які прямо пов'язані із забезпеченням легальності та легітимності, представлено в дисертаційній роботі А. Акар. Автор зазначає, що «конституційні зміни іноді використовуються авторитарними урядами як інструмент для досягнення своїх цілей. Судова влада в різних юрисдикціях дає негативні або позитивні відповіді на цю інструменталізацію конституційних змін, переглядаючи їх зміст. Таким чином, судовий перегляд конституційних змін <...> став новим юридичним явищем, яке заслуговує на пильний розгляд<...>. Аналіз заснований на розмежуванні між аспектами законності (legality) й легітимності (legitimacy). Легітимність конституційних змін стосується їх відповідності нормам політичної моралі, а саме – чи є вони добрими чи поганими, з точки зору цінності, якій повинна слідувати конституційна зміна <...> легітимність досліджується на основі політичної моралі, яку юридичний і політичний порядок фактично прагне досягти і якій намагається слідувати» [13].

Тут уже йдеться про роль судової гілки влади. В умовах вітчизняної правової та політичної системи необхідно зазначити, що без чітко визначеної позиції Конституційного суду та Верховного суду неможливо забезпечити єдність легальності та легітимності влади.

Українська дослідниця, засновниця одеської соціологічної школи І. Попова наголошує на хибності ототожнення понять «легітимність» та «легальність». Вона застерігає, що «у випадку ототожнення понять «легальності» й «легітимності» сенс останнього поняття збіднюється, що обмежує можливості опису й аналізу різноманітних аспектів функціонування різних суспільних інститутів, і зокрема інституту політичної влади» [10, с. 23].

У правовому дискурсі щодо легітимності влади надається перевага легальності (законності) як засадничому принципу легітимності публічної

влади. Дослідник Д. Бітам, визначає законність як першу умову легітимності, на його думку «найчастіше суперечка про легітимність стосується вирішення законності» [18, с. 38]. Водночас процес легітимації влади не обмежується лише нормами законів. Ключове значення належить колу питань щодо співвідношення права і влади. Зокрема С. Алексеев, який робить акцент на тому, що «Право потребує влади» [2]. На думку дослідника «<...> зв'язок політичної, державної влади із правом – зв'язок органічний, котрий створює сам феномен права й робить його реальним фактором у житті суспільства» [2].

Автор указує на парадокс у зв'язку права та влади: «влада політична, державна, яка й робить «право правом», водночас – явище, якоюсь мірою з ним несумісне, котре виступає щодо права у вигляді протистояння<...>» [2] Ця парадоксальність зумовлена суперечливістю влади. Адже, як розмірковує С. Алексеев: «<...>влада, будучи <...> необхідним і конститутивним елементом оптимальної організації життя людей, управління суспільними справами, володіє такими іманентними якостями, які у процесі утвердження та зміцнення влади, коли вона перетинає поріг соціально виправданих величин, перетворюють владу в самодостатню, самозростаючу, авторитарну за своїми потенціями силу» [2].

Карл Шмітт, розмежовуючи легітимність та легальність, виокремлює законодавчо-державну легальність та плебісцитарну легітимність, які є «виразом двох абсолютно різних видів держави» [12, с. 376]. На думку дослідника, публічна влада в парламентській законодавчій державі ґрунтується на законодавчо-державній легальності, а в ліберально-демократичній державі – на плебісцитарній легітимності. Таким чином, Карл Шмітт є критиком правового позитивізму та отождолення легітимності та легальності. Він критикує ідею «простої» законності, яка намагалася обійтись без прийнятної ідеї легітимності. У цьому дослідник убачає головну причину падіння Веймарської республіки.

На думку К. Шмітта, легальність є результатом трансформації права та пов'язана з поняттям «законодавча держава» або, як перекладають деякі дослідники, «правова держава» [12, с. 133]. Сучасні дослідники творчості К. Шмітта (зокрема М. Сетов), акцентують увагу на перекладі термінів у праці «Легальність і легітимність», який впливає на тлумачення його концепції «правової держави» [11] або «законодавчої держави» (німецьке – “Gesetzgebungsstaat”) [12] та змісту понять «легальності» та «легітимності».

На думку М. Сетова, в англійському перекладі праці «Легальність і легітимність» використовується термін “legislative state”, який дослівно можна перекласти як «законодавча держава», тоді як

в англійській літературі для позначення правової держави застосовується словосполучення “rule-of-law” (верховенство права) [11, с. 133–134]. К. Шмітт зазначає: «Для правильного розуміння усієї проблематики сьогоденного поняття легальності <...> необхідні державно- та конституційно-правові визначення понять, які враховують сучасне внутрішньополітичне положення в його взаємозв'язку з державою» [12, с. 223].

Він зазначає, що «панування та влада в чистому вигляді вже взагалі не існують. Хто здійснює владу й панування, той діє «на підставі закону» або «від імені закону». Він не робить нічого іншого, крім приведення норми в дію в межах своєї компетенції. Закони створює законодавча інстанція, але вона не панує, не приводить у дію свої закони й не застосовує їх... Це не просто теоретично вигаданий поділ і не тільки психологічно обґрунтований захід проти людської жадоби влади; це безпосередньо необхідний конструктивний базовий принцип законодавчої держави, в якій панують не люди й особистості, але повинні діяти норми. Кінцевий, справжній зміст фундаментального «принципу закономірності» всього державного життя полягає в тому, що в кінцевому рахунку, вже взагалі ніхто не панує й не наказує, оскільки в дію приводяться лише безособово діючі норми. Таке державне співтовариство обґрунтовується загальною легальністю всякого здійснення державної влади. Замкнута система легальності обґрунтовує вимогу покори й виправдовує ліквідацію будь-якого права на опір. Специфічною формою прояву права тут є закон, а специфічним обґрунтуванням державного примусу – легальність» [12, с. 224].

На наш погляд, аналогію поділу суб'єктів права та правозастосування з погляду сучасної політичної науки можна провести з виокремленням трьох гілок влади. Адже аналізується, перш за все, легальність та легітимність кожного окремого органу влади. Розглядаючи законодавчий процес і законодавця як важливі інституції легальності та легітимності влади, К. Шмітт застерігає від зловживання законодавчої влади «формою закону» й виділяє довіру як передумову будь-якого конституційного процесу, яка «організовує правову державу у формі законодавчої держави» [12, с. 238]. На думку дослідника, «гідність і суверенітет закону виключно й безпосередньо пов'язані, – причому з безпосередньо позитивно-правовим значенням і впливом, – з <...> довірою до справедливості і розумності самого законодавця і всіх інстанцій, які беруть участь у законодавчому процесі» [12, с. 239]. Для того, щоб законодавчий процес навіть оснований на принципі стримуванні та протидії, не переріс на свавілля влади, «<...> повинна панувати передумова тієї довіри, яку тільки і встановлює конгруентність права й формального закону» [12, с. 239].

К. Шмітт підкреслював, що партія, яка прийшла до влади, може використовувати легальні процедури, щоб скасувати ті гарантії політичних прав та свобод, завдяки яким вона здобула владу. Легальна влада може використовувати той час, поки припинений законодавчий парламентський процес, щоб відновити поточне управління, видати необхідні постанови, створити всі умови для оформлення загальної народної волі. Таким чином, виконавча влада отримує перевагу по відношенню до законодавчої, з огляду на політичну доцільність. Правова держава в теорії К. Шмітта є правовою через її легальність, але не тому, що в ній діє принцип верховенства права.

У праці Карла Шмітта періоду Веймарської республіки «Легальність і легітимність» (1932 р.) відбувається спроба виокремлення ціннісно-нейтральної формальної легальності правового позитивізму та субстанціональної легітимності.

І. Ісаєв указує: «легальність влади ще не означає її законності, якщо водночас не враховується індивідуальність і якщо її приписи абстрактні й ні до кого не звернені; легальність же, підтримана легітимізацією за посередництвом визнання, схоже, може розраховувати вже на велику значимість і довговічність» [8, с. 2].

У цьому разі «Легітимність не задовольняється фактичністю юридичної законності, адже тут як законна сприймається та інституція, якій довіряють, а її нормативність узгоджується з моральною й навіть релігійною точкою зору із внутрішніми вимогами до себе. Інституція, якій не вірять і не довіряють, не може бути легітимною, якщо вона навіть позірно виглядає юридично законною» [9, с. 5].

С. Алексеев вводить поняття «правозаконність» й ототожнює його з поняттям «легітимність». Він пише: «правозаконність – найсуворіше, неухильне проведення в життя не будь-яких норм, а початок гуманістичного права, перш за все основних невід'ємних прав людини, й, окрім того, також пов'язаних із ними низки інших інститутів <...>, зокрема, загальнодемократичних правових принципів, приватного права, незалежного правосуддя. А як наслідок – реальна побудова на послідовних загальнодемократичних, гуманістичних засадах всієї юридичної системи, всього політико-державного життя <...>» [2].

Таким чином, дослідник доводить, що поняття «легітимність» влади ширше за «легальність», однак розглядає їх у взаємозв'язку та підкреслює їх взаємообумовленість.

Цьому правовому дискурсу щодо співвідношення легальності та легітимності влади за допомогою (або в межах) формули про «правову державу», «верховенство права», «правління права» знаходимо підтвердження у трактуванні ідеї правової держави Д. Бахрах, яка полягає в загальній, включно з державою, підпорядкованості праву

і в якій можна углядіти витоки принципу підтримки довіри [4, с. 181].

Розкриваючи принципи правової держави, Д. Бахрах указує на те, що ідея підтримки влади ґрунтується на принципах правової держави. Правова держава передбачає «<...> підтримку довіри громадян до закону, повагу владою законно набутих прав, забезпечення розумної стабільності правових норм» [4, с. 181]. Підтримуючи цю ідею, М. Арапов пише: «якщо у праві не просто бачать можливість реалізації своїх очікувань, задоволення потреб і вираження цінностей, а й роблять на його користь вибір, покладаються на нього, то можна сказати, що йому довіряються, з одного боку, і довіряють реалізацію покладеного – з іншого» [3, с. 160]. На думку дослідника, «<...> підпорядковуючи себе і свою державу праву, народ, окремі особи, держава приймають на себе й загальний обов'язок підтримувати й виправдовувати довіру до права, яка полягає не тільки в неухильному дотриманні його правил, а й у виправданні очікувань, які зумовлюють саме право, як-от: стабільність, визначеність, безпеку, справедливість і низку інших. Тому сам факт організації держави за принципом правової держави зобов'язує пануючих осіб (держава у вузькому сенсі слова) не просто реалізовувати приписи права, але робити це так, щоб не порушувались загальні очікування, які породжують право, а довіра, яка відчувається до нього, отже, не підривалася» [3, с. 160].

Правознавець А. Ільїн у своїй праці «Загальне вчення про право й державу. Щодо сутності правосвідомості» [6] виокремлює дві групи аксіом: «аксіоми влади» та «аксіоми правосвідомості». Він акцентує увагу на тому, що «<...> взаємна повага народу і влади виявляється необхідною основою державного буття. Проте так само необхідною основою суспільства, правопорядку й політичного існування є взаємна довіра» [7, с. 369].

Висновки. Відзначаючи плюралізм підходів юриспруденції до феномену «легітимності», варто водночас наголосити на правовій визначеності поняття «легальність». Це законність, тобто дотримання в політичній діяльності юридичних норм. Політичні агенти намагаються не виходити за межі правового поля, тому що це швидко ідентифікується та стає очевидним для всіх. Натомість складність оцінки легітимності режиму потребує звернення до взаємозв'язку прав і публічної влади як соціальних феноменів. Адже право «<...> покликане стверджувати справедливість, гарантовану свободу поведінки, захищати інтереси людини, й це все далеко не завжди перебуває у згоді з домаганнями і прагненнями влади, схильної вирішувати життєві проблеми вольовим наказом й адміністративним розсудом» [2]. Вирішення цієї парадоксальної ситуації «<...> залежить від природи й характеру наявного в певному

суспільстві ладу, культури політичного режиму й особливо – від «величини» й обсягу її (влади) концентрації в державних установах та інститутах, які функціонують» [2].

Сьогодні все ще зустрічаються наукові дослідження, де ототожнюються поняття «легітимності» та «легальності», однак такий підхід у сучасній науці не можна назвати обґрунтованим. Навпаки, для стійкого розвитку держави та стресостійкості соціального порядку й політичного режиму, необхідно говорити про необхідність забезпечення паритету легітимності та легальності публічної влади. Синтезу законності панування та високого рівня довіри/підтримки громадян. Адже «легальність» є основою легітимності публічної влади. Одним з елементів забезпечення формули щодо «правової держави» є легальність влади. Саме легальність (або законність) влади закладає правовий порядок набуття, утримання та використання влади. Це проявляється у відповідності дій влади нормам права, доведенні через юридично визначенні процедури права на владу як соціальними інститутами, так й окремими політичними агентами.

У цьому разі йдеться про нормативні способи обґрунтування соціального та політичного порядку. Але це лише перший крок. У подальшому має включатись механізм легітимації, який передбачає вихід за межі юридичної інтерпретації легітимності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдеев Д.А. Легитимность публичной власти в России. *Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования*. 2017. Том 3. № 3. С. 99–112.
2. Алексеев С.С. *Философия права*. Москва : НОРМА, 1998. 336 с.
3. Арапов Н.А. Идея поддержания доверия субъектов права государством и ее связь с конституционным правом России. *Правоведение*. 2014. № 2(313). С. 157–173.
4. Бахрах Д.Н. *Действие норм права во времени: теория, законодательство, судебная практика*. Москва, 2004. 224 с.
5. Вебер М. Вебер М. (2016) *Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии* : в 4 т.; / пер. с нем ; сост., общ. ред. и предисл. Л.Г. Ионина ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики. Т.1. Социология. 445 с.
6. Ильин А.И. *Общее учение о праве и государстве. О сущности правосознания собрание сочинений*. Конец 1930 г. – начало 1951 г. Цюрих. том 4. Москва : Русская книга. 1994. 414 с.
7. Ильин А.И. *Теория права и государства*. Москва, Издание 2-е, дополненное (под редакцией и с биографическим очерком В. А. Томсинова) Москва : «Зерцало», 2008. 550 с.
8. Исаев И.А. Легитимность и легальность в конституционном праве *История государства и права*. 2012. № 6. С. 2–6.

9. Лой А. Вступне слово. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 5–8

10. Попова И.М. Социологический поход к исследованию легитимности и легитимации. К постановке проблемы. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2000. № 3. С. 21–41.

11. Сетов Н.Р. Проблема легальности политической власти в творчестве К. Шмитта. *Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование*. 2012. Том 5. № 4. С. 131–137.

12. Шмитт К. *Государство: Право и политика* / пер. с нем. и вступ. ст. О.В. Кильдюшова; сост. В.В. Анашвили, О.В. Кильдюшов. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2013. 448 с.

13. Acar A. (2015) *Between legality and legitimacy: the case of judicial review of constitutional amendments from a comparative law perspective*, Florence: European University Institute, EUI PhD theses, Department of Law Retrieved from Cadmus, European University Institute Research Repository, URL: <http://hdl.handle.net/1814/34851>

14. Anthea R. (2008) *Legality vs. Legitimacy: Can Uses of Force be Illegal but Justified? Human Rights, Intervention, and the USE of Force*, P. Alston, E. Macdonald, eds., Oxford University Press, Available URL: <https://ssrn.com/abstract=1518290>.

15. Beetham D. (1991) *Max Weber and the Legitimacy of the Modern State. Analyse & Kritik*. Westdeutscher Verlag, Opladen. no.13, p. 34–45.

16. Choudhury N. (2014) *Legality and legitimacy of public involvement in infrastructure planning: observations from hydropower projects in India. Journal of Environmental Planning and Management*, № 57:2, P. 297–315, DOI: 10.1080/09640568.2012.743879.

17. Darden K. (2014). *Ukraine's Crisis of Legitimacy. Foreign Affairs*. March 3, URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-03/ukraines-crisis-legitimacy>.

18. Epstein A. D. (2002) *The freedom of conscience and sociological perspectives on dilemmas of collective secular disobedience: The case of Israel. Journal of Human Rights*, № 1(3), P. 305–320. DOI: 10.1080/14754830210156553.

19. Niland P. (2015) *Define «legitimate»*. *Kyivpost* November 25. URL: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/define-legitimate-402807.html>.

REFERENCES:

1. Avdeev D. A. (2017) *Lehytymnost pablychnoi vlasty v Rossyy* [The legitimacy of public authority in Russia]. *Vestnyk Tiimenskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Sotsyalno-ekonomycheskye y pravovye yssledovanyia*. Том 3. № 3.
2. Alekseev S.S. (1998) *Filosofiya prava* [Philosophy of Law]. M.: NORMA
3. Arapov N. A. (2014) *Ideya podderzhaniya doveriya subektov prava gosudarstvom i ee svyaz s konstitucionnym pravom Rossii* [The idea of maintaining the trust of subjects of law by the state and its connection with the constitutional law of Russia] *Pravovedenie*. № 2(313).
4. Bahrah D. N. (2004) *Dejstvie norm prava vo vremeni: teoriya, zakonodatelstvo, sudebnaya praktika*

[The validity of legal norms in time: theory, legislation, judicial practice]. М.

5. Veber M. (2016.) *Khoziaistvo y obshchestvo: ocherky ponymaiushchei sotsyolohyy*: [Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology] v 4 t.; [per. s nem.]; sost., obshch. red. y predysl. L. H. Yonyna; Nats. yssled. un-t «Vysshhaia shkola ekonomyky». М.: Yzd. dom Vysshhei shkoly ekonomyky, T. I. Sotsyolohyia.

6. Ilin A. I. (1994) *Obsheeuchenie o prave i gosudarstve. O sushnosti pravosoznaniya sobranie sochinenij. Konec 1930 g. – nachalo 1951 g.* [General doctrine of law and state. On the essence of legal awareness collected works. End of 1930 – beginning of 1951]. Сyurih. Tom 4. М.: Russkaya kniga.

7. Ilin A. I. (2008) *Teoriya prava i gosudarstva*. [Theory of Law and State] М.: «Zercalo».

8. Isaev I. A. (2012) Legitimnost i legalnost v konstitucionnom prave [Legitimacy and legality in constitutional law]. *Istoriya gosudarstva i prava*. № 6.

9. Loi A. (2009) Vstupne slovo [Entry word]. *Filosofska dumka*. № 5.

10. Popova I. M. (2000) Sociologicheskij pohod k issledovaniyu legitimnosti i legitimacii. K postanovke problemy. [Sociological approach to the study of legitimacy and legitimation. To the statement of the problem]. *Sociologiya: teoriya, metody, marketing*. № 3

11. Setov N. R. (2012) Problema legalnosti politicheskoy vlasti v tvorchestve K. Shmitta [The problem of the legality of political power in the work of C. Schmitt]. *Problemnyj analiz i gosudarstvenno-upravlencheskoe proektirovanie*. 2012. T. 5. № 4.

12. Shmytt K. (2013) *Hosudarstvo: Pravo y polytyka* [State: Law and Politics] [Tekst] / per. s nem. y vstup. st.

O. V. Kyldiushova; sost. V. V. Anashvyly, O. V. Kyldiushov. М.: Yzdatelskiy dom «Terrytoryia budushcheho».

13. Acar A. (2015) Between legality and legitimacy : the case of judicial review of constitutional amendments from a comparative law perspective, Florence: European University Institute, EUI PhD theses, Department of Law Retrieved from Cadmus, European University Institute Research Repository, URL: <http://hdl.handle.net/1814/34851>.

14. Anthea R. (2008) Legality vs. Legitimacy: Can Uses of Force be Illegal but Justified? Human Rights, Intervention, and the USE of Force, P. Alston, E. Macdonald, eds., Oxford University Press, URL: <https://ssrn.com/abstract=1518290>.

15. Beetham D. (1991) Max Weber and the Legitimacy of the Modern State. *Analyse & Kritik*. Westdeutscher Verlag, Opladen. no.13, P. 34–45

16. Choudhury N. (2014) Legality and legitimacy of public involvement in infrastructure planning: observations from hydropower projects in India. *Journal of Environmental Planning and Management*, no. 57(2), p. 297–315, DOI: 10.1080/09640568.2012.743879.

17. Darden K. (2014). Ukraine's Crisis of Legitimacy. *Foreign Affairs*. March 3, URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-03-03/ukraines-crisis-legitimacy>.

18. Epstein A. D. (2002) The freedom of conscience and sociological perspectives on dilemmas of collective secular disobedience: The case of Israel. *Journal of Human Rights*, no.1(3), P. 305–320, DOI: 10.1080/14754830210156553.

19. Niland P. (2015) Define «legitimate». *Kyivpost*, November 25, URL: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/define-legitimate-402807.html>.

Parity of legitimacy and legality: conceptual foundations of political and law discourse

Yakovleva Liliya Ivanivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Regional Policy
and Public Administration
Odessa Regional Institute
for Public Administration
of the National Academy
for Public Administration
under the President of Ukraine
Genuezka str., 22, Odessa, Ukraine

The article is devoted to the study of interdisciplinary approaches to ensuring the unity of legality and legitimacy of public power. The sustainable development of society and the state is possible only in conditions where the government is characterized by both legitimacy and trust of the citizens. The role of civil society, judiciary, international law and moral justification in the process of ensuring legality and legitimacy of public power is identified. It is unacceptable to identify these concepts; however, it is necessary to examine the conditions for ensuring their unity in the current political process. The phenomena of legality and legitimacy are deeply connected. The emphasis is placed on creating the conditions for the synthesis of political, moral and legal justifications for domination. This requires interdisciplinary research, the use of cognitive opportunities in political science, sociology, jurisprudence, etc. Domination in modern conditions is possible only on legal terms. The necessity of strengthening the legal substantiation of the phenomenon of legitimacy in post-communist countries and at the same time introducing effective mechanisms for preventing the politicization of legality is identified. Legitimacy means not only trust in individual political agents but, above all, trust in the social order and the legal norms that provide this order. There are differences in the interpretation of empirical and normative legitimacy in the Weberian tradition, which have found their continuation in the theory of legitimacy of public power and justification of legitimacy of social order. Particular attention is paid to the problem of correlation between the concepts of legality and legitimacy in the context of the formation of the rule of law, the interaction of law and power, legal consciousness and mutual trust between citizens and power. Emphasis is placed on the need to ensure the unity of legitimacy and legality of public power and synthesize legitimacy of domination and a high level of public trust / support. Stress resistance of the political regime is ensured by the synthesis of legitimacy and legality, when the legitimization of legality and legalization of legitimacy take place.

It is concluded that "legality" is the basis of legitimacy of public power, which is manifested in accordance of the actions of power to the norms of law, proven through legally defined procedures for the right to power by both social institutions and individual political agents.

Key words: legitimacy, legality, public power, civil society, judiciary, international law, constitution, morality, trust.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Андрійчук Тетяна Сергіївна

Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-31-35>

Андрійчук Тетяна Сергіївна
кандидат політичних наук,
заступник завідувача відділу
Секретаріату Кабінету Міністрів України
вул. М. Грушевського, 12/2, Київ,
Україна

Стаття присвячена дослідженню моделі деліберативної демократії, що стала результатом наукового пошуку шляхів удосконалення представницької демократії за допомогою інструментів публічного обговорення суспільно важливих питань та рішень.

Концептуалізація моделі деліберативної демократії відбулась у другій половині ХХ століття, однак і нині продовжується активний розвиток різних деліберативних підходів. Актуалізує дослідження у цьому напрямі те, що в українському політичному дискурсі деліберативній демократії приділяється недостатньо уваги, її інструменти ще не знаходять належного застосування.

Метою наукової розвідки є аналіз сучасних підходів до концептуалізації деліберативної демократії та визначення особливостей практичного застосування її інструментів. Для цього використано низку методів: структурно-функціональний, порівняльний, нормативно-ціннісний, інституційний.

Автором охарактеризовано три сучасні напрями розвитку концепції деліберативної демократії: деліберация як функція парламенту, деліберация як форма публічних обговорень та синтезований напрям, що прагне поєднати деліберацию в державних інституціях і громадському середовищі. Наголошується на спрямованості моделі деліберативної демократії на досягнення консенсусу між учасниками обговорень суспільно важливих проблем та рішень.

Практичний складник полягає у розгляді особливостей впровадження різноманітних елементів деліберативної демократії. Насамперед увагу зосереджено на використанні деліберации в процесі організації публічних обговорень під час вироблення державної політики. Саме деліберативні підходи можуть зробити такі публічні обговорення більш результативними.

Окремо розглянуто способи практичного застосування деліберативного підходу у різних країнах. Йдеться про заходи, формати яких стимулюють активну взаємодію, обмін аргументами, пошук спільних цінностей та інтересів і вироблення на їх основі консенсусних або принаймні компромісних рішень.

За результатами дослідження автор доходить висновків, зокрема, щодо актуальності та нормативної цінності концепції деліберативної демократії; значного легітимізаційного потенціалу деліберативної демократії; доцільності застосування деліберации в процесі публічних консультацій, особливо щодо складних чи конфліктних питань; можливості адаптації та системного застосування інструментів деліберации у вітчизняній політичній практиці.

Ключові слова: деліберативна демократія, деліберация, публічні консультації, діалог, консенсус, Партнерство «Відкритий Уряд».

Вступ. Внаслідок трансформації тоталітарних та авторитарних режимів у другій половині минулого століття остаточно утвердилась пріоритетність демократичної форми правління для більшості державних утворень. Однак це виявило так званий «парадокс» сучасної демократії (на який, зокрема, звертають увагу Л. Даймонд, Л. Морліно, Ч. Тіллі та інші) – зростання кількості демократичних держав супроводжується невисокою управлінською якістю демократичних режимів, суттєвим зниженням рівня задоволеності громадян політиками, які обираються для представлення їх інтересів, зростанням популізму, а на зовнішньополітичній арені – економічними війнами та збройними конфліктами.

Дослідники звертають увагу на низьку спроможність представницької ліберальної демократії відповідати на зростання очікувань громадян

у сучасному світі та продовжують пошук причин цього явища. При цьому ідея розв'язання проблем через впровадження моделей, що розширюють залучення громадян до вирішення суспільно важливих питань, залишається актуальною (попри те, що минуло майже півстоліття після концептуалізації моделей партисипаторної та деліберативної демократії). З цієї позиції Дж. Фішкін наголошує, що «демократія у всьому світі знаходиться під загрозою, бо цілком ототожнюється з нео-шумперівською моделлю партійної конкуренції», яка в епоху «фільтруючих бульбашок і поляризації» може призвести радше до тупику, ніж до ефективних рішень [5, р. 209]. Д. делла Порта у праці «Чи може бути врятована демократія? Участь, деліберация і соціальні рухи» підкреслює, що «збереження демократії означало б вихід за межі її ліберальної моделі, розширення роздумів про

участь та деліберацию всередині та поза інституціями» [4, р. 2].

Важливими елементами впровадження концептуальної моделі деліберативної демократії є інструменти організації обговорення суспільно важливих питань як на національному рівні, так і на рівні громад, соціальних груп, громадських мереж тощо. Відповідні інструменти досліджують Дж. Дризек, Д. Кахане, Н. Курато, Дж. Мансбридж, С. Німейєр, Дж. Паркінсон, Г. Річардсон, К. Росс, Дж. Форестер, Дж. Фішкін та інші сучасні дослідники.

В Україні концепція деліберативної демократії сьогодні досліджується здебільшого в контексті вивчення концептуальних підходів Ю. Габермаса та Дж. Фішкіна (праці Ю. Германа [8], А. Ковальова [10], С. Мамчак [12] та інших). Праці окремих дослідників присвячені аналізу впливу деліберативних процесів на загальне функціонування політичної системи (О. Дем'яненко [9], А. Колодій [11] та інші). Водночас недостатньо уваги приділяється аналізу сучасних підходів до розуміння деліберативної демократії, а також практичним питанням доцільності та результативності застосування елементів деліберативної демократії, викликам, що при цьому постають.

Метою статті є дослідження сучасних підходів до концептуалізації деліберативної демократії та визначення особливостей практичного застосування її інструментів. Серед дослідницьких завдань: аналіз сучасних нормативних підходів до розуміння деліберативної демократії; оцінка внеску деліберативної демократії у процес удосконалення функціонування політичної системи; визначення особливостей практичного застосування інструментів деліберативної демократії.

Методи дослідження. Враховуючи багатоаспектність обраної теми, застосовано низку методів дослідження, зокрема: структурно-функціональний (характеристика деліберативної демократії як складної системи з різними рівнями функціонування та широким набором інструментів), порівняльний (порівняння сучасних підходів до розуміння деліберативної демократії), нормативно-ціннісний (оцінка деліберативної демократії з погляду можливої користі для розвитку політичної системи), інституційний (визначення інститутів, залучених до деліберативних процесів).

Результати досліджень свідчать, що концепція деліберативної демократії об'єднує в собі різні підходи, об'єднані ідеєю посилення легітимності та результативності демократичних режимів через впровадження інструментів деліберативної демократії (розважливого, розсудливого обговорення).

Загалом наявні підходи можна об'єднати у два основні напрями. Один із них концентрується здебільшого на деліберативній роботі парламенту та його взаємодії з іншими держав-

ними інституціями (Дж. Бессет, М. Стінберген, Дж. Туліс, Дж. Ур, Ю. Штейнер та ін.). У рамках цього напрямку законодавчі органи розглядаються як «деліберативні асамблеї», в яких парламентські обговорення (дебати) дозволяють приймати більш зважені рішення.

Другий напрям стосується громадської участі – деліберативних заходів за участю громадян, представників організацій громадянського суспільства, під час яких відбувається розважливе обговорення суспільно важливих рішень, ініціатив (Дж. Дризек, Д. Кахане, К. Росс, Дж. Форестер та інші). Пропонуються різні формати таких обговорень: дорадчі опитування (Дж. Фішкін), деліберативні форуми (Е. Міхельс, К. Страндберг, Х. Бінема та ін.), фасилітовані деліберативні обговорення (Дж. Форестер), громадські журі (М. Барнес, Г. Сміт, С. Уельс та інші) тощо. При цьому одні дослідники фокусуються на сфері взаємодії громадськості з державними інституціями, другі – на сферах, вільних від державного впливу (групи громадян, політичні партії, соціальні рухи, протестні акції) [4, р. 65].

Щоправда, низка авторів (Дж. Боман, Дж. Мансбридж, Дж. Паркінсон, С. Чемберс та ін.) пропонує і третій, синтезований напрям (широкий за масштабом і багато в чому наближений до розуміння деліберативної демократії у ранніх працях Ю. Габермаса). Цей підхід передбачає залучення до обговорення широкого спектра інституцій та асоціацій, «включаючи неформальні мережі, засоби масової інформації, організовані групи адвокатиї, школи, фонди, приватні та некомерційні установи, законодавчі органи, органи виконавчої влади та суди» [3, р. 2]. Він спрямований на розгляд питання як «цілі суспільства, народи або різні громади можуть брати участь у деліберативній демократії разом» [3, р. 2].

Відсутність єдиного підходу до концептуалізації деліберативної демократії не слід сприймати як фактор, що зменшує значимість цієї моделі «удосконалення» класичної на цей час представницької демократії. Навпаки, пошуки дослідниками меж розширення цієї моделі та різноманітних способів і інструментів залучення громадянського суспільства до обговорення суспільно важливих питань суттєво впливають на формування і розвиток відповідних практик у сучасному політичному дискурсі. Як влучно зазначає Д. делла Порта, «у нормативних дебатах деліберативні теорії насправді просувають простори комунікацій, обмін думками, побудову спільних визначень суспільного блага, що є фундаментальними для легітимізації публічних рішень» [4, р. 7]. Розвиток досліджень деліберативної демократії дозволяє стверджувати, що комунікація, як наріжний камінь цієї концептуальної моделі, дійсно має значний легітимізаційний потенціал та вплив на якість рішень, завдяки аргументованому обміну думками, переходу від індивідуальних до спільних (колективних) позицій та інтересів.

Саме тому важливе значення має питання практичне втілення нормативних положень деліберативної демократії. У багатьох країнах представницька демократія «збагачується» тими чи іншими деліберативними практиками, поширюючи громадське залучення на міжвиборчі періоди. При цьому просування інструментів деліберативної демократії здійснюється двома шляхами: з ініціативи власне органів влади (як заходи належного врядування) та під тиском різноманітних суспільних груп. В останньому разі йдеться про різноманітні форми деліберативної демократії та майданчики, на яких вона відбувається (суспільні групи, громадські мережі тощо). Водночас питання деліберативної демократії можуть політизуватися, набувати ознак популізму і вимагати зворотної реакції органів влади та їх посадових осіб. Серед нещодавніх прикладів – спровоковані акціями «жовтих жилетів» «діалогові» поїздки Президента Франції Е. Макрона у регіони країни.

На нашу думку, з погляду забезпечення функціонування демократичної держави особливо важливе значення має впровадження практик деліберативної демократії органами влади, оскільки менша радикальність і спонтанність такого шляху може дозволити запропонувати більш системні рішення. Понад це, на наше переконання, у разі системного впровадження інструментів деліберативної демократії державними інституціями у них завжди буде оперативна спроможність реагувати на суспільно-політичні виклики, пропонувати суспільним групам, громадським мережам інституціалізовані, а не спонтанні майданчики спільної взаємодії.

Варто наголосити, що елементи деліберативної демократії потенційно є достатньо корисними для розвитку політичної системи загалом та діяльності органів влади зокрема. Багато в чому користь визначається загальною спрямованістю цієї моделі (в усіх її концептуальних варіантах) на досягнення взаєморозуміння учасників обговорення щодо певного рішення (на відміну від того, що думка більшості має більше легітимності у так би мовити «простій» представницькій моделі). Як підкреслює Дж. Дризек, «деліберативний поворот» ставить у центр демократії комунікацію та рефлексію. Демократія означає вже не лише прийняття рішень через агрегацію переваг, але й «процеси формування суджень, переваг і трансформацій через поінформований, шанобливий та компетентний діалог» [2, р. 3]. Деліберативні інструменти допомагають учасникам перейти від дебатування на рівні індивідуальних позицій до взаємного слухання та переконання один одного. При цьому бажаним результатом деліберативної демократії є консенсус. І хоча на практиці він часто залишається недосяжним, деліберативна демократія може принаймні формувати «метаконсенсус» – те, що Дж. Дризек називає «згодою щодо цінностей, обґрунтувань, структури конкуруючих переваг чи застосовності дискурсів» [2, р. 15].

Розглядаючи аспекти практичного втілення елементів деліберативної демократії, насамперед зупинимося на використанні їх у процесі організації публічних обговорень під час вироблення державної політики. Саме деліберативні підходи можуть зробити такі публічні обговорення більш інклюзивними та результативними. На цьому наголошується і в рекомендаціях міжнародного Партнерства «Відкритий Уряд» (Україна – член Партнерства з 2011 року), в яких підкреслюється, що деліберативна демократія не є чимось новим для процесу прийняття рішень, але публічні консультації, що підтримують цей процес, часто не є достатньо деліберативними [1, р. 4]. Автори рекомендацій навіть протиставляються деліберативній «звичайній» публічній консультації як таку, що «має допомагати учасникам бачити складність проблеми, виходити за межі сценарію виграшу / програшу та домовлятися про спільні рішення» [1, р. 6]. На наш погляд, таке протиставлення не є достатньо обґрунтованим. Більш продуктивним було б говорити про внесок, який може зробити деліберативна демократія у процес публічних консультацій, та про випадки, в яких її застосування може бути найбільш результативним. У цьому контексті варто погодитися з рекомендованим використанням деліберативної демократії під час обговорень складних питань, в рамках яких є потреба визначити пріоритети або розв'язати конфлікти.

За рекомендаціями Партнерства «Відкритий Уряд», для публічних обговорень можуть використовуватися три деліберативні інструменти (підходи): «відкритий діалог» (пропонує учасникам ґрунтуватися на власному досвіді, обмінюватися думками та пропонувати рішення); «деліберативний аналіз» (фокусує увагу учасників на фактах та аргументах, а також інформації та даних, які з ними пов'язані); «побудова нарративу» пропонує учасникам, спираючись на власний досвід, «створити» історію про важливу зміну чи виклик (такі історії дозволяють «говорити» з людьми у зрозумілій для них формі) [1, р. 7].

Водночас слід звернути увагу на різноманітність способів практичного застосування деліберативних інструментів у різних країнах. Йдеться про формати, які стимулюють активне слухання, обмін аргументами, пошук спільних цінностей та інтересів і вироблення на їх основі рішень, що є консенсусними або принаймні компромісними. Серед таких форматів можна назвати деліберативні форуми, деліберативні опитування, «громадські огляди ініціатив», громадські журі, майстерні майбутнього, сценарні майстерні, «діалогові», «світові кафе», «відкриті простори», громадські асамблеї тощо. Кожен з цих форматів має свої особливості та сценарії, детальний розгляд яких може стати предметом подальших досліджень. Разом з цим спільними рисами таких заходів є орієнтація на учасників (а не спікерів, як під час «класичних» публічних

обговорень), сфокусованість дискусії, надання деталізованої інформаційної «бази» учасникам, які не є експертами, спільне напрацювання пропозицій.

Ще одним важливим практичним аспектом застосування деліберативного підходу під час публічних консультацій є роль і навички фахівців, які керують процесом публічного обговорення. Варто звернути увагу на влучне спостереження Дж. Форестера, що багатьом громадянам «важко відмежовувати «зміст пропозиції» в аргументі (те, про що вони стверджують, як про реальне, вирішальне, загрозливе тощо) та «перформативний характер» цього аргументу (те, як вони його стверджують – наполегливо, палко, праведно, без сумнівів в істинності тощо)» [6, р. 211–212]. Тому супроводжувати обговорення має спеціальний «посередник» – фасилітатор, спроможний одночасно приділити увагу і змістовній якості висловлювань учасників, і розвитку відносин між ними.

Для політичної практики України деліберативні інструменти є ще достатньо новими, хоча вони поступово набирають популярності. Апробація форматів відбувається у різний спосіб та у різних середовищах. Наприклад, такі формати, як «світлове кафе», «відкритий простір» спочатку застосувалися у громадському секторі. Однак з 2016 року такі заходи почав проводити і Секретаріат Кабінету Міністрів України, зокрема для обговорень проєктів планів дій з впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». З іншого боку, новий для України формат «майстерні майбутнього» у 2019 році був апробований саме Секретаріатом Кабінету Міністрів, а пізніше почав використовуватися громадським сектором, зокрема Українським форумом благодійників.

Ще одним прикладом впровадження інструментів деліберативної демократії є формування громадських рад при органах виконавчої влади, які, за влучним висловом Ю. Шайгородського, покликані бути не лише механізмом громадської участі у формуванні та реалізації державної політики, але й додатковим експертно-інформаційним ресурсом для органів влади [7, с. 7]. Однак практика застосування цього інструменту виявилася неоднозначною і він достатньо часто стає об'єктом критики з боку експертів і громадськості.

Таким чином, актуальною є апробація в українських реаліях інших деліберативних форматів, їх адаптація та подальше системне застосування.

Висновки. Концепція деліберативної демократії, в основі якої лежить комунікація та рефлексія, стала результатом пошуку відповіді на запитання, як «врятувати» демократію у сучасному світі та віднайти способи більш системного залучення до прийняття рішень громадян, а не лише їх обраних представників.

Результати дослідження дозволяють сформулювати низку висновків:

1) концепція деліберативної демократії продовжує бути актуальним предметом наукових досліджень, що свідчить про її нормативну цінність;

2) деліберативна демократія має значний легітимізаційний потенціал та вплив на якість рішень, завдяки аргументованому обміну думками та переходу від індивідуальних до спільних позицій та інтересів, тому втілення елементів деліберативної політичної практики має важливе значення;

3) інструменти деліберативної практики можуть суттєво удосконалити процес публічних консультацій органів влади, особливо у випадках обговорення складних проблем чи конфліктних питань. При цьому організатори консультацій мають вибір серед широкого спектра форматів деліберативних обговорень;

4) приклади апробації деяких деліберативних форматів в Україні свідчать про можливість адаптації та системного застосування інструментів деліберативної політичної практики. Це може стати актуальним напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Deliberation. Getting Policy-Making Out from Behind Closed Doors / The Open Government Partnership Practice Group on Dialogue and Deliberation. URL: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/06/Deliberation_Getting-Policy-Making-Out_20190517.pdf (дата звернення: 20.04.2020 р.).
2. Dryzek, J. S. Foundations and Frontiers of Deliberative Governance. Oxford: Oxford University Press, 2012. 256 p.
3. Mansbridge, J., Bohman, J., Chambers, S. & others. A Systemic Approach to Deliberative Democracy. *Deliberative Systems. Deliberative Democracy at the Large Scale*. J. Parkinson & J. Mansbridge (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 1–26.
4. Porta, della D. Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements. Cambridge: Polity Press, 2013. 256 p.
5. Fishkin, J. Response to Critics: Toward the Reform of Actually Existing Democracies. *The Good Society*. Vol. 27, N. 1–2. 2018. P. 190–210.
6. Forester J., Kahane D. The Micropolitics of Deliberation: Beyond Argumentation to Recognition and Justice. *Deliberative Democracy in Practice* / Ed. by D. Kahane. Vancouver: UBC Press, 2010. P. 209–231.
7. Влада і суспільство: діалог через громадські ради: монографія / Ю. Ж. Шайгородський, Т. С. Андрійчук, А. Я. Дідух [та ін.]; за заг. ред. Ю. Ж. Шайгородського. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 148 с.
8. Герман Ю. О. Феномен «деліберативної політики» у системі поглядів Ю. Габермаса. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2011. Вип. 1 (1). С. 74–78.
9. Дем'яненко О. О. Громадський деліберативний дискурс як інструмент політичної модернізації. *Грані*. 2018. Т. 21, № 11. С. 101–107.
10. Ковальов А. В. Теоретичне підґрунтя концепції деліберативної демократії Дж. Фішкіна. *Гілея*. 2018. Вип. 129 (2). С. 169–174.

11. Колодій А. Процес деліберативної демократії як складова демократичного врядування. *Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування: матеріали науково-практичної конференції; 4 квітня 2008 року*. Львів: ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України, 2008. С. 106–110.

12. Мамчак С. Концепція деліберативної демократії Ю. Габермаса у контексті полеміки між лібералами та комунітаристами. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки*. 2013. Вип. 16. С. 98–105.

REFERENCES:

1. Deliberation. Getting Policy-Making Out from Behind Closed Doors / The Open Government Partnership Practice Group on Dialogue and Deliberation. Retrieved from: https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2019/06/Deliberation_Getting-Policy-Making-Out_20190517.pdf.

2. Dryzek, J. S. (2012). *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*. Oxford: Oxford University Press.

3. Mansbridge, J., Bohman, J., Chambers, S. & others. (2012). *A Systemic Approach to Deliberative Democracy. Deliberative Systems. Deliberative Democracy at the Large Scale*. J. Parkinson & J. Mansbridge (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 1–26.

4. Porta, della D. (2013). *Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements*. Cambridge: Polity Press.

5. Fishkin, J. (2018). Response to Critics: Toward the Reform of Actually Existing Democracies. *The Good Society*. Vol. 27, N. 1–2, pp. 190–210.

6. Forester J., Kahane D. (2010). *The Micropolitics of Deliberation: Beyond Argumentation to Recognition*

and Justice. *Deliberative Democracy in Practice* / Ed. by D. Kahane. Vancouver: UBC Press. pp. 209–231.

7. Vlada i suspilstvo: dialog cherez hromadski rady (2011) / Yu. Zh. Shaihorodskiy, T. S. Andriichuk, A. Ya. Didukh [ta in.]; za zah. red. Yu. Zh. Shaihorodskoho. Kyiv: PALYVODA A. V. [in Ukrainian].

8. Herman Yu. O. (2011). Fenomen “deliberatyvnoi polityky” u systemi pohliadiv Yu. Habermasa [The phenomenon of “deliberative politics” in the system of views of J. Habermas]. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. Vyp. 1 (1). S. 74–78 [in Ukrainian].

9. Demianenko O. O. (2018). Hromadskiy deliberatyvnyi dyskurs yak instrument politychnoi modernizatsii [Public deliberative discourse as a tool for political modernization.]. *Hrani*. T. 21, № 11. S. 101–107. [in Ukrainian].

10. Kovalov A. V. (2018). Teoretychne pidgruntia kontseptsii deliberatyvnoi demokratii Dzh. Fishkina [The theoretical basis of the concept of deliberative democracy by J. Fishkin]. *Hileia*. Vyp. 129 (2). S. 169–174 [in Ukrainian].

11. Kolodii A. (2008). Protse delibersatsii yak skladova demokratychnoho vriaduvannia [The process of deliberation as a component of democratic governance]. *Demokratychni standarty vriaduvannia y publichnoho administruvannia: materialy nauково-praktychnoi konferentsii; 4 kvitnia 2008 roku*. Lviv: LRIDU NADU pry Prezydentovi Ukrainy, S. 106–110 [in Ukrainian].

12. Mamchak S. (2013). Kontsepsiia deliberatyvnoi demokratii Yu. Habermasa u konteksti polemiky mizh liberalamy ta komunitarystamy [The concept of deliberative democracy of J. Habermas in the context of liberalism and communitarianism debate]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria: Filosofski nauky*. Vyp. 16. S. 98–105 [in Ukrainian].

Deliberative democracy: the modern normative approaches and features of practical implementation

Andriichuk Tetiana Serhiivna

Candidate of Political Science,
Deputy Head of the Unit
Secretariat of the Cabinet
of Ministers of Ukraine
M. Hrushevskoho str., 12/2, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the study of the model of deliberative democracy, which was the result of a scientific search for ways to improve representative democracy through the tools of public discussion of socially important issues and decisions.

The conceptualization of the model of deliberative democracy took place in the second half of the twentieth century, but today the various deliberative approaches are actively developed. In Ukrainian political discourse, deliberative democracy has received insufficient attention, and its instruments have not yet been properly used. This actualizes scientific researches in the relevant field.

The author set the goals to analyze the modern approaches to the conceptualization of deliberative democracy and to determine the specificities of the practical implementation of deliberative tools. A number of methods were used, in particular: structural-functional, comparative, normative-value, institutional.

The author described three modern directions of conceptualization of deliberative democracy: deliberation as a function of parliament; deliberation as a form of public discussion and the synthesized direction that seeks to combine deliberation in the authorities and in the non-governmental sector. It is emphasized that deliberative democracy is aimed to achieve consensus among the participants of discussion.

The aspects of practical implementation of various elements of deliberative democracy are also considered. First of all, the author drew attention to using them during the organization of the public discussions in the policy making process. The deliberative approaches can make such discussions more productive.

The practical methods of applying the deliberative approach are considered separately. The author gives examples of a significant number of formats, which encourage active listening, finding shared values and interests, and making common or at least compromise decisions. According to the results of the research, the author draws a number of conclusions, in particular about: the normative value of the concept of deliberative democracy; the considerable legitimizing potential of deliberative democracy; the expediency of using deliberation tools in the public consultation process; possibility of adaptation and implementation of deliberation tools in domestic political practice.

Key words: Deliberative Democracy, Deliberation, Public Consultation, Dialogue, Consensus, Open Government Partnership.

Арабаджиев Дмитро Юрійович
Сергієнко Тетяна Іванівна

Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах

УДК 32:159
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-36-43>

Арабаджиев Дмитро Юрійович
доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових
та політичних наук
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64,
Запоріжжя, Україна

Сергієнко Тетяна Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
та політичних наук
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64,
Запоріжжя, Україна

У цій статті розглянуто методи маніпулятивного впливу на свідомість сучасного суспільства. Доведено, що масові комунікації та їх вплив на політичні процеси стають вирішальними в управлінні сучасним суспільством. При цьому безпосередніми носіями будь-якої інформації є засоби масової комунікації. Комунікації в сучасному суспільстві розуміють як передачу різноманітних даних та повідомлень, які мають безпосередній інформаційний вплив і психологічний примус. Реалії сьогодення свідчать, що інноваційно-інформаційні технології як реальний соціальний ресурс адаптації людини до життя стали активно використовувати для маніпулювання свідомістю, що впливає на зміну ціннісних орієнтацій, ідейних переконань та поведінку його суб'єктів. Набули поширення методи інформаційного управління людьми. Отже, засоби масової комунікації сьогодні виконують не тільки інформаційну функцію, але і безпосередньо керують соціально-політичними процесами, які відбуваються в суспільстві. Процес інформатизації суспільства, його як державних, так і суспільних інститутів, розвивається стрімко і зазвичай непередбачено і некеровано. Можливості сучасних засобів масової комунікації з миттєвої доставки будь-якої інформації у будь-яку частину світу роблять саму інформацію зброєю. Отже, зазначено, що сучасний етап розвитку суспільства посилює тенденцію до використання сучасних інноваційних технологій інформаційного впливу маніпулятивного характеру на свідомість людей як в політичному процесі, так і в буденному житті. Для того щоб дослідити проблему політичного маніпулятивного впливу на індивідуальну і групову політичну свідомість суспільства, в цьому дослідженні розглянуто питання щодо контролю над інформаційними потоками в політичній діяльності, вивчено характеристику сучасного інформаційного середовища, розглянуто можливості політика як комунікатора, який має безпосередній інформаційно-психологічний вплив на політичну свідомість як особистості, так і суспільств загалом, проведено аналіз різноманітних підходів до розуміння категорії «інформаційна безпека».

Ключові слова: маніпуляції, вплив, інформаційне суспільство, свідомість, політичні технології, інформаційно-психологічна безпека, комунікації.

Вступ. Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що сучасне суспільство живе в інформаційному світі, використовуючи інформацію як джерело конструювання нових знань. Це новий тип суспільства, в якому володіння інформацією є рушійною силою будь-яких перетворень. Саме ж інформаційне суспільство розглядається як цивілізаційна парадигма розвитку сучасного українського суспільства. Особливо важливим у сучасних умовах є те, що інформація є засобом впливу на свідомість, а процес інформатизації суспільства робить інформацію ключовим об'єктом у житті кожної людини. Щодо сучасного політичного процесу, то він безумовно характеризується використанням різноманітних форм впливу, і найбільш поширеним є саме маніпулювання свідомістю. Тому проблеми маніпулятивного впливу на свідомість суспільства як на теоретичному, так і прикладному рівні сьогодні продовжують цікавити зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Для дослідження цієї проблеми особливу значущість мають роботи, присвячені дослідженню сучасного інформаційного суспільства, таких вчених, як: І. Арістова, В. Данильян, О. Дзюбань, В. Ільганаєв, В. Ліпкан, А. Марущак, А. Новицький та інші. Щодо вивчення інформаційного суспіль-

ства як суспільства «нового» типу, в якому кожен може отримувати, накопичувати, розповсюджувати та використовувати інформацію, то його розглядали в своїх дослідженнях В. Бебик, А. Руднева, В. Цимбалюк, С. Наумкіна, В. Воронкова та інші. Вивченням інформаційного середовища та маніпулятивного впливу інформації на свідомість суспільства займаються відомі дослідники, такі як Н. Волковський, С. Жук, В. Косєвцов, А. Кузьменко, О. Кіндратець, О. Литвиненко, І. Лук'янець, В. Остроухов, П. Панарін, В. Петрик, Г. Почепцов, П. Прибутько, М. Присяжнюк, А. Рось, В. Толубко, М. Требін, О. Титенко та інші. Щодо питань забезпечення інформаційної безпеки, то вивченням цієї проблеми займалися В. Білик, В. Бінько, К. Бурич, А. Гуровський, А. Данільян, А. Дзюбань, В. Пархоменко, Д. Дмитрієв, І. Єфименко, Б. Коган, П. Косач, Р. Костенко, В. Ліпкан, О. Палій, Р. Погорецький та інші. Аналіз політичного маніпулювання як прихованого управління політичною свідомістю і поведінкою людей реалізований у роботах В. Мальцева, О. Гуменюк, Б. Станкевич та інших. Проте, попри доволі велику зацікавленість з боку сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців, щодо вивчення маніпулятивного впливу на свідомість суспільства, дослідження політичних маніпуляцій

як соціальними групами, так і суспільною свідомістю в контексті проблематики інформаційно-психологічної безпеки особистості не розглядалися.

Мета та завдання дослідження полягає у тому, щоб дослідити політичний вплив на свідомість в контексті інформаційно-психологічної безпеки в політичних відносинах.

Методи дослідження. У цій роботі використано загальнонаукові методи дослідження, такі як: порівняльний і аналітичний методи та метод структурного аналізу.

Результати. Будь-яка політична система прагне до самоорганізації та стабільності, використовуючи різні засоби, методи, технології. Вперше політичну систему як інформаційно-комунікативну систему представив Карл Дойч [24]. У той же час заявлений ним підхід згодом отримав двояке теоретичне продовження. Так, Юрген Габермас робив акцент на комунікативних діях і відповідних елементах політики, представляючи їх як основу соціального і політичного порядку [23, с. 85]. На противагу йому, німецький учений Хельмут Шельскі сформулював ідею «технічної держави», висунувши на перший план не соціальні, а технічні аспекти політичної організації влади [17]. Особливе місце в інформаційно-комунікативній системі займають канали політичної комунікації. Це своєю чергою потребує розкриття історико-аналітичних зв'язків у системі «суб'єкт – інформація комунікація – об'єкт», від початку наукових підходів до розуміння поняття комунікації в сучасному контексті.

Суб'єктом комунікації є комунікатор, тобто це індивід чи група індивідів, які, взаємодіючи із

суб'єктами зовнішнього середовища, впливають на поведінку і спілкування кожного причетного до неї індивіда. Якщо комунікація розглядається як процес, то інформація – це те, що передається під час цього процесу. М. Логунова зазначає, що інформація відіграє суттєву роль у політичному процесі як фактор порозуміння, зближення, консолідації суб'єктів політики, узгодження інтересів різних суспільних груп всередині кожної конкретної країни і суверенних держав на міжнародній арені [13]. Але, як зазначає М. Остапенко, «не кожна подана інформація може створювати комунікацію. Комунікація передбачає наявність спільного комунікативного простору; формування спільної діяльності; наявність зворотного зв'язку, а також не просто прийняття інформації, а й осмислення, тобто спільного осягнення предмета комунікації; можливість взаємного впливу партнерів за допомогою системи знаків тощо» [16, с. 138]. Отже, зазначимо, що поняття «комунікація» і «комунікації» як наукові, практичні та правові терміни й самостійний напрям досліджень почали використовуватися на початку ХХ ст. Також у цей період почали активно використовувати поняття «масові комунікації». Щодо терміну «політична комунікація», то вперше він виник у кінці 1940-х на початку 1950-х рр. В. Різун зазначає, що «у своєму підручнику «Засоби масової комунікації і масова комунікація» польський комуніколог Т. Гобан-Клас наводить сім типових визначень комунікації» [18, с. 17] (див. рис. 1).

Таким чином, зазначимо, що політична комунікація – це процес взаємодії політичних суб'єктів на

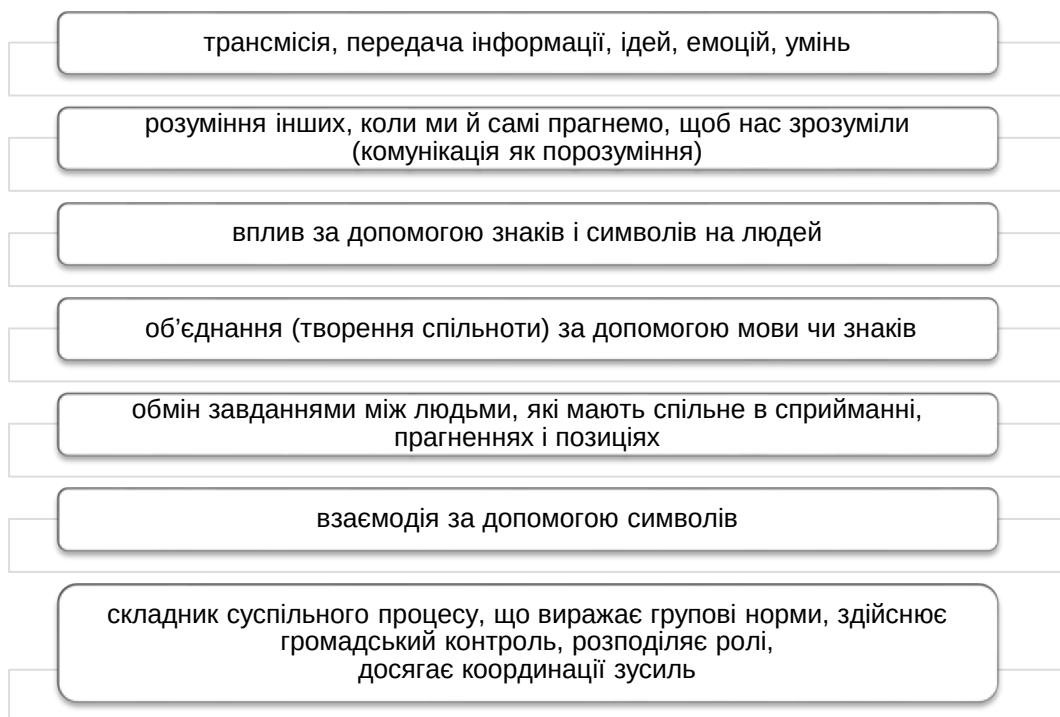

Рис. 1. Типові визначення комунікації за Т. Гобан-Клас

основі обміну інформацією і безпосереднього спілкування, а також засоби і способи цієї взаємодії. До суб'єктів політичної комунікації відносять – громадян, групи, політичні інститути і політичні актори (зовнішні і внутрішні), виборці, формальні і неформальні групи, об'єднання громадян, громадські організації, об'єднання і рухи, політичні партії, лобістські структури, органи державної влади і місцевого самоврядування, регіональні, міждержавні і міжнародні організації [16, с. 141]. Також зазначаємо, що у політологічній літературі можна знайти різне формулювання суб'єктів (учасники, актори, агенти чи контрагенти) політичної комунікації, що дає можливість уточнити їх характер. Як зазначає В. Іванов, «різноманітність поглядів можна пояснити й тим, що властивості комунікацій виходять за межі політики». Категорії «суб'єкт політичної комунікації» і «об'єкт політичної комунікації» перегукуються, оскільки залежно від виду комунікації суб'єкт політичної комунікації може ставати її об'єктом [14, с. 346]. Також зазначаємо, що політична комунікація завжди спрямована на аудиторію, зазвичай на велику і неоднорідну. Прийнято вважати, що у системі масової комунікації «аудиторія має бути такою великою і масовою, щоб складатися з такої кількості членів, яку не зможе охопити комунікатор під час безпосереднього спілкування» [10, с. 129].

Таким чином, масова комунікація більш ширше поняття порівняно з політичною комунікацією та здійснюється з використанням спеціальних засобів підготовки і передачі інформації (див. рис. 2). Ці засоби називають ЗМК (засоби масової комунікації) [20, с. 466], ЗМІ (засоби масової інформації) або мас-медіа і використовують як синоніми.

Засоби масової комунікації, на відміну від засобів масової інформації, являють собою не джерело її поширення, а саме спосіб поширення її від

комунікатора до реципієнта. Також зазначимо, що за допомогою засобів масової інформації відбувається звернення до масової аудиторії за допомогою преси (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, Інтернету, кінематографії, звукозапису та відеозапису, відео-тексту, теле-тексту, рекламних щитів та панелі, домашніх відеоцентрів, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку [7]. К. Захаренко зазначає, що «засоби масової інформації взагалі та телебачення як найпопулярніший засіб інформації зокрема, зважаючи на суспільну важливість, масовість і доступність, активно формують громадську думку, створюють уявлення про доступне і заборонене, моральне й аморальне тощо» [9, с. 5]. За Габермасом, якщо мас-медіа не виконують функцію організації безперервного суспільного діалогу та сприяння у формуванні адекватної громадської думки, публічна сфера неминуче починає згортатися і втрачає свої якості посередника між державою і суспільством [22]. Отже, розглядаючи роль масових комунікацій та їх вплив на політичні процеси, сучасні політичні психологи і політологи відзначають, що в сучасному інформаційному суспільстві влада знань та інформації стає вирішальною в управлінні суспільством [25]. Знання та інформація, що об'єднані та передаються через мережу, прискорюють розвиток технологій у всіх наукомістких галузях, що раніше відбувалося повільно через тривалу обробку великих масивів даних для отримання нових результатів. Причому, як свідчать реалії сьогодення, інформаційно-комунікативні процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, здійснюються через засоби масової комунікації та мають безпосередній вплив на масову свідомість й мають маніпулятивний характер [26, с. 59]. Перетворення будь-якої інформації на ресурс стратегічного значення забезпечує мож-

Рис. 2. Засоби підготовки і передачі інформації

ливості для розвитку інформаційного суспільства, що також сприяє встановленню та розвитку нових економічних відносин. Питання про інформаційно-комунікативні стратегії набуває сьогодні все більшої актуальності, адже вибір комунікативних стратегій визначається основними цілями впливу на свідомість мас. Ефективність такого впливу залежить від правильного вибору комунікативних стратегій та засобів їх реалізації.

Щодо контролю над інформаційними потоками в політичній діяльності, то зазначимо, що протягом тисячоліть, і особливо останніх століть, відбувалася еволюція і вдосконалення технологій влади і політичного управління в суспільстві. Сучасні засоби масової комунікації створили для цього принципово нові можливості, багаторазово посиливши ефективність використання інформації в цих цілях. Вони зробили справжню революцію в політичних відносинах і способах політичного управління в кінці ХХ – початку ХХІ ст.

Життєдіяльність людини реалізується в інформаційному середовищі, що має свої закономірності та особливості розвитку та функціонування. Трансформація або будь-які зміни інформації та процесів її функціонування в цей час активно використовуються значною частиною індивідуальних і сукупних соціальних і політичних суб'єктів для здійснення впливу на особистість за допомогою політичного маніпулювання. Сьогодні увага великої кількості дослідників під час дослідження особливостей спілкування, інформаційної взаємодії та функціонування засобів масової комунікації зосереджували свою увагу на розробці нових способів і форм соціальної взаємодії, за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Численними дослідженнями було встановлено, що без постійного інформаційного контакту неможливі повноцінний розвиток людини і нормальне функціонування соціальних груп і суспільства загалом. При цьому інформаційно-комунікативні процеси несуть небезпеку, що представляє реальну і зростаючу загрозу для розвитку особистості і суспільства. Як зазначає Ю. Максименко: «Становлення інформаційного суспільства має як безсумнівні позитивні, так і певні негативні наслідки. З одного боку, пришвидшилася передача інформації значного обсягу, прискорилося її обробка та впровадження, з іншого – серйозне занепокоєння викликає поширення фактів протизаконного збору і використання інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, незаконного копіювання інформації в електронних системах, викрадення інформації з бібліотек, архівів, банків та баз даних, порушення технологій обробки інформації, запуску програм-вірусів, знищення та модифікація даних у інформаційних системах, перехоплення інформації в технічних каналах її витоку, маніпулювання суспільною та індивідуаль-

ною свідомістю тощо» [15, с. 3]. Таким чином, саме інформаційне середовище здебільшого спричиняє загрози національній безпеці в різних сферах діяльності.

Сьогодні маніпулювання особистістю, використання різних засобів і технологій інформаційно-психологічного впливу на людей стало досить звичайним явищем у повсякденному житті, економічній конкуренції та політичній боротьбі. Це стимулювало широку поширеність і інтенсивне застосування маніпулятивних засобів і технологій впливу на людей. Сучасний етап розвитку не тільки не знизив, а посилив тенденцію до використання новітніх технологій інформаційного впливу маніпулятивного характеру на психіку людей у політичній боротьбі.

Також зазначимо, що маніпулятивні технології засобів масової комунікації є важливим інструментом впливу на свідомість як особистості зокрема, так і суспільства загалом. Від правильного вибору інформаційного повідомлення, а також комунікаційних каналів, які використовуються для його поширення, залежить ефективність маніпулятивного впливу. Щодо політичного маніпулювання громадською думкою, то це серйозна загроза як головним засадам демократичного суспільства, так і особистій інформаційно-психологічній безпеці громадян. Завдяки засобам масової інформації створюються і ефективно використовуються як елементи політичної маніпуляції різноманітні іміджі, образи, стереотипи поведінки тощо.

Отже, політичні маніпуляції в сучасному інформаційному суспільстві формуються під впливом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасні наукові досягнення в цій галузі зачіпають абсолютно всі процеси суспільного життя, від виборів президента до будь-якої політичної публікації на сторінках Інтернету. В сучасній політичній практиці існують різні засоби маніпулювання, мета яких – прихований вплив на свідомість. До таких каналів здебільшого належать засоби масової комунікації та публічні виступи політиків. Найбільшою популярністю сьогодні користується Інтернет. Більшість політичних лідерів використовують власні соціальні мережі на сторінках Інтернету для досягнення як власних, так і державних цілей, таким чином формуючи певні уявлення серед суспільства відносно тих чи інших позицій. Дехто вважає, що Інтернет проявляє себе як засіб масової інформації, оскільки здатний поширювати інформацію на необмежене коло об'єктів, одержувачів. Інші ж вважають, що Інтернет складається з безлічі вебсторінок, кожна з яких має свою аудиторію, а отже, Інтернет є засобом групової комунікації. Таким чином, можемо стверджувати, що сьогодні завдяки Інтернету політичні процеси мають новий зміст, який зумовлено появою нових суб'єктів громадянського суспільства – мережевого

(інформаційного) співтовариства. Дослідники вважають, що саме Інтернет сьогодні представляє певну загрозу. Оскільки, на відміну від класичного підходу, результат не завжди є очевидним. Інтернет передусім формує середовище для залучення більшої кількості осіб до громадської активності. В сучасному політичному середовищі за допомогою соціальних мереж, блогів, форумів, які використовуються для агітації та пропаганди, відбувається маніпулювання суспільною свідомістю. Таким чином, використання сучасних інформаційних технологій дозволяє збільшити ефективність роботи політичних суб'єктів за рахунок можливостей під час перенесення певної частини організаційної активності в Інтернет.

Отже, політичне маніпулювання можна віднести до керованого, зовнішнього впливу політичної системи. Це приховане управління політичною свідомістю і поведінкою людей з метою примусити їх діяти або не діяти в інтересах маніпуляторів, нав'язування волі маніпулятора в формі прихованого впливу. Мета політичного маніпулювання – отримання, реалізація і збереження влади. Засоби політичного маніпулювання ґрунтуються на створенні та впровадженні в масову свідомість соціальних міфів та ідей. Варто відзначити, що політичне маніпулювання служить не тільки для отримання громадської підтримки в період виборів або соціальних катаклізмів, а й для повсякденного управління суспільством. Сьогодні є велика кількість засобів впливу на свідомість суспільства, наприклад, зниження рівня доступу звичайних

людей до інформації; навмисне приховування інформації для зниження рівня довіри до державної вади; надання інформації з такої точки зору, що не дає можливість її сприймати та аналізувати; навішування ярликів, що дозволяє компрометувати певних політичних діячів та їх ідеї без доказів. Тож використання в інформаційно-комунікативних процесах маніпулятивного впливу серед сучасного інформаційного суспільства досягло таких масштабів, що може становити загрозу інформаційно-психологічній безпеці особистості і суспільства загалом. Широкомасштабне застосування маніпулятивного впливу в комунікаційних процесах дезорієнтує населення, викликає психо-емоційну і соціальну напруженість, що не дозволяє адекватно сприймати соціально-економічну та суспільно-політичну ситуацію та діяльність суб'єктів політики, в тому числі і вищих органів державної влади. Це своєю чергою підсилює дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації і призводить до деструктивних явищ, які дезінтегрують сучасне суспільство. Таким чином, зазначимо, що з розвитком сучасних інформаційних технологій зросли загрози інформаційній безпеці, і виникла проблема відносно забезпечення інформаційної національної безпеки. Звертаючись до визначення терміну «інформаційна безпека», слід визнати, що у науковій літературі відсутня єдина думка щодо його змісту. Розглянемо деякі визначення більш детально (див. табл. 1).

Таким чином, деякі науковці визначають інформаційну безпеку як стан, інші як процес, діяльність,

Таблиця 1

Підходи до трактування категорії «інформаційна безпека»

Джерело	Сутність терміну
Ю. Коваленко [12, с. 123].	Інформаційна безпека – це стан захищеності систем обробки і зберігання даних, за якого забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність інформації, використання й розвиток в інтересах громадян або комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації особи, суспільства і держави від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, внесення змін, ознайомлення, перевірки запису чи знищення.
Економічна енциклопедія [4].	Інформаційна безпека – це стан захищеності потреб особи, суспільства та держави в інформації незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз
Р. Костецький [11].	По-перше, це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання й розвиток в інтересах громадян, організацій, держави. По-друге, інформаційна безпека – це стан захищеності потреб в інформації особи, суспільства й держави, за якого забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз
О. Сорокін [19, с. 18].	Інформаційна безпека становить стан захищеності особистості, суспільства, держави від інформації, що має шкідливий або протиправний характер, від інформації, що надає негативний вплив на свідомість особистості, перешкоджає сталому розвитку особистості, суспільства і держави.
Д. Дубов [3, с. 20].	Інформаційна безпека України – це стан захищеності її національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави
А. Шубіна [21, с. 27].	Інформаційна безпека України складається із сукупності збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави щодо захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, що відповідає принципу забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері.

здатність, систему гарантій, властивість, функцію тощо. Аналіз процесу розвитку державних засобів і методів захисту інформації дозволяє розділити його на три відносно самостійних періоди. В основі такого поділу лежить еволюція видів носіїв інформації. О. Євдоченко зазначає, що на основі національних інтересів України в інформаційній сфері формуються стратегічні й поточні завдання внутрішньої та зовнішньої політики держави із забезпечення інформаційної безпеки:

- забезпечення духовного і морального розвитку України, патріотизму, культурного й наукового потенціалу;

- інформаційне забезпечення державної політики України;

- стимулювання розвитку інформаційних ресурсів та виходу продукції вітчизняної індустрії інформації на світовий ринок;

- захист інформаційних ресурсів від технічних розвідок [5].

Головна інформаційна загроза національній безпеці – це загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості, з метою нав'язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку. Власне, це є загрозою суверенітету України в життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, що реалізовується на інформаційному рівні [2].

К. Захаренко зазначає, що перед Україною сьогодні «постає складне завдання формування та реалізації виваженої державної інформаційної політики, основними напрямками якої були б законодавчий і адміністративний захист національних ресурсів і національного інформаційного простору, організаційне поліпшення управління інформаційними ресурсами держави» [8, с. 6]. На його думку, жодні завдання та пріоритети національно-державного будівництва не можуть бути виправданими, якщо вони допускають одну з принципових загроз національній безпеці держави – «намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації» [6], що була визначена в Законі України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що політичне маніпулювання свідомістю та поведінкою громадян відбувається із застосуванням різноманітних сучасних технологій інформаційно-психологічного впливу та є достатньо розповсюдженим явищем в інформаційному світі.

Державна інформаційна політика повинна відбивати нагальні питання, що склалися у міжнарод-

ній сфері та сфері інформаційної безпеки. Необхідним є забезпечення законодавчого захисту прав та інтересів всіх суб'єктів інформаційних відносин. Найскладнішими тут є такі завдання, що передбачають гармонійне забезпечення інформаційної безпеки держави, особи і суспільства з одночасним виокремленням нагальних пріоритетів, до яких слід віднести створення системи інформаційної безпеки держави, перегляд списку нових інформаційних загроз, усунення наявних із визначенням ступеня можливих наслідків та рівнів їх інтенсивності. Отже, державна інформаційна політика повинна базуватись на забезпеченні права на достовірну, повну та своєчасну інформацію, свободу слова та інформаційну діяльність, недопущення втручання в зміст та внутрішню організацію інформаційних процесів; забезпеченні інформаційної та національно-культурної ідентифікації України у світовому інформаційному просторі; гарантуванні державної підтримки та розвитку ресурсів науково-технічної продукції та інформаційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арабаджієв Д.Ю., Сергієнко Т.І. Маніпулювання свідомістю суспільства в умовах інформаційної та гібридної війни в Україні. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 146 (№ 7). Ч. 3. Політичні науки. С. 12–15.
2. Боднар І.Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки // *Механізм регулювання економіки*. Суми. 2014. URL: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/MEV/Bodnar/Bodnar_Vyb_Pub_9.pdf.
3. Дубов Д. Підходи до формування тезаурусу у сфері кібербезпеки. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 19–30.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С.В. Мочерний та інші. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/55-i/1943-informatsijna-bezpeka.html>.
5. Євдоченко О. Л. Система державного захисту національних інтересів України в інформаційній сфері. *Державне будівництво*. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_40.
6. Закон України «Про основи національної безпеки України». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
7. Засоби масової інформації. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. Захаренко К.В. Відповідальність засобів масової інформації в системі інформаційної безпеки суспільства. *Науковий журнал «Politicus»*, 2019. № 5. С. 4–9.
9. Захаренко К.В. Диверсифікація джерел інформації в контексті інформаційної безпеки. *Науковий журнал «Politicus»*, 2019. № 1. С. 5–9.
10. Іванов В.Ф. Масова комунікація як соціальне явище. *Наукові записки Інституту журналістики*., 2010. Т.6. С. 129–139.
11. Інформаційна безпека особистості. URL: <https://sites.google.com/site/infobezpekaosobu/informacijna-bezpeka>.

12. Коваленко Ю.О. Забезпечення інформаційної безпеки на підприємстві. *Економіка промисловості*. 2010. №3. С. 123–129.

13. Логунова М. Значення політичних комунікацій у здійсненні державного управління. *Персонал*. 2007. № 11. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=619>.

14. Макаренко Л.П. Теоретичні засади аналізу ролі політичної комунікації в сучасній політичній системі. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2016. №.110. С. 343–348.

15. Максименко Ю.Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. Київ, 2007. 22 с.

16. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*, 2012. № 3. С. 135–144.

17. Політична комунікація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

18. Різун В.В. Загальна характеристика масово інформаційної діяльності. *Наукові записки інституту журналістики*. Київ, 2000. Т. 1. С. 15–30.

19. Сорокін О.Л. Інформаційна безпека та її складові: проблеми визначення концепту. *Держава та право*. 2014. №8. С. 18–22.

20. Україна: інформація і свобода слова: збірник законодавчих актів, нормативних документів та статей фахівців / упоряд. А.М. Задворний. Київ : Молодь, 1997. 832 с.

21. Шубіна О.В. Державна інформаційна безпека: проблеми визначення концепту. *Держава та право*. 2014. №3. С. 26–31.

22. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, 1991.

23. Habermas Y. *Komunicativna diya s diskurs – dvi formy povsyakdennoyi komunicachiyi [Communicative action and discourse – two forms of everyday communication]*. *Pershodzerela komunicativnoyi filosofiyi*. Kiyev : Libedy, 1996. P. 84–90.

24. Karl Deutsch, *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton: Princeton University Press, 1957.

25. Laszlo Z. Karvalics. *Information Society – what is it exactly?*. Coursebook of Project NETIS – Leonardo da Vinci. European Commission. Budapest, March-May 2007.

26. McCombs M.E., Shaw D.L. The evolution of agenda-setting research: Twenty-five years in the marketplace of ideas i i *Journal of Communication*. 1993. № 43 (2). P. 58–67.

REFERENCES:

1. Arabadzhyyev D.YU., Serhiyenko T.I. (2019). Manipulyuvannya svidomistyu suspil'stva v umovakh informatsiyanoi ta hibrydnoyi viyny v Ukraini. *Hileya: naukovyy visnyk*. Kyiv : "Vydavnytstvo «Hileya»". Vyp. 146 (№ 7). CH. 3. Politychni nauky. S. 12–15.

2. Bodnar I.R. (2014). Informatsiyna bezpeka yak osnova natsional'noyi bezpeky // *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky*. Sumy. URL: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/MEV/Bodnar/Bodnar_Vyb_Pub_9.pdf.

3. Dubov D. (2010). Pidkhody do formuvannya tezaurusu u sferi kiberbezpeky. *Politychnyy menedzhment*. № 5. S. 19–30.

4. *Ekonomichna entsyklopediya: U tr'okh tomakh* (2000). Т. 1. / Redkol.: S. V. Mochernyy ta in. Kyiv : Vydavnychyy tsentr "Akademiya". 864 s. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsyklopediya/55-i/1943-informatsijna-bezpeka.html>.

5. Yevdochenko O. L. (2009). Systema derzhavnoho zakhystu natsional'nykh interesiv Ukrainy v informatsiynoi sferi. *Derzhavne budivnytstvo*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_40.

6. Zakon Ukrainy "Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrainy" (2003). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy* № 39. St. 351.

7. Zashyby masovoyi informatsiyi. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

8. Zakharekno K.V. (2019). Vidpovidal'nist' zasobiv masovoyi informatsiyi v systemi informatsiyanoi bezpeky suspil'stva. *Naukovyy zhurnal "Politykus"*. № 5. S. 4–9.

9. Zakharenko K.V. (2019). Dyversyfikatsiya dzherel informatsiyi v konteksti informatsiyanoi bezpeky. *Naukovyy zhurnal "Politykus"*. № 1. S. 5–9.

10. Ivanov V.F. (2010). Masova komunikatsiya yak sotsial'ne yavlyshche. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. Т. 6. S. 129–139.

11. Informatsiyna bezpeka osobystosti. URL: <https://sites.google.com/site/infobezpekaosobu/informacijna-bezpeka>.

12. Kovalenko, YU. O. (2010). Zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky na pidpryyemstvi. *Ekonomika promyslovosti*. №3. S. 123–129.

13. Lohunova M. (2007). Znachennya politychnykh komunikatsiy u zdiysnenni derzhavnoho upravlinnya. *Personal*. №11. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=619>.

14. Makarenko L.P. (2016). Teoretychni zasady analizu roli politychnoyi komunikatsiyi V suchasniy politychniy systemi. *Zbirnyk naukovykh prats' „Hileya: naukovyy visnyk“*. №.110. S. 343–348.

15. Maksymenko Yu. Ye. (2007). Teoretyko-pravovi zasady zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky Ukrainy. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk. Spetsial'nist': 12.00.01 – teoriya ta istoriya derzhavy i prava, istoriya politychnykh i pravovykh uchen'. Kyiv. 22 s.

16. Ostapenko M. (2012). Politychna komunikatsiya: teoretychni aspekty doslidzhennya. *Politychnyy menedzhment*. № 3. С. 135–144.

17. Politychna komunikatsiya. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

18. Rizun V.V. (2000). Zahal'na kharakterystyka masovo informatsiyanoi diyal'nosti. *Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky*. Kyiv. Т. 1. S. 15–30.

19. Sorokin O. L. (2014). Informatsiyna bezpeka ta yiyi skladovi: problemy vyznachennya kontseptu. *Derzhava ta pravo*. № 8. S. 18–22.

20. Ukraina: informatsiya i svoboda slova: zbirnyk zakonodavchykh aktiv, normatyvnykh dokumentiv ta statey fakhivtsiv (1997). / uporyad. A.M. Zadvornyy. Kyiv : Molod'. 832 s.

21. Shubina O.V. (2014). Derzhavna informatsiyna bezpeka: problemy vyznachennya kontseptu. *Derzhava ta pravo*. № 3. S. 26–31.

22. Habermas J. (1991). The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge.

23. Habermas Y. (1996). Komunicativna diya s diskurs – dvi formy povsyakdennoi komynichachiyi [Communicative action and discourse – two forms of everyday communication]. *Pershodzerela komynichativnoi filosofiyi*. Kiyev : Libedy. P. 84–90.

24. Karl Deutsch (1957). Political Community and the North Atlantic Area, Princeton: Princeton University Press.

25. Laszlo Z. (2007). Karvalics. Information Society – what is it exactly?. Coursebook of Project NETIS – Leonardo da Vinci. European Commission. Budapest, March-May.

26. McCombs M.E., Shaw D.L. (1993). The evolution of agenda-setting research: Twenty-five years in the marketplace of ideas i i Journal of Communication. № 43 (2). P. 58–67.

Political manipulation and information and psychological security in political relations

Arabadzhiev Dmitry Yurievich

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of General Law
and Political Science
Zaporizhzhia Polytechnic
National University
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine

Sergienko Tatiana Ivanivna

Candidate of Political Science, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department
of General Law and Political Science
Zaporizhzhia Polytechnic
National University
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine

This article discusses methods of manipulative influence on the consciousness of modern society. It has been proved that mass communications and their influence on political processes are decisive in the management of modern society. In this case, the mass media are the direct carriers of any information. Communication in modern society is understood as the transmission of various data and messages that have direct information impact and psychological compulsion. The realities of today indicate that innovation and information technology, as a real social resource for human adaptation to life, have been actively used to manipulate consciousness, which affects the change of values, ideological beliefs and behavior of its subjects. The methods of information management of people have become widespread. Therefore, mass media nowadays perform not only an information function, but also directly control the socio-political processes that take place in society. The process of informatization of society, its state and public institutions, is developing rapidly and as a rule is unpredictable and unmanaged. The capabilities of modern mass media to instantly deliver any information to any part of the world make the information itself a weapon. Therefore, it is noted that the modern stage of society development has increased the tendency to use modern innovative technologies of information influence of manipulative character on the consciousness of people both in the political process and in everyday life.

In order to investigate the problem of political manipulative influence on the individual and group political consciousness of the society, in this research the issues of control over the information flows in political activity are considered, the characteristics of the modern information environment are examined, the possibilities of the politician as a communicator having direct information and psychological influence are considered. political consciousness of both the individual and societies in general, the analysis of various approaches to understanding the category "Inform social care".

Key words: manipulation, influence, information society, consciousness, political technologies, information and psychological security, communications.

Бадер Антон Васильович

Поняття та класифікація збройного насилля як суспільно-політичного феномену

УДК 323.2:316.485.26
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-44-48>

Бадер Антон Васильович
кандидат історичних наук, доцент,
директор Навчально-наукового
інституту історії,
міжнародних відносин і соціально-
політичних наук
ДЗ «Луганський національний
університет
імені Тараса Шевченка»
пл. Гоголя, 1, Старобільськ, Україна

У статті розглядається збройне насилля як характерна ознака сучасного суспільно-політичного життя. Автор аналізує головні надбання представників української та зарубіжної політологічної науки щодо визначення збройного насилля, його характерних ознак, мети та завдань його застосування у процесі суспільно-політичної діяльності. Представлений також широкий історичний аналіз еволюції проблеми застосування збройного насилля у ті чи інші періоди.

Серед видів збройного насилля, які існують на сучасному етапі, автор виділяє такі: бунт із застосуванням зброї; повстання, що має організований, більш масовий та відкритий характер; політичні зіткнення, зокрема, збройний заколот; державний переворот, а також путч, якщо акція організована та реалізована військовими; громадянська війна; партизанська війна, що ведеться, на відміну від громадянської війни, невеликими загонами; репресії як одностороннє насилля з боку держави.

Внаслідок проведеного дослідження автор доходить висновку, що збройне насилля як суспільно-політичний феномен пов'язано із такими дефініціями, як соціальне та політичне насилля. Він доводить, що насилля є характерним для людського середовища. Стримування від нього відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які не є абсолютними. Згідно із думкою автора найважливішим критерієм класифікації насилля є використання у цьому процесі зброї. Він стверджує, що ні у кого не може виникнути сумнівів, що збройне насилля є насиллям. Пропонуємо вважати основною метою більшість неозброєних видів соціального та політичного насилля – запобігання озброєним формам протистояння. Збройне насилля своєю чергою вважаємо явищем політичним – особливим засобом та методом соціально-політичного протиборства, крайнім ступенем примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування або загрози застосування збройної сили. З огляду на сутність та види державного суверенітету, з яким безпосередньо пов'язане існування політичної системи, ми класифікуємо збройне насилля на внутрішнє та зовнішнє, що мають вказані види.

***Ключові слова:** збройне насилля, політичне насилля, держава, політична влада, боротьба за контроль.*

Вступ. В умовах пошуку політичних рішень щодо урегулювання збройного конфлікту на Донбасі, який розпочався у 2014 і продовжується до сьогодні, вельми важливим є вивчення феномену збройного насилля як ключової ознаки розвитку суспільно-політичних процесів протягом усієї історії людства. Детальний розгляд причин збройних конфліктів, їх сутності, а головне – досвіду їх подолання є важливою віхою у процесі формування стратегії вирішення донбаської кризи та запобігання повторення подібних ситуацій у майбутньому.

Мета та завдання. Незважаючи на важливість теми, вона досить слабо відображена у сучасній політологічній літературі. Серед авторів, у працях яких розглядаються ті чи інші аспекти досліджуваної проблематики, можна виділити: С. Вовк [1], О. Дмитриєва та І. Залісіна [2] та інші. Значний внесок у висвітлення феномену збройного насилля, зокрема, під час формування державного устрою країн пострадянського простору та у процесі оформлення пострадянського геополітичного порядку зробив Р. Файзрахманов [3–7].

Серед наймеш заповнених лакун у процесі дослідження феномену збройного насилля – комплексний аналіз напрацювань з приводу причини його появи, історичної еволюції, характерних

ознак та наслідків застосування. Досягненню цих завдань і присвячена ця стаття.

Методи дослідження. З огляду на мету розвідки головним методом дослідження є метод порівняльного аналізу наукових робіт дослідників, які займалися тими чи іншими аспектами збройного насильства.

Результати. Теоретична розробленість такого феномену, як збройне насилля, в науковій літературі вкрай обмежена. Серед робіт, що присвячені не окремим видам, а безпосередньо пошуку сутності вказаного явища, слід виділити лише напрацювання Р. Файзрахманова. Цей дослідник розглядає насилля з погляду правової науки, однак деякі положення є важливими і для нашої роботи. Так, автор вважає, що основною формою політичних конфліктів є збройне насильство. Він розуміє його як особливий засіб та метод соціальної боротьби, крайній спосіб примусу іншої сторони шляхом застосування або загрози застосування збройної сили. Цей вид насилля виступає специфічною формою примусу з використанням спеціальних матеріальних пристроїв та засобів, що застосовуються для фізичного знищення живої сили супротивника, його техніки, озброєння та відповідних об'єктів [3, с. 57].

«Збройне насильство однозначно оцінюється як крайня форма та засіб політичного насильства,

що представляє собою вище втілення соціального насильства. Виявляється воно в політичній сфері, основним змістом якої було, є і залишається захоплення, утримання та використання політичної влади, досягнення політичного панування, регулювання та всебічний вплив на економічні, соціальні, духовні та інші явища й процеси» – зазначає Р. Файзрахманова [3, с. 57].

Дослідник указує, що здебільшого згадки про насилля у найдавніших письмових джерелах так чи інакше пов'язуються з волею та діями можновладців. Зокрема, автор пише: «Використання насильства в різних його проявах є прерогативою того, хто займає домінуюче становище в суспільстві, кому належить влада, право та можливість управляти іншими. Тобто вже з моменту свого зародження воно набуло і мало явно виражений політичний характер і зазвичай підкріплювалося відповідним правовим обґрунтуванням та виправданням» [4, с. 132]. Наведені тези вважаємо досить важливими, оскільки на цій основі ми конкретизуємо аналізований феномен та відмежовуємо його від інших видів насильства, зокрема кримінального.

Також важливою вважаємо тезу автора про те, що насильство загалом та збройне зокрема є явищем історичним. Досліджуване нами явище проявляється в адекватних сучасності формах, що з плином часу продовжують зазнавати модифікації [5, с. 147]. З огляду на зазначене цілком зрозуміло, що на вибір конкретних видів та форм збройного насильства впливають цілі та завдання, що переслідуються, характерні внутрішньодержавні або міжнародні умови, співвідношення сил та засобів, економічні, соціальні, демографічні, військові та інші можливості [3, с. 57].

Р. Файзрахманов як правознавець описує внутрішню структуру збройного насилля, за аналогією з правовідносинами, а саме як механізм взаємодії певних елементів. Так, він називає сукупність суб'єктів (осіб, груп, об'єднань та інших соціально-політичних інститутів); об'єкт насильства; встановлений порядок (процедури) дій щодо застосування насильства; конституційно-правові та концептуальні (доктринальні) підстави застосування збройного насильства [3, с. 57].

Автор додає, що, з одного боку, вказаний механізм є важливим структурним компонентом політичної системи суспільства, а з іншого – сам представляє чітко визначену систему взаємодії певних елементів [6, с. 19–22].

Метою збройного насильства дослідник визнає уявний суб'єктом кінцевий результат своїх дій з примусу протилежної сторони діяти згідно зі своїми соціально-політичними інтересами. Зрозуміло, що мета збройного насильства має прямий та безпосередній зв'язок з причинами, що провокують політичний конфлікт та застосування зброї для його вирішення.

Р. Файзрахманов пише: «З урахуванням того, що насильство однозначно передбачає участь у ньому як мінімум двох сторін, то відбувається це таким чином, що одна з них ініціює застосування збройного насильства, а інша приймає у зв'язку з цим відповідні заходи. Тобто цілі, переслідувані ними, об'єктивно стають протилежними, а використовувані при цьому засоби та методи можуть бути аналогічними. Таким чином, сторона, що ініціює насильство, однозначно виступає як його суб'єкт, а контрсторона, що піддається цьому насильству, може бути визнана його об'єктом» [3, с. 58].

У вказаному контексті змушені не погодитись з наведеним положенням. Так, з юридичного погляду, якщо вважати збройне насилля певним видом правовідносин, то обидві сторони виступатимуть суб'єктами. Об'єктом своєю чергою буде виступати те, щодо чого виникає конфлікт – територія, надра, геополітичний статус, етнічні або релігійні протиріччя тощо. З політологічного погляду суб'єктом політики є свідомий, дієвий учасник політичного процесу. За великим рахунком громадяни, їх об'єднання, уряди та навіть держава загалом можуть виступати об'єктом політики за умови неусвідомленої участі в ній, будучи жертвою маніпуляцій, обману та самообману. Однак навіть з урахуванням сьогоденної специфіки ведення війн, де жертва певний час не розуміє, що проти неї здійснюється агресія, рано чи пізно усвідомлення ситуації все одно приходить. З огляду на зазначене всі сторони конфлікту ми вважатимемо суб'єктами збройного насилля, а об'єктами виступатимуть вказані вище елементи.

До суб'єктів збройного насилля Р. Файзрахманов відносить: індивідів, великі та малі соціальні спільноти (соціальні групи, класи, нації, конфесії); політичні інститути (держави, міжнародні організації, політичні партії тощо). Автор додає, що відповідно до статусу ці суб'єкти можуть бути інституційними (формальними), до яких належать посадові особи, державні органи, а також неінституціональними (неформальними) – громадські діячі, масові громадські організації та рухи тощо, у тому числі злочинні формування. Залежно від місця та ролі в ухваленні військово-політичних рішень він виділяє суб'єктів, що вирішують, до числа яких належать глави держав та урядів, парламентів, військові відомства (міністерство оборони, генеральний штаб, об'єднане командування тощо); дорадчих суб'єктів (ради національної безпеки, консультанти, радники, групи тиску та лобі); суб'єктів, що забезпечують (наукові та інформаційні центри та організації тощо) [3, с. 58].

На думку дослідника, безпосередні учасники збройних формувань не є суб'єктами збройного насильства, оскільки вони формуються та організуються так званими основними суб'єктами тієї чи іншої політичної дії та виступають у їх руках

як засіб збройного насильства, а не як суб'єкт [3, с. 57].

До засобів збройного насилля Р. Файзрахманов відносить спеціально створені суб'єктом насильства збройні формування, а також все озброєння, що знаходиться у нього, – зброя, бойова техніка та спеціальне обладнання. Автор розділяє їх на дві групи: державні або формально-офіційні та недержавні або неофіційні. Перших можна вважати законними та легітимними. Друга група – незаконні, нелегітимні, оскільки з формального погляду вони не мають зв'язку з державою, її волею, вираженою в законах [3, с. 58–59].

Сюди слід додати, що постійна потенційна можливість застосування збройного насильства провокує необхідність створення та функціонування належних сил та засобів, сукупність яких утворює військову організацію держави та суспільства. На думку автора, основу та ядро цієї організації становлять збройні сили, що виступають, з одного боку, дієздатним суб'єктом збройного насильства, а з іншого – його домінуючим засобом [5, с. 149].

Методами збройного насильства дослідник визначає основні прийоми та способи застосування вказаних вище засобів. Він розділяє ці методи на два види:

- безпосереднє збройне насильство як відкрите й пряме застосування засобів збройної боротьби;
- опосередковане збройне насильство, що не передбачає відкритого та прямого впливу. Тобто у другому випадку маємо справу із загрозою застосування насильства. Сюди слід віднести приведення збройних сил держави в повну бойову готовність, проведення великих військових навчань та маневрів, створення в безпосередній близькості з державним кордоном контрсуб'єкта військових баз або зосередження великих військових формувань, безпосередня присутність певного військового контингенту на території іноземної держави, проведення розвідувальних та подібних операцій й заходів [3, с. 59].

Аналіз внутрішньої структури та сутності збройного насилля дозволяє сформулювати визначення цього феномену. У вказаному контексті ми цілком погоджуємось із запропонованою Р. Файзрахмановим дефініцією. Дослідник визначає збройне насилля як особливий засіб та метод соціально-політичного протистояння, крайній ступень примусу супротивної сторони та підпорядкування своїй волі шляхом застосування або загрози застосування збройної сили [5, с. 149].

Уважаємо за потрібне навести ще декілька тез Р. Файзрахманова, які він вивів із загального змісту свого визначення. «Збройне насильство акумулює в собі здатність та можливість держави як основного соціально-політичного інституту ста-

вити перед суспільством й вирішувати найбільш важливі та складні завдання. На місце перших серед них виходять ті, що пов'язані з забезпеченням державного суверенітету й національної безпеки» [5, с. 149]; «... простежується прямий та безпосередній зв'язок між державним суверенітетом та збройним насильством. Допустимість останнього і (або) нездатність держави подолати негативні наслідки, викликані його застосуванням, свідчать про недостатню самостійність, незалежність державної влади» [7, с. 50]. На наш погляд, вказані положення надають можливості класифікувати аналізований феномен. Як відомо, державний суверенітет, без якого не може функціонувати жодна політична система, розділяється на внутрішній та зовнішній. А отже, ми пропонуємо збройне насилля розділити на два великі види – внутрішнє та зовнішнє.

Стосовно типологізації зазначених видів на більш конкретні, цілком логічно використати вже існуючі системи класифікацій політичного насилля, виключивши з них ті, що реалізуються без застосування зброї. Стосовно внутрішньодержавного насилля доречним буде назвати досить детальну типологію, запропоновану А. Дмитрієвим та В. Залісіним [2, с. 41–57]. Дослідники виділяють такі види:

- бунт, у нашому разі із застосуванням зброї;
- повстання, що має, на відміну від бунту, організований, більш масовий та відкритий характер;
- політичні зіткнення, на наш погляд, сюди слід також віднести і збройний заколот;
- державний переворот, а також путч, якщо акція організована та реалізована військовими;
- громадянська війна, як одна з найбільш масштабних форм внутрішньодержавного насилля, має високоінтенсивний, тотальний та, як правило, довготривалий характер;
- партизанська війна, що ведеться, на відміну від громадянської війни, невеликими загонами;
- тероризм;
- репресії як одностороннє насилля з боку держави.

На наш погляд, із вказаної класифікації слід вилучити тероризм. По-перше, він найчастіше виявляється на міжнародному рівні. По-друге, в середині держави терористичні акції можна розглядати як форми реалізації інших, зазначених вище видів внутрішнього збройного насилля. Дискусійною проблемою є також виділення партизанської війни в окрему категорію. Так, С. Вовк, спираючись на досвід попередників, розглядає партизанську боротьбу як форму громадянської війни [1, с. 73–74]. Вважаємо, що партизанський рух може бути елементом як громадянської, так і звичайної війни, що розглядається нами як вид зовнішнього збройного насилля. Поряд з цим, до наведеної класифікації слід додати революцію як

масштабну та впливову форму внутрішньодержавного збройного насилля.

До зовнішнього, міжнародного збройного насилля слід, на нашу думку, віднести:

- збройний міжнародний конфлікт;
- міжнародний тероризм;
- геноцид як найбільш масштабну форму одностороннього збройного насилля проти національних, етнічних, расових або релігійних груп;
- війну у різних проявах та видах.

Висновки. Таким чином, насилля є характерним для людського середовища. Стимування від нього відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які не є абсолютними. Всі прояви цього феномену у соціальному середовищі концентруються у явищі соціального насилля, з якого на основі причетності до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Межі розуміння як соціального, так і політичного насилля є на цей час украй дискусійними. В науковій літературі виявляються підходи, що як абсолютизують насилля, так і звужують вплив зазначеного явища до мінімуму.

На наш погляд, найважливішим критерієм класифікації насилля є використання у цьому процесі зброї. Ми стверджуємо, що ні у кого не може виникнути сумнівів, що збройне насилля є насиллям. Пропонуємо вважати основною метою більшість неозброєних видів соціального та політичного насилля – запобігання озброєним формам протистояння. Збройне насилля своєю чергою вважаємо явищем політичним – особливим засобом та методом соціально-політичного протиборства, крайнім ступенем примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування або загрози застосування збройної сили. З огляду на сутність та види державного суверенітету, з яким безпосередньо пов'язане існування політичної системи, ми класифікуємо збройне насилля на внутрішнє та зовнішнє, що мають вказані види. Подальше дослідження збройного насилля у процесі реалізації тих чи тих політичних завдань здійснюватиметься у наступних наукових публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк С.О. Форми громадянської війни. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 145–2014. Серія: Політологія.* Севастополь, 2014. С. 73–76.
2. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Насилие: социополитический анализ. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. 328 с.

3. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие на постсоветском пространстве. *Социум и власть.* № 3 (23). 2009. С. 54–59.

4. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие: явление и проблема в системе геополитической безопасности: URL : http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28577/1/pogbr_2009_30.pdf

5. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие как политико-правовая категория: сущность и основные признаки. *Бизнес, менеджмент, право.* 2011. № 1 (23). 2011. С. 141–49.

6. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие как проблема и предмет юридического образования (теоретико-методологические основы анализа). *Мир юстиции.* № 2. 2003. С. 19–22.

7. Файзрахманов Р.Х. Государственный суверенитет и вооруженное насилие в условиях современной глобализации (теоретико-правовые и политологические аспекты). *Российский юридический журнал.* № 2. 2011. С. 44–52.

REFERENCES:

1. Vovk S.O. (Ed.). (2014) Formi gromadyans'koi vijni [Forms of Civil War] *Visnik SevNTU: zb. nauk. pr. Seriya: Politologiya. – Sevastopol'. [in Ukrainian].*
2. Dmitriev A.V., Zalysin I. Yu. (Ed.). (2000). Nasilie: socio-politicheskij analiz. [Violence: The Socio-Political Analysis]. M.: Rossijskaya politicheskaya enciklopediya (ROSSPEN). [in Russian].
3. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2009). Vooruzhennoe nasilie na postsovetskom prostranstve [The Armed Violence at Post-soviet Space]. *Socium i vlast'. [in Russian].*
4. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2009). Vooruzhennoe nasilie: yavlenie i problema v sisteme geopoliticheskoi bezopasnosti [The Armed Violence: Phenomenon and Problem in the System of Geopolitics Safety] [Elektronnij resurs] *Rezhim dostupu: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28577/1/pogbr_2009_30.pdf [in Russian].*
5. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2011). Vooruzhennoe nasilie kak politiko-pravovaya kategoriya: sushchnost' i osnovnye priznaki [The Armed Violence as Political-Low Category: the Essence and Main Features] *Biznes, menedzhment, pravo. [in Russian].*
6. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2003). Vooruzhennoe nasilie kak problema i predmet juridicheskogo obrazovaniya (teoretiko-metodologicheskie osnovy analiza) [The Armed Violence as a Problem and the Subject of Low Education]. *Mir yusticii. [in Russian].*
7. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2011). Gosudarstvennyj suverenitet i vooruzhennoe nasilie v usloviyah sovremennoj globalizacii (teoretiko-pravovye i politologicheskie aspekty) [State Sovereignty and Armed Violence in the Context of Modern Globalization (Theoretical and Politological Aspects)] *Rossijskij juridicheskij zhurnal. [in Russian].*

Concepts and classification of armed violence as a social-political phenomenon

Bader Anton Vasylovych

Candidate of History Science,
Associate Professor,
Director of the Educational-Scientific
Institute of History,
International Relations and
Socio-Political Sciences
Luhansk Taras Shevchenko
National University
Gogol Sq. 1, Starobelsk, Ukraine

The article deals with armed violence as a characteristic feature of modern socio-political life. The author analyzes the main achievements of the representatives of Ukrainian and foreign political science on the definition of armed violence, its characteristic features, purpose and tasks of its application in the course of socio-political activity. A broad historical analysis of the evolution of the problem of the use of armed violence in different periods is presented. Among the types of armed violence that exist today, the author identifies the following: revolt, using weapons; rebellion, organized, more massive and open; political clashes, including armed insurrection; a coup d'etat, as well as a coup if the action is organized and implemented by the military; civil war; ongoing guerrilla warfare, unlike civil war, small detachments; repression as unilateral violence by the state.

As a result of the research, the author concludes that armed violence as a socio-political phenomenon is associated with such definitions as «social» and «political violence». He argues that violence is characteristic of the human environment. Restraint from him is not on the instinctive level, but on the basis of socio-cultural factors that are not absolute. According to the author, the most important criterion for the classification of violence is the use of weapons in this process. He argues that no one can doubt that gun violence is violence.

We suggest that the main goal of most unarmed forms of social and political violence is to prevent armed forms of confrontation. Armed violence, in turn, is considered a political phenomenon – a special tool and method of socio-political confrontation, the extreme degree of coercion of an opponent and his subordination to his will through the use or threat of the use of armed force. Based on the nature and types of state sovereignty directly linked to the existence of a political system, we classify armed violence internally and externally as those types.

Key words: *armed violence, political violence, state, political power, struggle for control.*

Каменчук Тетяна Олегівна
Новохацька Анастасія Іванівна

Варіативність внутрішнього і зовнішнього вектору розвитку України на шляху демократичних перетворень

УДК 328.187
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-49-51>

Каменчук Тетяна Олегівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Новохацька Анастасія Іванівна
студентка соціально-гуманітарного факультету
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

У статті досліджується внутрішньополітичний розвиток України протягом останніх майже трьох десятиліть її незалежності, а також аналізуються основні напрями зовнішньої політики країни, які супроводжувалися конфліктами, неодноразовою зміною вектору розвитку тощо.

Україна займає особливе місце серед країн пострадянського простору. Вона являє собою унікальний приклад масштабних трансформацій, що відбулися за останні майже 30 років її незалежності. Обравши шлях розвитку плюралістичної політичної моделі та принципи багатовекторної зовнішньої політики, Україні, принаймні в 1990-і роки, вдалося зберігати певний баланс стабільності. Однак події останніх років показали, що в самій моделі української державності приховано багато «підводних каменів», а її безядерний і безблоковий статус – це лише свого роду можливість використання власних інтересів для її сусідів.

Ця проблема була актуальною для української держави і у зв'язку з тим, що країна в усі періоди свого історичного розвитку і формування сучасної території мала міжрегіональні суперечки. Це особливо чітко проявилось в періоди політичних подій 2004 і 2014 років, повною мірою відбивши наявні проблеми, пов'язані з боротьбою регіональних еліт, які прагнули мати можливість отримання повного контролю над державними інститутами та фінансовими потоками.

Особливо це гостро це питання стало на порядку денному після анексії Криму і початку військових дій на Сході країни. Подібний підхід позначився на зовнішньополітичних пріоритетах України, яка розширювала співпрацю з країнами, що займають жорстку позицію стосовно Росії, чітко намітивши курс на подальше зміцнення відносин з європейськими країнами, на розширення співпраці з ЄС, США та зближення з НАТО.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, внутрішня політика, російсько-українські відносини, плюралізм, демократія, вектор соціально-політичного розвитку, ЄС, НАТО.

Вступ. Україна є прикладом країни, де за останні майже тридцять років забезпечений виборний процес, створена плюралістична політична модель, яка зберігається, незважаючи на всі трансформації та зміни вектору розвитку. Починаючи з Л. Кравчука – першого Президента незалежної України, незважаючи на неоднозначну оцінку його керівництва і досить суперечливе ставлення до нього як особистості, неможливо не визнати його роль у становленні джерел державності молодій, незалежній країні та можливості недопущення громадянської війни, яка мала місце майже у всіх республіках колишнього Радянського Союзу (Росія 1993 р. тощо).

Метою статті є розгляд векторів розвитку зовнішнього та внутрішнього розвитку України часів незалежності, їх зміну та варіативність. З огляду на зазначену мету були визначені такі завдання: охарактеризувати взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої політики, їх ключові суперечності та можливі шляхи подолання.

Результати. У ті роки за всіх проблем політичної системи український парламент був більш відповідальним і професійним, ніж зараз, причому як за своїм складом, так і з погляду правил лобістської діяльності. Однак багато в чому це була інерція від радянського періоду. Сама по собі нова незалежна Україна так і не сформувала ефективну

модель внутрішньополітичного розвитку, навіть не дивлячись на використання загалом досить важливих для пострадянського простору інструментів (конкурентні вибори, лояльність до опозиції тощо).

Українська еліта початку 1990-х років становила собою симбіоз партійної ідеократії й радянської технократії, і в цьому симбіозі працювала система стримувань і противаг, в тому числі й між східною і західною частинами країни, яка дозволяла утримувати відносно стійку ситуацію. Однак фактично з самого початку 1990-х набирали силу й інші тенденції. Нова незалежна Україна, взявши курс на будівництво молоді держави, стикнулася з цілим рядом викликів, з якими не змогла впоратися та надати адекватні відповіді.

Передусім це проблема негативної селекції, коли політична й економічна еліта протягом 90-х років минулого століття деградували, а система все більше нагадувала специфічний олігархічний капіталізм з характерними для нього розшаруванням суспільства, збагаченням верхівки, відсутністю соціальної відповідальності, прагненням використовувати владу тільки для особистого збагачення. Все це супроводжувалося небувалим занепадом інфраструктури, зростанням корупції, демографічним спадом і еміграцією найбільш активної частини населення, насамперед молоді. Саме ця глибока соціальна криза і послужила

основною причиною тих подій, які увійшли в історію під назвою «помаранчева революція» або «перший Майдан».

Ще одним важливим негативним трендом стало зростання націоналістичних настроїв, які не в останню чергу підживлювалися прагненням влади використовувати зазначене явище у власних інтересах. Це тісно корелювало з бажанням повністю порвати з колишньою імперською і радянською спадщиною і сприяло поступовому скороченню українсько-російських контактів в гуманітарному і культурному плані. Негативну роль зіграли і помилки, допущені Росією під час проведення політики «м'якої сили» щодо України. Все це в сукупності зробило важкий кумулятивний ефект, і з'явилися передумови для розриву добросусідських відносин, які, зрештою, перетворилися на ворожі в зв'язку з військовими діями Росії в східних районах нашої країни та анексією Криму.

Спроби повернути непідконтрольні території Луганської і Донецької областей та анексований Крим Україні, незважаючи на Мінські угоди, по сьогоднішній день залишаються марними.

Щодо внутрішньополітичної ситуації на Україні, то аналіз її еволюції протягом майже 30 останніх років наочно показав, що в умовах перманентної економічної і політичної кризи і повного відриву еліти від інтересів стратегічного розвитку країни, самі по собі вибори й розгалужена партійна система, за всієї їх важливості, ще не означають будівництва сучасної демократії. Навпаки, в рамках сформованої на Україні системи вони багато в чому послужили механізмом приходу до влади людей, негідних до управління, здатних лише до формування (часто за територіальною ознакою) і збагачення власних кланів.

Події Євромайдану стали для багатьох українців спробою самоочищення. Разом з тим ця спроба супроводжувалася колосальними втратами та багато в чому змінила значну частину українського суспільства і такою ж мірою владу, незважаючи на проведені президентські та парламентські вибори. На чолі України (за невеликими винятками) стоять все ті ж знайомі обличчя. Зрозуміло, що з'явилися і нові персоналії, які досягли певних успіхів, зокрема на регіональному рівні, представники молодого покоління, дії яких будуть визначати майбутнє держави. Але їх успіх або невдача залежатимуть від того, чи зможе український політичний клас знайти нову відповідальну свідомість та створити ефективну програму розвитку. Така програма повинна не тільки проголосувати шлях на Захід, а й закласти основи внутрішньої модернізації, використовуючи європейські норми й правила як засіб досягнення цієї мети (але не як самоціль).

Сьогодні, коли пострадянський етап української історії, можна зазначити з певністю, нарешті

закінчився, перед правлячим класом країни стоїть питання, на яке відповідати так, як було звично в 1990–2000-і роки, вже не представляється можливим. Адже на порядку денному саме існування української держави та її майбутнє.

Пострадянська зовнішньополітична модель України, якщо дивитися на неї в динаміці протягом 25 років, найбільш рухлива порівняно зі змінами внутрішньополітичного та економічного характеру. Українська зовнішня політика з початку свого становлення і вже після здобуття незалежності країни не мала чіткого вектору розвитку, коливаючись від одно- до багатовекторності. І якщо її вихід з СНГ уявляється повністю правильним і беззастережним, як і цілком вірним є курс на євроінтеграцію, то коливання між ЄС і НАТО чи спроби поєднання цих двох аспектів не надали паритетних відносин нашій країні з зазначеними міжнародними структурами, не сприяли загалом збалансуванню напрямів розвитку та їх варіативності.

Якщо аналізувати становлення зовнішньої політики з моменту досягнення Україною незалежності, то варто зазначити, що у період президентства Л. Кучми вона переживала певний розквіт. І хоча Л. Кучмі вдалося стати президентом значною мірою завдяки проросійській риторичній політиці, для України було врегульовано (як виявилось, тимчасово) питання, пов'язане з прагненням кримчан інтегруватися в Росію, в 1997 році було завершено розподіл Чорноморського флоту і підписаний Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією, все ж, особливо в його другий термін президентства, він починає позиціюватися як прозахідний президент. Саме при Л. Кучмі були зроблені перші кроки до НАТО (підписаний план Україна – НАТО) і закладені основи майбутнього зближення з Євросоюзом. Україна стала членом Організації за демократію та економічний розвиток (ГУАМ, ГУУАМ) – інтеграційної структури, націленої на мінімізацію російського впливу на пострадянському просторі.

Після «помаранчевої революції» був узятий однозначний курс на поглиблення партнерства з Заходом. Газові війни, як і раніше виниклі територіальні суперечності навколо о. Тузла, все більше ускладнювали російсько-українські відносини. Підписання харківських угод при президенті В. Януковичі було швидше тактичним кроком Києва, традиції багатовекторної політики якого трансформувалися при В. Януковичі в політику відвертого торгу [3].

Більш-менш послідовним і прогнозованим зовнішньополітичний курс став після чергового майдану 2014 року. Сьогодні українська зовнішня політика стикається з цілою низкою викликів. По-перше, Україна сприймається насамперед як геополітичний кордон, фактично являє собою патронувану країну, суб'єктність якої на міжнарод-

ній арені, особливо в умовах фінансової залежності, досить сильно ослаблена. По-друге, Київ відчуває все більший тиск з боку європейських партнерів у справі реалізації мінських угод. Поява «плану Мореля», «формули Штайнмайєра», недвозначну позицію Німеччини та Франції щодо необхідності проведення виборів у Донбасі можна розцінювати як чіткий сигнал. Перспективи «замороженого конфлікту», як і раніше, дуже реальні, і це не може влаштувати ані Україну, ані Європу.

Непрямим індикатором позиції європейської громадської думки щодо українського питання може служити голландський референдум про ратифікацію Євроасоціацією. Він показав, що імідж України в Європі не настільки стабільний, як здавалося Києву. Референдум став також явним свідченням втоми громадян від ініціатив і стилю брусельської бюрократії. Попри те, що в політичному плані Київ знаходиться в тісному альянсі з Вашингтоном, і Європа обмежена у своїх можливостях примусу на нашу країну, ряд європейських країн багато в чому змінив сприйняття вектора руху та очікувань переваг від фіктивного «заступництво». Стає все більш очевидним, що цей шлях далеко не легкий, і Україні варто багато що змінити, багато що виконати, щоб отримати певні тактичні результати у цьому напрямку.

Двосторонні відносини важливі для Києва з погляду взаємодії з країнами-сусідами, адже значна частина українських областей має кордони з іншими державами. Україна володіє великим транзитним потенціалом і навіть суто за географічною ознакою повинна бути відкритою для взаємодії.

Проте говорити про системні успіхи України в справі розвитку таких відносин поки навряд чи доводиться, хоча стверджувати, що ніякі зусилля

не робляться, теж не можна. Сьогодні в колі осіб, що відповідають за українську зовнішню політику, і представників експертного товариства народжується усвідомлення необхідності якщо не повернення до багатовекторності, то використання не тільки західного, а й інших напрямів політики.

Висновки. Ідея консолідації суспільства на демократичних початках – це повістка міру та інтеграції країни, що передбачає включення всього різноманіття інтересів, наявних в суспільстві. Це повістка позитивної включеності України в континентальні і глобальні процеси. Миротворство як створення нового громадського порядку може бути реальним мотивом співпраці і діалогу і передбачає розвиток демократичних початків. Не покінчивши з війною, імітаціями демократії, Україна не зможе перейти до реальної демократії в нових історичних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зовнішня політика нових незалежних держав : Збірка статей / Отв. ред. Б. А. Шмелев. Москва : ИЭ РАН, 2015. 240 с.
2. Горова С. Територіальна цілісність України в контексті потенційних загроз. Резонанс. 2014. Вип. 27, с. 5–11.
3. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори / За заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. 492 с.

REFERENCES:

1. Zovnishnja politika novih nezalezhnih derzhav : Zbirka statej / Otv. red. B. A. Shmelev. Moscow : IE RAN, 2015. 240 c.
2. Gorova S. Teritorial'na cilisnist' Ukraïni v konteksti potencijnih zagroz. Rezonans. 2014. 27. P. 5–11.
3. Novitnja politichna leksika (neologizmi, okazionalizmi ta inshi novotvori / Za zag. red. N. M. Homi. L'viv : "Novij Svit – 2000", 2015. 492 s.

Variability of internal and external vector of development of Ukraine on the path of democratic transformation

Kamenchuk Tetyana Olehivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska st., 26,
Odessa, Ukraine

Novohatska Anastasia Ivanivna

Student of the Faculty
of Social Sciences and Humanities
South Ukrainian National Pedagogical
University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska st., 26,
Odessa, Ukraine

The article examines the internal political development of Ukraine over the last almost three decades of its independence, as well as analyzes the main directions of the country's foreign policy, which have been accompanied by conflicts, repeated changes in the development vector, etc.

Ukraine holds a special place among post-Soviet countries. It is a unique example of the large-scale transformations that have taken place over the last nearly 30 years of its independence. By choosing to develop a pluralistic political model and the principles of multi-vector foreign policy, Ukraine, at least in the 1990s, managed to maintain a certain balance of stability. However, the events of recent years have shown that the very model of Ukrainian statehood has many "pitfalls" hidden, and its non-nuclear and unblocked status is just a kind of opportunity to use its own interests for its neighbors.

This problem was urgent for the Ukrainian state and due to the fact that the country, in all periods of its historical development and formation of modern territory, inherited inter-regional disputes. This was particularly clear during the political events of 2004 and 2014, fully reflecting the existing problems associated with the struggle of regional elites, who sought to be able to gain full control of government institutions and financial flows.

This was especially acute after the annexation of Crimea and the start of hostilities in the East of the country. Such approach has affected Ukraine's foreign policy priorities, which have expanded cooperation with countries with a tough stance on Russia, clearly outlining the course to further strengthen relations with European countries, expand cooperation with the EU, the US, and rapprochement with NATO.

Key words: Ukraine, foreign policy, domestic policy, Russian-Ukrainian relations, pluralism, democracy, vector of socio-political development, EU, NATO.

Складники механізму реалізації інформаційної політики України

УДК 323.316.776(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-52-58>

Козьмініх Альона Віталіївна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23,
Одеса, Україна

У зв'язку з процесами глобалізації та становлення інформаційного суспільства проведення ефективної інформаційної політики, розставлення правильних інформаційних пріоритетів, встановлення меж дозволеного, а також визначення питань відповідальності за порушення в інформаційній сфері набувають для України надзвичайної важливості.

Головним та актуальним завданням політичних зусиль у цьому контексті стає забезпечення ефективної регламентації та координації дій всіх учасників інформаційних процесів, що зумовлює закладення політико-правових основ та виникнення і функціонування значної кількості інституцій, які формують і реалізують державну інформаційну політику в Україні. Це зумовлює актуальність дослідження механізму реалізації інформаційної політики України як цілісної системи взаємопов'язаних елементів.

Мета статті полягає у встановленні складників механізму формування та реалізації інформаційної політики в Україні. При аналізі механізмів реалізації інформаційної політики застосовувалися як загальні (діалектичний, аналіз та синтез), так і спеціально наукові методи (інституційний, формально-логічний, системний, історичний).

Механізм формування та реалізації інформаційної політики України є системою взаємопов'язаних компонентів, які дозволяють формувати та впроваджувати в життя ефективну інформаційну політику в нашій державі, адаптуватись до швидких змін у контексті формування та становлення інформаційного суспільства та ступеня включеності нашої держави до процесів глобалізації та інтеграції до світового інформаційного простору.

До його основних компонентів слід віднести політико-правові (нормативно-правові акти України, міжнародні договори та міжнародні документи, ратифіковані Україною; загально-правові та спеціально-правові), інституційні (державні органи загальної компетенції, спеціалізовані органи, а також інститути громадянського суспільства; органи, які формують інформаційну політику, та органи, які її реалізують), організаційні (правотворча та правозастосовна діяльність), техніко-економічні та соціальні механізми (єдина система національних інформаційних ресурсів та інформаційно-комунікаційна інфраструктура держави; науково-технічний і виробничий комплекс і ринок продукції й послуг інформаційної індустрії; система масової інформаційної освіти, в тому числі теоретична база та категоріальний апарат інформаційної політики).

Ключові слова: інформаційна політика, інформація, державна політика, інформаційне суспільство, інформаційне законодавство, механізм реалізації інформаційної політики.

Вступ. Зростання важливості інформації в сучасному світі, а також прискорення загально-світових процесів інформатизації суспільства призвели до закономірного ускладнення суспільних відносин у цій сфері, а також зумовили появу нових напрямів діяльності української держави. Йдеться про цілеспрямовану діяльність органів державної влади щодо вирішення суспільних проблем і формування дієвої державної політики, яка б дозволяла досягати соціально значущих цілей розвитку суспільства в новітніх інформаційних умовах.

На глобальному рівні змінюються «правила інформаційної гри», а державні інститути позбуваються природної монополії, яка була так актуальна для інформаційно-політичної сфери ще кілька десятиліть тому. Ці процеси закономірно торкнулися і нашої країни, у зв'язку з чим питання проведення ефективної інформаційної політики, розставлення правильних інформаційних пріоритетів, встановлення меж дозволеного, а також визначення питань відповідальності за порушення в інформаційній сфері набувають для України надзвичайної важливості.

Головним завданням політичних зусиль у цьому контексті стає забезпечення ефективної регламентації та координації дій всіх учасників інформаційних процесів, що зумовлює закладення політико-правових основ та виникнення і функціонування значної кількості інституцій, які формують та реалізують державну інформаційну політику в Україні. Це зумовлює актуальність дослідження механізму реалізації інформаційної політики України як цілісної системи взаємопов'язаних елементів.

Мета та завдання. З огляду на зазначене вище мета статті полягає у встановленні складників системи механізму формування та реалізації інформаційної політики в Україні. Мета досягається через вирішення таких завдань: визначити складники механізму реалізації інформаційної політики України та з'ясувати особливості кожного з них.

Методи дослідження. При аналізі механізмів реалізації інформаційної політики застосовувались як загальні (діалектичний, аналіз та синтез), так і спеціально наукові методи (інституційний, формально-логічний, системний, історичний тощо).

Результати. Перш ніж переходити до аналізу механізму реалізації інформаційної політики України, необхідно дати визначення такої політики. Так, В. Степанов визначає державну інформаційну політику як комплекс політичних, правових, економічних, соціально-культурних і організаційних заходів держави, спрямований на забезпечення конституційного права громадян на доступ до інформації, важливий складник зовнішньої і внутрішньої політики держави, який охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства [9, с. 76].

Враховуючи особливості інформаційної сфери, під державною інформаційною політикою автор розуміє сукупність напрямів і способів діяльності компетентних органів держави з контролю, регулювання та планування процесів у сфері одержання, зберігання, оброблення, використання та поширення інформації. Інформацією ж, за законодавством України, є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [8].

До основних принципів реалізації інформаційної політики слід віднести такі:

- принцип відкритості політики – всі основні заходи інформаційної політики відкрито обговорюються суспільством, і держава враховує громадську думку;

- принцип рівності інтересів – політика враховує інтереси всіх учасників інформаційної діяльності незалежно від їх положення в суспільстві, форми власності та національної приналежності;

- принцип системності – при реалізації прийнятих рішень щодо зміни стану одного з об'єктів регулювання повинні в сукупності враховуватися наслідки цих рішень на стан інших;

- принцип пріоритетності вітчизняного виробника – при рівних умовах пріоритет віддається вітчизняному виробникові інформаційно-комунікаційних засобів, продуктів і послуг;

- принцип соціальної орієнтації – основні заходи державної інформаційної політики повинні спрямовуватися на забезпечення соціальних інтересів громадян України;

- принцип державної підтримки – заходи інформаційної політики, спрямовані на інформаційний розвиток соціальної сфери, фінансуються здебільшого державою;

- принцип пріоритетності права – розвиток і застосування правових і економічних методів має пріоритет перед будь-якими формами адміністративних рішень проблем інформаційної сфери [10].

Очевидно, що реалізація державної інформаційної політики в межах демократичної та правової держави має відбуватися шляхом належного політико-правового врегулювання інформаційної сфери, чіткого визначення інституційних та організаційних механізмів, які забезпечують функціонування цієї сфери, а також встановлення сис-

теми забезпечення загальнообов'язкових правил поведінки.

Механізм інформаційної політики України має розглядатися комплексно та потребує аналізу його складників. Формування дієвого механізму потребує наявності належної теоретичної бази та категоріального апарату, широкої політико-правової регламентації суспільних відносин у сфері інформаційної політики, а також ефективної правозастосовчої діяльності. Тож для детального розгляду механізму інформаційної політики України їх вивчення варто проводити відповідно до вказаних структурних блоків.

Автор пропонує виокремити такі складники механізму формування та реалізації інформаційної політики України:

- політико-правові механізми;
- інституційні механізми;
- організаційні механізми;
- техніко-економічні та соціальні механізми.

Політико-правовий механізм включає систему нормативно-правових актів та інших джерел права, які регламентують відносини в інформаційно-політичній сфері. В нашій країні основним джерелом права в сфері інформаційної політики України варто визнати нормативно-правові акти [6, с. 55], які є офіційними письмовими документами, прийнятими уповноваженими на це суб'єктами нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, які спрямовані на врегулювання суспільних відносин, містять норми права, мають неперсоніфікований характер і розраховані на неодноразове застосування.

Ще одним значним елементом джерельної бази для інформаційно-політичної сфери України можна назвати міжнародно-правові договори, які були ратифіковані Україною та є двосторонніми або багатосторонніми угодами, які містять норми права, спрямовані на встановлення загальних правил поведінки в сфері інформаційної політики та не мають індивідуального, разового характеру [7, с. 14] (Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних; Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, які стосуються довкілля (Орхуська Конвенція).

Суттєвим джерелом українського права в галузі інформаційної політики є міжнародні акти, ратифіковані Україною, які не носять договірний характеру, а в декларативній формі встановлюють певні стандарти, норми та принципи в інформаційно-політичній сфері (Декларація Ради Європи про свободу спілкування в інтернеті; Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства тощо).

Аналіз чинних джерел права української інформаційно-політичної сфери дозволяє виокремити дві їх основні групи:

– загально-правові (джерела права, дія яких через їх всеосяжність розповсюджується на всіх суб'єктів інформаційно-політичних відносин. Це Конституція України, Закони України «Про інформацію», «Про Національну програму інформатизації», Доктрина інформаційної безпеки України тощо);

– спеціально-правові (джерела права, які розповсюджують свою дію на суб'єктів інформаційно-політичних відносин лише в конкретній сфері, наприклад Закони України «Про державну таємницю», «Про інформаційні агентства», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про рекламу», «Про телебачення та радіомовлення» тощо).

В Україні на законодавчому рівні визначені основні напрями державної інформаційної політики, якими відповідно до ст. 3 Закону України «Про інформацію» є забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору [8].

Кожен із зазначених вище напрямів інформаційної політики отримав закріплення та розвиток у політико-правових актах, які регулюють кожну з названих сфер. Так, пріоритети державної політики в інформаційній сфері щодо забезпечення інформаційної безпеки України закріплені в Доктрині інформаційної безпеки України. До них належить:

– створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;

– законодавче врегулювання механізму виявлення, фіксації, блокування та видалення з інформаційного простору держави, зокрема з українського сегмента мережі Інтернет інформації, яка загрожує життю, здоров'ю громадян України, пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення територіальної цілісності України, загрожує державному суверенітету, пропагує комуністичний та/або націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими та їхню символіку;

– оптимізація законодавчих механізмів реалізації зобов'язань України в межах Європейської

конвенції про транскордонне телебачення щодо держав, які не є підписантами зазначеної Конвенції;

– створення і розвиток структур, які відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, насамперед у Збройних Силах України, з урахуванням практики держав-членів НАТО;

– розвиток і захист технологічної інфраструктури забезпечення інформаційної безпеки України;

– забезпечення повного покриття території України цифровим мовленням, насамперед у прикордонних районах, а також на тимчасово окупованих територіях;

– побудова дієвої та ефективної системи стратегічних комунікацій;

– розвиток механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії проти України;

– боротьба з дезінформацією та деструктивною пропагандою з боку Російської Федерації;

– посилення спроможностей сектору безпеки і оборони щодо протидії спеціальним інформаційним операціям, спрямованим на зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності, підрив обороноздатності України, деморалізацію особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, загострення суспільно-політичної ситуації;

– виявлення та притягнення до відповідальності згідно із законодавством суб'єктів українського інформаційного простору, які створені та/або використовуються державою-агресором для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності;

– недопущення використання інформаційного простору держави в деструктивних цілях або для дій, спрямованих на дискредитацію України на міжнародному рівні [2].

На жаль, формування нормативно-правової бази в інформаційно-політичній сфері України відбувалося досить безсистемно, через що джерельна база національного українського права хоча і має значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють сферу інформаційно-політичних відносин в Україні, до цього часу відрізняється певною внутрішньою неузгодженістю та потребує системного перегляду та доопрацювання.

Інституційні механізми інформаційної політики представлені відповідними інституціями, які формують і реалізують державну інформаційну політику в Україні [3]. В загальному вигляді вказані інституції можуть бути поділені на дві основні групи: органи загальної компетенції, а також відповідні спеціалізовані органи.

До органів загальної компетенції можна віднести такі: Верховна Рада; Президент; Кабінет Міністрів; більшість міністерств, а також центральних

і місцевих органів виконавчої влади (окрім спеціалізованих); СБУ; Національний банк; органи судової влади всіх рівнів; прокуратура; органи місцевого самоврядування. Вказані органи, кожен в межах власної компетенції, впливають на формування та реалізацію державної інформаційної політики в Україні. Деякі з таких органів мають відповідні спеціалізовані підрозділи у своєму складі, що додатково підкреслює надзвичайну важливість та актуальність забезпечення зваженої та послідовної інформаційної політики для сучасної України. Так, у структурі Офісу Президента України діє Директорат з питань інформаційної політики, а в межах Верховної Ради – Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики тощо.

Крім інституцій загальної компетенції, в Україні функціонують спеціалізовані органи, створення яких було зумовлено необхідністю загальнодержавного регулювання відносин саме в інформаційній сфері, та для яких державна інформаційна політика України є основним або одним із пріоритетних напрямів діяльності. До таких органів належить Міністерство інформаційної політики; Міністерство та Комітет цифрової трансформації; Рада національної безпеки і оборони; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ); Державний комітет телебачення та радіомовлення; Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації.

При вивченні інституційних засад державної інформаційної політики України необхідно врахувати, що вказані вище органи є ієрархічно неоднорідними за своєю природою, що насамперед полягає у тому, що всі вони поділяються на дві нерівні групи. Перша (відносно невелика за кількістю) – група органів, які не тільки реалізують державну інформаційну політику України, а й мають право на її формування, друга – органи, які покликані таку політику реалізувати.

Формування державної інформаційної політики є надзвичайно складним і відповідальним процесом, покликаним виявити пріоритетні напрями діяльності держави в цій сфері, окреслити коло завдань і цілей держави в інформаційній галузі, а також забезпечити якісне та своєчасне виконання вказаних завдань і досягнення бажаних цілей найоптимальнішими шляхами [5]. До першої групи органів, тобто до органів, які мають повноваження на формування державної інформаційної політики України, належить Верховна Рада; Президент; Кабінет Міністрів; Міністерство інформаційної політики; Міністерство цифрової трансформації; інші міністерства (кожне в своєму обсязі залежно від специфіки їхньої діяльності).

Реалізація державної політики є плановим процесом використання органами державної

влади та інститутами громадянського суспільства ресурсів, наявних у їх розпорядженні, для досягнення поставлених перед ними цілей [4, с. 57]. До другої групи інституцій, покликаних якісно та ефективно реалізувати інформаційну політику України, входять Рада національної безпеки і оборони; Комітет цифрової трансформації; Національний банк; СБУ; прокуратура; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ); Державний комітет телебачення та радіомовлення; Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації; центральні та місцеві органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; органи судової влади всіх рівнів тощо.

Вказаний перелік не є вичерпним, оскільки формування інституційних засад державної інформаційної політики в Україні ще не можна вважати завершеним. Ця сфера досі зазнає досить відчутних трансформаційних змін, пов'язаних зі створенням нових інституцій, а також закономірним перерозподілом повноважень між ними та тими органами, які там існували раніше. Так, важливий орган у галузі формування та реалізації української інформаційної політики Міністерство цифрової трансформації є дуже молодою інституцією, яка була створена лише 09.09.2019 року шляхом перетворення агентства з питань електронного урядування та досі перебуває в стадії свого становлення.

Варто також згадати про таку важливу ініціативу вказаного Міністерства як створення Державного підприємства «Дія», зареєстрованого лише 09.12.2019 року та покликаного в майбутньому стати провідною державною ІТ-компанією України, одним із напрямів діяльності якої має стати надання електронних послуг (в тому числі адміністративних та інших публічних) з отриманням і використанням в разі потреби інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, необхідної для надання таких послуг [12].

Організаційні механізми включають правотворчу та правозастосовчу діяльність у цій сфері. Правотворча діяльність є активністю державних органів і посадових осіб, інших органів, уповноважених на те державою, спрямованою на утворення, зміну чи скасування певних джерел права в сфері інформаційної політики України [1, с. 58].

Нині правотворча діяльність у цьому секторі покладена на Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, Національний банк України, Службу безпеки України, органи місцевого самоврядування, кожний із яких в межах власної компетенції здійснює правотворчу діяльність в інформаційно-політичній сфері.

Правозастосовча діяльність у сфері інформаційної політики України передбачає діяльність компетентних органів держави та їх посадових осіб з підготовки та прийняття індивідуальних рішень при застосуванні конкретних правових норм до певної ситуації. Вказана діяльність може здійснюватися в таких формах: оперативно-виконавчій діяльності, правоохоронній діяльності та в формі правосуддя.

Оперативно-виконавча діяльність передбачає виконання належним органом приписів правових норм з метою позитивного впливу на суспільні відносини (наприклад, державна реєстрація засобу масової інформації). Правоохоронна діяльність є формою діяльності державних органів та деяких недержавних інститутів, спрямованою на охорону законності і правопорядку, захист прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю. Вона здійснюється органами прокуратури, органами внутрішніх справ, СБУ (наприклад, розслідування діянь про розголошення державної таємниці). Правосуддя є формою державно-владної діяльності, яка полягає в розгляді і вирішенні судом справ, віднесених відповідно до законодавства України до меж його компетенції (наприклад, розгляд судом цивільної справи про спростування недостовірної інформації).

Техніко-економічні та соціальні механізми включають широкий спектр складників:

1) єдина взаємопов'язана система національних інформаційних ресурсів та інформаційно-комунікаційна інфраструктура держави (як комплекс організаційних і технологічних засобів пошуку, зберігання, поширення і використання інформаційної продукції і послуг). Це технологічний фундамент вирішення всіх завдань державної інформаційної політики. Найважливішими елементами інформаційно-комунікаційної інфраструктури держави є ЗМІ (як соціально значущий складник) і телекомунікації (як «транспортна» опора такої інфраструктури);

2) науково-технічний і виробничий комплекс, ринок продукції і послуг інформаційної індустрії, що є системоутворюючим техніко-економічним фактором;

3) система масової інформаційної освіти є також фактором, спрямованим на соціально-освітню адаптацію і забезпечення інформаційно-психологічної стійкості людини до процесу переходу до інформаційного суспільства. До цього складника слід віднести теоретичну базу та категоріальний апарат інформаційної політики, які є необхідною передумовою політико-правового забезпечення української інформаційно-політичної сфери. Адже перш ніж будь-яка сфера закріплюється на правовому рівні, вона отримує відповідне наукове обґрунтування. На цьому етапі науковці констатують факт виникнення в суспільстві нової сфери відносин (або значного ускладнення сфери, яка

вже існувала раніше), що потребує своєї правової регламентації; розробляються основні теоретичні підходи до неї, а також робляться спроби виведення та визначення основних понять, властивих для цієї сфери.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу механізмів формування та реалізації інформаційної політики України, автор зазначає, що він є системою взаємопов'язаних компонентів, які дозволяють формувати та впроваджувати в життя ефективну інформаційну політику в нашій державі, адаптуватися до швидких змін у контексті формування та становлення інформаційного суспільства та ступеня включеності нашої держави до процесів глобалізації та інтеграції до світового інформаційного простору.

До його основних компонентів слід віднести політико-правові, інституційні, організаційні, техніко-економічні та соціальні механізми. Слід зазначити, що складність правового регулювання інформаційно-політичної сфери зумовлюється тим, що політичні зусилля держави, спрямовані на ефективне регулювання інформаційної сфери, здійснюються в умовах бурхливого розвитку цієї сфери. Трансформаційні процеси, які відбуваються, знижують ефективність традиційних засобів державно-політичного впливу на обіг інформації, а також змушують відшуковувати нові механізми регулювання, які були б більш ефективні, залишаючись при цьому в межах правового поля.

Інституційна сфера державної інформаційної політики України є, мабуть, однією з найперспективніших і найменш усталених в українському політикумі, особливо з огляду на те, що суб'єктами інформаційної політики є інститути держави та громадянського суспільства, які будуть і в подальшому зазнавати вагомих реформувань і змін. Автор вважає, що це робить тематику дослідження перспективною для подальших наукових розвідок і важливою з теоретичної та практичної точок зору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусаров С.М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 55–59.
2. Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. Дата оновлення: 25.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.
3. Іванченко Ю.М. Сутність, головні напрями та способи державної інформаційної політики в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05ijmipru.pdf>.
4. Кормич Б.А. Інформаційне право : підручник. Харків : Бурун і К, 2011. 333 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7911/Kormych_Inf_pr.pdf?sequence=1.
5. Мохова Ю.Л., Луцька А.І. Сутність та головні напрями державної інформаційної політики України.

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток», 2018. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/27.pdf.

6. Настюк В.Я., Белєвцева В.В. Національні інтереси у сфері інформаційної безпеки України. *Правова інформатика*. 2014. № 1(41). С. 52–57.

7. Нестеряк Ю.В. Становлення національного інформаційного простору України. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Державне управління*. 2018. № 1. С. 11–17.

8. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. Дата оновлення: 21.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

9. Степанов В.Ю. Государственная информационная политика в современном политическом пространстве. *Инвестиции: практика и опыт*. 2011. № 3. С. 76–78.

10. Степанов В.Ю. Государственная информационная политика: цель и теоретические основы реализации. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_du/2011_2/files/DU211.

11. Фурашев В.М. Правові аспекти інформаційної безпеки. Київ : Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2018. 67 с.

12. Як діятиме Дія: в Україні запрацює веб-портал е-послуг. *Портал Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/192206_yak-dyatime-dya-v-ukran-zapratsyu-veb-portal-e-poslug.

REFERENCES:

1. Gusarov S.M. Ponyattya ta sutnist pravotvorchosti v Ukrayini [The concept and essence of lawmaking in Ukraine]. *Pivdenoukrajinskyj pravny chyj chasopys* [South Ukrainian Law Journal]. 2015. № 2. S. 55–59 [in Ukrainian].

2. Doktry na informacijnoyi bezpeky Ukrayiny, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 25 lyutogo 2017 roku № 47/2017. [Information security doctrine of Ukraine, approved by Presidential Decree of February 25, 2017 № 47/2017]. Data onovlennya: 25.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> [in Ukrainian].

3. Ivanchenko Yu. M. Sutnist, golovni napryamy ta sposoby derzhavnoyi informacijnoyi polityky v Ukrayini. [The essence, main directions and ways of state information policy in Ukraine]. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05ijmipu.pdf> [in Ukrainian].

4. Kormych B.A. Informacijne pravo : pidruchnyk [Information Law: A Textbook]. Xarkiv : Burun i K,

2011. 333 s. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7911/Kormych_Inf_pr.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].

5. Moxova Yu.L., Luczka A.I. Sutnist ta golovni napryamky derzhavnoyi informacijnoyi polityky Ukrayiny. [The essence and main directions of the state information policy of Ukraine]. *Elektronnyj zhurnal “Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok”* [Public magazine “Public Administration: Improvement and Development”]. 2018. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/27.pdf [in Ukrainian].

6. Nastyuk V.Ya., Byelyevceva V.V. Nacionalni interesy u sferi informacijnoyi bezpeky Ukrayiny. [National interests in the sphere of information security of Ukraine]. *Pravova informatyka* [Legal Informatics]. 2014. № 1(41). S. 52–57 [in Ukrainian].

7. Nesteryak Yu.V. Stanovlennya nacionalnogo informacijnogo prostoru Ukrayiny. [Formation of the national information space of Ukraine.]. *Visnyk Nacionalnoyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry Prezidentovi Ukrayiny. Seriya: Derzhavne upravlinnya* [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration]. 2018. № 1. S. 11–17 [in Ukrainian].

8. Pro informaciyu: Zakon Ukrayiny vid 02.10.1992 № 2657-XII. [About information: Law of Ukraine of 02.10.1992 № 2657-XII]. Data onovlennya: 21.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].

9. Stepanov V.Yu. Gosudarstvennaya informatsionnaya politika v sovremennom politicheskom prostranstve [State information policy in the modern political space]. *Investitsii: praktika i opyt* [Investments: practice and experience]. 2011. № 3. С. 76–78 [in Russian].

10. Stepanov V.Yu. Gosudarstvennaya informatsionnaya politika: tsel i teoreticheskiye osnovy realizatsii. [State information policy: goal and theoretical foundations of implementation]. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_du/2011_2/files/DU211 [in Russian].

11. Furashov V.M. Pravovi aspekty informacijnoyi bezpeky. [Legal aspects of information security]. Kyiv : Kyivskyj politexnichnyj instytut imeni Igorya Sikorskogo. 2018. 67 s. [in Ukrainian].

12. Yak diyatyme Diya: v Ukrayini zapracyuye veb-portal e-poslug. [How the Action Works: A web portal for e-services will be launched in Ukraine]. *Portal Yurliga* [Jurliga portal]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/192206_yak-dyatime-dya-v-ukran-zapratsyu-veb-portal-e-poslug [in Ukrainian].

Components mechanism for implementing the information policy of Ukraine

Kozminykh Alyona Vitaliivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the
Department of Political Theories
National University
«Odessa Law Academy»
Fontanskaya road st., 23,
Odessa, Ukraine

In connection with the processes of globalization and the formation of the information society, conducting an effective information policy, setting the right information priorities, setting permitted limits, as well as determining issues of responsibility for violations in the information sphere are of utmost importance for Ukraine. The main and urgent task of political efforts in this context is to ensure effective regulation and coordination of actions of all participants of information processes, which, in turn, naturally causes the establishment of political and legal foundations and the emergence and functioning of a large number of institutions that form and implement state information policy in Ukraine. This makes the study of the mechanism for implementing information policy of Ukraine as a coherent system of interrelated elements relevant.

The purpose of this article is to establish the components of the mechanism of formation and implementation of information policy in Ukraine. In the analysis of mechanisms of implementation of information policy, both general (dialectical, analysis and synthesis) and specially scientific methods (institutional, formal-logical, systemic, historical, etc.) were used.

The mechanism of formation and implementation of information policy of Ukraine is a system of interconnected components that allow to form and implement effective information policy in our country, to adapt to rapid changes in the context of formation and becoming of information society and the degree of involvement of our country in the processes of globalization and integration to the world information space.

Its main components include: political-legal (normative-legal acts of Ukraine, international treaties and international instruments ratified by Ukraine; common-law and special-legal), institutional (state bodies of general competence, specialized bodies, as well as institutes of civil society; policy-makers and implementing bodies, organizational (law-making and enforcement activities), technical, economic and social mechanisms (unified system of national information; resources and information and communication infrastructure of the state, scientific and technical and production complex and market products and services information industry, the system of mass education information, including the theoretical framework and categories of the information policy).

Key words: *information policy, information, state policy, information society, information legislation, mechanism of information policy implementation.*

Музиченко Ганна В'ячеславівна

Ефективність витрат кандидатів на політичну рекламу в президентських кампаніях в Україні: порівняльний аналіз (2014 та 2019 роки)

УДК 324:32.019.51

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-59-63>

Музиченко Ганна В'ячеславівна
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри
політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Здійснено аналіз місця та ролі політичної реклами та політичної агітації в електоральному процесі на прикладі позачергових виборів Президента України в 2014 та 2019 рр. Визначено поняття «політична реклама» в межах українського законодавства та встановлено особливості правового регулювання її здійснення під час виборів Президента України.

У законодавстві України немає чіткого визначення терміну «політична реклама», всі питання фінансового характеру, пов'язані з виробленням, розміщенням і розповсюдженням політичної реклами відбувається виключно в межах виборчого фонду кандидатів у Президенти. Обмеження стосуються форм політичної агітації та обсягів її фінансування.

З'ясовано, що політична реклама є формою передвиборної агітації та може фінансуватися лише зі спеціально створеного кандидатом на пост Президента виборчим фондом, розмір якого, на відміну від виборів у представницькі органи влади, не є обмеженим. Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії, яка висунула кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб.

Проведено аналіз виборчих фондів кандидатів на пост Президента на предмет встановлення залежності між витратами та результатом, що є одним із критеріїв ефективності політичної реклами в електоральному процесі. З цієї метою проаналізовано структуру витрат виборчих фондів, серед яких переважають витрати на використання ЗМІ.

Доведено, що політична реклама впливає на електоральну поведінку, однак прямою залежності успіху кандидата на виборах від обсягу вкладених у політичну агітацію коштів не встановлено, що дозволяє стверджувати про доцільність розгляду інших чинників впливу на електоральну поведінку, зокрема якості політичних програм претендентів, політичного досвіду, суб'єктивних вподобань виборців тощо.

Ключові слова: політична реклама, політична агітація, електоральний процес, виборча кампанія, виборчий фонд, витрати на політичну рекламу, ефективність витрат.

Вступ. Феномен потрапляння на політичний олімп людини, яка не мала управлінського досвіду на державних посадах, однак перемогла з рекордним показником у 73% голосів на виборах Президента, спонукає до наукової рефлексії щодо аналізу ефективності тих електоральних інструментів, що призвели до такого успіху. Всі ці обставини ставлять питання про ефективність засобів політичної агітації та реклами, які застосовувалися під час виборчих перегонів з метою виявлення основних тенденцій розвитку електорального маркетингу в Україні загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. Політична реклама постійно привертає увагу українських політологів, соціологів і журналістів, таких як В. Бебик, А. Джабасов, Т. Джига, І. Іванов, О. Заярна, Н. Лебідь, Т. Ляпіна, Г. Почепцов, М. Слюсаревський, І. Терлецька, О. Шпортько, І. Шкурат. Віддаючи належне всім дослідженням українських та зарубіжних авторів з питань політичної реклами, автор зазначає, що кожна виборча кампанія привносить свої акценти, особливо, якщо вона здійснюється в умовах політичної кризи та соціально-політичної напруженості. Отже, існує актуальна потреба в аналізі досвіду останніх позачергових виборів Президента Укра-

їни на предмет ефективності політичної реклами та методів політичної агітації.

Мета статті полягає в оцінці ефективності політичної реклами в електоральному процесі сучасної України на прикладі виборів Президента України в 2014 та 2019 роках шляхом оцінки витрат на політичну рекламу.

Результати. Одним із найважливіших та найвпливовіших інструментів проведення політичних кампаній є політична реклама, яка надає суб'єктам політичного процесу широкі можливості для маніпуляції свідомістю електорату. Виконуючи інформаційну та пропагандистську функції, політична реклама впливає на зміст та якість соціальних цінностей, традицій і норм, які регулюють політичні відносини.

У межах політичної теорії наразі не існує єдиного тлумачення терміну «політична реклама». На думку української дослідниці О. Шпортько, «політична реклама – це заходи та способи формування думки виборців шляхом подання загалом об'єктивної інформації, що переконує у перевагах цього кандидата чи політичної організації над іншими» [11, с. 98]. І науковці, і політики-практики погоджуються з тим, що політична реклама є невід'ємним складником передвиборчої кампанії та супроводжує вибори до органів влади всіх рівнів.

Нині всі питання правового регулювання виготовлення та розповсюдження політичної реклами в Україні під час виборів регулюються Виборчим кодексом України [2], хоча ще жодна кампанія за ним не відбулася. Вибори Президента України і у 2014, і в 2019 році відбувалися за Законом України «Про вибори Президента України» [9]. Згідно положень останнього, в якому не було чіткого визначення терміну «політична реклама», всі питання фінансового характеру, пов'язані з виробленням, розміщенням і розповсюдженням політичної реклами, відбувалися виключно в межах виборчого фонду кандидатів у Президенти. Ця норма збереглася і у Виборчому кодексі України.

Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії, яка висунула кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб. Відповідно до п. 8. ст. 15 Закону України «Про політичні партії» [10] добровільний внесок фізичної особи до виборчого фонду одного кандидата на пост Президента України не може перевищувати чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати. На час позачергових виборів Президента України-2014 розмір мінімальної заробітної плати складав 1218 грн [5], тобто добровільний внесок фізичної особи не мав перевищувати 487 200 грн, або близько 42 500 у.е. [1]. У 2019 році розмір мінімальної заробітної плати складав 4173 грн [5], тобто добровільний внесок фізичної особи не мав перевищувати 1 669 200 грн, або близько 61 640 у.е. [1].

Не підлягають обмеженням за сумою і кількістю перерахувань власні кошти кандидата на пост Президента України, а також власні кошти партії, яка висунула кандидата. П'ятірка лідерів передвиборчих перегонів за обсягом виборчого фонду у 2014 та 2019 рр. представлена в таблиці 1. Автор зауважує, що в інформації за 2019 рік взяті розміри виборчих фондів кандидатів станом на кінець першого туру виборів (табл. 1).

Як видно з таблиці, розміри виборчих фондів кандидатів на посаду Президента України і у 2014, і в 2019 році були вищими за середній показник по групі, однак у 2014 році найбільший виборчий фонд (найдорожча виборча кампанія) була у П.О. Поро-

шенка, що й забезпечило йому перемогу вже у першому турі, тоді як ситуація 2019 року свідчить про інше: найдорожчі виборчі кампанії не гарантували вихід у другий тур виборів.

П.О. Порошенко, чий виборчий фонд за розміром був 5-тим, у майже 38 разів перевищував середній показник і забезпечив проходження в другий тур виборів. Його опонент на виборах у другому турі В.О. Зеленський мав також вищий за середній показник, а саме – 50 439 634,98 грн, що майже в 20 разів перевищує середній.

Як повідомляє громадський рух «ЧЕСНО», «серед кандидатів у президенти найбільше у свій виборчий фонд перерахував коштів діючий президент П. Порошенко – 415 мільйонів гривень, що є рекордним у гривневому еквіваленті в історії президентських виборів в Україні» [3]. Він був безумовним лідером за розміром виборчого фонду, який на 100% профінансував кампанію з власної кишені.

Головною метою створення виборчого фонду кандидата на пост Президента є фінансування передвиборної агітації та політичної реклами, тому цілком зрозуміло, чому в фінансових звітах у графі «залишок» майже у всіх кандидатів стоїть нуль або цифра, близька до нього. Виняток становлять П.М. Симоненко, В.С. Куйбіда, О.В. Ляшко та інші у 2014 році [6], а також у 2019 році С.О. Тарута, О.М. Соловійов, В.О. Зеленський (у другому турі) та інші. Це пояснюється тим, що за буквою закону кошти виборчого фонду, не використані кандидатом на пост Президента України, висунутим партією, перераховуються на поточний банківський рахунок відповідної партії і лише в разі неподання у строк кандидатом такої заяви невикористані кошти виборчого фонду перераховуються установою банку у безспірному порядку до Державного бюджету України.

Отже, можна припустити, що кандидати, які є висуванцями від партій, виявили бажання зекономити кошти, адже бачили, що подальше їх вкладання не призведе до перемоги. Для кандидатів-самовисуванців така можливість відсутня, адже кошти виборчого фонду, не використані кандидатом на пост Президента України, висунутого шляхом самовисування, перераховуються до Державного бюджету України (табл. 2).

Таблиця 1

ТОП-5 кандидатів за обсягом виборчого фонду, у грн

№ п/п	2014 рік		2019 рік	
	ПІБ кандидата	Розмір виборчого фонду	ПІБ кандидата	Розмір виборчого фонду
1.	П.О. Порошенко	96 475 277,38	Ю.В. Тимошенко	228 936 119,23
2.	М.М. Добкін	78 324 822,30	О.В. Ляшко	112 861 197,81
3.	С.Л. Тігіпко	75 500 000,00	А.С. Гриценко	112 404 198,10
4.	Ю.В. Тимошенко	67 506 314,51	С.О. Тарута	105 208 510,00
5.	О.Я. Тягнибок	17 162 537,00	П.П. Порошенко	99 900 000,00
	Середній показник	16 120 442,70	Середній показник	2 614 814,59

Джерело: складено автором за даними <http://www.cvk.gov.ua>

Одним із показників ефективності політичної реклами є кількість отриманих на виборах голосів виборців. Якщо розмір виборчого фонду та обсяг витрат на політичну рекламу безпосередньо впливають на вибір українців, то можна припустити, що найбільші вкладення принесуть найбільшу кількість голосів. За таким показником результати виборів довели цю залежність лише у випадку з П.О. Порошенком у 2014 році [7], в якого ці цифри збіглися, однак ситуація по інших кандидатах скоріше спростовує, ніж підтверджує встановлену залежність, адже п'ятірка лідерів за обсягом отриманих голосів в обох виборчих кампаніях виглядає як показано у таблиці 3.

Ця ж тенденція актуальна і для другого туру виборів Президента-2019, коли більший утріч за обсягом виборчий фонд кандидата П.О. Порошенка не забезпечив йому перемогу на виборах. Отже, можна стверджувати, що розмір грошових вливань у політичну рекламу та засоби політичної агітації не гарантують відповідного (пропорційного) відгуку від виборців.

Президентська виборча кампанія-2019 навіть мала приклади, коли нуль фінансових вливань у політичну рекламу та агітацію з виборчих фондів кандидатів не завадив отримати підтримку виборців, зокрема це стосується таких кандидатів як О.М. Ващенко, М.О. Гарбер, Р.О. Ригованов. Щодо цих кандидатів, то в них відсоток отриманої підтримки виборців був малий (в межах 0,02%), тому вважати це суттєвим чинником також не можна.

Ще одним спорідненим показником ефективності вкладання коштів у політичну рекламу є «собівартість» одного виборчого голосу на користь кандидата, яка обраховується як співвідношення обсягу вкладених кандидатом коштів у політичну агітацію до кількості отриманих на свою користь голосів (табл. 4).

У 2014 році цей показник в середньому становив 20,75 грн, хоча для кожного з претендентів така собівартість одного прихильника значно різнилася. Так, лише у 12 осіб витрати на один голос виявилися нижчими за середні. Показовим є той факт, що переможець виборчих перегонів – П.О. Порошенко – витратив на голос одного виборця лише 9,79 грн, що менше навіть за показник середніх витрат на один голос виборця загалом (10,25 грн). Такі ж претенденти на пост Президента як В.І. Коновалюк (194,36 грн), М.М. Добкін (143,42 грн), В.Г. Саранов (134,79 грн), які були лідерами за обсягом витрачених коштів, що засвідчує несуттєвість цього показника щодо його впливу на загальний результат.

У 2019 році ситуація була аналогічною, хоча «вартість» голосу виборця, який взяв участь у голосуванні, істотно зросла і становила 60,28 грн у першому турі та 39,36 грн – у другому. Аналіз відповідної інформації по «собівартості» голосу на власну підтримку для кожного з претендентів на посаду Президента України у 2019 році, що міститься в таблиці 3, свідчить про те, що

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку ефективності політичної реклами за фінансовими показниками

№ п/п	Назва	Показник		
		2014	2019	
			1 тур	2 тур
1.	Загальна чисельність виборців України, осіб	36 470 645	35 521 401	35 521 401
2.	Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні, осіб	18 019 504	18 893 864	18 491 837
3.	Загальний обсяг витрат на політичну агітацію, грн	373 851 468,1	1 138 881 016	727 869 290
4.	Середній обсяг витрат на політичну рекламу, грн	18 692 573,4	2 588 365,93	363 934 645
5.	Середні витрати на один голос виборця, грн	10,25	32,06	20,49
6.	Середні витрати на один голос виборця, який взяв участь у голосуванні, грн	20,75	60,28	39,36

Джерело: складено автором за даними <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця 3

ТОП-5 за співвідношенням розмір виборчого фонду / кількість голосів серед претендентів на посаду Президента у 2014 та 2019 рр.

№ п/п	2014 рік		2019 рік	
	ТОП-5 за розміром ВФ	ТОП-5 за кількістю голосів	ТОП-5 за розміром ВФ	ТОП-5 за кількістю голосів
1.	П.О. Порошенко	П.О. Порошенко	Ю.В. Тимошенко	В.О. Зеленський
2.	М.М. Добкін	Ю.В. Тимошенко	О.В. Ляшко	П.О. Порошенко
3.	С.Л. Тігіпко	О.В. Ляшко	А.С. Гриценко	Ю.В. Тимошенко
4.	Ю.В. Тимошенко	А.С. Гриценко	С.О. Тарута	Ю.А. Бойко
5.	О.Я. Тягнибок	С.Л. Тігіпко	П.П. Порошенко	А.С. Гриценко

Джерело: складено автором за даними <http://www.cvk.gov.ua>

ТОП-5 кандидатів за показником витрат на 1 голос у 2014 та 2019 рр.

№ п/п	2014 рік		2019 рік			
	ПІБ кандидата	Ціна, грн	I ТУР		II ТУР	
			ПІБ кандидата	Ціна, грн	ПІБ кандидата	Ціна, грн
1.	В.І. Коновалюк	194,36	С.О. Тарута	5561,25	П.О. Порошенко	129,25
2.	В.Г. Саранов	134,79	О.М. Соловійов	1592,57	В.О. Зеленський	10,59
3.	С. Тягнибок	81,54	С.М. Каплін	749,83		
4.	С.Л. Тігіпко	80,03	О.Л. Шевченко	619,16		
5.	Ю.А. Бойко	78,24	А.О. Корнацький	333,77		
Середня (по всіх виборцях)		10,25		32,06		20,49
Середня (серед тих, хто проголосував)		20,75		60,28		39,36

Джерело: складено автором на основі даних ЦВК України

для 17 з них собівартість виявилася вищою за середню. «Найдорожчий» голос був у кандидата в Президента С.О. Тарути (5 561,25 грн), тоді як для переможців першого туру – В.О. Зеленського та П.П. Порошенка – він був нижчим за середній (8,83 та 32,17 грн відповідно).

Висновки. Загалом українському суспільству притаманне дедалі глибше впровадження реклами в політичне життя, особливо під час електорального процесу, що свідчить про активну «комерціалізацію» політики та «політизацію» реклами. Це «перемікає» увагу електорату з політичних програм, стратегічних соціальних цілей на привабливе «політичне дійство».

Ефективність політичної реклами та політичної агітації загалом можна оцінювати за різними критеріями, серед яких найвагомішими будуть економічні (витрати-результат), канал розповсюдження та якість реклами.

Проведена оцінка ефективності політичної реклами в передвиборчій кампанії щодо обрання Президента України у 2014 та 2019 роках не встановила чіткої залежності між обсягом вкладених у політичну рекламу коштів (під час кампанії) та кінцевим результатом (перемогою на виборах).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архив курсу НБУ щодо долара США. URL: <https://minfin.com.ua/currency/nbu/usd/2019-03-28/> (дата звернення: 11.04.2020).
2. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 11.04.2020).
3. Витрати Порошенка на агітацію рекордні в історії виборів в Україні. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/25/7210133/> (дата звернення: 11.04.2020).
4. Дані про розміри виборчих фондів кандидатів на пост Президента України та фінансові звіти. URL: http://www.cvk.gov.ua/vp_2014/finance/ (дата звернення: 11.04.2020).
5. Мінімальна зарплата в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> (дата звернення: 11.04.2020).

6. Музиченко Г.В. Механізм завоювання прихильності виборців та ефективність його складників під час виборчих кампаній-2014 в Україні. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2014. № 2(60). С. 77–81.

7. Музиченко Г.В. Інструменти електорального маркетингу в виборчому процесі: досвід України-2014. *Слов'янський вісник : збірник наукових праць*. 2014. № 21. С. 110–118.

8. Музиченко Г.В. Ефективність політичної реклами в електоральному процесі: досвід позачергових виборів Президента України-2014. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2014. № 9 (113). С. 76–82.

9. *Про вибори Президента України* : Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV. URL: <http://www.cvk.gov.ua/metod/kultura> (дата звернення: 11.04.2020).

10. *Про політичні партії в Україні* : Закон України від 05.04.2001 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (дата звернення: 11.04.2020).

11. Шпортько О. Особливості політичної реклами як елемента комунікативного процесу. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6 (27). С. 96–106.

12. Muzychenko G. Ukraine in the context of the development of political marketing theory and practice. *Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*. 2014. № 4 (212). P. 183–193.

REFERENCES:

1. Arkhyv kursu NBU shchodo dolara SShA (2020) [Archive of the NBU exchange rate for the US dollar]. URL: <https://minfin.com.ua/currency/nbu/usd/2019-03-28/>.
2. Vyborchyi kodeks Ukrainy vid 19.12.2019 № 396-IX [Electoral Code of Ukraine] (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.
3. Vytraty Poroshenka na ahitatsiiu rekordni v istorii vyboriv v Ukraini [Poroshenkos spending on campaigning a record in the history of elections in Ukraine] (2019). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/25/7210133/>.
4. Dani pro rozmyry vyborchyykh fondiv kandydativ na post Prezydenta Ukrainy ta finansovi zvity [Data on the size of election funds of candidates for the post of President of Ukraine and financial reports] (2014). URL: http://www.cvk.gov.ua/vp_2014/finance/.

5. Minimalna zarplata v Ukraini [Minimum wage in Ukraine] (2020). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min>.

6. Muzychenko H.V. (2014). Mekhanizm zavoiuvannia prykhylnosti vyborstiv ta efektyvnist yoho skladovykh pid chas vyborchych kampanii-2014 v Ukraini [The mechanism of voter commitment and the effectiveness of its constituents during the 2014 election campaigns in Ukraine]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*. № 2 (60). S. 77–81.

7. Muzychenko H.V. (2014). Instrumenty elektoralnogo marketynhu v vyborchomu protsesi: dosvid Ukrainy-2014 [Electoral marketing tools in the electoral process: Ukraine 2014 experience]. *Slovianskyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats* № 21. S. 110–118.

8. Muzychenko H.V. (2014). Efektyvnist politychnoi reklamy v elektoralnomu protsesi: dosvid pozacherhovykh vyboriv Prezydenta Ukrainy–2014 [The effectiveness of political advertising in the electoral

process: the experience of the early elections of the President of Ukraine-2014]. *Hrani. Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh*. № 9 (113). S. 76–82.

9. Pro vybory Prezydenta Ukrainy [On the election of the President of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.03.1999 № 474-XIV. (1999). URL: <http://www.cvk.gov.ua/metod/kultura> (data zvernennia: 11.04.2020).

10. Propolitychni partii v Ukraini [About political parties in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2365-III. (2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365>.

11. Shportko O. (2007). Osoblyvosti politychnoi reklamy yak elementa komunikatyvnoho protsesu [Features of political advertising as an element of communication process]. *Politychnyi menedzhment*. № 6 (27). S. 96–106.

12. Muzychenko G. (2014). Ukraine in the context of the development of political marketing theory and practice. *Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*. № 4 (212). S. 183–193.

Effectiveness of candidates costs on political advertising in presidential campaigns in Ukraine: comparative analysis (2014 and 2019)

Muzychenko Ganna Vyacheslavivna

Doctor of Political Science, Professor,
Professor at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska st., 26,
Odessa, Ukraine

The place and role of political advertising and political agitation in the electoral process as an example of presidential elections – 2014, 2019 in Ukraine are analyzed in the paper. It's revealed a concept of "political advertising" within the Ukrainian legislation and the peculiarities of the legal regulation of its implementation during the presidential elections in Ukraine.

There is no clear definition of the term "political advertising" in the legislation of Ukraine, and all financial issues related to the production, distribution and distribution of political advertising occur exclusively within the framework of the election fund of presidential candidates. Restrictions relating to forms of political agitation and the volume of financing.

It was found that political advertising is a form of agitation and can be financed only with specially crafted by candidate election fund, the size of which, unlike elections to representative bodies of power is not limited. The election fund of the candidate for the post of President of Ukraine is formed at the expense of his own funds, the funds of the party which nominated the candidate, as well as the voluntary contributions of individuals.

The analysis of the election funds of candidates in terms of establishing relationship between costs and result, which is one of the performance criteria of political advertising effectiveness in the electoral process. For this purpose, analysis of the cost structure of election funds, which are dominated by the cost of the media used.

It is proved that political advertising affects electoral behavior, but direct relationship between the election's success and amount invested in the political campaign funds are not found. That suggests the expediency consideration of other factors influence the electoral behavior, such as political program of applicants, their political experience, subjective preferences of voters and more.

Key words: political advertising, political campaigning, electoral process, campaign, election fund, cost of political advertising, cost-effectiveness.

Назаров Микола Сергійович

Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації

УДК 321.022

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-64-69>

Назаров Микола Сергійович
старший викладач кафедри психології,
політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
вул. Римського-Корсакова, 2,
Суми, Україна

Актуальність дослідження проблематики національної стійкості зумовлена викликами, які особливо актуалізувалися перед Україною з 2014 року. Анексія Криму та війна на Донбасі виявили системні прогалини у національній безпеці України, що потребує осмислення можливих альтернативних стратегій у цій сфері.

В рамках цього дослідження запропоновано міждисциплінарний погляд на проблематику національної стійкості. Розглянуто принципову відмінність між поняттями «національної стійкості» та «національної безпеки», а також запропоновано критерії використання цих понять. Доведено, що поняття національної стійкості є більш комплексним і характеризується більш всеохоплюючою участю громадян у питанні гарантування національної безпеки держави.

Розвиток національної стійкості є можливим за рахунок досить розвиненого в Україні інституту громадянського суспільства та волонтерства, що є невід'ємним складником забезпечення стійкості. Мета дослідження полягає в теоретичному осмисленні поняття «національної стійкості» та пошуку можливих практичних реалізацій цього концепту.

В якості можливого прикладного дослідження проблематики автором було проаналізовано результати естонсько-українського проекту "Resilient Ukraine" (2016–2018) із дослідження особливостей національної стійкості України. За допомогою закритого анкетування на спеціально розробленій трирівневій пропорційній вибірці було опитано 1835 респондентів віком від 15 до 80 років. Вибірка складається з дорослих громадян України, які постійно проживають у Донецькій, Луганській та Харківській областях.

За результатами дослідження виявлено державні та громадські інститути, які користуються найбільшою та найменшою довірою громадян у зазначених регіонах. Також проаналізовано динаміку ставлення до інститутів по відношенню до відстані від «лінії контакту» – в межах десяти кілометрів від «лінії контакту» чи кордону з Росією (зона 1); 10–40 км від кордону з Росією (зона 2); більше 40 км від кордону з Росією (зона 3).

Ключові слова: національна стійкість, безпека, громадянське суспільство, правоохоронні органи, Україна.

Вступ. Вплив гібридної агресії проти України особливо активно став виявлятися, починаючи з 2014 року. Анексія Криму Російською Федерацією (далі – РФ), військові дії на сході України, а також перманентні інформаційно-психологічні операції актуалізують необхідність пошуку асиметричних відповідей [7, 8]. Зіштовхнувшись з більш сильним суперником, Україна шукає альтернативні способи реагування на російську загрозу. Концепт національної стійкості та його практичне втілення в українській реалії може стати потенційним рішенням цієї безпекової дилеми. Сильне громадянське суспільство має важливе значення в контексті національної стійкості та безпеки, адже саме цей інститут стає важливим фактором безпеки поруч із державними інститутами.

Потенціал України в конфлікті з РФ полягає в її громадянському суспільстві та волонтерському русі, який виник як рефлекс виживання в умовах важких негараздів і дисфункції державних органів влади. Однак існує ризик, що цей сприятливий імпульс, тобто можливість скористатися громадянським суспільством для підвищення національної стійкості, може бути втрачений через схильність України до традиційного розуміння безпеки, орієнтованого на клієнта. У період з 2015 по 2017 рік українська держава ефективно використовувала

потенціал громадянського суспільства у функціонуванні органів безпеки.

Під час реалізації реформ в частині безпеки Україна мала на меті залучити громадськість до вироблення рішень і гарантувати більш обґрунтований контроль за об'єктами безпеки та захисту. Адміністративна структура також має містити компоненти, які дозволяють забезпечити всебічний підхід суспільства до управління національною безпекою.

Мета та завдання. Метою цієї статті є окреслити теоретичне поле поняття «національна стійкість» і показати можливість практичного використання цього концепту.

Результати. М. Хантер зазначив, що «населення України схильне більше довіряти організаціям громадянського суспільства та волонтерам, ніж державним суб'єктам» [5, с. 79]. Органи національної безпеки України та громадянське суспільство повинні намагатися створити спільну функціональну основу та налагодити більш тісну співпрацю в таких аспектах національної безпеки:

- Гарантувати регіональну безпеку та авторизацію законів через довколишні мережі.

- Розвивати психологічну стійкість громадян України (насамперед серед жителів прикордонних областей з РФ).

- Забезпечувати матеріальне благополуччя громадян.
- Реагувати на кризи різного характеру.
- Оновлювати цифрову безпеку України.
- Надавати підтримку вразливим верствам суспільства.
- Сприяти захисту навколишнього середовища.

Громадянське суспільство визнається життєво-важливим складником місцевого самоврядування, а також розглядається як гарантія проти потенційних диктатур. Завдяки тіснішому співробітництву між державою та громадянським суспільством Україна може скористатися своїм людським потенціалом, забезпечуючи більшу універсальність та безпеку. Нинішня конфігурація безпеки в Україні передбачає, що держава повинна підтримувати соціальний порядок, щоб стримувати соціальну паніку та зберігати функціональність держави.

Якщо говорити про економічну стійкість держави, то важливим фактором є здатність держави захищати свою фінансово-економічну систему. Під захистом цієї системи автор розуміє антикорупційну діяльність, протидію легалізації злочинних доходів, створення сприятливого бізнес-клімату для підприємницької діяльності. Для забезпечення безпеки функціонування фінансово-економічного сектору вкрай необхідним є розбудова дієвої та підзвітної правоохоронної інфраструктури. Одним із невід'ємних атрибутів демократичного функціонування правоохоронних органів є «цивільний контроль – участь громадськості в контролі різних аспектів діяльності цих органів» [18, с. 183].

У науковій літературі термін «стійкість» використовується в декількох контекстах. Визначення відрізняються залежно від тематики та наукового спрямування. Екологічна галузь визначає стійкість як «міру здатності екосистеми поглинати зміни та зберігатися» [10, с. 2]. Стійкість можна також визначити як «процес, який пов'язує набір адаптивних здібностей до позитивних курсів функціональності та налаштування після порушення або успішної адаптації до стресових подій, ворожої системи та інших викликів» [12, с. 3]. Побудова стійкості – це процес (або довгострокова стратегія) побудови відносин у суспільстві, а також між політичними та соціальними суб'єктами.

Автор вважає, що термін «стійкість» повинен бути універсальним і має використовуватися вченими в різних областях дослідження. Такий підхід може сприяти створенню єдиної теорії стійкості та її можливих застосувань у різних науках. С. Гілберт визначив стійкість як «здатність мінімізувати витрати на стихійне лихо, повернутися до стану настільки ж хорошого або кращого, ніж статус-кво, і зробити це в найкоротші терміни» [4, с. 2]. Опір зазвичай стосується здатності протистояти небезпеці, не зазнаючи великої шкоди. Автор викорис-

товуватиме термін «стійкість», який стосується опору, але це також стосуватиметься можливості відновити потенційну шкоду.

Інтерес до стійкості як концепції почав зростати експоненціально після терактів 11 вересня в США, а також стихійних лих – цунамі, тайфунів та інших природних і технологічних катастроф. Посилаючись на стійкість як до стратегії національної безпеки, ми повинні визнавати слабкі моменти у визначенні деталей виникнення конкретних подій і викликів [1]. Спілєрман і Стеклов зазначають, що «системи, які переживають одну катастрофічну подію, демонструють різні адаптивні форми поведінки на відміну від систем, які намагаються впоратися з хронічними стресорами (тривалі терористичні кампанії, обстріли житлових районів, економічні кризи або нетрадиційні війни тощо)» [13, с. 169].

В США, Ізраїлі та Великій Британії активним компонентом антитерористичних кампаній є активне залучення населення для допомоги правоохоронним органам. Слід зауважити, що в Ізраїлі та США приділяють значну увагу психологічним аспектам у розбудові стійкості суспільства до терористичної загрози, що спрямовано на зниження рівня тривожності і вразливості від прямих і непрямих наслідків терактів. В Естонії активно розвивають механізми суспільної стійкості до деструктивних інформаційних і комунікаційних впливів [17].

Істотні відмінності між аспектами національної безпеки та стійкості очевидні, оскільки в просторовому відношенні вони взаємопов'язані, але по суті це різні поняття. Насамперед безпека має превентивний та ініціативний характер, її мета полягає в тому, щоб убезпечити державу та її громадян від небезпек, розрізнити та обстежитися методами знань і вимог законодавства або оцінити небезпеки в світлі минулих випадків.

Беручи до уваги його тимчасовий характер, безпека як методика полягає в тому, щоб проактивно містити ризик або в гіршому випадку подолати його якомога раніше. Просторово безпека часто помірно особлива, зосереджена на людях, асоціаціях, офісах та областях. У безпеки є конкретні цілі, а швидкість її досягнення незаперечна. Стійкість – це сукупність ініціативних та сприйнятливих заходів, спрямованих на зменшення ефекту небезпек, а не на їх остаточне уникнення.

Досліджуючи принципову відмінність концепту національної безпеки та національної стійкості, О. Резнікова зазначає, що «в системі національної стійкості поняття «суб'єкт» і «об'єкт» не є жорстко розмежованими» [16, с. 172]. Такі інститути як держава, суспільство, підприємство перестають вважатися об'єктом загрози, починають набувати якостей і спроможностей для протидії явищам і процесам, формуючи власну стійкість.

На відміну від загальних очікувань, поняття сили означає, що запобіжні заходи не накладають повного ефекту, і згодом вона зосереджується на обмеженні будь-якого перешкоджання громадським об'єктам. Важливим є те, що стійкість (resilience) і опір (resistance) – це різні терміни. Опір часто розуміють як здатність системи впоратися із негайними наслідками стресових ситуацій і забезпечити повернення її до нормального функціонування в умовах, подібних до тих, які передували події [9]. Опір може спричинити стійку дисфункцію системи в зміненому середовищі. У свою чергу стійкість – це «більше ніж міцність і здатність переносити біль; це здатність знаходити приховані внутрішні сили та ресурси, щоб ефективно впоратися з тривалою кризою, стійкість є вищою мірою адаптації та гнучкості» [3, с. 106].

Соціальна (або суспільна) стійкість є невід'ємним складником національної стійкості і визначається як збереження здатності національної держави щодо її суспільної згуртованості, коли вона стикається із зовнішніми чи внутрішніми конфліктами, спричиненими суспільно-політичними змінами та/або насильницькими заворушеннями [6]. Ця концепція схожа на стійкість, яка стосується громади, а більшість відповідних досліджень, пов'язаних зі стійкістю громади, також застосовні до соціальної стійкості.

Сон та Фішер стверджували, що людина може належати одночасно до кількох громад, хоча вона завжди залишається «вкоріненою» у «первинній спільноті», тобто в тій, що «забезпечує цінності, норми, історію, міфи та відчуття історичної спадковості» [12, с. 15]. Г. і Б. Лаві [3] визначили шість ключових компонентів стійкості громад:

1. Комунікація щодо ситуації, загроз, ризиків і наявної підтримки.

2. Співпраця та відповідальність на місцевому рівні, а не очікування зовнішньої допомоги.

3. Згуртованість через вияви чутливості та взаємодопомоги.

4. Здатність самостійно вживати заходів для боротьби з кризою.

5. Наявність лідерства, особливо на низовому рівні.

6. Віра в краще, проєкт надихаючого майбутнього.

Норрі запропонував чотири взаємопов'язані ресурси, які допомагають зрозуміти соціальну стійкість [11]:

1. Економічний розвиток. Він включає такі параметри як джерела, обсяг та різноманітність, рівність розподілу ресурсів і справедливість ризику, вразливість до небезпек. У цьому наборі дуже важливими аспектами є економічне зростання, можливості працевлаштування та доступні послуги (такі як охорона здоров'я, житло та школи). Групи нижчого соціально-економічного статусу зазнають

додаткових несприятливих наслідків, пов'язаних зі стресом, на відміну від вищих груп соціально-економічного статусу.

2. Соціальний капітал – це ресурс, який походить від соціальних відносин. Соціальний капітал належить до рівня соціальної підтримки в часи потреби, до почуття спільності та до формальних і неформальних зв'язків, що пов'язують членів суспільства та їхню прихильність до місця проживання. Участь громадян та лідерство з чітко визначеними ролями, структурами та обов'язками особливо важливі для соціального капіталу.

3. Компетентність громади. Це стосується знань суспільства, навичок вирішення проблем і здібностей до співпраці. По суті, це колективна ефективність суспільства. Компетенція громади залежить від навичок критичної рефлексії, готовності зробити свій внесок, від здатності вирішувати конфлікти в групах і досягати консенсусу, можливості та здатності залучення до колективного прийняття рішень.

4. Інформація та комунікація. Вона включає перевірені джерела точної інформації і може забезпечити ефективні механізми передачі та колективні комунікації. ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні інформації та комунікації. Наприклад неточні, перебільшені та драматизуючі історії можуть створити розповіді, не сприятливі для суспільної стійкості та викликати неадекватну політичну реакцію. Відповідальність за засоби масової інформації є ключовим аспектом зміцнення стійкості суспільства.

Автор сприймає соціальний капітал як ключовий складник національної стійкості. Соціальний капітал має справу зі здатністю соціальних груп мобілізувати свій потенціал в періоди потреби. Далі в статті автор проводить опитування для оцінки рівня взаємодії між урядовими органами та інститутами громадянського суспільства.

Так, у період з 2016 по 2018 рік Міжнародний центр оборони та безпеки (ICDS) разом з українськими дослідниками реалізував проєкт «Стілка Україна», який стосувався впливу інститутів громадянського суспільства на національну безпеку України [14]. Дослідження передбачало проведення соціологічного дослідження та аналітичної роботи.

Дослідження проводилось у Південно-Східному регіоні України. Формою дослідження було опитування із застосуванням закритого анкетування. Дослідження проводилось на спеціально розробленій трирівневій пропорційній вибірці, розрахованій з урахуванням територіальних і соціально-демографічних показників. Вибірка складається з дорослих громадян України, які постійно проживають у Донецькій, Луганській та Харківській областях. Всього було опитано 1835 респондентів віком від 15 до 80 років для отримання пропорційної вибірки. Теоретична похибка дослідження

складала 2,5%. Анкети опрацьовували працівники ICDS за допомогою статистичного пакету соціальних наук (SPSS).

Соціологічне опитування, яке проводилось у 20 громадах і муніципалітетах, розташованих у Донецькій, Луганській та Харківській областях, було реалізоване в три етапи: перший етап включав розширення програми та проведення аналітичних досліджень на базі зазначених територій; другим етапом було саме опитування, яке досліджувало розуміння громадянами стану безпеки, усвідомлення загроз і довіри до державних установ, залучення до забезпечення безпеки; третій етап включав цифрову обробку даних, формування таблиць і рисунків, підготовку аналітичного звіту.

У відповідних випадках результати аналізувалися та порівнювалися між трьома географічними зонами: в межах десяти кілометрів від «лінії контакту» (лінія бою) чи кордону з Росією (зона 1); 10–40 км від кордону з Росією (зона 2); більше 40 км від кордону з Росією (зона 3) (Рисунок 1).

Боротьба з корупцією на всіх рівнях сприймається більшістю опитаних як пріоритет у підвищенні рівня безпеки (33%). Інші пріоритети включають заходи, спрямовані на підвищення індивідуальної відповідальності громадян за власну безпеку (18%), реформи, спрямовані на модернізацію економіки та поліпшення добробуту суспільства (17%). Однак більшість опитаних вважають, що національні (57%), регіональні (57%) та муніципальні (53%) органи влади недосить залучені до питань безпеки. На противагу цьому 39% респондентів вважають, що громадські організації та волонтерські рухи недосить залучені до забезпечення безпеки. Це свідчить про те, що навіть громадянське

суспільство бере більшу участь у забезпеченні безпеки, ніж державні органи влади.

За словами Д. Теперика [14, с. 8] лише Збройні сили України (ЗСУ), Національна гвардія (НГ) та Державна служба з надзвичайних ситуацій (ДСНС) мають достатню довіру громадськості у сфері безпеки, тоді як більшість респондентів не довіряє прикордонникам, поліції та Службі безпеки України (СБУ).

Найпомітнішим є те, що організація сектору безпеки, яка користується найвищим відсотком довіри суспільства, є не лише тією, яка несе найбільший тягар захисту суверенітету та територіальної цілісності України, але й яка вперше запропонувала ідею участі волонтерів і громадських активістів у цій галузі. Це допомогло досягти позитивної трансформації багатьох застарілих практик військових і просунути порядок денний реформ. Однак слід зазначити, що широка громадськість схильна довіряти громадському сектору більше, ніж державним органам влади, які розташовані у південно-східних регіонах України. Так, за даними Центру Разумкова та Женевського центру управління сектором безпеки (DCAF) близько 62% респондентів на Донбасі висловлюють довіру громадським організаціям з відсотком від 40 до 50 [2, с. 99].

З найбільшою недовірою жителі південно-східного регіону відносяться до місцевих рад (53%) та обласних державних адміністрацій (51%) Донецької, Луганської та Харківської областей. Варто також зазначити, що сектори з найвищим рівнем довіри – це ті, які відповідають за реформи сектору безпеки, і ті, які знаходяться на вершині політичного істеблшменту. Однак між трьома географічними зонами є певна різниця. Цікаво, що довіра до волонтерського руху та громадського сектору пропорційна

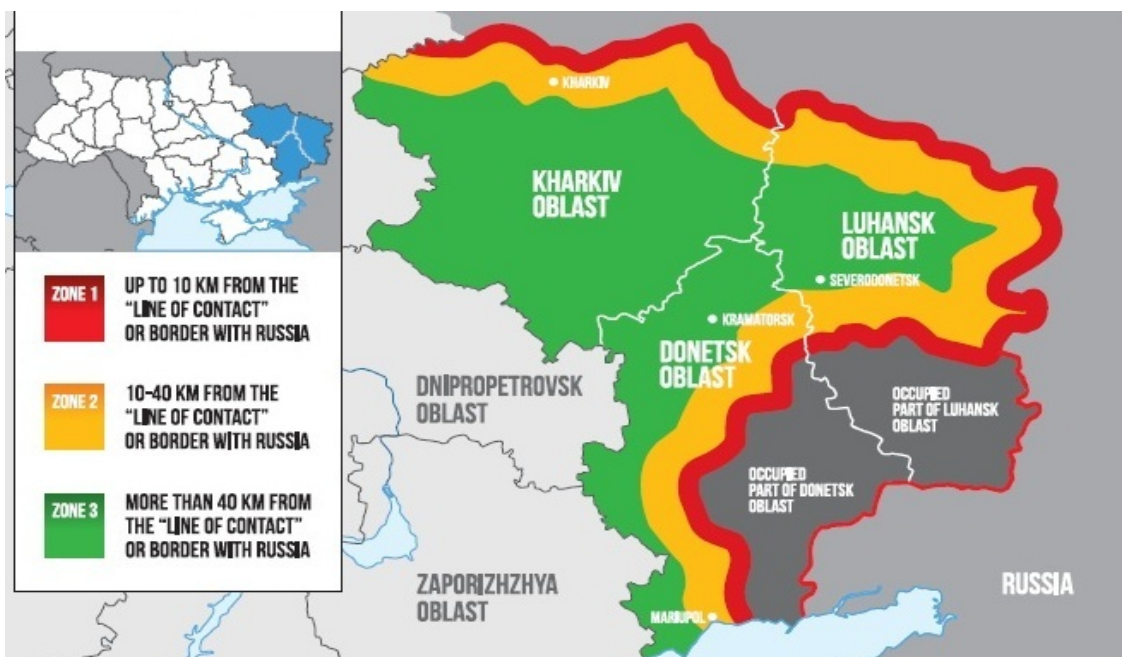

Рис. 1. Три географічні зони соціологічних досліджень

збільшенню відстані від «лінії контакту», яка досягає 67% у зоні 3 (що також є середнім показником по країні за даними Центру Разумкова) [15].

Висновки. Концепт національної стійкості є вкрай перспективним для подальших теоретичних розробок і практичних реалізацій. Суть концепту полягає в інституціоналізації партнерських стосунків державних інститутів та громадського сектору в питаннях національної безпеки. Суть стійкості полягає у здатності суспільства в партнерстві з владою долати різного роду кризи та конфлікти з мінімальними втратами та можливістю швидкого відновлення. Стійкість пов'язана з суспільною довірою та здатністю до самоорганізації.

Громадянське суспільство в Україні інституційно готове до відповідальної співпраці з органами влади для підвищення спроможностей у питаннях національної безпеки. Результати досліджень в рамках проєкту “Resilient Ukraine” свідчать про низьку довіру громадян до владних інститутів та досить високу – до громадського сектору та волонтерів. Також необхідно зазначити, що громадський сектор бажає більш активно долучатися до безпекових ініціатив, а органи влади поки що не готові до цього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Allenby B., Fink J. (2005). “Toward Inherently Secure and Resilient Societies”, *Science*, 309 (5737), P. 1034–1036.
2. Melnik O (2016). Citizens of Ukraine on security: personal, national, and its Elements. Razumkov Centre, P. 1–132. <https://dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/2016-DCAF-UKR-ENG-Survey.pdf>.
3. Ganor M., Ben-Lavy Y. (2003). “Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire”, *Journal of Jewish Communal Service* 79, P. 105–108.
4. Gilbert S.W. (2010). *Disaster resilience: A Guide to the Literature*. Special Publication (NIST SP), P. 1–113.
5. Hunter M. (2018). “Crowdsourced war: the political and military implications of Ukraine’s volunteer battalions 2014–2015”. *Journal of Military and Strategic Studies* 18(3), P. 78–124.
6. Jackson S., Ferris T.L.J. (2012). Infrastructure resilience: past, present, and future, *George Mason University Magazine*, P. 1–4.
7. Katchanovski I. (2015). Crimea: people and territory before and after annexation. In book: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Publisher: E-international Relations, Editors: Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Richard Sakwa, P. 80–89.
8. Katchanovski I. (2017). The separatist war in Donbas: A violent break-up of Ukraine? <http://dx.doi.org/10.4324/9781315233116-5>.
9. Maru Y. (2010) Resilient regions: clarity of concepts and challenges to systemic measurement. *Socio-economics and the Environment in Discussion (SEED) Working Paper Series 2010-04*, CSIRO Sustainable Ecosystems, P. 1–37.
10. Mayunga J. (2007) Understanding and applying the concept of community disaster resilience:

A capital-based approach. Summer Academy for Social Vulnerability and Resilience Building, P. 1–16.

11. Norris F., Stevens S., Pfefferbaum B., Wyche K., Pfefferbaum R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness, *American journal of community psychology*, 41(1-2), P. 127–50.

12. Sonn C., Fisher A. (1998). Sense of Community: Community Resilient Responses to Oppression and Change. *Journal of Community Psychology*, 26(5), P. 1–32.

13. Spilerman S., Stecklov G. (2009) Societal Responses to Terrorist Attacks. *Annual Review of Sociology* 35, P. 167–189.

14. Teperik D., Jermalavičius T., Senkiv G., Dubov D., Onyshchuk Y., Pokalchuk O., Samus M. (2018). A Route to National Resilience. Building. Whole-of-Society Security in Ukraine. https://uploads.icds.ee/ICDS_Report_A_Route_to_National_Resilience-Building-Whole-of-Society_Security_in_Ukraine_April_2018.pdf.

15. Yakymenko Y., Yurchyshyn V., Zamiatin V. (2019). Ukraine-2019: Cautiously Optimistic. Razumkov Centre. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Vybyru_Ukraine.pdf.

16. Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси / Ольга Резнікова // *Вісник Львівського університету*, 2018. № 19. С. 170–175.

17. Резнікова О. Концептуальні підходи до вибору моделі забезпечення національної стійкості / Ольга Резнікова // *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1. С. 18–27.

18. Резнік О. Участь громадян у підвищенні ефективності правоохоронних органів як суб'єктів захисту фінансово-економічної безпеки України / О. Резнік, Н. Андрійченко // *Проблеми законності*. 2019. № 147. С. 176–186.

REFERENCES:

1. Allenby B., Fink J. (2005) Toward Inherently Secure and Resilient Societies, *Science*, 309 (5737), P. 1034–1036.
2. Melnik O. (2016). Citizens of Ukraine on security: personal, national, and its Elements. Razumkov Centre, P. 1–132. <https://dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/2016-DCAF-UKR-ENG-Survey.pdf>.
3. Ganor M., Ben-Lavy Y. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire, *Journal of Jewish Communal Service* 79, P. 105–108.
4. Gilbert S.W. (2010). *Disaster resilience: A Guide to the Literature*. Special Publication (NIST SP), P. 1–113.
5. Hunter M. (2018). Crowdsourced war: the political and military implications of Ukraine’s volunteer battalions 2014–2015. *Journal of Military and Strategic Studies* 18(3), P. 78–124.
6. Jackson S., Ferris T.L.J. (2012). Infrastructure resilience: past, present, and future, *George Mason University Magazine*, P. 1–4.
7. Katchanovski I. (2015). Crimea: people and territory before and after annexation. In book: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, Publisher: E-international Relations, Editors: Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Richard Sakwa, P. 80–89.

8. Katchanovski I. (2017). The separatist war in Donbas: A violent break-up of Ukraine? <http://dx.doi.org/10.4324/9781315233116-5>.

9. Maru Y. (2010) Resilient regions: clarity of concepts and challenges to systemic measurement. Socio-economics and the Environment in Discussion (SEED) Working Paper Series 2010-04, CSIRO Sustainable Ecosystems, P. 1–37.

10. Mayunga J. (2007) Understanding and applying the concept of community disaster resilience: A capital-based approach. Summer Academy for Social Vulnerability and Resilience Building, P. 1–16.

11. Norris F., Stevens S., Pfefferbaum B., Wyche K., Pfefferbaum R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness, *American journal of community psychology*, 41(1-2), P. 127–50.

12. Sonn C., Fisher A. (1998). Sense of Community: Community Resilient Responses to Oppression and Change. *Journal of Community Psychology*, 26(5), P. 1–32.

13. Spilerman S., Stecklov G. (2009). Societal Responses to Terrorist Attacks. *Annual Review of Sociology* 35, P. 167–189.

14. Teperik D., Jermalavičius T., Senkivn G., Dubov D., Onyshchuk Y., Pokalchuk O., Samus M. (2018). A Route to National Resilience. Building. Whole-of-Society Security in Ukraine. https://uploads.icds.ee/ICDS_Report_A_Route_to_National_Resilience-Building-Whole-of-Society_Security_in_Ukraine_April_2018.pdf.

15. Yakymenko Y., Yurchyshyn V., Zamiatin V. (2019). Ukraine-2019: Cautiously Optimistic. Razumkov Centre. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Vybory_Ukraine.pdf.

16. Reznikova O. Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i natsionalnoi stiikosti: spilni y vidminni rysy / Olha Reznikova // *Visnyk Lvivskoho universytetu*. 2018. № 19. S. 170–175.

17. Reznikova O. Kontseptualni pidkhody do vyboru modeli zabezpechennia natsionalnoi stiikosti / Olha Reznikova // *Stratychichni priorytety*. 2019. № 1. S. 18–27.

18. Rieznik O. Uchast hromadian u pidvyshchenni efektyvnosti pravookhoronnykh orhaniv yak subiektiv zakhystu finansovo-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy / O. Rieznik, N. Andriichenko // *Problemy zakonnosti*. 2019. № 147. S. 176–186.

National resilience of Ukraine: from conceptual foundations to practical implementation

Nazarov Mykola Serhiyovych

Senior Lecturer at the Department of Psychology, Political Sciences and Socio-Cultural Technologies Sumy State University Rimskogo-Korsakova str., 2, Sumy, Ukraine

The relevance of the study of national resilience is conditioned by the challenges that have been particularly relevant to Ukraine since 2014. The annexation of Crimea and the war in the Donbass have revealed systematic gaps in Ukraine's national security, which requires thinking of possible alternative strategies in this area. Our study offers an interdisciplinary perspective on issues of national resilience.

The fundamental difference between the concepts of national resilience and national security is considered, as well as the criteria for using these concepts. It is proved that the concept of national resilience is more complex and characterized by more inclusive participation of citizens in the issues of guaranteeing the national security of the state.

The development of national resilience is possible at the expense of Ukraine's well-developed civil society institute and volunteering, which is an integral part of resilience. The purpose of the study is to provide a theoretical understanding of the concept of national resilience and to find possible practical implementations of this concept. As a possible applied study of the problem, the author analyzes the results of the Estonian-Ukrainian project "Resilient Ukraine" (2016–2018) on the study of the features of national resilience of Ukraine.

By means of a closed questionnaire on a specially designed three-level proportional sample, 1835 respondents aged 15 to 80 were interviewed. The sample consists of Ukrainian adults who reside in Donetsk, Luhansk and Kharkiv regions.

According to the results of the survey, we found the most and least trusted state/public institutions in the regions. The dynamics of attitudes towards institutions in relation to the distance from the "contact line" within ten kilometers of the "contact line" or the border with Russia (zone 1) were also analyzed; 10–40 km from the border with Russia (zone 2); more than 40 km from the border with Russia (zone 3).

Key words: national resilience, security, civil society, law enforcement agencies, Ukraine.

Наумкіна Світлана Михайлівна
Нерубашченко Ірина Анатоліївна

Краудсорсинг як сучасна модель діалогової взаємодії в суспільстві

УДК 316.334.3:327.3
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-70-74>

Наумкіна Світлана Михайлівна
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Нерубашченко Ірина Анатоліївна
кандидат політичних наук,
викладач кафедри політичних наук
і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Розглянуто краудсорсинг як сучасну модель діалогової взаємодії в суспільстві. Обґрунтовано, що за сучасних умов зміни технологічної, комунікаційної й соціальної парадигм актуалізують конструктивний діалог між суб'єктами інформаційного суспільства і розшук ефективних способів діалогової взаємодії між ними. Мотивацією людей до безоплатного витрачання сил, часу та донесення своїх ідей можуть бути інтерес до процесу вирішення творчого завдання; бажання побачити свої ідеї втіленими у виробництві, гордість за їх авторство; намір зробити внесок у спільноту та відчутти причетність до створення чогось значущого тощо. Саме це і обґрунтовує краудсорсинг як новітню технологію суспільної взаємодії.

Метою статті є визначення механізму краудсорсингу як новітньої технології мобілізації людських і фінансових ресурсів в сучасних соціально-політичних практиках. Для розкриття мети були вирішено такі завдання: визначено краудсорсинг як мобілізацію людських і фінансових ресурсів за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення завдань, які виникають перед бізнесом, державою й суспільством; обґрунтовано соціальну технологію краудсорсингу як активного «громадянського опору» щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів, яка об'єднує нові мережеві інноваційні технології, є новим баченням вирішення комплексних завдань із використанням інтелектуального потенціалу та знань у суспільстві.

Доведений потенціал технології краудсорсингу для вирішення певних завдань у громадському секторі, виходячи з того, що громадський краудсорсинг дозволяє мобілізувати людські ресурси за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення суспільно значимих завдань.

Зроблено висновок, що перевага краудсорсингу полягає в тому, що спільні знання та зусилля істотно перевищують знання та зусилля кожної окремої людини (ефект синергії). Показано, що краудсорсинг є виявом відкритого (масового) співробітництва як колективної діяльності над одним проєктом за умови самостійної участі кожного з учасників.

Технологія краудсорсингу може бути активним «громадянським опором» щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів; вона дозволяє залучити до публічного управління за допомогою віртуального інформаційного простору людей, які володіють громадянською активністю, здатністю до інноваційного мислення. Загалом краудсорсинг може стати засобом реалізації громадських ініціатив, адже нові технології уможливили віддалену інтерактивну взаємодію.

Ключові слова: краудсорсинг, діалогова взаємодія, громадянська активність, інноваційне мислення, нові технології, інформаційний простір.

Вступ. За сучасних умов зміни технологічної, комунікаційної й соціальної парадигм актуалізують конструктивний діалог між суб'єктами інформаційного суспільства та розшук ефективних способів діалогової взаємодії між ними. У зв'язку з цим в усіх галузях застосовуються інноваційні підходи та технології, спрямовані на максимальне задоволення потреб сторін соціокомунікаційного процесу. Особливої популярності серед інноваційних технологій набувають спеціальні інтерактивні краудсорсингові платформи. Технології краудсорсингу можна застосовувати не лише в бізнес-середовищі, їх потенціал останнім часом виявляється у багатьох суспільних секторах, що потребує подальшого наукового дослідження цієї відносно нової проблеми та імплементації обґрунтованих результатів у практичну площину.

Мета та завдання. Метою статті є визначення механізму краудсорсингу як новітньої технології мобілізації людських і фінансових ресурсів у сучасних соціально-політичних практиках.

Завдання: визначити краудсорсинг як мобілізацію людських ресурсів за допомогою інформа-

ційних технологій з метою вирішення завдань, які виникають перед бізнесом, державою й суспільством; вказати на соціальну технологію краудсорсингу як активного «громадянського опору» щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів, яка об'єднує нові мережеві інноваційні технології, є новим баченням вирішення комплексних завдань із використанням інтелектуального потенціалу та знань у суспільстві.

Методи дослідження. Для розкриття мети статті застосовується міждисциплінарний підхід, який ґрунтується на врахуванні різних наукових методів і соціокультурних вимірів. Це комплексне поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. З-поміж загальнонаукових методів пізнання індукція та дедукція забезпечують цілісність, об'єктивність і конкретність дослідження. Крім того, застосовувалися історико-правовий, порівняльний, структурно-функціональний методи, а також метод соціального детермінізму. Мав місце і синергетичний метод для розкриття та аналізу розмаїття чинників, які впливають на діалогову взаємодію в суспільстві.

Результати. Термін «краудсорсинг» має декілька значень, кожне з яких не можна розуміти буквально і без будь-яких пояснень. Автори статті під зазначеним терміном розуміють об'єднання ініціативних і думаючих добровольців, здатних долучитися до створення чогось нового. Можливо, словосполучення «пошук талантів» краще б охарактеризувало цей інструмент, бо цінність краудсорсингу полягає в можливості вийти за рамки вузької експертної кваліфікації, подивитися на проблему з несподіваної точки зору. Важливо пам'ятати, що для вирішення складних завдань потрібна не лише громадянська позиція, а й вузька кваліфікація [1].

Краудсорсинг є мобілізацією людських ресурсів за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення завдань, які виникають перед бізнесом, державою й суспільством. Тому можна говорити про окремі види краудсорсингу – бізнес-краудсорсинг, громадський (суспільний) і політичний (державний). У цьому контексті головна увага приділяється громадському (суспільному) краудсорсингу, спрямованому на вирішення будь-якого спектра завдань, пов'язаних із суспільною діяльністю, взаєминами між людьми, доброчинністю.

На думку дослідників, краудсорсинг можна вважати ідеологією інформаційного суспільства [2]. Інтернет дає можливість користувачам об'єднуватися всупереч кордонам, призводячи до сприйняття людьми себе як єдиного цілого. Саме зараз формуються новітні потужні громадські механізми саморегулювання. Соціальні мережі, різні діалогові інтернет-майданчики, тематичні онлайн-спільноти починають впливати на політичній арені, висуваючи чіткі вимоги до забезпечення соціальної справедливості. Краудсорсинг дав старт глобальним суспільним проектам із унікальними результатами.

Технологія краудсорсингу, яка передбачає можливість використовувати на добровільних засадах інтернет-спільноти, стала не просто черговим кроком у розвитку засобів комунікацій, а окреслила тенденцію до розширення доступу мільйонів людей до обміну інформацією. Саме інтернет зробив краудсорсинг дешевим і загальнодоступним у багатьох сферах людської діяльності, а розвиток технологій забезпечив доступ до інформації величезній кількості користувачів [3].

Проте Дж. Хау вказує на вирішальну роль не стільки інтернету як технічного засобу, скільки соціальних мереж як результату певної діяльності людей, яка в іншому вигляді існувала ще до появи інтернету: «Якщо краудсорсинг і пов'язаний із інтернетом, то головна його суть полягає не у використанні сучасної технології. Технологія сама по собі – це пучок проводів, чіпів і незрозумілих інструкцій для експлуатації. Куди важливіші й цікавіші вчинки людей, які виявляються завдяки цій

технології, зокрема здатності інтернету об'єднати масу людей в один організм із нескінченними можливостями. Саме розвиток мережі дозволяє нам скористатися кращою властивістю людської праці, відомою задовго до появи інтернету, – здатністю розбити непосильне завдання (наприклад, складання енциклопедії на досить дрібні частини й тим самим зробити роботу не тільки практично здійсненною, але ще й захоплюючою» [4].

За словами М. Кастельса, «в умовах інформаційної ери історична тенденція призводить до того, що домінуючі функції й процеси все більше виявляються організованими за принципом мереж. Саме мережі становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «мережевої» логіки здебільшого позначається на ході й результатах процесів, пов'язаних із виробництвом, повсякденним життям, культурою й владою», «мережева форма соціальної організації існувала й в інший час, в інших місцях, однак парадигма нової інформаційної технології забезпечує матеріальну основу для всебічного проникнення такої форми в структуру суспільства» [5, с. 492].

Краудсорсинг – модель розподіленого вирішення проблем і пошуку рішень, дроблення об'єму роботи на складники, які складають єдине ціле подібно до мозаїки. Головний принцип краудсорсингу можна сформулювати так: у групи людей (натовпу) більше знань, ніж в окремої людини, але мистецтво полягає саме в тому, щоб створити умови для реалізації цих знань.

Краудсорсинг є не просто організацією форуму, на якому учасники формулюють у нерегульованому режимі свої питання, зауваження та пропозиції, і навіть не традиційним механізмом зворотного зв'язку, а організаційно та методично упорядкованою моделлю діалогової взаємодії організації з ініціативними користувачами інтернету [6]. На думку О. Кіреєвої, краудсорсингові проекти стають своєрідними соціально-кар'єрними ліфтами, оскільки дають можливість талановитим людям виявити себе [7, с. 77–78].

На думку Дж. Хау, краудсорсинг показав, що всупереч загальноприйнятим поглядам люди не завжди поводяться передбачувано щодо власних інтересів. Здебільшого вони беруть участь у краудсорсингових проєктах за малі гроші або взагалі безкоштовно й при цьому невтомно працюють, незважаючи на відсутність матеріального стимулу. Така поведінка видається нелогічною, якщо її оцінювати крізь призму традиційної економіки, але стимули не завжди вимірюються оплатою праці.

Краудсорсинг уміло користується глибинною соціальною природою людини. Всупереч похмурому, повному безвиході пророкуванню, що інтернет буде переважно ізолювати людей один від одного, краудсорсинг використовує технологію для розвитку безпрецедентних рівнів співробітництва

й плідних обмінів між людьми з різноманітними біографіями зі всіляких точок земної кулі.

Віртуальні співтовариства – основа краудсорсингу, яка забезпечує контекст і структуру, в якій здійснюється «робота» [8, с. 20–21]. Мотивацією людей до безоплатного витрачання сил, часу та донесення своїх ідей можуть бути інтерес до процесу вирішення творчого завдання; бажання побачити свої ідеї втіленими у виробництві, гордість за їх авторство; намір зробити внесок у спільноту та відчутти причетність до створення чогось значущого тощо.

Основою краудсорсингу є підхід, за яким кожна людина володіє знаннями й талантами, які можуть виявитися затребуваними іншими людьми; саме людина з усіма своїми особливими навичками – центральна ланка краудсорсингу. Наші індивідуальні особливості – сукупність збігів обставин. Цю унікальність, присутню у великих групах, можна назвати різноманітністю, яка є потужною силою для розробки нових продуктів і вирішення широкого спектру проблем.

На думку авторів, краудсорсинг є виявом так званого відкритого (масового) співробітництва як колективної діяльності над одним проєктом за умови самостійної участі кожного з учасників. За гіпотезою дослідника Дж. Суровецького, автора книги «Мудрість натовпу» (2004), завершується епоха, коли громадськість погоджувалася з тим, що політична та медіа-еліти мали «монополію на мудрість».

С. Федонюк звертає увагу, що, на відміну від проєктів масової кооперації, відкрите (масове) співробітництво не передбачає попереднього узгодження дій та обсягів роботи для кожного учасника й обов'язкового формування сталих груп учасників, кожен із яких виконує певну роботу добровільно й на основі особистого зацікавлення, навіть без погодження з іншими учасниками. Такі проєкти відкритого (масового) співробітництва реалізуються здебільшого на базі соціальних медіа-сайтів універсального призначення (Facebook) або спеціалізованих, а також на основі спеціально створених віртуальних платформ: петиційні проєкти (Avaaz), утилітарні системи для генерування документів (наприклад, на базі GitHub) [10, с. 44–45].

Соціальна технологія краудсорсингу може бути активним «громадянським опором» щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів. Ця технологія об'єднує нові мережеві інноваційні технології, є новим баченням вирішення комплексних завдань із використанням інтелектуального потенціалу та знань мільйонів громадян із поділом процесу на окремі частини [11].

За останні роки громадсько-політичний краудсорсинг демонструє свою ефективність в умовах надзвичайних ситуацій: японці створювали краудсорсинговий ресурс для збору відомостей про

радіаційний фон у різних регіонах країни; американці інтегрували соціальні мережі в процес попередження та ліквідації різних надзвичайних ситуацій. Яскравим прикладом краудсорсингу є створення інформаційної програми «Ушахіді» в Кенії, коли під час президентських виборів країну охопили збройні міжетнічні конфлікти; офіційна влада блокувала роботу багатьох ЗМІ, в результаті чого населення опинилося в інформаційному вакуумі, який спробували заповнити блогери [11].

Найбільшу популярність здобули такі краудсорсингові проєкти як Wikipedia (вільна енциклопедія, яка пропонує всім користувачам готувати та редагувати статті), OpenStreetMap (вільна карта світу, яка пропонує користувачам створювати докладні карти міст), Ebird (вільна бази даних, яка пропонує любителям-орнітологам виконувати рутинні процедури спостереження) тощо.

На планеті налічується понад 12 млн жертв сучасного рабства. Без краудсорсингового проєкту “Survivors Connect” безкарними б залишилися багато торговців живим товаром. Ініціатори проєкту наносять на карту випадки викрадення людей і примусової праці.

Американські консерватори в рамках краудсорсингової програми “Contract from America” зібрали тисячі ідей щодо модернізації економічної системи країни. Громадськість таким чином виступає безоплатним генератором креативних підходів до розв'язання складних як планетарних, так і локальних проблем.

Прикладом успішного громадського краудсорсингу є й чиказька компанія “Threadless”, що випускає футболки, дизайн яких розробляється за допомогою on-line конкурсу: інтернет-користувачі щотижня голосують за сотні малюнків, які присилаються на портал компанії, а у виробництво запускаються найпопулярніші. Громадсько-політичне значення такого проєкту полягає в тому, що значна частина громадської творчості спрямована на візуалізацію актуальної на цей момент проблематики, яку опісля доносять носії одягу до всієї громадськості.

Отже, краудсорсингова технологія – це соціальна технологія, реалізована суб'єктами громадянського суспільства в громадських і державних інтересах. Краудсорсинг є технологією, яка поєднує нові мережеві інноваційні системи з можливістю вирішення комплексних завдань шляхом використання інтелектуального потенціалу та знань мільйонів людей.

Застосування технології краудсорсингу дозволяє залучити до публічного управління за допомогою віртуального інформаційного простору людей, які володіють громадянською активністю, новими й ефективними ідеями, здатністю до інноваційного мислення. Систематизований обмін ідеями за допомогою мережевих технологій уможливорює залучення у глобальне управління людей, які демонструють громадянську позицією.

Впровадження краудсорсингу призводить до формування громадянського експертного співтовариства. На думку авторів, потрібно ширше застосувати можливості сучасної технології громадської експертизи, в рамках якої пропозиції та рішення може пропонувати кожен користувач інтернету без будь-яких обмежень. Така експертиза покликана сприяти глибокому та всебічному вивченню досліджуваного об'єкта з метою отримання необхідної інформації, що дозволяє суб'єкту управління прийняти відповідне рішення для досягнення поставленої мети при мінімальних затратах сил, коштів і часу.

Складність застосування та впровадження механізмів краудсорсингу зумовлена не стільки технічним, скільки людським фактором. Акцентуючи увагу саме на людському, а не технічному факторі, автори мають на увазі, що для краудсорсингових проєктів не завжди потрібні нові технічні рішення, оскільки вже існує чимало різноманітного програмного забезпечення та безоплатних інструментів на зразок Facebook, Twitter.

Кризові явища останніх років засвідчують занепад традиційної системи ієрархічного управління. Громадяни хочуть дедалі ширшої участі в управлінні як державою, так і планетарними процесами; це формує суспільний попит на розробку та впровадження інновацій у сферу глобального управління, необхідність використання найсучасніших інформаційних і управлінських технологій.

Нині краудсорсинг розвивається швидкими темпами, що дозволяє вирішувати різноаспектні проблеми та завдання, які стоять перед суспільством в епоху глобальних викликів із мінімальними часовими та фінансовими ресурсами. Краудсорсинг стає одним із способів широкої громадської участі в соціально-економічному та політичному житті. У XXI ст. цей механізм е-демократії може «реанімувати» повноцінне народовладдя в суспільстві.

Висновки. У статті доведений потенціал технології краудсорсингу для вирішення певних завдань у громадському секторі. Громадський краудсорсинг дозволяє мобілізувати людські ресурси за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення суспільно значимих завдань. Перевага краудсорсингу полягає в тому, що спільні знання та зусилля істотно перевищують знання та зусилля кожної окремої людини (ефект синергії).

Краудсорсинг є виявом відкритого (масового) співробітництва як колективної діяльності над одним проєктом за умови самостійної участі кожного з учасників. Технологія краудсорсингу може бути активним «громадянським опором» щодо певних державних практик, ініціатив або інститутів; вона дозволяє залучити до публічного управління за допомогою віртуального інформаційного простору людей, які володіють громадянською активністю, здатністю до інноваційного мислення. На думку авторів, краудсорсинг може стати засо-

бом реалізації громадських ініціатив, адже нові технології уможливили віддалену інтерактивну взаємодію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нерубашченко І.А. Глобальне громадянське суспільство: шляхи формування та перспективи розвитку : дис. к. політ. н. Спеціальність 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса : ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2015. 197 с.
2. Bennett W. Lance. Social movements beyond borders: organization, communication, and political capacity in two eras of transnational activism. *Transnational Protest and Global Activism* / Eds. Donatella della Porta and Sidney Tarrow. Lanham, MD : Rowman and Littlefield Publishers, 2005. P. 206–223.
3. Косуля І.Ю. Краудсорсинг та краудфандинг: нові поняття чи нові феномени? *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства?* 2014. Вип. 20. С. 267–271. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mtpsa_2014_20_46.pdf.
4. Хау Дж. Краудсорсинг: Коллективный разум как инструмент развития бизнеса / пер. с англ. Москва : Альпина Паблишер, 2012. 288 с.
5. Кастельс М. Становление общества сетевых структур. *Новая постиндустриальная волна на Западе: [антология / под ред. В.Л. Иноземцева]*. Москва : Academia, 1999. С. 492–505.
6. Савченко И.А. Современные методы осуществления диалога между государством и обществом. Социально-экономические и психологические проблемы управления. URL: http://psyjournals.ru/social_economical_psychological_issue/63144.shtml.
7. Кіреєва О.Б. Краудсорсинг як метод активного використання колективного інтелекту. *Результат-орієнтовані підходи, інструменти та технології в публічному управлінні* : матеріали наук.-практ. конф. за міжн. участю [Дніпропетровськ, 26 жовтня 2012 р.]. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. С. 78–81.
8. Хау Дж. Краудсорсинг: Коллективный разум как инструмент развития бизнеса / пер. с англ. Москва : Альпина Паблишер, 2012. 288 с.
9. Федонюк С. Відкрите (масове) співробітництво. *Новітня політична лексика (неологізми, okazіonalіzmi та інші новотвори)* / [І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів : Новий світ-2000, 2015. С. 44–45.
10. Рогова А.В. Краудсорсинг как инструмент социально-экономического развития региона. *Современные проблемы науки и образования*, 2013. № 5 (49).
11. Нерубашченко І.А. Глобальне громадянське суспільство: шляхи формування та перспективи розвитку : дис. к. політ. н. Спеціальність 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса : ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2015. 197 с.

REFERENCES:

1. Nerubashchenko I.A. Globalne gromadyanske suspilstvo: shlyakhi formuvannya ta perspektivi rozvitku : dis. k. polit. n.; spetsialnist 23.00.02 – politichni instituti ta protsesi. Odessa : PNPu imeni K.D. Ushinskogo, 2015. 197 s.

2. Bennett W. Lance. Social movements beyond borders: organization, communication, and political capacity in two eras of transnational activism. *Transnational Protest and Global Activism* / Eds. Donatella della Porta and Sidney Tarrow. Lanham, MD : Rowman and Littlefield Publishers, 2005. R. 206–223.

3. Kosulya I.Yu. Kraudsorsing ta kraudfanding: novi ponyattya chi novi fenomeni? *Metodologiya, teoriya ta praktika sotsiologichnogo analizu suchasnogo suspilstva?* 2014. Vip. 20. S. 267–271. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mtpsa_2014_20_46.pdf.

4. Khau Dzh. Kraudsorsing: Kollektivnyy rozum kak instrument razvitiya biznesa / per. s angl. Moskva : Alpina Pablisher, 2012. 288 s.

5. Kastels M. Stanovlenie obshchestva setevykh struktur. *Novaya postindustrialnaya volna na Zapade: [antologiya / pod red. V.L. Inozemtseva]*. Moskva : Academia, 1999. S. 492–505.

6. Cavchenko I.A. Sovremennye metody osushchestvleniya dialoga mezhdru gosudarstvom i obshchestvom. *Sotsialno-ekonomicheskie i psikhologicheskie problemy upravleniya*. URL: http://psyjournals.ru/social_economical_psychological_issue/63144.shtml.

7. Kireeva O.B. Kraudsorsing yak metod aktivnogo vikoristannya kolektivnogo intelektu. *Rezultat-orientovani pidkhodi, instrumenti ta tekhnologii v publichnomu upravlinni : materialy nauk.-prakt. konf. za mizhn. uchastyu [Dnipropetrovsk, 26 zhovtnya 2012 r.]*. Dnipropetrovsk : DRIDU NADU, 2012. S. 78–81.

8. Khau Dzh. Kraudsorsing: Kollektivnyy rozum kak instrument razvitiya biznesa / per. s angl. Moskva : Alpina Pablisher, 2012. 288 s.

9. Fedonyuk C. Vidkrite (masove) spivrobotnitstvo. *Novitnya politichna leksika (neologizmi, okazionalizmi ta inshi novotvori) / [I.Ya. Vdovichin, L.Ya. Ugrin, G.V. Shipunov ta in.]*; za zag. red. N.M. Khomi. Lviv : Noviy svit-2000, 2015. S. 44–45.

10. Rogova A.V. Kraudsorsing kak instrument sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya regiona. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*, 2013. № 5 (49).

11. Nerubashchenko I.A. Globalne gromadyanske suspilstvo: shlyakhi formuvannya ta perspektivi rozvitku : dis. k. polit. n.; spetsialnist 23.00.02 – politichni instituti ta protsesi. Odesa : PNU imeni K.D. Ushinskogo, 2015. 197 s.

Crowdsourcing as a modern model of dialogue interaction in society

Naumkina Svetlana Mikhailivna

Doctor of Political Science, Professor,
Head of the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska st., 26,
Odesa, Ukraine

Nerubashchenko Irina Anatoliivna

Candidate of Political Sciences,
Lecturer at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska st., 26,
Odesa, Ukraine

Considered crowdsourcing as a modern model of dialogue interaction in society. It is proved that in modern conditions of technological change, communication and social paradigms actualizes a constructive dialogue between the actors of the information society and the search of effective ways of dialogue interaction between them.

The motivation of the people to free waste of effort, time, and convey their ideas may be of interest to the process of solving creative tasks; the desire to see their ideas embodied in production, pride of their authorship; intention to contribute to the community and feel involvement in the creation of something meaningful and the like. This is what justifies crowdsourcing as the newest technology for social interaction.

The purpose of this article is to define crowdsourcing as the newest technology to mobilize human and financial resources in the current socio-political practices. For disclosure purposes solved the following problems: crowdsourcing is defined as the mobilization of human resources through information technology to address the challenges faced by business, government and society in General. Reasonably social crowdsourcing as an active "civil resistance" against certain government practices, initiatives and institutions, incorporating new innovative technology network is a new vision of solving complex problems using the intellectual potential and knowledge in society.

The proven potential of crowdsourcing technology to address the identified challenges in the public sector, given that public crowdsourcing allows to mobilize human resources through information technology to address socially important tasks. It is concluded that the advantage of crowdsourcing is that the knowledge and efforts collectively used, significantly exceed the knowledge and efforts of each individual (synergy effect).

It is shown that crowdsourcing is a manifestation of open (bulk) cooperation as collective action on a project subject to the independent participation of each participant. Crowdsourcing can be an active "civil resistance" against certain government practices, initiatives and institutions; it allows you to involve public control by means of virtual information space of people with civil activity, a capacity for innovative thinking. Thus, crowdsourcing can be a means of implementing public initiatives, because new technology has made possible remote interaction.

Key words: crowdsourcing, dialog interaction, civic engagement, innovative thinking, new technologies, information space.

Осадчук Ігор Юрійович

Урядові кабінети в контексті функціонування атипової парламентської системи правління в державі Ізраїль (1996–2003 рр.)

УДК 328.132:[328.126](569.4)“1996/2003”
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-75-82>

Осадчук Ігор Юрійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна

Серед парламентських систем державного правління функціонують/функціонували такі системи правління, які формально і/чи фактично відрізняються/відрізнялись від традиційних/типових парламентських. За такої умови індикаторами розрізнення типових й атипових парламентських систем державного правління можуть бути вкрай варіативні чинники політичного процесу та міжінституційних відносин. У цьому контексті актуальним є дослідження урядових кабінетів в атиповій парламентській системі правління – в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. Метою статті є визначення типів урядових кабінетів у контексті функціонування атипової парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. Теоретико-методологічною основою запропонованого наукового дослідження вибрано неoinституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Головний метод, котрий став іманентним складником дослідження, – це метод порівняльного аналізу.

Доведено, що особливості інституту прямих виборів прем'єр-міністра зумовили атиповість парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. На практиці партія/блок, які висували кандидата на посаду прем'єр-міністра, в 1996, 1999 рр. отримували значно нижчу підтримку, ніж сам кандидат. Це означало, що значна частина електорату поділяла свій вибір на прямих виборах прем'єр-міністра й на парламентських виборах, голосуючи за кандидата на посаду прем'єр-міністра від однієї партії, а на виборах до Кнесету – за іншу партію. В атиповій парламентській системі правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. урядові кабінети визначено за такими критеріями: 1) за способом формування як ті, котрі сформовані за схемою «всенародно обраний (на прямих виборах) прем'єр-міністр + парламентський спосіб формування щодо міністрів урядового кабінету»; 2) за типом композиції/складу – партійні; 3) за типом партійних урядових кабінетів – коаліційні більшості (перші кабінети Б. Нетаньяху й Е. Барака; перший, другий, третій та четвертий кабінети А. Шарона) й коаліційні меншості (другий і третій кабінети Б. Нетаньяху й Е. Барака; п'ятий кабінет А. Шарона); 4) за типом коаліційних урядових кабінетів більшості – мінімально-переможна коаліція (перший кабінет Б. Нетаньяху) та надлишково-переможна коаліція (перший кабінет Е. Барака, перший, другий, третій та четвертий кабінети А. Шарона).

Ключові слова: система державного правління, парламентаризм, атиповий парламентаризм, інститут прямих виборів прем'єр-міністра, урядовий кабінет, Держава Ізраїль.

Вступ. Дослідження атипових парламентських систем державного правління та їх інституційних атрибутів, зокрема урядових кабінетів, є актуальним напрямом у сфері аналізу конституційних (і/чи політичних) систем правління в політичній науці. Атипові парламентські системи державного правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на атиповість парламентських систем правління у межах республіканської форми державного правління проаналізовано у працях таких авторів, як: Г. Малер [22], І. Осадчук [5], Б. Сассер [26], Ю. Сезгін [24], Г. Стеллман [25], Р. Хазан [18; 19] тощо.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження типів урядових кабінетів у контексті функціонування атипової парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання:

- 1) проаналізувати основні підходи до визначення типової парламентської системи правління;
- 2) розкрити особливості інституту прямих виборів прем'єр-міністра як атрибуту атиповості пар-

ламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр.;

3) на основі певних критеріїв з'ясувати типи урядових кабінетів в атиповій парламентській системі правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження вибрано неoinституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Головний метод, котрий став іманентним складником дослідження, – це метод порівняльного аналізу.

Результати. Х. Лінц зазначає, що парламентська система правління, на відміну від президентської, більш моністична з погляду легітимності (суверенітет належить парламенту, котрий обирається тільки народом), більш відкрита і пристосована до вираження волі мінливо налаштованих виборців і, відповідно, до розв'язання конфліктів, зокрема таких гострих, як національні. У такій системі правління наявна єдність ешелонів влади, оскільки виконавча влада (прем'єр-міністр і його кабінет) призначається й контролюється парламентом, президент відіграє значною мірою церемоніальну роль, а всі інші вищі органи ніби

походять від законодавчої влади, й тим самим можливий конфлікт між двома гілками влади зводиться до мінімуму [3, с. 43].

На думку А. Лейпхарта, парламентська система правління визначається трьома чинниками:

1) уряд несе відповідальність перед парламентом. Це означає, що парламент може усунути уряд шляхом висловлення останньому вотуму недовіри;

2) глава уряду (переважно його називають прем'єр-міністром) не обирається безпосередньо виборцями, а натомість обирається парламентом;

3) урядові кабінети – колективні чи колегіальні виконавчі структури [21, с. 117–118].

До того ж А. Лейпхарт наголошує, що для парламентських систем правління «найкращим показником» виконавчо-законодавчих відносин є тривалість кабінету [21, с. 129]. У цьому контексті К. фон Бейме виокремив фактори, які сприяють співпраці між парламентською більшістю та урядом:

1) сумісність депутатського мандату та міністерської посади;

2) прем'єр-міністри, як правило, є членами парламенту.

Ці два фактори забезпечують злиття між парламентом та урядом, на відміну від роз'єднання між конгресом та президентом, що характерно для президентської системи правління [27, с. 9–10]. Як зазначає Дж. Сарторі, парламентські системи не припускають поділу влади між парламентом та урядом: вони засновані на поділі повноважень між законодавчою й виконавчою владою. Також варто сказати, що за всіма системами, які називають парламентськими, саме парламент призначає, підтримує й у деяких випадках відправляє у відставку уряд [12]. Парламент, за словами К. фон Бейме, контролює уряд, ставлячи питання, користуючись правом інтерпеляції та створюючи слідчі комітети, які полегшують рішення про те, чи застосовувати найсильнішу санкцію, а саме – висловлення вотуму недовіри [27, с. 9]. А. Шайо визначає, що в парламентській системі правління «виконавча влада <...> через парламент керує сама собою. Виконавчій владі належить виключна роль у поданні законопроектів, у формуванні бюджету» [14].

П. Пернталер указує, що «парламентській системі правління притаманна низка контрольних повноважень і противаг у відносинах між парламентом та урядом (наприклад, вотум недовіри, бюджетна влада парламенту, парламентське розслідування, розпуск парламенту тощо)» [23, с. 323]. Г. Дьорінг і собі виокремив три виміри парламентської сили над урядом: контроль порядку дебатів і слухань у комітетах; сила комітетів у законодавчому процесі; повноваження формувати порядок голосувань у парламенті [16].

Головною особливістю парламентської системи правління, як підкреслює А. Романюк, є форму-

вання уряду парламентом і наділення парламенту правом на дострокове припинення повноважень уряду через процедуру вотуму недовіри, коли ініціатором виступає парламентська опозиція, або невідтримку голосування довіри уряду, коли ініціатором виступає сам уряд [11]. Вотум недовіри – парламентська ініціатива, спричинена незадовільним/невідповідним (на думку переважно опозиційних, хоча інколи і провладних депутатів парламенту) станом виконання урядом, прем'єр-міністром, окремим міністром своїх повноважень, несхваленням політичної лінії, певних дій або законопроектів урядового кабінету, під час якої в парламенті (відповідній палаті парламенту) відбувається голосування про дострокове припинення повноважень уряду, прем'єр-міністра чи окремого міністра. Це означає, що об'єктом вотуму недовіри може бути міністр, прем'єр-міністр, проте найчастіше – повний склад урядового кабінету [10]. Є два різновиди вотуму недовіри:

1) *звичайний* – коли пропонують дострокове припинення повноважень об'єкта вотуму недовіри. Якщо за вотум недовіри проголосує необхідна кількість депутатів парламенту чи провідної палати парламенту, тоді міністр, прем'єр-міністр або урядовий кабінет достроково припиняє свої повноваження (наприклад, в Естонії, Греції, Італії, Латвії, Угорщині);

2) *позитивний (або конструктивний) вотум недовіри* – коли дострокове припинення повноважень об'єкта вотуму недовіри відбувається за умови одночасного висунення кандидатури нового міністра, прем'єр-міністра та/або складу (чи програми) урядового кабінету (наприклад, в Угорщині у 2009 р. прем'єр-міністра Ф. Дюрчана відправлено у відставку, а натомість сформовано кабінет на чолі з Г. Бажнаєм; у ФРН вотум недовіри був винесений Бундестагом у 1982 р. федеральному канцлеру Г. Шмідту, якого змінив на посаді Г. Коль). Висловлення конструктивного вотуму недовіри одночасно є успішним вотумом інвестиції новому міністру, прем'єр-міністру чи урядовому кабінету загалом [10].

У відповідь на недовіру, висловлену уряду, прем'єр-міністр може рекомендувати президенту достроково розпустити парламент (або його нижню палату) і призначити нові парламентські вибори [8, с. 8] (наприклад, відповідно до ст. 88 Конституції Італії президент може розпустити обидві палати або одну з них, заслухавши їх голів [20]). У парламентських системах правління, як підкреслює І. Процюк, достроковий розпуск парламенту (нижньої палати парламенту) відбувається через урядову кризу в таких випадках:

1) коли жодна з партій або коаліцій, котрі формуються в парламенті (нижній палаті парламенту), не має абсолютної більшості, необхідної для формування уряду;

2) якщо коаліційний уряд утратить підтримку парламенту (нижньої палати парламенту) внаслідок розпаду правлячої коаліції й водночас не виникне нова коаліція;

3) коли однопартійний уряд втратить підтримку абсолютної більшості внаслідок внутрішньопартійних розбіжностей [8, с. 8].

А. Георгіца виділив такі ознаки парламентських систем правління:

1) проголошення принципу політичного верховенства парламенту;

2) наявність посади прем'єр-міністра та уряду як самостійного колегіального органу, наділеного широкими владними повноваженнями;

3) відсутність у глави держави значущої політичної влади. Президент, як глава держави у парламентській системі правління, не є самостійним учасником політичного процесу: зміст рішень, які приймаються ним, не залежать від нього, а визначаються, як правило, політичними відповідальними органами – парламентом, урядом. Кожний акт, який видається президентом, стає чинним і підлягає виконанню за умов його контрасигнації прем'єр-міністром на документах загальнополітичного змісту або міністром, коли акт глави держави зачіпає відповідну галузь управління;

4) принцип політичної відповідальності уряду перед парламентом. У парламентській системі правління уряд, міністри несуть відповідальність тільки перед парламентом (перед нижньою палатою парламенту). Традиційно вважається, що, наприклад, відхилення парламентом важливого урядового законопроєкту або іншої важливої пропозиції є вотумом недовіри. Резолюція про довіру пропонується самим урядом: якщо законопроєкт не буде прийнятий, то уряд піде у відставку. Це спричиняє достроковий розпуск парламенту й нові вибори, що не завжди влаштовує депутатів. Отже, загрожуючи відставкою, уряд домагається прийняття потрібних йому законів;

5) зростання ролі глави уряду, який визначає його політику. Прем'єр-міністр стає зосередженням усієї державної діяльності [2, с. 69–70].

Як зазначає І. Процюк, президент у парламентських системах правління не одержує свій мандат безпосередньо від народу [6, с. 580]. Президент обирається парламентом/обом палатами парламенту і/чи спеціальною колегією. Повноваження президента (за винятком суто представницьких) у таких системах здійснюються зі згоди й за ініціативою уряду [6, с. 580]. Парламент у парламентських системах правління не тільки займається законотворчістю, а й наділений повноваженнями формувати інститути виконавчої та судової влади. Складається ситуація, коли виконавча й судова гілки влади є похідними від влади законодавчої [7, с. 23]. І. Процюк виокремлює такі ознаки парламентських республіканських систем правління:

1) формування уряду парламентом (нижньою палатою) лише за мінімальною (або навіть номінальною) участю президента й вирішальна за такої умови роль у такому процесі політичної партії (коаліції партій), яка має більшість у парламенті;

2) реальна належність виконавчої влади колегіальному органу – уряду;

3) фактичним главою виконавчої влади є глава уряду (прем'єр-міністр), який є лідером правлячої партії (партійної коаліції), котра отримала більшість у парламенті;

4) прем'єр-міністр і більшість міністрів, як правило, є членами законодавчого органу;

5) формальна колективна (часто індивідуальна) політична відповідальність уряду (членів уряду) – виключно перед парламентом;

6) не лише юридична відповідальність уряду перед парламентом, яким він може бути відправлений у відставку внаслідок вираження недовіри, а й парламенту, що своєю більшістю фактично несе політичну відповідальність за діяльність сформованого ним уряду й може бути розпущений главою держави (президентом);

7) значні повноваження уряду в законодавчому процесі;

8) глава держави (президент) обирається парламентом або спеціальною колегією, створеною парламентом (тобто парламентським способом);

9) фактично номінальна влада президента, на якого покладено суто представницькі функції;

10) право глави держави (президента) розпустити парламент контролюється урядом;

11) акти президента контрасигнуються главою уряду та/або відповідним міністром [9, с. 73].

Як зазначає Р. Елгі, *парламентська система правління* – система правління, в якій глава держави отримує свої повноваження на підставі непрямих (чи небезпосередніх) виборів, а прем'єр-міністр та урядовий кабінет є колективно відповідальними лише перед парламентом [18]. В. Литвин визначає *парламентаризм* (парламентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено – систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого (невсенародного) вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр й урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед легіслатурою (водночас члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними й перед президентом та легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення і впливу на структурування системи державного правління) [4, с. 7].

Проаналізуємо особливості парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. 18 березня 1992 р. Кнесет (парламент) прийняв новий закон про вибори, котярій передбачав

проведення одночасно прямих усенародних виборів прем'єр-міністра та чергових парламентських виборів у 1996 р. Кандидата на посаду прем'єр-міністра висувала партія або група партій, які мали принаймні 10 місць в Кнесеті (останнього скликання до нових парламентських виборів), або 50 тис. осіб, що мали право голосу. Кандидат мав бути громадянином, який досягнув 30 років, й очолити список кандидатів партії до парламенту. Прем'єр-міністр обирався на загальних прямих рівних і таємних виборах за мажоритарною системою абсолютної більшості. Якщо жоден із кандидатів на посаду прем'єр-міністра не отримував абсолютної більшості дійсних голосів виборців у першому турі, то через два тижні мав бути проведений другий тур, у якому брали участь тільки два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі. Переможцем був той кандидат, який у другому турі отримав найбільшу кількість дійсних голосів. Хоча прем'єр-міністр обирався окремо, він продовжував нести відповідальність перед Кнесетом і мав бути членом парламенту [24, с. 78]. Зазначимо, що президент обирався депутатами Кнесету [13, с. 70]. Парламент обирався за системою пропорційного представництва в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі з виборчим бар'єром, який становив 1,5% [18]. Після виборів прем'єр-міністр упродовж 45 днів повинен був представити свій кабінет та отримати вотум довіри від Кнесету. Кількісний склад кабінету (прем'єр-міністр та міністри) становив не менше 8, але не більше 18 осіб. Крім прем'єр-міністра, принаймні половина міністрів мали бути членами парламенту. Якщо новообраний прем'єр-міністр упродовж 45 днів не зміг представити склад уряду парламенту (тобто не зміг сформувати коаліцію більшості), то впродовж 60 днів проводились спеціальні вибори прем'єр-міністра. Якщо той самий кандидат знову був обраний прем'єр-міністром і впродовж 45 днів не зміг представити склад уряду парламенту, то нові вибори мали відбутися ще раз, але цей кандидат не міг брати участь у виборах прем'єр-міністра втретє. Термін перебування на посаді прем'єр-міністра, який обирався одночасно із Кнесетом, становив чотири роки, крім випадків, коли, згідно з виборчим законодавством, відбувались дострокові парламентські вибори або спеціальні вибори прем'єр-міністра [25, с. 651].

Розпуск Кнесету, а отже, нові вибори прем'єр-міністра й парламенту, відбувались за таких умов:

- 1) коли парламент відхилив список міністрів, запропонованих прем'єр-міністром;
- 2) коли принаймні 61 член Кнесету висловив вотум недовіри прем'єр-міністру;
- 3) коли парламент не приймав Закон про бюджет упродовж трьох місяців після початку фінансового року;
- 4) коли парламент саморозпустився (на основі спеціального закону);

5) коли прем'єр-міністр подав у відставку та розпустив Кнесет (наприклад, якщо «ворожий» Кнесет запобігав належному функціонуванню уряду) [25, с. 651].

Вотум недовіри прем'єр-міністру вважався прийнятним, якщо за нього проголосувала абсолютна більшість (61 із 120) депутатів Кнесету. Відставка прем'єр-міністра призводила до розпуску парламенту, що означало проведення нових виборів прем'єр-міністра та парламенту. А проте якщо за відставку прем'єр-міністра голосувала кваліфікована більшість (80 депутатів), то нові вибори проводились тільки для прем'єр-міністра [19, с. 25]. Крім того, Кнесет також міг також висловити вотум недовіри прем'єр-міністру (абсолютною більшістю голосів) у таких випадках: після засудження прем'єр-міністра за вчинення злочину проти суспільної моралі; якщо прем'єр-міністр не зміг призначити мінімум 8 міністрів для формування уряду; якщо прем'єр-міністр не міг виконувати свої функції на постійній основі [25, с. 651].

Прямі вибори прем'єр-міністра, котрі відбулись у 1996, 1999, 2001 рр. зумовили атиповість парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. (у типових парламентських системах правління прямі вибори прем'єр-міністра не передбачені). Прем'єр-міністри Б. Нетаньяху, Е. Барак і А. Шарон були обрані відповідно на прямих виборах 1996, 1999, 2001 рр. На практиці партія/блок, які висували кандидата на посаду прем'єр-міністра в 1996, 1999 рр., отримували значно нижчу підтримку, ніж сам кандидат. Це означало, що значна частина електорату поділяла свій вибір на прямих виборах прем'єр-міністра й на парламентських виборах, голосуючи за кандидата на посаду прем'єр-міністра від однієї партії, а на виборах до Кнесету – за іншу партію. Кількість мандатів, які мали фракції Партії праці (HaAvoda) й партії Лікуд (Likud) у Кнесеті, скорочувалась із каденції в каденцію й, навпаки, зростав сукупний потенціал їх конкурентів за голоси «лівих» і «правих» виборців [13, с. 121]. Це так само різко підвищувало «ціну» кожного коаліційного партнера й конфліктність правлячого блоку, а також знижувало його стійкість [13, с. 122]. Зазначимо, що у 2001 р. А. Шарон був обраний прем'єр-міністром на прямих виборах, хоча парламентські вибори не проводились.

3. Бялоблицький виділив критерії типології урядових кабінетів. Перший критерій типології – *спосіб формування урядового кабінету*. У країнах із парламентськими та напівпрезидентськими системами правління здебільшого застосовують парламентський спосіб формування урядових кабінетів, за якого парламент безпосередньо здійснює відповідні процедури щодо їх призначення або формування; президентський спосіб формування урядів застосовують у президентських (і в деяких напівпрезидентських системах правління), де уряд формується президентом [1, с. 221]. Другий критерій типології – *тип композиції/складу урядового кабінету*. Партійні

уряди – це такі виконавчі структури, кабінети яких складаються із представників партій та формуються на підставі партійної належності. Іманентна ознака формування партійного уряду – використання композиції/складу парламенту (або нижньої палати парламенту) у процесі формування уряду. Партійні уряди вважають базовим конструктом у парламентських демократіях. Непартійні кабінети формують, коли партії в парламенті не можуть домовитись щодо утворення однопартійного уряду/коаліції, а розпуск парламенту (нижньої палати парламенту) вважається небажаним [1, с. 229]. Проте таке визначення наближене лише до парламентського способу формування урядів. У політичній науці прийнято декілька способів означення непартійних урядів залежно від цілей, які ставлять перед урядами: технократичні, чиновницькі, перехідні, технічні та службові. Специфікою непартійних (технократичних) кабінетів є той момент, що вони охоплюють фахівців, які можуть не належати або належати до тієї чи іншої партії, але їхня партійна належність у цьому разі не має ніякого значення. Технократичні уряди мають тенденцію бути сформованими й у країнах, де превалюють президентські кабінети (уряди, сформовані президентами). Традиційно виділяють такі види непартійних урядів: повністю технократичні (непартійні) або частково технократичні (непартійні), які можуть бути напівтехнократичними та напівпартійними залежно від конфігурації партійних і непартійних преференцій міністрів. Напівтехнократичні/напівпартійні уряди З. Бялоблоцький розташовує в категорії непартійних (технократичних) кабінетів. Під час визначення типів урядових кабінетів до уваги дослідник бере кількісне співвідношення непартійних і партійних міністрів. Щодо цього відбувається означення таких лінійних категорій урядів:

1) якщо кількість непартійних міністрів значно перевищує кількість партійних міністрів, то варто говорити про технократичний (непартійний) тип кабінетів;

2) якщо кількість партійних міністрів значно перевищує кількість непартійних міністрів і посада прем'єр-міністра в кабінеті також є партійною – доводиться говорити про партійний тип уряду;

3) якщо кількість непартійних і партійних міністрів сумірна, а посада прем'єр-міністра лишається непартійною – треба говорити про напівтехнократичні урядові кабінети;

4) якщо кількість партійних і непартійних міністрів сумірна, а посада прем'єр-міністра партійна – можна говорити про формат напівпартійних кабінетів [1, с. 316–317].

Третій критерій типології – *тип партійних урядових кабінетів* (однопартійна/коаліційна більшість, однопартійна/коаліційна меншість). Четвертий критерій типології – *тип коаліційних урядових кабінетів більшої* (мінімально-переможна, надлишково-переможна, велика коаліція).

В атиповій парламентській системі правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. урядові кабінети визначаємо за такими критеріями:

1) за *способом формування* як ті, які сформовані за схемою «всенародно обраний (на прямих виборах) прем'єр-міністр + парламентський спосіб формування щодо міністрів урядового кабінету»;

2) за *типом композиції/складу* (умовне позначення – ТК) – партійні (умовне позначення – П);

3) за *типом партійних урядових кабінетів* (умовне позначення – ТПУ) – коаліційні більшості (перші кабінети Б. Нетаньяху й Е. Барака; перший, другий, третій та четвертий кабінети А. Шарона) й коаліційні меншості (другий і третій кабінети Б. Нетаньяху й Е. Барака; п'ятий кабінет А. Шарона);

4) за *типом коаліційних урядових кабінетів більшої* (умовне позначення – ТКБ) – мінімально-переможна коаліція (перший кабінет Б. Нетаньяху) та надлишково-переможна коаліція (перший кабінет Е. Барака; перший, другий, третій та четвертий кабінети А. Шарона) (див. табл. 1).

Партії, які входили до складу коаліцій, можна поділити на такі політичні табори:

1) «лівий» – Партія праці (HaAvoda) і Мерець (Meretz);

2) «правий» – Лікуд (Likud), Ізраїль ба-Алія (YBA), Цомет (Tzomet), Гешер (Geshet), Національний союз (HaLe; у 1999 р. до складу входили такі партії: Ткума (Tkuma/T), Моледет (Moledet) та Херут – Національний рух (Herut);

3) «центр» – Партія Центру (MiHa) та Третій шлях (DS);

4) «релігійний» – Національна релігійна партія (Mafdal) і ШАС/Партія сефардських євреїв (Shas) (див. табл. 1).

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження ми дійшли висновку, що особливості інституту прямих виборів прем'єр-міністра зумовили атиповість парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. Урядові кабінети в атиповій парламентській системі правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр. класифіковано за такими критеріями:

1) за способом формування як ті, які сформовані за схемою «всенародно обраний (на прямих виборах) прем'єр-міністр + парламентський спосіб формування щодо міністрів урядового кабінету»;

2) за типом композиції/складу – партійні;

3) за типом партійних урядових кабінетів – коаліційні більшості (перші кабінети Б. Нетаньяху й Е. Барака; перший, другий, третій та четвертий кабінети А. Шарона) й коаліційні меншості (другий і третій кабінети Б. Нетаньяху й Е. Барака; п'ятий кабінет А. Шарона);

4) за типом коаліційних урядових кабінетів більшої – мінімально-переможна коаліція (перший кабінет Б. Нетаньяху) та надлишково-переможна коаліція (перший кабінет Е. Барака, перший, другий, третій та четвертий кабінети А. Шарона).

Типи урядових кабінетів у Державі Ізраїль (1996–2003 рр.) [16]

№	Прем'єр-міністр	Перебування при владі	Партія прем'єр-міністра	Партійний склад урядового кабінету	ТК	ТПУ	ТКБ
1	Б. Нетаньяху 1	18.06.1996–4.01.1998	Likud	Likud + Shas + Mafdal + YBA + Gesher + DS + Tzomet	П	КБ	МПК
2	Б. Нетаньяху 2	4.01.1998–21.12.1998	Likud	Likud + Shas + Mafdal + YBA + DS + Tzomet	П	КМ	–
3	Б. Нетаньяху 3	21.12.1998–6.07.1999	Likud	Likud + Shas + Mafdal + YBA + DS + Tzomet	П	КМ	–
4	Е. Барак 1	6.07.1999–7.11.2000	HaAvoda	HaAvoda + Shas + Meretz + YBA + MiHa + Mafdal	П	КБ	НПК
5	Е. Барак 2	7.11.2000–10.12.2000	HaAvoda	HaAvoda + MiHa	П	КМ	–
6	Е. Барак 3	10.12.2000–7.03.2001	HaAvoda	HaAvoda + MiHa	П	КМ	–
7	А. Шарон 1	7.03.2001–29.08.2001	Likud	HaAvoda + Likud + Shas + HaLe-T + YBA	П	КБ	НПК
8	А. Шарон 2	29.08.2001–8.04.2002	Likud	HaAvoda + Likud + Shas + HaLe-T + MiHa + YBA	П	КБ	НПК
9	А. Шарон 3	8.04.2002–30.07.2002	Likud	HaAvoda + Likud + Shas + MiHa + YBA + Gesher	П	КБ	НПК
10	А. Шарон 4	30.07.2002–2.11.2002	Likud	HaAvoda + Likud + Shas + MiHa + YBA	П	КБ	НПК
11	А. Шарон 5	2.11.2002–28.01.2003	Likud	Likud + Shas + MiHa + YBA	П	КМ	–

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бялоблицький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 470 с.

2. Георгіца А. Парламентарна форма державного правління: особливості та видові ознаки. *Право України*. 2009. № 10. С. 67–71.

3. Линц Х. Преимущества парламентаризма. *Пределы власти*. 1994. № 2–3. С. 41–51.

4. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 20 : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.

5. Осадчук І. Прямі вибори прем'єр-міністра як індикатор атипової парламентської системи правління в Державі Ізраїль (1996–2003). *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 37–43. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.4.6.

6. Процюк І. Глава держави в парламентських монархіях і республіках. *Форум права*. 2012. № 3. С. 579–584.

7. Процюк І. Законодавча влада у парламентській республіці. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 22–38.

8. Процюк І. Модель поділу державної влади за умов парламентської республіки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків : Право, 2010. Вип. 19. С. 3–11.

9. Процюк І. Парламентська форма правління: сутність і особливості. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 65–74.

10. Романюк А., Литвин В., Панчак-Бялоблицька Н. Політичні інститути країн Центрально-Східної

Європи: порівняльний аналіз. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 462 с.

11. Романюк А. Україна після виборів – перспективи відповідності демократичним стандартам. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2007. № 50. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n50texts/romanyuk.htm> (дата звернення: 22.04.2020).

12. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів : пер. з англ. Київ : АртЕк, 2001. 224 с.

13. Ханін В., Романюк А., Чернін В. Держава Ізраїль: політика і суспільство : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 372 с.

14. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / пер. с венгерского. Москва : Юрист, 2001. 292 с.

15. Döring H. Is Government Control of the Agenda Likely to Keep “Legislative Inflation” at Bay? *Döring H. Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. New York: St. Martin's Press, 1995. P. 654–687.

16. Döring H., Manow P. Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets. *Cabinets of Israel*. URL: <http://www.parlgov.org/explore/ISR/cabinet/> (Last accessed: 22.04.2020).

17. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. No. 2. P. 219–238.

18. Hazan R. Presidentialized Parliamentarism: Electoral versus Political Presidentialization in Israel's Parliamentary Democracy. *Paper prepared for delivery at the ECPR 28th Joint Sessions of Workshops*. Copenhagen, 14–19 April. 2000. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/05d9f5ea-2233-4936-ac01-8dc9ed216e38.pdf> (Last accessed: 22.04.2020).

19. Hazan R. Presidential Parliamentarism: Direct Popular Election of the Prime Minister, Israel's New

Electoral and Political System. *Electoral Studies*. 1996. Vol. 15. № 1. P. 21–37.

20. Italy's Constitution of 1947 with amendments through 2012. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2012.pdf?lang=en (Last accessed: 22.04.2020).

21. Lijphart A. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven; London: Yale University Press, 1999. 351 p.

22. Mahler G. The forming of the Netanyahu government: Coalition-formation in a Quasi-parliamentary setting. *Israel Affairs*. 1997. Vol. 3. № 3–4. P. 3–27.

23. Perenthaler P. *Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre*. Wien; New York : Springer, 1986. 477, [25] s.

24. Sezgin Y. *The Implications of Direct Elections in Israel*. The Turkish Yearbook. Ankara : Ankara University Press, 2000. Vol. 30. P. 67–105.

25. Stelman H. Electing a Prime Minister and a Parliament: The Israeli Election 1996. *Parliamentary Affairs*. 1996. Vol. 49. № 4. P. 648–660.

26. Susser B. The direct election of the prime minister: A balance sheet. *Israel Affairs*. 1997. Vol. 4. № 1. P. 237–257.

27. von Beyme K. *Parliamentary Democracy: Democratization, Destabilization, Reconsolidation 1789–1999*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2000. 248, [8] p.

REFERENCES:

1. Bialoblotskyi, Z. (2013). *Stabilnist ta efektyvnist uriadiv u politychnykh systemakh krain Skhidnoi Yevropy: monohrafiia* [Stability and effectiveness of governments in the political systems of Eastern European countries: a monograph]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 470 s. [in Ukrainian].

2. Heorhitsu, A. (2009). *Parlamentarna forma derzhavnoho pravlinnia: osoblyvosti ta vydovi oznaky* [Parliamentary Form of Government: Features and Specific Characteristics]. *Pravo Ukrainy*. № 10. S. 67–71. [in Ukrainian].

3. Lints, X. (1994). *Preimuschestvaparlamentarizma* [The Virtues of Parliamentarism]. *Predelyi vlasti*. № 2–3. S. 41–51. [in Russian].

4. Lytvyn, V., Romaniuk, A. (2016). *Kontseptualizatsiia i teoretychna dystynktsiia poniat «forma derzhavnoho pravlinnia» ta «systema derzhavnoho pravlinnia» u politychnii nauksi* [Conceptualization and Theoretical Distinction Between the Terms «Form of Government» and «System of Government» in Political Science]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*: Ser. 22. *Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplyn*. Vyp. 20: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. S. 3–12 [in Ukrainian].

5. Osadchuk, I. (2018). *Priami vybory premier-ministra yak indyikator atypovoi parlamentskoi systemy pravlinnia v Derzhavi Izrail (1996–2003)* [The direct elections of prime minister as an indicator of the atypical parliamentary system of government in the State of Israel (1996–2003)]. *Politychne zhyttia*. № 4. S. 37–43. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.4.6. [in Ukrainian].

6. Protsiuk, I. (2012). *Hlava derzhavy v parlamentskykh monarkhiakh i respublikakh* [The Head of State in Parliamentary Monarchies and Republics]. *Forum prava*. № 3. S. 579–584. [in Ukrainian].

7. Protsiuk, I. (2014). *Zakonodavcha vlada u parlamentskii respubliki* [Legislative power in parliamentary republic]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. Vyp. 27. S. 22–38. [in Ukrainian].

8. Protsiuk, I. (2010). *Model podilu derzhavnoi vlady za umov parlamentskoi respubliki* [Model of separation of state power under the conditions of a parliamentary republic]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. Kh.: Pravo. Vyp. 19. S. 3–11. [in Ukrainian].

9. Protsiuk, I. (2012). *Parlamentska forma pravlinnia: sutnist i osoblyvosti* [Parliamentary form of government: the nature and characteristics]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4. S. 65–74. [in Ukrainian].

10. Romaniuk, A., Lytvyn, V., Panchak-Bialoblotska, N. (2014). *Politychni instytuty krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: porivnialnyi analiz*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 462 s. [in Ukrainian].

11. Romaniuk, A. (2007). *Ukraina pislia vyboriv – perspektyvy vidpovidnosti demokratychnym standartam* [Ukraine after the elections – prospects for compliance with democratic standards]. *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys «Yi»*. № 50. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n50texts/romanyuk.htm> (data zvernennia: 22.04.2020). [in Ukrainian].

12. Sartori, Dzh. (2001). *Porivnialna konstytutsiina inzheneriia: doslidzhennia struktur, motyviv i rezultativ* [Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes]: per. z anhli. Kyiv: ArtEk. 224 s. [in Ukrainian].

13. Khanin, V., Romaniuk, A., Chernin, V. (2017). *Derzhava Izrail: polityka i suspilstvo: navch. posibnyk* [The State of Israel: Politics and Society: A Handbook.]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 372 s. [in Ukrainian].

14. Shayo, A. (2001). *Samoogranichenie vlasti (kratkiy kurs konstitutsionalizma)* [Self-limitation of power (short course of constitutionalism)] / per. s vengerskogo. M.: Yurist. 292 s. [in Russian].

15. Döring, H. (1995). *Is Government Control of the Agenda Likely to Keep «Legislative Inflation» at Bay?* // Döring H. *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. New York: St. Martin's Press. P. 654–687. [in English].

16. Döring, H., Manow, P. *Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets. Cabinets of Israel*. URL: <http://www.parlgov.org/explore/ISR/cabinet/> (Last accessed: 22.04.2020). [in English].

17. Elgie, R. (1998). *The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions*. *European Journal of Political Research*. Vol. 33. № 2. P. 219–238. [in English].

18. Hazan, R. (2000). *Presidentialized Parliamentarism: Electoral versus Political Presidentialization in Israel's Parliamentary Democracy*. Paper prepared for delivery at the ECPR 28th Joint Sessions of Workshops, Copenhagen, 14–19 April. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/05d9f5ea-2233-4936-ac01-8dc9ed216e38.pdf> (Last accessed: 22.04.2020). [in English].

19. Hazan, R. (1996). *Presidential Parliamentarism: Direct Popular Election of the Prime Minister, Israel's New Electoral and Political System*. *Electoral Studies*. Vol. 15. No. 1. P. 21–37. [in English].

20. Italy's Constitution of 1947 with amendments through 2012. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2012.pdf?lang=en (Last accessed: 22.04.2020). [in English].

21. Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven; London: Yale University Press. 351 p. [in English].

22. Mahler, G. (1997). The forming of the Netanyahu government: Coalition-formation in a Quasi-parliamentary setting. *Israel Affairs*. Vol. 3. No. 3–4. P. 3–27. [in English].

23. Pernthaler, P. (1986). *Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre*. Wien; New York: Springer. 477, [25] s. [in English].

24. Sezgin, Y. (2000). The Implications of Direct Elections in Israel. *The Turkish Yearbook*. Ankara: Ankara University Press. Vol. 30. P. 67–105. [in English].

25. Stellman, H. (1996). Electing a Prime Minister and a Parliament: The Israeli Election 1996. *Parliamentary Affairs*. Vol. 49. No. 4. P. 648–660. [in English].

26. Susser, B. (1997). The direct election of the prime minister: A balance sheet. *Israel Affairs*. Vol. 4. No. 1. P. 237–257. [in English].

27. von Beyme, K. (2000). *Parliamentary Democracy: Democratization, Destabilization, Reconsolidation 1789–1999*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 248, [8] p. [in English].

Governmental cabinets in the context of functioning of the atypical parliamentary system of government in the state of Israel (1996–2003)

Osadchuk Ihor Yuriiiovych

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

Extremely different factors of political process and inter-institutional relations, which are the conditions for defining different types of systems of government, can be indicators for distinguishing typical and atypical parliamentary systems of government. In this cut, the purpose of the article is to determine the types of governmental cabinets in the context of functioning of the atypical parliamentary system of government in State of Israel (1996–2003). This purpose was solved in the situation when new institutionalism and its types/paradigms were chosen as a theoretical and methodological basis of the research.

The features of the institution of direct elections of prime minister predetermined the atypicality of parliamentary system of government in State of Israel in 1996–2003. Party or bloc that nominated a candidate for a prime minister in 1996, 1999 received much lower support than a candidate himself. This meant that a significant part of electorate shared its choice on parliamentary elections and direct elections of prime minister, voting for a candidate for a prime minister from one party and given votes to Knesset for another party.

The author determined the types of governmental cabinets in atypical parliamentary system of government in State of Israel in 1996–2003. Consequently, it is argued that governmental cabinets are classified as: 1) cabinets formed by the pattern «the popularly elected (by direct elections) prime minister + the parliamentary method for ministers of governmental cabinet» for the formation method; 2) party governmental cabinets for the type of composition; 3) majority coalition government (B. Netanyahu's and E. Barak's first cabinets; A. Sharon's first, second, third and fourth cabinets) and minority coalition government (B. Netanyahu's and E. Barak's second and third cabinets; A. Sharon's fifth cabinet) for the type of party governmental cabinet; 4) the minimum winning coalition (B. Netanyahu's first cabinet) and the oversized coalitions (E. Barak's first cabinet; A. Sharon's first, second, third and fourth cabinets) for the type of the majority coalition government.

Key words: system of government, parliamentarism, atypical parliamentarism, governmental cabinet, institution of the direct elections of the prime minister, State of Israel.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Бакланова Наталія Михайлівна
Букач Валерій Михайлович

Зниження якості демократичної політичної культури в державах останніх розширень ЄС: чинники деструктивного впливу

УДК 321.7-028.79-021.146.4
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-83-87>

Бакланова Наталія Михайлівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Букач Валерій Михайлович
кандидат історичних наук, доцент,
приват-професор кафедри всесвітньої історії та методології науки
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Розглянуто динамічні процеси змін у політичній культурі населення країн Центрально-Східної Європи, які інтегровані до ЄС. Констатовано, що зміст цих процесів відповідний загальнопланетарній тенденції погіршення якості демократії. Відзначено, що в основі причин поглиблення дефектів демократії в аналізованих країнах лежить проблема невідповідності характеристик політичної культури населення ліберально-демократичному типу політичної культури. Аргументовано, що погіршення якості демократії ускладнює перспективу зміцнення в громадян політичної культури ліберально-демократичного типу.

Звернено увагу на посилення радикалізації національних політик країн Центрально-Східної Європи, наростання впливу популістських партій та ультрарадикальних рухів, активізацію мови ненависті в політичному дискурсі тощо. Підкреслено, що на характері політичної культури громадян «молодих» європейських демократій істотно позначається багатовікова залежність народів Центрально-Східної Європи від могутніх імперій. Відзначено, що процес ліквідації спадку тоталітаризму на рівні політичної культури та свідомості населення відбувається значно повільніше за демократизацію державного устрою.

У статті підкреслено, що підготовка до вступу в ЄС та членство у ньому не зуміли стримати поширення екстремістських, популістських настроїв у країнах Центрально-Східної Європи; проєкт «демократизації шляхом інтеграції» не виявився уповні результативним. Аргументовано, що цінності й інститути комуністичної доби настільки міцно вкорінені в політичну культуру громадян, що членство цих держав в ЄС не стало гарантією від руйнівного впливу історичного спадку.

Деструктивними характеристиками політичної культури громадян країн регіону визначено наростання консервативно-націоналістичних настроїв, мови ненависті щодо мігрантів та етнічних меншин, проявів ксенофобії, упередженості до біженців та ЛГБТ-спільноти, неприйняття гендерної рівності тощо. В умовах медіамонополізму, високого рівня корупції, дефіциту верховенства права, тиску на свободу слова, приходу до влади популістських партій і так далі формування політичної культури ліберально-демократичного взірця є ускладненим. Відзначено, що цінності ліберально-демократичної політичної культури населення аналізованих країн не можна вважати зрілими, що посилює ризик наростання дефектів демократії в регіоні Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: політична культура, країни Центрально-Східної Європи, дефіцит демократії, дефекти демократії.

Вступ. Як у процесі виконання посттоталітарними країнами Центрально-Східної Європи вимог для набуття членства в ЄС, так і після прийняття до цього інтеграційного об'єднання у політичній культурі населення цих держав проходять динамічні зміни. Процеси, які нині відбуваються в площині політичної культури громадян «молодих демократій» країн Центрально-Східної Європи, демонструють тривожні тенденції й узгоджуються із загальнопланетарною тенденцією погіршення якості демократії.

Більшість країн регіону Центрально-Східної Європи в останнє десятиліття продемонстрували зміну траєкторії політичного розвитку (поглиблення дефектів демократії), що, з одного боку, є наслідком наявної політичної культури громадян, а з іншого – ще відчутніше посилює віддаленість політичної культури населення від ліберально-

демократичного її типу. Демократія в цій групі країн піддається сильному випробуванню: одні країни (Угорщина, Польща) уже деформувалися на неліберальні демократії, а інші (Болгарія, Румунія, Словаччина, Хорватія) – з наростаючою динамікою відступають від цінностей ліберальної демократії. Потребують перевірки гіпотези: 1) серед причин, які спричинили демократичний відступ, велику роль відіграє невідповідність характеристик політичної культури та наявних політичних цінностей ліберально-демократичному їх типу; 2) погіршення якості демократії має сильний руйнівний вплив на ще незміцнілу в аналізованій групі держав ліберально-демократичну політичну культуру. Йдеться про встановлення наявності / відсутності взаємовпливу характеристик політичної культури населення та якості демократії в посттоталітарних країнах Центрально-Східної Європи.

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясування комплексу чинників, які впливають на слабкість ліберально-демократичних характеристик політичної культури населення країн Центрально-Східної Європи, які увійшли до складу ЄС в процесі «п'ятого», «шостого» та «сьомого» розширень (2004–2013 рр.). Ставиться завданням з'ясувати наявність / відсутність зв'язку між характеристиками політичної культури населення та зниженням упродовж останнього десятиліття якості демократії, посиленням дефектів демократії. Водночас наслідки демократичного відступу проєктуватимуться на характеристики політичної культури населення.

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладено політичну компаративістику. За її допомогою уможлиблюється з'ясування чинників, які руйнівню впливають на перспективу зміцнення ліберально-демократичних характеристик у політичній культурі держав останніх «хвиль» розширень ЄС. Зокрема, дослідження проведено на основі вивчення кейсів кількох держав – Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, Хорватії.

Результати. На характері політичної культури громадян «молодих» європейських демократій істотно позначається багатовікова залежність народів Центрально-Східної Європи від могутніх імперій, які прямо чи опосередковано контролювали ці терени. Наслідки довготривалого гноблення більшою чи меншою мірою у цих країнах відчутні досі.

Попри те, що «молоді демократії» Центрально-Східної Європи вже друге десятиліття¹ є членами ЄС, вони увиразнюють комплекс проблем не лише побудови демократичного інституційного ландшафту, а й зміцнення ліберально-демократичної політичної культури населення. Очевидно, що процес ліквідації спадку тоталітаризму на рівні політичної культури та свідомості населення відбувається значно повільніше за демократизацію державного устрою. Ці труднощі посилюються радикалізацією національних політик, наростанням впливу популістських партій та ультрарадикальних рухів, активізацією мови ненависті в політичному дискурсі тощо. Фактично ми є очевидцями регресу демократії, що вкотре доводить нелінійний характер процесу демократизації [11] країн колишнього соціалістичного табору.

Потенційно набуття країнами Центрально-Східної Європи членства в ЄС мало сприяти їх «демократизації шляхом інтеграції» [6]; європейська перспектива, здавалося б, мала велетенський потенціал стримати поширення екстремістських, популістських настроїв [2]. Однак після великого розширення ЄС 2004 року актуалізувалася теорія

відступу (а «backsliding» theory), за якою після досягнення бажаного членства в ЄС «молоді демократії» Центрально-Східної Європи швидко повертаються до звичного політичного режиму, з характерними йому елементами авторитаризму, популізму тощо. Власне, через два десятиліття після розпаду комунізму почалися симптоми демократичної «втоми», зміцнилися позиції популістів [5, с. 222].

Національні громадянські суспільства країн – учасниць ЄС регіону Центрально-Східної Європи залишаються порівняно слабкими, не впроваджують такий широкий спектр ініціатив, як у розвинених неоліберальних демократіях. Цінності й інститути комуністичної доби ще настільки вкорінені в політичну культуру населення, що завдяки членству держав Центрально-Східної Європи в ЄС, не вдається протидіяти руйнівному впливу історичного спадку. Євроінтеграція не стала повною мірою «ліками» від клановості, фаворитизму, клієнтизму та інших неформальних деструктивних практик політики, укорінених в силу особливостей політико-правової культури населення.

Отже, оскільки в країнах Центрально-Східної Європи ніколи не існувало сильної ліберально-демократичної політичної культури, здатної підтримувати стабільність демократичного режиму, то цей режим почав деформуватися як тільки зникла мотивація до демократизації задля приєднання до ЄС [7, с. 20], а також загострилися соціально-економічні (після початку глобальної економічної кризи 2008 р.), міграційні (після початку кризи з прийняттям біженців у 2015 р.) та інші проблеми. Отже, ліберальний консенсус у країнах Центрально-Східної Європи поступився неліберальному популізму.

В останнє десятиліття формується новий антиліберальний консенсус, з притаманною йому ксенофобією, націоналізмом; при цьому його підтримує значною мірою й молодь. Замість очікуваного зміцнення ліберальної демократії, у багатьох державах останніх розширень ЄС сформувалися дефектні демократії, які рухаються в керунку неоавторитаризму. Формально демократичні, з ринковою економікою, вони водночас авторитарно-популістські за змістом, прихильні до консервативно-націоналістичної ідеології і так далі. Демократичні інститути продовжують втрачати стійкість за атмосфери піднесення антиліберального популізму. В умовах такого демократичного регресу ще незміцнілі ліберально-демократичні цінності в політичній культурі не укорінюються.

Про розгортання тривожних процесів демократичного відступу свідчить значна в багатьох державах електоральна підтримка праворадикальних партій і рухів. Причиною того, що громадяни виявляють інтерес до альтернативних режимів, є їх наростаюче невдоволення функціонуванням владних демократичних інститутів.

¹ За винятком Хорватії, яка приєдналась до ЄС 01.07.2013 р.

Попри спільні проблеми в площині політичної культури населення, аналізовані країни увиразнюють й відмінності. Наприклад, якщо каталізатором громадського активізму в Румунії або ж Словаччині найперше виступають гострі соціальні проблеми (системна корупція, утиски прав людини тощо), то у Болгарії антиурядові протести можуть спричинити хіба що соціально-економічні проблеми, а порушення громадянських та політичних прав не викликає належної реакції громадськості. Отже, можемо зробити висновок про наявні в межах країн Центрально-Східної Європи відмінності в інтенсивності мережевих взаємодій, патерналізмі, толеруванні побутової корупції, викоріненні або ж збереженні громадянами елементів патріархальної та підданської політичної культури тощо.

Визначимо на прикладі кейсів кількох держав Центральної та Східної Європи, які входять до ЄС, які ж саме деструктивні політичні процеси підривають наявні елементи ліберально-демократичної культури громадян, перешкоджають утвердженню проєвропейських політичних цінностей.

На політичну культуру угорців уже понад десятиліття руйнівню впливає курс В. Орбана, а також курс таких політичних партій, як Fidesz і Jobbik. Політика країни швидко радикалізується, незмінно наростає популізм, ліберально-демократичні цінності витісняються християнсько-консервативними. На показники політичної культури угорців впливає звуження з ініціативи уряду простору дії національного громадянського суспільства, незалежних медіа та прогресивних закладів освіти (найперше йдеться про Центральноєвропейський університет). Замість активної продемократичної політичної соціалізації громадян, влада шукає «ворогів» нації, продукує різноманітні теорії змов. Через провладні медіа в громадській думці утверджуються тези, що екзистенційними загрозами збереження угорської нації є мігранти, відкрите суспільство, гендерна рівність, права меншин тощо. Отже, політична культура домінуючої частини угорців формується на основі владного дискурсу про загрози мультикультуралізму, переваги християнських сімейних цінностей тощо. Акцент інститутів влади, провладних медіа та НУО, як потужних агентів політичної соціалізації угорців, робиться на патріотичному вихованні, сімейних цінностях і духовному відродженні нації; водночас значна частина цінностей ліберальної демократії рішуче відкидається.

На рівень демократичності політичної культури поляків впливає курс керівної партії «Право та справедливість». Влада формує неліберальний сегмент громадянського суспільства [1, с. 39], про-

стежується небажання уряду фінансово підтримувати нелояльний сегмент «третього сектора» [3, с. 93]. Як і у разі з Угорщиною, партія «Право і справедливість» зорієнтована на збереження традиційних цінностей, чітких національних ідентичностей, просування позиції католицької церкви.

Активізація громадянського суспільства та посилення демократичних характеристик політичної культури характерне останніми роками для Словаччини. Невідповідність дій уряду Р. Фіцо цінностям ліберальної демократії спричинила потужні протести громадянського суспільства упродовж 2018 року². Деформації демократичних цінностей тут довготривало сприяли олігархічний контроль за медіа та підйом правих екстремістських партій. Словацька влада активно вдавалася до амбівалентної політичної риторики, що впливало на політичну культуру населення: ліберально-демократичні ідеї поєднувалися з популістсько-націоналістичними, антиміграційними та іншими. Носіями такої риторики був, найперше, колишній прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо, вплив якого на словацьку політику зберігається й нині через наразі керівну партію Smer-SD.

Зауважимо, що 29.02.2020 р. у Словаччині проводились чергові парламентські вибори, результати яких стануть індикатором наявних змін у політичній культурі словаків. Здавалося б, після протестів 2018 року у їх політичній свідомості словаків мав би відбутися значний поступ у керунку ліберально-демократичних цінностей. Однак за результатами опитування виборців Словаччини, оприлюдненого незадовго до виборів, лідером електоральних симпатій словаків залишається партія експрем'єра Р. Фіцо Smer-SD [10]. Ультраправа «Народна партія – Наша Словаччина» (ĽSNS) також має значний електоральний потенціал.

В Румунії після прийняття у 2007 році до ЄС замість поглиблення демократичних перетворень відбувся підйом неліберального дискурсу, стрімко наростає мова ненависті, антизахідна риторика; наявні проблеми взаємин між лідерами керівної партії PSD та громадянським суспільством; на рівні парламенту широко підтримуються антиліберальні ідеї. Названі чинники не можуть не впливати на політичну культуру румунів. У 2017–2018 роках на тлі системної корупції румунське громадянське суспільство згуртувалося довкола демократичних цінностей, що вилилося у чисельні протести. Навіть силовий розгін мирного протесту 10.08.2018 р. не знизив рівень протестного активізму румунів.

Політична культура болгар останніми роками формувалася під впливом суперечливого поєднання у політичному житті країни цінностей ліберальної демократії з етнічним націоналізмом і соціальним консерватизмом. Найсильніший деструктивний тиск на демократичні цінності у Болгарії здійснюють консервативно-популістська

² Приводом для них стало вбивство журналіста Я. Куцяка, який розслідував деструктивні зв'язки представників влади Словаччини з мафіозними структурами.

партія GERB та націоналістична коаліція «Об'єднані патріоти». У діях болгарських політиків, передусім прем'єр-міністра Б. Борисова, простежується відступ від цінностей ліберальної демократії. Медіамонополізм, високий рівень корупції, дефіцит верховенства права, тиск на свободу слова, виражена мова ненависті щодо мігрантів і меншин – це характеристики Болгарії у другому десятилітті членства в ЄС. Такі проблеми віддаляють болгар від європейських цінностей і зменшують ліберально-демократичний складник у їх політичній культурі.

Наймолодший член ЄС, Хорватія, за роки членства у ЄС демонструє відступ від тих ліберально-демократичних цінностей, прихильність до яких була умовою набуття членства в ЄС (Копенгагенські критерії). Характерними є: наростання націоналістичних настроїв; прояви ксенофобії проти сербів, ромів; упередженість щодо біженців та ЛГБТІ-спільноти; відкидання як загрозової гендерної рівності.

З наведених прикладів, які вимальовують контури проблем політичної культури громадян «молодих демократій» Центрально-Східної Європи, бачимо загальну проблему дефіциту демократії та її вплив на політичну культуру населення. Спільними викликами для аналізованих країн – учасниць ЄС, які визначально впливають на політичні цінності, параметри політичної культури населення, є: наростаюча підтримка популістів і радикальних політичних акторів, активізація консервативно-націоналістичних політичних суб'єктів; поява в структурі громадянського суспільства квазігромадянського сегмента та ін. Отже, бачимо, що політична соціалізація громадян, в процесі якої формується їх ціннісний вимір політики, в «молодих демократіях» Центрально-Східної Європи відбувається в умовах конструювання таких політичних режимів, які формально відтворюють інституційний дизайн західних демократій, але наповнюють його відмінним, zdeформованим з позиції ліберальної демократії, змістом.

Згадана проблема характерна не лише країнам останніх розширень ЄС. Навіть у консолідованих демократіях («бастіонах лібералізму») громадяни щораз цинічніше ставляться до значущості демократії та з наростаючою готовністю підтримують альтернативні (неоавторитарні) форми правління [8, с. 7]. Помітна щораз більша прихильність виборців до авторитарного популізму [9]. Однак у країнах Центрально-Східної Європи ці процеси виражені сильніше, адже громадяни цих країн уразливі до таких впливів з причини відсутності довготривалої демократичної традиції.

У структурі національних громадянських суспільств країн ЄС з Центрально-Східної Європи більшою чи меншою мірою виражений радикально налаштований неліберальний сегмент;

його поява зумовлена антидемократичними втручаннями влади в «третій сектор». Неорасисти, націоналісти, етно-популісти і под. формулюють наративи, спрямовані на етнічні та сексуальні меншини, біженців та інші уразливі групи, підняття населення на захист державних кордонів (зокрема, від мігрантів), сприяють релігійному консерватизму (проти абортів, прав ЛГБТІ-спільноти тощо) [4, с. 169]. Політичний процес у нових державах – учасницях ЄС засвідчує наростання мови ненависті щодо мігрантів, тиску щодо прав жінок і ЛГБТІ-спільноти, зростання кількості злочинів, скоєних на ґрунті расизму та гомофобії тощо.

Результати виборчих кампаній останнього десятиліття і нових державах – учасницях ЄС засвідчують помітне посилення прихильності громадян до менш ліберальної інтерпретації змісту демократії, тобто до неоавторитарних альтернатив, консервативного націоналізму і под. Опитування 2018 року британської компанії "YouGov" [12] показало: близько половини населення у дванадцяти досліджених країнах ЄС (зокрема й з регіону Центрально-Східної Європи) прихильні до неліберальних ідей, як-от: протидія міграції, упередження щодо біженців і етнічних меншин, виправданість звуження окремих прав людини, підтримка націоналізму тощо.

Висновки. Попри членство в ЄС, нові держави – учасниці Центрально-Східної Європи не завершили довготривалий процес посттоталітарної трансформації. На політичній культурі населення аналізованих країн Центрально-Східної Європи позначається довготривале перебування цих земель у підпорядкуванні великих імперій. До причин демократичного відступу нових держав – учасниць ЄС з регіону Центрально-Східної Європи відносимо передусім незрілість ліберально-демократичної політичної культури населення. Будучи в групі першопричин погіршення якості демократії, ця незрілість стає значущою перешкодою для подальшої трансформації політичної культури громадян у напрямку підсилення ліберально-демократичних характеристик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кабанцева І.А. Неформальний конструктивний інститут громадянського суспільства vs неформальний деструктивний інститут корупції: польський досвід міжінституційного протистояння. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 36–43.
2. Bayer J. (2002). Rechtspopulismus und Rechtsextremismus in Ostmitteleuropa. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*. 2002. № 31 (3). S. 265–280.
3. Belokurova E. *2016 Report on the State of Civil in the EU and Russia*. Berlin: EU-Russia Civil Society Forum, 2017.
4. Bustikova L., Guasti P. The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe? *Politics and Governance*. 2017. № 5 (4), P. 166–176.

5. Cristova C. Populism: the Bulgarian case. *Sociedade E Cultura*. 2010. № 13 (2), P. 221–232.

6. Dimitrova A., Pridham G. International actors and democracy promotion in Central and Eastern Europe: the integration model and its limits. *Democratization*. 2004. № 11 (5), P. 91–112.

7. Dawson J., Hanley S. What's Wrong with East-Central Europe? The Fading Mirage of the "Liberal Consensus". *Journal of Democracy*. 2016. № 27 (1), P. 20–34.

8. Foa R. S., Mounk Y. The Danger of Deconsolidation. *Journal of Democracy*. 2016. № 27 (3), P. 5–17.

9. Mounk Y. Dystopian democracy – and how the brave fight back. *The Economist*. 2018. 21 Aug.

10. Preferencie politických strán 2020. URL: <https://volby.sme.sk/pref/1/politicke-strany> (дата звернення: 22.02.2020).

11. Tilly C. *Democracy*. Cambridge University Press, 2007.

12. Youngs R., Manney S. *Recession and Renewal in European Democracy*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2018/02/26/recession-and-renewal-in-european-democracy-pub-75601> (дата звернення: 14.02.2020).

REFERENCES:

1. Kabantseva, I.A. (2018). Neformalnyi konstruktivnyi instytut hromadianskoho suspilstva vs neformalnyi destruktivnyi instytut koruptsii: polskyi dosvid mizhinstytutsiinoho protystoiannia. *Politychne zhyttia*, no 2. pp. 36–43 [in Ukrainian].

2. Bayer, J. (2002). Rechtspopulismus und Rechtsextremismus in Ostmitteleuropa. *Österreichische*

Zeitschrift für Politikwissenschaft, no 31 (3), s. 265–280 [in German].

3. Belokurova, E. *2016 Report on the State of Civil in the EU and Russia*. Berlin: EU-Russia Civil Society Forum, 2017 [in English].

4. Bustikova, L., Guasti, P. (2017). The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe? *Politics and Governance*, no 5 (4), pp. 166–176 [in English].

5. Cristova, C. (2010). Populism: the Bulgarian case. *Sociedade E Cultura*, 13 (2), pp. 221–232 [in English].

6. Dimitrova, A., Pridham, G. (2004). International actors and democracy promotion in Central and Eastern Europe: the integration model and its limits. *Democratization*, 11 (5), pp. 91–112 [in English].

7. Dawson, J., Hanley, S. (2016). What's Wrong with East-Central Europe? The Fading Mirage of the "Liberal Consensus". *Journal of Democracy*, 27 (1), pp. 20–34 [in English].

8. Foa, R. S., Mounk, Y. (2016). The Danger of Deconsolidation. *Journal of Democracy*, no 27 (3), pp. 5–17 [in English].

9. Mounk, Y. (21 Aug 2018). Dystopian democracy – and how the brave fight back. *The Economist* [in English].

10. Preferencie politických strán 2020 (2020). URL: <https://volby.sme.sk/pref/1/politicke-strany> [in Slovak].

11. Tilly, C. (2007). *Democracy*. Cambridge University Press [in English].

12. Youngs, R., Manney, S. (2018). *Recession and Renewal in European Democracy*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2018/02/26/recession-and-renewal-in-european-democracy-pub-75601> [in English].

Reducing the quality of democratic political culture in recent EU enlargement states: factors of destructive influence

Baklanova Nataliia Mykhailivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of World History and Methodology
South Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivs'ka st., 26,
Odesa, Ukraine

Bukach Valerii Mykhailovych

Candidate of Historical Science,
Associate Professor at the Department
of World History and Methodology
Science South Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska st., 26,
Odesa, Ukraine

Dynamic processes of change in the political culture of the population of the CEECs, which are integrated into the EU, are considered. It is stated that the content of these processes corresponds to the planetary tendency of deteriorating quality of democracy. It is noted that the reasons for the deepening defects of democracy in the analysed countries are the problem of discrepancy between the characteristics of the political culture of the population of the liberal-democratic type of political culture. It is argued that the deterioration of the quality of democracy complicates the prospect of a liberal-democratic type of political culture for citizens.

Attention is paid to increasing the radicalization of national policies of the CEECs, increasing the influence of populist parties and ultra-radical movements, intensifying hate speech in political discourse, etc. It is emphasized that the character of the political culture of the citizens of the "young" European democracies is significantly influenced by the centuries-old dependence of the peoples of Central and Eastern Europe on powerful empires. It is noted that the process of eliminating the inheritance of totalitarianism at the level of political culture and consciousness of the population is much slower than the democratization of the state system.

The article emphasized that the preparations for EU membership and membership failed to contain the spread of extremist, populist sentiment in the countries of Central and Eastern Europe; the project of "democratization through integration" has not been completely effective. It is argued that the values and institutions of the communist era are so firmly embedded in the political culture of citizens that membership of these states in the EU has not been a guarantee against the devastating impact of the historical inheritance.

The destructive characteristics of the political culture of the citizens of the region are the rise of nationalist sentiments, the language of hatred of migrants and ethnic minorities, the manifestation of xenophobia, the bias towards refugees and the LGBTI community, the rejection of gender equality, and so on. In the face of media monopoly, high levels of corruption, lack of rule of law, pressure on free speech, the rise to power of populist parties, etc., the formation of the political culture of the liberal-democratic model is complicated. It has been noted that the values of the liberal-democratic political culture of the population cannot be considered mature yet, which increases the risk of defects in democracy in the region of Central and Eastern Europe.

Key words: political culture, Central and Eastern European Countries (CEECs), deficiency of democracy, defects of democracy.

Явище інформаційної війни в українських засобах масової інформації

УДК 327.8:15
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-88-93>

Калініченко Богдан Михайлович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри державної служби,
публічного адміністрування
та політології
Черкаського національного
університету
імені Богдана Хмельницького
бульв. Шевченка, 81, Черкаси, Україна

Явище, яке прийнято називати «інформаційна війна», протягом кількох останніх років в Україні актуалізувалося. Із ілюзорної теоретичної площини вона перетворилася на цілком буденну річ. Оскільки кожен без винятку член українського суспільства так чи інакше відчував на собі вплив інформаційних атак, покликаних викликати у людини почуття невизначеності, розгубленості, паніки, страху, безпорадності та інших настроїв, що знижують ступінь опору різноманітним буденним викликам.

Метою статті є – розглянути функції українських ЗМІ в умовах інформаційної війни. Проаналізувати силу інформаційного супроводу важливих для України і світу проблем на предмет наявності інформаційних атак.

Тривалий період своєї незалежності Україна, якщо не була повністю контрольована Росією, явно опинилася в фарватері своєї зовнішньої політики. Після Революції Гідності ситуація змінилася, і Україна стикнулася не лише зі збройною агресією, що призвело до втрати частини її території, але й масовим вторгненням у її інформаційний простір з подальшим фактичним вербуванням громадян ворогом. Найважливішим тут є розгортання інформаційного протистояння в українських ЗМІ, зокрема, в друкованих виданнях, в Інтернеті, на телебаченні та меншою мірою у радіомовленні.

Незважаючи на те, що Україна перебуває в стані інформаційної війни з Росією більше п'яти років, вітчизняні ЗМІ досить часто залишаються беззахисними проти потужних інформаційних атак. Звичайно, зроблено певні висновки, і ситуація покращується. Але слід розуміти, що ЗМІ – це не річ сама по собі, вони не існують окремо від суспільства та держави. Існує підхід, згідно з яким робота ЗМІ повністю відображає суспільні запити.

Слабкість українських ЗМІ в інформаційній війні проти Росії полягає не лише у низькій журналістській культурі та домінуванні олігархів, а й у суспільстві. Те, що українці неохоче проводять суспільне мовлення за власні кошти, красномовно свідчить про бажання суспільства споживати будь-який інформаційний продукт, не усвідомлюючи наслідків різного роду маніпуляцій. Тому для докорінних змін у ситуації, що склалася, необхідно не лише відновити та реорганізувати систему вітчизняних ЗМІ, але й підвищити інформаційну культуру населення, виховуючи здатність фільтрувати «шум» та отримувати необхідну інформацію.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційна атака, українські ЗМІ, інформаційний простір, інформаційний вплив.

Вступ. Інформаційна війна – це, мабуть, найпоширеніше явище в Україні через війну на Донбасі та протистояння Росії. Це пояснюється не тільки його зовнішньою зручністю та простотою, але й неможливістю описати комунікаційну сторону конфлікту зі звичайними категоріями. Практика міжнародних конфліктів 1990-х років показала, що домінування досягається не шляхом повної перемоги над ворогом, а шляхом його повної деморалізації та / або контролю над його інформаційним простором.

Мета та завдання. Розглянути функції українських ЗМІ в умовах інформаційної війни. Проаналізувати силу інформаційного супроводу важливих для України і світу проблем на предмет наявності інформаційних атак.

Методи дослідження. Для проведення цього дослідження були проаналізовані наукові праці відомих вітчизняних і закордонних дослідників відповідної тематики. Інструментарій, використаний у цьому дослідженні, включає наукові методи отримання знань, такі як спостереження, аналіз, синтез, порівняння, дедукція та індукція.

Результати. Розглянуто функції українських ЗМІ в умовах інформаційної війни. Загострено увагу на важливості формування громадської думки в контексті проблеми поєднання плюралізму та політичної доцільності. Наведено форми інформаційного впливу. Проаналізовано інформаційний супровід в Україні таких подій, як збиття літака над Тегераном та пандемія коронавірусу SARS-CoV-2, на предмет наявності інформаційних атак. Розкрито основні слабкі сторони українських ЗМІ в умовах ведення інформаційної війни та наведено можливі шляхи їхнього нівелювання.

Інформаційна війна, мабуть, чи не найбільш часто вживане поняття в Україні щодо війни на Донбасі і протистояння з Росією загалом. Зумовлено це не лише його зовнішньою зручністю та простотою, а й неможливістю описати звичними категоріями комунікаційну сторону конфлікту. Практика міждержавних протистоянь 90-х рр. XX ст. показала, що домінування над супротивником досягається не шляхом повного розгрому, а через його тотальну деморалізацію та/або встановлення контролю над його інформаційним полем.

Перефразовуючи китайського мислителя Сунь Цзи, зазначимо, що найкращою війною є та, яка не відбулася. У конфліктах сучасності важливим є не фізичне знищення супротивника, а захоплення його розуму з метою подальшого нав'язування власного політичного порядку. Таким чином, вчорашній ворог має стати вірним сателітом.

Довгий період своєї незалежності Україна якщо не була повністю підконтрольна Росії, то однозначно знаходилася у фарватері її зовнішньої політики. Після Революції Гідності ситуація змінилася і Україна стикнулася не лише зі збройною агресією, в результаті якої втратила частину своєї території, а й з масовим вторгненням у свій інформаційний простір з подальшим фактичним вербуванням ворогом частини громадян. Вирішальним тут є розгортання інформаційного протистояння в українських ЗМІ – у друкованих виданнях, у мережі Інтернет, на телебаченні і меншою мірою у радіомовленні. Як відомо, ЗМІ вважаються «четвертою гілкою влади», з огляду на їхнє унікальне положення вони, по суті, сприяють існуванню тієї уявної спільноти, яку прийнято називати нацією / народом. Завдяки ЗМІ громадяни дізнаються поточну ситуацію в державі, можуть ознайомитися з проблемами інших регіонів і, врешті решт, отримати інформацію про події у світі. У такий спосіб ЗМІ отримують здатність формувати громадську / суспільну думку. Саме тому під час інформаційної війни насамперед встановлюється контроль над ЗМІ супротивника, які надалі вже використовуються як інструмент просування потрібних повідомлень. Наразі ми є свідками активних дій Російської Федерації в українських ЗМІ. Це й зумовлює актуальність цього дослідження. Розгляд окресленої проблематики не лише дозволить виявити основні напрями інформаційних атак РФ, а й дасть матеріал для вироблення конкретних практичних рекомендацій щодо успішного протистояння таким кампаніям.

Безумовно, явищу інформаційної війни присвячено чимало праць – від тез до монографій та книг. Тут варто згадати таких дослідників, як Е. Ноель-Нойман, У. Ліпман, М. Маклюєн, М. Лібіцкі, Т. Рід, Г. Почепцов, І. Панарін та ряд інших. Кожен з них зробив значний внесок у розробку теми інформаційних війн як форми ведення сучасних міждержавних конфліктів. Якщо говорити про роль ЗМІ в інформаційних війнах, тут варто згадати таких науковців, як А. Головка, О. Токарський, Н. Еляшевська, М. Кондратюк, А. Моргун, О. Стоцька, В. Хорошко, Ю. Хохлачова. Очевидно, що цей перелік неповний, оскільки тема є дійсно важливою. Водночас, незважаючи на таку кількість напрацювань, варто зауважити, що питання явища інформаційної війни в українських ЗМІ потребує певних уточнень. Передусім це зумовлюється активним перебігом нинішнього інформаційного

протистояння України та РФ, що вимагає доповнення раніше напрацьованих досліджень з огляду на конкретні прояви інформаційних атак.

Говорячи про українські ЗМІ, дослідники А. Головка і О. Токарський одразу наголошують на тому, що наразі їхня діяльність здебільшого вже детермінована умовами гібридної війни. Тому вітчизняні мас-медіа виконують такі функції:

- надання лише об'єктивної та неупередженої інформації, що спирається на факти з достовірних джерел;
- поширення контрпропаганди, що є прямим захистом громадської думки від маніпуляцій з боку країни-агресора та її симпатизантів;
- належне висвітлення роботи органів державної влади – це сприяє підвищенню прозорості влади, а отже, робить її дії більш зрозумілими для суспільства;
- забезпечення плюралізму в отриманні інформації щодо тих чи інших подій. Мається на увазі унеможливлення державної монополії на інформацію;
- сприяння патріотичному вихованню громадян [1].

Варто одразу зауважити, що у цьому разі йдеться не стільки про функції, скільки про певні дороговкази, якими мають керуватися українські ЗМІ в умовах гібридної війни. Щодо самих функцій, то дослідники В. Хорошко і Ю. Хохлачова виокремлюють такі: інформаційна; пропагандистська; освітня; соціальна; критики та контролю; мобілізаційна; інноваційна; оперативна; формування суспільної думки [2].

Саме остання є важливою для розгляду у межах цього дослідження. Фактично всі вище зазначені дороговкази тим чи іншим чином торкаються процесу формування суспільної / громадської думки. Саме через формування громадської думки досягається контроль над суспільством супротивника. Показово, але, по суті, цей процес відбувається у конфліктному середовищі незалежно від того, справді «оголошена» інформаційна війна чи умовно, інформаційному простору конкретної країни нічого не загрожує. Як зазначає український дослідник М. Кондратюк, основним полем діяльності сучасних ЗМІ є конфлікти. Саме на суперечках, проблемах чи будь-яких негараздах базується більшість новин мас-медіа [3]. Відповідно, складається парадоксальна ситуація. Робота ЗМІ у контексті формування громадської думки ґрунтується на конфлікті поглядів, інтересів, бачень і так далі. Плюралізм у ЗМІ є ознакою демократичності. Але саме він і призводить до вразливості українських мас-медіа перед ворожим інформаційним проникненням. Наприклад, вчена А. Моргун підкреслює проблему відсутності належного законодавчого регулювання інтернет-ЗМІ як одного із джерел інформаційного впливу на

супротивника [4]. Проте також є думка про те, що надмірне регулювання з боку держави не сприятиме підсиленню інформаційною безпеки. Перш за все громадяни незаконним чином намагатимуться знаходити альтернативні джерела інформації, чим і зможе скористатися ворог. А. Головка та О. Токарський помічають у цьому контексті таку особливість: негативний вплив використання ЗМІ також зумовлюватиметься надмірним використанням політичної агітації та пропаганди [5]. Тобто в разі реальної небезпеки державна контрпропаганда не працюватиме.

Отже, у яких формах наразі інформаційна війна проявляє себе в українських ЗМІ. Раніше згадані дослідники В. Хорошко і Ю. Хохлачова виокремлюють такі форми інформаційного впливу:

- білий – ЗМІ відкрито називають себе та розкривають джерело інформації;
- сірий – відрізняється від попереднього тим, що має місце просування спеціально створених матеріалів;
- чорний – ЗМІ поширюють інформацію від третіх осіб. Типовим формулювання у цьому разі є «як повідомило джерело», «за інформацією неназваного джерела» тощо [6].

Варто одразу звернути увагу на те, що таку класифікацію не варто зіставляти з аналогічним розрізненням видів пропаганди. Справа в тому, що навіть за так званого «білого» інформаційного впливу може відбуватися поширення повідомлень, які загрожують інформаційній безпеці. Наприклад, заява уряду, опублікована на його інтернет-сторінці підпадає під дану форму інформаційного впливу. Але очевидно, що апіорі вона не може бути завжди позитивною, безпечною та істинною, не говорячи вже про розповсюдження спеціально заготовлених (зазвичай замовних) матеріалів та явно неперевіраних повідомлень з так званих неназваних джерел.

Відповідно, для розгляду пропонується взяти два потужних інформприводи, які суттєво вплинули на розстановку сил в інформаційному просторі українського суспільства. Перший – збиття українського літака над Тегераном. Другий – пандемія коронавірусу.

Як відомо, 8 січня 2020 р. над столицю Ірану сталася авіакатастрофа літака Boeing 737-800, що належав авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України». Незважаючи на те, що з усіх 176 загиблих лише 11 осіб були українцями, сама подія набула неабиякого резонансу. Це була перша за 22 роки велика авіакатастрофа українського літака. Варто зауважити, що лише США через підконтрольне йорданське ЗМІ Al-Hadath одразу заявили про збиття повітряного судна. Показово, що посольство України в Тегерані повідомило про технічні несправності та редагувало пост у частині версії про теракт [7]. У цьому ж ключі публікувалися

новини такими провідними ЗМІ, як «Українська правда» [8] та «УНІАН» [9]. Безумовно, основні мас-медіа України робили посилання на заяви посольства та РНБО. Але показово, що російські ЗМІ публікували аналогічний погляд, повністю підтримуючи позицію Міністерства доріг і міського розвитку Ірану [10; 11]. Не говорячи про відповідну кампанію в україно- та російськомовному сегменті Facebook із залученням різного роду «експертів» у галузі авіації. Реакція РНБО, власне, і є прикладом раніше зазначеного «білого» інформаційного впливу, який може бути негативним для інформаційної безпеки. Так, на фоні заяв США, Великої Британії та Канади, про визнання авіакатастрофи результатом застосування ППО Ірану (джерелом інформації стали розвідувальні органи цих держав) Україна спочатку обережно змінила свою думку [12], і лише після офіційного визнання Тегераном своєї провини секретар РНБО О. Данілов заявив, що Україна вже мала докази збиття літака ракетою [13].

Отже, зважаючи на те, що українська влада та ЗМІ певний час транслювали подібні до російських повідомлень, самостійно не формуючи порядок денний та ігноруючи повідомлення західних мас-медіа, можна говорити про значний ворожий вплив, який певною мірою дестабілізував українське суспільство.

Якщо збиття літаку відбулося далеко та не стувалося безпосередньо кожного українця, то ситуація зі світовою пандемією коронавірусу SARS-CoV-2 спричинила черговий етап протистояння у вітчизняному інформаційному просторі. Основним провідником інформаційних атак та викидів у мас-медіа стало апелювання до людського страху перед невідомою небезпечною хворобою. Передусім вразливості вітчизняних ЗМІ перед атаками з боку Росії сприяла мінлива позиція влади щодо проблеми. Наприклад, варто згадати швидку позицію вже экс-міністра економіки Т. Мілованова, який спочатку заявляв, що розповсюдження захворювання жодним чином не вплине на економіку України [14], а потім, після відставки, повідомив про зворотне [15]. Відсутність консолідованої позиції у топ-чиновників є тим, на що можна спиратися під час розробки та запуску дискредитаційних інформаційних кампаній.

Проте найбільш типовими інформаційними атаками були публікації-розвінчування та публікації-звинувачення. Наприклад «Новое время» 20 березня виклали матеріал про те, як у Молдову завезли коронавірус з України [16]. Хоча перший випадок у цій країні було зафіксовано у жінки, яка повернулася з Італії. Своєю чергою ресурс «Страна.ua» був одним із тих, через який нагніталася ситуація щодо начебто виявлення випадків інфікування у поїзді «Київ-Москва» [17]. Як відомо, ця інформація не підтвердилася, але посилює

на такого роду публікації, вже російські ЗМІ поширювали повідомлення про те, що українці завезуть коронавірус до Росії. Аналогічна ситуація розгорталася навколо ізоляції пасажирів поїзду «Рига-Київ». Показово, що одне й те ж саме ЗМІ (1+1) повідомляло спочатку про виявлення коронавірусу в одного чоловіка [18], а потім – у жінки [19]. В результаті СБУ спростувала цю інформацію [20].

Варто зауважити, що це незначна частина інформаційних атак в українських ЗМІ, кількість яких по мірі поширення захворювання лише збільшується. Це і діяльність ботів у мережі Facebook, «інсайдерська» інформація з різного роду Telegram-каналів, і поширення фейкових відео в мережі Youtube тощо. Таке розмаїття інструментів та періодичність їхнього застосування у вітчизняному інформаційному просторі засвідчило, що українські ЗМІ за п'ять років протистояння проти Росії так і не змогли випрацювати належні механізми захисту від інформаційних атак.

Дослідниця Н. Еляшевська виокремлює такі проблеми, пов'язані з вітчизняними мас-медіа:

- в Україні не контролюється виникнення нових електронних ресурсів, а тому за досить короткий час можна утворити цілу мережу псевдновинних сайтів та поширювати через них потрібні повідомлення;
- вільне проникнення ворожих матеріалів до супутникових ЗМІ, соціальних мереж та електронної пошти;
- брак ресурсів для повноцінного протистояння вірусам та шкідливому програмному забезпеченню;
- спорадичність підготовки реальних фахівців з кіберзахисту;
- відсутність джерельної бази стосовно явища інформаційної війни [21].

Варто звернути увагу, що дослідниця чітко розрізняє заходи, спрямовані безпосередньо проти каналів комунікації та техніки, та заходи, які стосуються «обробки» громадян. Основним лейтмотивом запропонованого обґрунтування слабкості українських ЗМІ в контексті інформаційного протистояння з РФ є демократизм та відсутність компонентів, без яких нормальний повноцінний супротив в принципі неможливий.

Вчена О. Стоцька зазначає такі причини потужності ворожої пропаганди:

- відсутність консенсусу і недостатня визначеність системи цінностей та інтересів суспільства. Тут варто згадати традиційний розкол України на проєвропейський Захід та проросійський Схід, на основі якого розбудовуються майже всі суперечності стосовно різних суспільно значущих питань. Наприклад, вступ України до НАТО та ЄС, погляди на способи вирішення конфлікту на Донбасі, ставлення до Православної Церкви України тощо;
- брак національної ідеї. Варто зауважити, що суспільству під виглядом національної ідеї

нав'язується конкретний вектор зовнішньої політики;

- брак належної гуманітарної політики впродовж усіх років незалежного існування України. Йдеться про відсутність будь-яких дій у напрямку виховання державницького мислення в українців [22].

Отже, на відміну від своєї колеги, О. Стоцька концентрує увагу не на управлінських проблемах чи відсутності належних ресурсів, а суто на культурних параметрах. До наведених слабких сторін українських ЗМІ варто також додати політичну мінливість вищих органів державної влади, яка проявляється у превалюванні приватних інтересів над державними. На основі цього виникає інша проблема – засилля внутрішніх інформаційних дискредитаційних кампаній, котрі, за логікою, мали б загартувати громадськість, але по факту, навпаки, підсилюють її вразливість перед інформаційними атаками ворога.

О. Стоцька вважає, що ліквідувати вище окреслені слабкі сторони українських ЗМІ можна таким чином:

- створити систему суспільного мовлення – це має вирішити проблему дискредитаційних інформаційних кампаній та знизити насиченість політичною рекламою та агітацією. Але в цьому разі виникає питання щодо готовності українців оплачувати з власної кишені суспільне мовлення;
- реальне забезпечення свободи слова – деолігархізація ЗМІ;
- підтримка україномовного контенту на противагу російськомовному. Варто зауважити, що російський продукт в принципі здатен впливати на громадськість не лише через банальне розуміння російської значною кількістю громадян України, а й через відсутність аналогічного контенту українською [23].

До цього також варто додати відмову від постановки приватних інтересів над державними – створення певного роду традицій і табу щодо конкретних видів і тем дискредитаційних кампаній. Тобто вищі органи державної влади, топ-чиновники і політики, вступаючи в політичну боротьбу, повинні усвідомлювати, що існує межа, яку не можна переступати.

Висновки. Незважаючи на те, що Україна вже більше, ніж п'ять років перебуває у стані інформаційної війни з Росією, вітчизняні ЗМІ досить часто залишаються беззахисними проти потужних інформаційних атак. Безумовно, певні висновки було зроблено, і ситуація покращується. Але слід розуміти, що ЗМІ не є річчю в собі, вони не існують окремо від суспільства та держави. Робота мас-медіа має повністю віддзеркалювати громадські запити. Тому використання фейків та неперевірених джерел, формування заголовків, які не відповідають поданому матеріалу, і залучення різного роду «експертів»

повністю вписується в наявний культурний та політичний контекст українського суспільства. Слабкість українських ЗМІ в інформаційній війні проти РФ криється не лише в низькій журналістській культурі й засиллі олігархів, а й у самій громадськості. Факт того, що українці не бажають утримувати за власний кошт суспільне мовлення, красномовно свідчить про згоду суспільства споживати абиякий інформаційний продукт, не усвідомлюючи наслідків різного роду маніпуляцій. Тому для кардинальної зміни поточної ситуації потрібно не лише перебудувати та реорганізувати систему вітчизняних ЗМІ, а й підвищувати інформаційну культуру громадськості, культивуєчи вміння відсіювати «шум» і отримувати потрібну інформацію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головка А.А., Токарський О.О. Роль ЗМІ в сучасній інформаційній війні. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 309–310.
2. Хорошко В.О., Хохлачова Ю.Є. Інформаційна війна. *ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Частина 1. Безпека інформації*. 2016. Т. 22, № 3. С. 286.
3. Кондратиук М.О. Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2013. С. 108.
4. Моргун А. Війна Росії проти України: тенденції конфліктного дискурсу в сучасних українських ЗМІ. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2016. Вип. 3–4. С. 354.
5. Головка А.А., Токарський О.О. Роль ЗМІ в сучасній інформаційній війні. *Молодий вчений*. 2016. №6 (33). С. 310.
6. Хорошко В.О., Хохлачова Ю.Є. Інформаційна війна. *ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Частина 1. Безпека інформації*. 2016. Т. 22, № 3. С. 284.
7. Щодо авіакатастрофи літака «МАУ», що виконував рейс PS752. URL: <https://iran.mfa.gov.ua/news/76852-shhodo-aviakatastrofi-litaka-mau-shho-vikonuvav-rejs-ps752>.
8. Авіакатастрофа літака МАУ в Ірані. Все, що відомо. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/01/8/7236802/>.
9. Катастрофа українського Боїнга в Тегерані: 176 осіб загинуло, всі подробиці (фото, відео). URL: <https://www.unian.ua/incidents/10821362-katastrofa-ukrajinskogo-bojinga-v-tegerani-176-osib-zaginulo-vsi-podrobnici-foto-video.html>.
10. Украинский Boeing не закончил взлет. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4214933?id1845684>.
11. Основной версией крушения украинского самолета в Иране предложили считать теракт. URL: <https://lenta.ru/news/2020/01/08/lukashevich/>.
11. Данилов: «Изучаем версию поражения украинского «Боинга» зенитной ракетой российского ЗРК «Тор» и намерены искать обломки ракеты». URL: https://censor.net.ua/news/3168909/danilov_izuchaem_versiyu_porajeniya_ukrainskogo_boinga_zenitnoyi_raketoyi_rossiyiskogo_zrk_tor_i_namereny.

12. «Ми знаємо, яка це була ракета і в кого її купили» – секретар РНБО. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51076868>.

13. Милованов повідомив, як коронавірус вплине на економіку України. URL: <https://www.5.ua/ekonomika/mylovanov-povidomyv-iyak-koronavirus-vplyne-na-ekonomiku-ukrainy-208981.html>.

14. Пів мільйона українців можуть втратити роботу через коронавірус, – Милованов. URL: https://24tv.ua/piv_milyona_ukrayintsiv_mozhut_vtratiti_robotu_cherez_koronavirus_milovanov_n1300526.

15. В Молдове обнаружили коронавирус у четырех человек, вернувшихся из Почаевской лавры. URL: <https://nv.ua/world/countries/koronavirus-v-moldovu-zavezli-iz-ukrainy-poslednie-novosti-50076985.html>.

16. Коронавирус на колесах. Как в России отправили на карантин целый вагон пассажиров поезда «Киев-Москва» и чем все закончилось. URL: <https://strana.ua/news/251100-v-poezde-kiev-moskva-ottsepili-vahon-iz-za-koronavirusa-chto-proizoshlo.html>.

17. В одного з пасажирів поїзда «Рига-Київ» виявили коронавірус. URL: <https://tsn.ua/kyiv/v-odnogo-z-pasazhiriv-poyizda-riga-kiyiv-viyavili-koronavirus-1515360.html>.

18. Повне знезараження: у спец поїзді «Рига-Київ» виявили жінку недужу на коронавірус. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IEuQess4M7U>.

19. СБУ спростувала фейк про «інфікований» потяг з Риги, що прибув до Києва. URL: <https://glavcom.ua/news/sbu-sprostuvala-feyk-pro-infikovaniy-potyag-z-rigi-shcho-pribuv-do-kijeva-667913.html>.

20. Еляшевська Н. Вразливість України до інформаційної війни. Теле- та радіожурналістика, 2015. Вип. 14. С. 167.

21. Стоцька О.В. Всеукраїнські друковані патріотичні ЗМІ та інформаційна безпека держави. *Постмодернізм*. 2014. № 4. С. 22.

22. Стоцька О.В. Всеукраїнські друковані патріотичні ЗМІ та інформаційна безпека держави. *Постмодернізм*. 2014. № 4. С. 23–24.

REFERENCES:

1. Holovka A.A., Tokarskyi O.O. Rol ZMI v suchasni informatsiini viini. *Molodyi vchenyi*. 2016. №6 (33). S. 309-310.
2. Khoroshko V.O., Khokhlachova Yu.Ye. Informatsiina viina. *ZMI yak instrument informatsiinoho vplyvu na suspilstvo. Chastyna 1. Bezpeka informatsii*. 2016. T. 22, № 3. S. 286.
3. Kondratiuk M. O. Informatsiina viina ta rol mas-media v mizhnarodnykh konfliktakh. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*. 2013. S. 108.
4. Morhun A. Viina Rosii proty Ukrainy: tendentsii konfliktnoho dyskursu v suchasnykh ukrainskykh ZMI. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa*, 2016. Vyp. 3–4. S. 354.
5. Holovka A.A., Tokarskyi O.O. Rol ZMI v suchasni informatsiini viini. *Molodyi vchenyi*. 2016. № 6 (33). S. 310.
6. Khoroshko V.O., Khokhlachova Yu.Ye. Informatsiina viina. *ZMI yak instrument informatsiinoho vplyvu na suspilstvo. Chastyna 1. Bezpeka informatsii*. 2016. T. 22, № 3. S. 284.

7. URL: <https://iran.mfa.gov.ua/news/76852-shhodo-aviakatastrofi-litaka-mau-shho-vikonuvav-rejs-ps752>.
8. Авіакатастрофа літака МАУ в Ірані. Все, що відомо. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/01/8/7236802/>.
9. URL: <https://www.unian.ua/incidents/10821362-katastrofa-ukrajinskogo-bojinga-v-tegerani-176-osib-zaginulo-vsi-podrobici-foto-video.html>.
10. Украинский Boeing не закончил взлет. *Газета «Коммерсантъ»*. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4214933#id1845684>.
11. Основной версией крушения украинского самолета в Иране предложили считать теракт. *Lenta.ru*. URL: <https://lenta.ru/news/2020/01/08/lukashevich/>.
12. Данилов: «Изучаем версию поражения украинского «Боинга» зенитной ракетой российского ЗРК «Тор» и намерены искать обломки ракеты» *Цензор. Нет* URL: https://censor.net.ua/news/3168909/danilov_izuchaem_versiyu_porajeniya_ukrajinskogo_boinga_zenitnoyi_raketoyi_rossiyiskogo_zrk_tor_i_namereny.
13. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51076868>.
14. URL: <https://www.5.ua/ekonomika/mylovanov-povidomyv-ia-koronavirus-vplyne-na-ekonomiku-ukrainy-208981.html>.
15. URL: https://24tv.ua/piv_milyona_ukrayintsiv_mozhut_vtratiti_robotu_cherez_koronavirus__milovanov_n1300526.
16. URL: <https://nv.ua/world/countries/koronavirus-v-moldovu-zavezli-iz-ukrainy-poslednie-novosti-50076985.html>.
17. URL: <https://strana.ua/news/251100-v-poezde-kiev-moskva-ottsepili-vahon-iz-za-koronavirusa-chto-proizoshlo.html>.
18. URL: <https://tsn.ua/kyiv/v-odnogo-z-pasazhiriv-poyizda-riga-kiyiv-viyavili-koronavirus-1515360.html>.
19. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IEuQess4M7U>.
20. URL: <https://glavcom.ua/news/sbu-sprostuvala-feyk-pro-infikovaniy-potyag-z-rigi-shcho-pribuv-dokijeva-667913.html>.
21. Eliashevskа N. Vrazlyvist Ukrainy do informatsiinoi viiny. *Tele- ta radiozhurnalistyka*. 2015. Vyp. 14. S. 167.
22. Stotska O.V. Vseukrainski drukovani patriotychni ZMI ta informatsiina bezpeka derzhavy. *Postmetodyka*, 2014. № 4. S. 22.
23. Stotska O.V. Vseukrainski drukovani patriotychni ZMI ta informatsiina bezpeka derzhavy. *Postmetodyka*. 2014. № 4. S. 23–24.

The phenomenon of information warfare in the Ukrainian media

Kalinichenko Bogdan Mikhailovich

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Services, Public Administration
and Political Science
Bohdan Khmelnytsky
National University of Cherkasy
Shevchenko boul., 81, Cherkasy, Ukraine

Information war is, perhaps, the most commonly used notion in Ukraine because of the Donbas war and the confrontation with Russia. This is due not only to its external convenience and simplicity, but also to the inability to describe the communication side of the conflict with the usual categories. Practice of international conflicts of the 1990s showed that the dominance is achieved not through complete victory over the enemy, but through its total demoralization and / or control over its information space.

For a long period of its independence, Ukraine, if not fully controlled by Russia, was clearly in the fairway of its foreign policy. After the Revolution of Dignity, the situation changed and Ukraine faced not only armed aggression, which resulted in losing part of its territory, but also a massive invasion of its information space with the subsequent actual citizen recruitment by an enemy. Crucial here is the deployment of information confrontation in the Ukrainian media - print, the Internet, television and, to a lesser extent, radio broadcasting.

It is well known that the media are considered to be the "fourth branch of power" in view of their unique position – in fact, they contribute to the existence of the imaginary community which is commonly called the nation / people. Through the media, citizens learn about the current situation in the country, get acquainted with the problems of other regions, and, eventually, get information about events in the world. In this way, the media gain the ability to form public opinion. That is why during the information war, first of all, very important to take control under the media of the enemy and use it as a tool for promoting the required messages. We are currently witnessing the Russian Federation's active action in the Ukrainian media.

Despite the fact that Ukraine has been in a state of information war with Russia for more than five years, the domestic media quite often remain defenseless against powerful information attacks. Certainly, some conclusions have been made and the situation is improving. But it should be understood that the media is not a thing in itself, they do not exist separately from society and the state. There is an approach that the work of the media fully reflects public requests.

The weakness of the Ukrainian media in the information warfare against Russia lies not only in the low journalistic culture and dominance of the oligarchs, but also in the society. The fact that Ukrainians are reluctant to hold public broadcasting at their own expense eloquently demonstrates the desire of society to consume any informational product without being aware of the consequences of all sorts of manipulations. Therefore, for a radical change in the current situation, it is necessary not only to rebuild and reorganize the system of domestic media, but also to increase the information culture of the public, cultivating the ability to filter out «noise» and receive the necessary information.

Key words: informational warfare, information attack, Ukrainian media, information space, information impact.

Коцур Леся Михайлівна

Формування негативного образу НАТО: радянська пропаганда та пострадянська риторика

УДК 327.51(1-622НАТО):32.019.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-94-100>

Коцур Леся Михайлівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та кафедри
історії та культури України
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30,
Переяслав, Україна

В умовах воєнно-політичних викликів, які стоять сьогодні перед Україною, ще більш актуальним є процес її інтеграції до регіональних систем колективної безпеки, зокрема таких як НАТО. Водночас наближення України до Організації Північноатлантичного договору нашою метою є опір Російській Федерації, яка до цього часу вважає Україну своєю сферою впливу.

Щоб унеможливити або ж уповільнити вступ України до Альянсу в Росії розгорнуто масштабну дезінформаційну кампанію, метою якої є дискредитація блоку в очах його потенційних союзників. Така діяльність створює в українців викривлене уявлення про НАТО, внаслідок чого підтримка нашими співвітчизниками вступу України до НАТО ледь сягає 51%. Саме тому запропоновану статтю присвячено аналізу інструментів формування негативного образу НАТО в часи існування СРСР і сучасній Російській Федерації.

Завдяки методам аналізу, синтезу, контент-аналізу, порівняння, аналогії, ретроспективному методу та іншим спеціальним методам авторіві вдалося охарактеризувати основні категорії інформаційних ресурсів, які використовувалися з метою антинаївської пропаганди в часи СРСР, і прослідкувати зміни в цій площині на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства в Російській Федерації.

Показано, що слова-ярлики, які формують негативний образ НАТО, з часу розпаду СРСР зазнали деяких змін, але здебільшого відбивають радянську риторіку. При цьому зауважено, що сучасна російська пропаганда по дискредитації НАТО значно розширила власний інструментарій впливу на масову свідомість в умовах постмодернізму та розвитку сучасних інформаційних технологій, зокрема за рахунок таких соціальних мереж як Вконтакте та YouTube. Оскільки сучасний російський та частково український інфо-медійний простір містить велику кількість публікацій і дописів з антинаївською риторикою, то статтю можна розглядати з точки зору визначення пріоритетних напрямів для наукових розвідок, які є малодослідженими й потребують детальнішого вивчення.

Ключові слова: НАТО, образ ворога, пропаганда, Російська Федерація, Радянський Союз, інформаційний простір, преса, карикатури, соціальні мережі.

Вступ. Вступ України до НАТО набув нової актуальності після того, як у 2019 році Україна закріпила курс на НАТО в Конституції. Такий політичний крок очільників держави характеризується не лише суб'єктивними, але й об'єктивними причинами, зумовленими безпековими та геополітичними викликами. Водночас закріплення цього стратегічного курсу передбачає розвінчання стереотипів у суспільстві та подолання негативних наслідків антинаївського руху в пострадянській Україні [26; 35].

В умовах сьогодення в Україні кількість прихильників НАТО в суспільстві постійно зростає. Водночас спостерігається значний вплив проросійських організацій, метою яких є поширення на території нашої держави ідей «руського мира» та протидія інтеграції України в ЄС та вступу до НАТО. Також діє низка політичних сил антинаївського спрямування, створено сотні антинаївських груп у соцмережі «Вконтакте», антинаївська риторика лунає з російських пропагандистських каналів. Така діяльність дезорієнтує уявлення українців про НАТО, внаслідок чого підтримка українцями вступу до НАТО ледь сягає 51%. На сучасному етапі розвитку нашої держави в умовах зміни влади, економічної кризи та безпекових викликів формування позитивного образу НАТО та протидія проросійській пропаганді на часі [27].

Слід зауважити, що час від часу антинаївські інформаційні кампанії стають об'єктом наукових досліджень. Зокрема, показовими в цьому випадку є наукові напрацювання А. Фатєєва [38], І. Погорєлової [26], О. Сушка [35], Е. Антюхової [3], В. Коцура [41] та інших, які у своїх працях вже зверталися до вивчення окремих аспектів антинаївських інформаційних кампаній здебільшого в період «холодної війни». Проте формування негативного образу НАТО на пострадянському просторі, зокрема в російському й українському інфо-медійному вимірі, досліджено не достатньо.

Мета та завдання статті полягає у тому, щоб окреслити перспективні напрями для досліджень із проблем антинаївської риторики, присутніх у сучасному інформаційному просторі РФ та спробувати показати, в який спосіб створювався негативний образ НАТО у свідомості радянських громадян, а нині – росіян та українців.

Методи дослідження. В ході дослідження було використано як загальні, так і спеціальні методи: метод аналізу й синтезу, логічний і ретроспективний методи, методи контент-аналізу, порівняння, аналогії тощо.

Результати. «Холодна війна» характеризувалася не лише військовим та економічним протистоянням між Заходом та СРСР, а й ідеологічним

суперництвом між комунізмом і демократією, яке перетворилося у справжню війну за свідомість цілих континентів. Для досягнення цілі сторонами активно використовувалася внутрішньодержавна та міжнародна пропаганда [38].

Як відомо, одним із головних завдань пропаганди є формування та закріплення образу ворога в суспільстві. Саме тому окрема увага радянської пропагандистської машини була прикута до дискредитації країн Заходу й США, в тому числі й через воєнно-політичний блок НАТО, який утворився 4 квітня 1949 року [40]. З цією метою партійними ідеологами було сформовано низку політичних міфів про НАТО, які визначали, що «ідея Західного блоку несе загрозу для миру і безпеки й суперечить Статуту ООН», «НАТО – агресивний блок». Загалом же створення НАТО розглядалося як пряме посягання на домовленості, досягнуті між СРСР, США і Великобританією в період Другої світової війни [5].

Характерно, що створення негативного образу НАТО в СРСР здійснювалося через наукову й художню літературу, пресу (журнали, газети), карикатури й плакати, за допомогою освітніх ресурсів [12; 38] тощо. Так, напередодні підписання Північно-Атлантичного договору в СРСР з'явилася книга А. Бюкар «Правда про американських дипломатів». В ній особлива увага зверталася на відрив «антирадянської кліки державного департаменту США» від інтересів американського народу, активну розвідувальну діяльність посольських працівників проти СРСР, їх низькі моральні якості й неповагу до радянських людей.

Книга мала на меті дискредитувати ворога напередодні підписання Північно-Атлантичного пакту, сприяла припиненню зв'язків радянських людей з іноземцями. Доповнювали риторику цієї книги пропагандистська праця Р. Паркера «Змова проти миру» 1949 року [38], науково-освітні книги з теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР, які розповідали про «імперіалістичні військові блоки – знаряддя агресивної політики» та «нові форми колоніальної політики імперіалізму» [13].

Головним друкованим органом СРСР, який формував негативний образ НАТО в суспільстві, була газета ЦК КПРС «Правда». Всі інші ЗМІ фактично лише передруковували повідомлення центральної преси. У «Правді» проблема блокового протистояння з номером в номер обговорювалася з другої половини січня 1949 року. З цією метою писалися публіцистичні статті, подавалася так звана аналітична інформація (витримки із закордонних газет) тощо [3].

Критика блокової політики Заходу наростала і в гумористичній пресі. Так, якщо в 1 півріччі 1947 року в журналі «Крокодил» було 2 матеріали на цю тему, то в другій половині – не менше 7; в 1948 року – 11; в 1949 – 19 [38]. Цю тезу підтверджує стаття Б. Агатова «Самые шокирующие

карикатуры о США времён Холодной войны (Журнал «Крокодил»», 2014 [32; 16]. Не менш популярною ця тематика була на шпальтах журналу «Перець» [19].

Великою популярністю для формування негативного образу НАТО користувалися карикатури [15; 4] й плакати. Зокрема, популярними були дискредитаційні матеріали, які продукували Кукри-нікси – творчий колектив радянських художників – графіків і живописців, в який входили М. Купріянов, П. Крилов, М. Соколов та інші [21]. За приклад можна взяти їхню карикатуру 1978 року під назвою «Ручная граНАТО» [31]. Попри кризові вияви в радянській політичній системі, у 1985 році був випущений пропагандистський діафільм для учнів 10 класу під назвою «Агрессивный блок НАТО», метою якого було формування негативного образу НАТО в очах молоді [34].

З розпадом СРСР здавалося б повинна була зникнути й політика демонізації НАТО, але цього не сталося. Причиною цього була різка переорієнтація країн соціального табору в бік Заходу, зокрема і НАТО. Також це означало, що РФ швидкими темпами втрачає політичний контроль над пострадянським простором, що спонукало Росію розгорнути нову хвилю антинатівської пропаганди.

Важливо наголосити на тому, що сучасна антинатівська пропаганда є не менш потужною, ніж радянська. Зокрема, в українському суспільстві їй вже вдалося виробити міцні антинатівські стереотипи, які говорять про те, що «НАТО – агресивний блок. Зі вступом до НАТО країни втрачають суверенітет», «Членство в НАТО дороге коштує. Членство в НАТО погіршує інвестиційний клімат», «Члени Альянсу загалом та європейці зокрема танцюють під американську дудку», «Українські миротворці – «гарматне м'ясо» в миротворчих операціях Альянсу», «В сучасному світі немає об'єктивної необхідності існування НАТО», «Членство в НАТО призводить до перетворення країн на військові табори, заповнені базами НАТО», «Україна зобов'язана брати участь в усіх військових операціях НАТО» [24, с. 9; 25].

З метою просування антинатівської пропаганди РФ використовує ЗМІ (преса, телебачення), соціальні мережі, наукову та художню літературу, поширеною є практика антинатівських висловлювань від окремих політичних сил і політиків. У цьому контексті можливості сучасної російської пропаганди є значно ширшими завдяки сучасним інформаційним технологіям, які роблять суспільство ще відкритішим та уразливішим.

Так, російська преса після розпаду СРСР продовжила антинатівську риторику. Найгучніше критика НАТО лунала зі шпальт газети «Правда» комуністичної партії РФ [36]. Нині негативний образ Альянсу формується через центральні російські медіа-ресурси, зокрема такі як «Аргументы и факты» [33], «НТВ» [14] тощо, а також через

інформаційно-аналітичні журнали на кшталт «Зарубежное военное обозрение» [1], «Регнум» [6] та інші.

Соціальні мережі є найпопулярнішим каналом поширення антинатівської пропаганди. Провідне місце тут посідає соціальна мережа «Вконтакте», де створено сотні антинатівських груп (автор статті знайшов 182 групи). Орієнтація цих груп спрямована здебільшого на країни пострадянського простору (Україну, Грузію, Білорусь, Сербію). Більшість із них є однотипними й ставлять за мету формувати й відстежувати громадську думку. Характер більшості груп пропагандистський.

Також великий масив антинатівської інформації міститься на YouTube і сумнівних сайтах, які є джерелом поширення фейкової й пропагандистської інформації про НАТО [10]. При цьому слід наголосити, що в соціальній мережі Instagram цілеспрямованих антинатівських груп немає, але є багато таких дописів від окремих користувачів. У facebook також складно виявити відверті антинатівські групи. Тут переважають офіційні сторінки російських новинних каналів і газет, створені ботоферми, які поширюють інформацію з різних сумнівних сайтів і від блогерів [11]. Карикатури й меми ще більше посилюють антинатівську пропаганду [17].

Набирає популярності в інтернеті й антинатівська пропагандистська наукова та художня література. Наприклад, показовою є книга О. Голодного «Подрывник будущего. «Русские бессмертны!», 2013 року [8]; Д. Рогозіна «НАТО и Россия. Наш ответ на угрозы Запада», 2015 року [30]; В. Морозова «Атомные танкисты. Ядерная война СССР против НАТО», 2016 року [22]; С. Анисимова «Гнев терпеливого человека», 2017 року [2] [7; 20]. Доповнюють антинатівську інформаційну кампанію й заяви окремих експертів [28], політичних сил [23] та офіційних осіб. Центральною фігурою тут є В. Путін [39; 29], в тон якому «підспівують» одіозний політик В. Жириновський [37] і низка журналістів на кшталт Д. Кисельова [18].

Отже, антинатівська риторика в сучасному російському, а подекуди й українському інформаційному просторі займає вагомe місце і потребує додаткового дослідження. Обсяг цієї наукової розвідки не дозволяє повністю розкрити психолінгвістичні конструкції радянської та сучасної російської антинатівської риторики. Водночас аналіз значного масиву радянської періодики й медіа-контенту в незалежній Україні та Російській Федерації доводить, що ключові слова, які демонізують образ НАТО, з часу розпаду СРСР зазнали невеликих змін. Російська пропаганда використовує наближену до радянської риторику, яка має на меті дискредитацію України на міжнародному рівні, її прагнення до вступу в ЄС та НАТО.

Водночас Російська Федерація активно розробляє і впроваджує нові методики пропаганди «рус-

ского мира» для задоволення власних геополітичних інтересів. Ключову ідеологічну роль відіграє антинатівська пропаганда. Так, нові інформаційні впливи, які Росія поширює в країни пострадянського простору, посилюються вразливістю посттоталітарних комуністичних країн до втрати національної незалежності та слабких фінансових можливостей. При цьому сучасна російська пропаганда значно розширила власний інструментарій впливу на масову свідомість завдяки соціальним мережам, які у формуванні позитивних чи негативних образів є значно сильнішими за школи чи інші соціальні інституції, які були ефективними в СРСР.

Загалом сутність радянської та сучасної російської антинатівської риторики полягає в тому, щоб утримувати геополітичний контроль над колишніми країнами СРСР, зокрема й Україною. Не слід забувати, що формування суспільних настроїв населення – це зручний інструментарій по досягненню стратегічних зовнішньополітичних цілей РФ і антинатівська риторика є підтвердженням цієї тези. Саме тому Україна повинна більше уваги приділяти захисту свого інформаційного простору від впливу нині вже російської пропаганди; працювати над розвінчуванням політичних міфів, які формують негативний образ НАТО в очах українського суспільства; розглядати Альянс з точки зору своїх національних і зовнішньополітичних інтересів, а не з позицій російської пропаганди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агрессивная сущность блока НАТО / *Ежемесячный информационно-аналитический журнал Министерства обороны России*. 10 января 2016. <http://www.zvo.su/voennye-problemy/agressivnaya-suschnost-bloka-nato.html> (Дата звернення: 19.03.2020).
2. Анисимов С. Гнев терпеливого человека / *Боевая фантастика*, 2017. <http://bookash.pro/ru/book/152038/gnev-terpelivogo-cheloveka-sergei-anisimov> (Дата звернення: 15.02.2020).
3. Антюхова Е.А. Начальный этап Холодной войны и процесс конструирования образа НАТО в советской периодической печати 1940-хх гг. (На материале газеты «Правда»). 2018. <https://cyberleninka.ru/article/n/nachalnuy-etap-holodnoy-voyny-i-protsess-konstruirovaniya-obraza-nato-v-sovetskoy-periodicheskoy-pechati-1940-h-gg-na-materiale-gazety/viewer> (Дата звернення: 13.02.2020).
4. Атлантический пакт. <https://homsk.com/trombon/atlanticheskii-pakt> (Дата звернення: 13.02.2020).
5. Большая советская энциклопедия. Организация Североатлантического договора. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/116631/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F> (Дата звернення: 13.02.2020).
6. В НАТО объявили космос сферой своих военных операций / *Regnum*. Брюссель, 4 декабря 2019. <https://regnum.ru/news/polit/2798172.html> (Дата звернення: 19.03.2020).

7. Голодный Александр. Нож разведчика. Добро пожаловать в ад! / Боевая фантастика, 2012. <http://bookash.pro/ru/book/125271/nozh-razvedchika-dobro-pozhalovat-v-ad-aleksandr-golodnyi> (Дата звернення: 15.02.2020).
8. Голодный Александр. Подрывник будущего. «Русские бессмертны!» / Боевая фантастика, 2013. <http://bookash.pro/ru/book/182557/podryvnik-buduschego-russkie-bessmertny-aleksandr-golodnyi> (Дата звернення: 15.02.2020).
9. Жолквер Микита. Російська пропаганда про НАТО: міфи й факти / DW, 08.07.2016. <https://p.dw.com/p/1JJBR> (Дата звернення: 15.02.2020).
10. Зачем НАТО готовится к войне с Россией / НТВ. <https://www.youtube.com/watch?v=joOogepWqpM> (Дата звернення: 24.03.2020).
11. Злой Иван: Грозная машина НАТО и три болтика / PolitRussia. <https://www.youtube.com/watch?v=nq2w9UBN8T4> (Дата звернення: 24.03.2020).
12. Иноземцев Н.Н. (гл. ред.) Международные отношения после Второй мировой войны / В трех томах. Том 2. (1950-1955 гг.). Монография. Москва : Политиздат, 1963. 744 с. <https://www.twirpx.com/file/1026475/> (Дата звернення: 25.03.2020).
13. Иноземцев Н.Н. (гл. ред.) Международные отношения после Второй мировой войны / В трех томах. Том 3. (1956-1964 гг.). Монография. Москва : Политиздат, 1965. 779 с. <https://www.twirpx.com/file/1026485/> (Дата звернення: 13.02.2020).
14. История отношений: для чего 69 лет назад был основан блок НАТО / НТВ, 04.04.2018. <https://www.ntv.ru/povosti/2000164/> (Дата звернення: 19.03.2020).
15. Как будто вчера: карикатуры из СССР (21 фото) / 2016 р. <https://fishki.net/1994410-karikatury-sovetskih-vremen.html?mode=recent> (Дата звернення: 13.02.2020).
16. Карикатуры журнала «Крокодил». <http://www.bellabs.ru/Scanarchive/ColdWar.html> (Дата звернення: 13.02.2020).
17. Карикатури в мережі Інтернет на тему НАТО. <https://bitly.su/BWKza> (Дата звернення: 15.02.2020).
18. Киселев пожаловался, что НАТО его душит, Путин в ответ пообещал всех задушить сам / ZN.UA, 2014. https://zn.ua/WORLD/kiselev-pozhalovalsya-hto-nato-ego-dushit-putin-v-otvet-poobeschal-vseh-zadushit-sam-143469_.html (Дата звернення: 24.03.2020).
19. Кляті капіталісти! 77 карикатур «Перця» про міжнародну політику / <https://amnesia.in.ua/perets-cold-war> (Дата звернення: 13.02.2020).
20. Конторович Александр. За Державу обидно! / Историческая фантастика, 2013. <http://bookash.pro/ru/book/106977/za-derzhavu-obidno-aleksandr-kontorovich> (Дата звернення: 15.02.2020).
21. Кукрыниксы / Назва з екрана. <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat/spisok-khudozhnikov/item/83-kukryniksy.html> (Дата звернення: 13.02.2020).
22. Морозов В. Атомные танкисты. Ядерная война СССР против НАТО / Научная фантастика, 2016. http://loveread.ec/view_global.php?id=51903 (Дата звернення: 15.02.2020).
23. Мы не допустим, чтобы НАТО командовало всем миром! / ЛДГР, 04.04.2009. https://ldpr.ru/events/We_will_not_allow_ (Дата звернення: 19.03.2020).
24. Набока Марічка. Міфи про НАТО, які поширює російська пропаганда / Радіо Свобода, 27 березня 2018. <https://www.radiosvoboda.org/a/29128460.html> (Дата звернення: 15.02.2020).
25. НАТО спростовує 11 кремлівських міфів про себе та Україну / Центр міжнародної безпеки й партнерства, 2015. <http://www.ispc.org.ua/archives/241> (Дата звернення: 15.02.2020).
26. Погорелова Ірина. Політичні аутсайтери об'єдналися проти НАТО / УНІАН, 20 липня 2006. <https://www.unian.ua/politics/11086-vadim-misyura-sotsialisti-zrobili-strategichnu-pomilku-koli-yshli-dovladi.html> (Дата звернення: 13.02.2020).
27. Понад 50% громадян підтримують вступ України до НАТО / Укрінформ, 19 грудня 2019. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2841432-ponad-50-gromadan-pidtrimuut-vstup-ukraini-do-nato.html> (Дата звернення: 13.02.2020).
28. «Пытается оправдать агрессивные действия»: Эксперт про ответ НАТО на российские «Искандеры» / Первый русский, 19 марта 2020. https://tsargrad.tv/news/pytaetsja-opravdat-agressivnye-dejstvija-jekspert-pro-otvet-nato-na-rossijskie-iskandery_233966 (Дата звернення: 19.03.2020).
29. Путин: приближение военного блока НАТО не может вызывать радости / ИА Красная Весна, 12 октября 2019. <https://rossaprimavera.ru/news/39571ae8> (Дата звернення: 19.03.2020).
30. Рогозин Дмитрий. «НАТО и Россия. Наш ответ на угрозы Запада» / Позиция. Москва, 2015. 256 с. <https://www.labirint.ru/books/498752/> (Дата звернення: 15.02.2020).
31. «Ручная граНАТО» / Кукрыниксы, 1978 г. <https://nehludoff.livejournal.com/445063.html> (Дата звернення: 13.02.2020).
32. Самые шокирующие карикатуры о США времён Холодной войны (Журнал «Крокодил») / Б. Агатов, 2014. https://new-retail.ru/lifestyle/samye_shokiruyushchie_karikatury_o_ssha_vremyen_kholodnoy_voynu9592/ (Дата звернення: 13.02.2020).
33. Сергей Осипов. Агрессивный блок пожилого возраста. Как складывались отношения РФ и НАТО? / «Аргументы и факты», 04.04.2019. https://aif.ru/politics/world/agressivnyy_blok_pozhilogo_vozrasta (Дата звернення: 19.03.2020).
34. Советская детская сказка про «агрессивный блок НАТО» / Цензор. Нет., 2011. https://censor.net.ua/photo_news/151880/sovetskaya_detskaya_skazka_pro_agressivnyyi_blok_nato_fotofilm (Дата звернення: 13.02.2020).
35. Сушко Олександр. Кампанія «Анти-НАТО»: передвиборчий карнавал та інструмент реваншу / Українська правда, 21 грудня 2005 р. <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/12/21/3040581/> (Дата звернення: 13.02.2020).
36. Степаненко Олег. США и НАТО бомбят Сибирь / Газета «Правда» № 36 (27998), 2-5 апреля 1999 года. <https://gazeta-pravda.ru/issue/36-27998-2-5-aprel-1999-goda/> (Дата звернення: 18.03.2020).
37. Умланд Андреас. Третя світова війна Владіміра Жиріновського: наліпка НАТО і наклеп у німецьких політичних дебатах / Критика, 2015. <https://krytyka.com/ua/articles/tretya-svitova-viyna-vladimira-zhyrinovskoho-nalipka-nato-i-naklep-u-nimetskykh> (Дата звернення: 24.03.2020).

38. Фатеев А.В. Образ врага в советской пропаганде. 1945-1954 гг. / Монография. Отв. ред. Петрова Н.К.; Ин-т рос. истории РАН, 1999. <https://psyfactor.org/lib/fateev0.htm> (Дата звернення: 13.02.2020).

39. «Чувствуем, конечно»: Путин об угрозе НАТО / *Eadaily*, 13 октября 2019. <https://eadaily.com/ru/news/2019/10/13/chuvstvuem-konechno-putin-ob-ugroze-nato> (Дата звернення: 19.03.2020).

40. Founding treaty / *Офіційний сайт НАТО*, 30 січня 2017. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_67656.htm (Дата звернення: 24.03.2020).

41. Kotsur V.V. National Minorities of Ukraine in the scientific discourse of ukrainian and foreign researchers of 1990's of 20th century – beginning of 21st century. // *New Stages of Development of Modern Science in Ukraine and EU Countries : monograph* / edited by authors. 5th ed. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2019. P. 328 –358.

REFERENCES:

1. Ahressyvnaiia sushchnost bloka NATO (2016). [The aggressive essence of NATO]. *Ezhemesiachnyi ynformatsyonno-analytycheskyi zhurnal Mynysterstva oborony Rossyy*. <http://www.zvo.su/voennye-problemy/agressivnaya-suschnost-bloka-nato.html> (Data zvernennia: 19.03.2020).

2. Anysymov S. (2017). Hnev terpelyvoho cheloveka [Anger of a patient person]. *Boevaia fantastyka*. <http://bookash.pro/ru/book/152038/gnev-terpelyvogo-cheloveka-sergei-anisimov> (Data zvernennia: 15.02.2020).

3. Antiukhova E.A. (2018.) Nachalniy etap Kholodnoi voyny y protsess konstruyrovaniya obraza NATO v sovetskoi peryodycheskoi pechaty 1940-khkh hh. (Na materyale hazety "Pravda") [The initial stage of the Cold War and the process of constructing the image of NATO in the Soviet periodical press of the 1940s. (On the material of the newspaper "Pravda")]. <https://cyberleninka.ru/article/n/nachalnyy-etap-holodnoy-voyny-i-protsess-konstruirovaniya-obraza-nato-v-sovetskoy-periodicheskoy-pechati-1940-h-gg-na-materiale-gazety/viewer> (Data zvernennia: 13.02.2020).

4. Atlantycheskyi pakt [Atlantic pact]. Nazva z ekrana. <https://homs.com/trombon/atlanticheskyy-pakt> (Data zvernennia: 13.02.2020).

5. Bolshaia sovetskaia entsyklopediya. Orhanyzatsiya Severoatlantycheskoho dohovora [Great Soviet Encyclopedia. North Atlantic Treaty Organization]. Nazva z ekrana. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/116631/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F> (Data zvernennia: 13.02.2020).

6. V NATO objavyly kosmos sferoi svoikh voennykh operatsyi. (2019). operatsiy [In NATO space has been declared the field of its military operations]. *Regnum*. briussel, 4 dekabria 2019. <https://regnum.ru/news/polit/2798172.html> (Data zvernennia: 19.03.2020).

7. Holodnyi Aleksandr. (2012). Nozh razvedchika. Dobro pozhalovat v ad! [Scout Knife. Welcome to Hell!] *Boevaia fantastyka*. <http://bookash.pro/ru/book/125271/nozh-razvedchika-dobro-pozhalovat-v-ad-aleksandr-golodnyi> (Data zvernennia: 15.02.2020).

8. Holodnyi Aleksandr. (2013). Podryvnyk budushcheho. "Russkye bessmertny!" [Demoman of the

future. "Russians are immortal!"]. *Boevaia fantastyka*. <http://bookash.pro/ru/book/182557/podryvnik-budushchego-russkie-bessmertny-aleksandr-golodnyi> (Data zvernennia: 15.02.2020).

9. Zholkver Mykyta. (2016). Rosiiska propahanda pro NATO: mify y fakty [Russian propaganda about NATO: myths and facts]. *DW*. <https://p.dw.com/p/1JJBR> (Data zvernennia: 15.02.2020).

10. Zachem NATO hotovytsia k voine s Rossyei [Why is NATO preparing for the war against Russia]. *NTV*. <https://www.youtube.com/watch?v=joOogepWqPM> (Data zvernennia: 24.03.2020).

11. Zloi Yvan: Hroznaia mashyna NATO y try boltyka [Zloi Ivan: A formidable NATO machine and three bolts]. *PolitRussia*. <https://www.youtube.com/watch?v=nq2w9UBN8T4> (Data zvernennia: 24.03.2020).

12. Inozemtsev N.N. (hl. red.) (1963). *Mezhdunarodnye otnosheniya posle Vtoroi myrovoi voyny* [International relations after the Second World War]. *Monohrafiya*. V trekh tomakh. Tom 2. (1950-1955 hh.). Moskva : Polytyzdat. 744 p. <https://www.twirpx.com/file/1026475/> (Data zvernennia: 25.03.2020).

13. Inozemtsev N.N. (hl. red.) (1965). *Mezhdunarodnye otnosheniya posle Vtoroi myrovoi voyny* [International relations after the Second World War]. *Monohrafiya*. V trekh tomakh. Tom 3. (1956-1964 hh.). Moskva : Polytyzdat, 779 p. <https://www.twirpx.com/file/1026485/> (Data zvernennia: 13.02.2020).

14. Ystoryia otnoshenyi: dlia cheho 69 let nazad byl osnovan blok NATO. (2018). [Relations history: why NATO was founded 69 years ago]. *NTV*. <https://www.ntv.ru/novosti/2000164/> (Data zvernennia: 19.03.2020).

15. Kak budto vchera: karykatury z SSSR (21 foto). (2016). [It's like yesterday: caricatures from the USSR (21 photos)]. Nazva z ekrana. <https://fishki.net/1994410-karikatury-sovetskih-vremen.html?mode=recent> (Data zvernennia: 13.02.2020).

16. Karykatury zhurnala "Krokodyl" [Caricatures of the magazine "Crocodile"]. Nazva z ekrana. <http://www.bellabs.ru/Scanarchive/ColdWar.html> (Data zvernennia: 13.02.2020).

17. Karykatury v merezhi Internet na temu NATO [Caricatures on the Internet about NATO]. Nazva z ekrana. <https://bitly.su/BWKza> (Data zvernennia: 15.02.2020).

18. Kyselev pozhalovalsia, chto NATO eho dushyt, Putyn v otvet poobeshchal vsekh zadushyt samt. (2014). [Kiselev complained that NATO was strangling him, Putin in return promised to strangle everyone himself]. *ZN.UA*. https://zn.ua/WORLD/kiselev-pozhalovalsia-chto-nato-ego-dushit-putin-v-otvet-poobeshchal-vseh-zadushit-sam-143469_.html (Data zvernennia: 24.03.2020).

19. Kliati kapitalisty! 77 karykatur "Pertsia" pro mizhnarodnu polityku [Damned capitalists! 77 caricatures of "Pepper" on international politics]. Nazva z ekrana. <https://amnesia.in.ua/perets-cold-war> (Data zvernennia: 13.02.2020).

20. Kontorovych Aleksandr. (2013). Za Derzhavu obyдно! It hurts to see my homeland put to shame!]. *Istorycheskaia fantastyka*. <http://bookash.pro/ru/book/106977/za-derzhavu-obidno-aleksandr-kontorovich> (Data zvernennia: 15.02.2020).

21. Kukrynyksy [Kukrynyksy]. Nazva z ekrana. <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat/spisok-khudozhnikov/item/83-kukrynyksy.html> (Data zvernennia: 13.02.2020).

22. Morozov V. (2016). Atomnye tankysty. Yadernaia voina SSSR protyv NATO [Nuclear tankers. USSR nuclear war against NATO]. Nauchnaia fantastyka. http://loveread.ec/view_global.php?id=51903 (Data zvernennia: 15.02.2020).
23. My ne dopustym, chtoby NATO komandovalo vsem myrom! (2009). [We will not allow NATO to command the whole world!]. LDPR. https://ldpr.ru/events/We_will_not_allow_ (Data zvernennia: 19.03.2020).
24. Naboka Marichka. (2018). Mify pro NATO, yaki poshyriue rosiiska propahanda [The myths about NATO spread by Russian propaganda]. Radio Svoboda, 27 bereznia. <https://www.radiosvoboda.org/a/29128460.html> (Data zvernennia: 15.02.2020).
25. NATO sprostovuie 11 kremliivskykh mifiv pro sebe ta Ukrainu. (2015). [NATO refutes 11 Kremlin myths about itself and Ukraine]. Tsentr mizhnarodnoi bezpeky y partnerstva. <http://www.ispc.org.ua/archives/241> (Data zvernennia: 15.02.2020).
26. Pohorielova Iryna. (2006). Politychni autsaidery obiednalsia proty NATO [Political outsiders have united against NATO]. UNIAN, 20 lypnia. <https://www.unian.ua/politics/11086-vadim-misyura-sotsialisti-zrobili-strategichnu-pomilku-koli-yshli-do-vladi.html> (Data zvernennia: 13.02.2020).
27. Ponad 50% hromadian pidtrymuiut vstup Ukrainy do NATO [More than 50% of citizens support Ukraine's accession to NATO]. Ukrinform, 19 hrudnia 2019. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2841432-ponad-50-gromadan-pidtrimuiut-vstup-ukraini-do-nato.html> (Data zvernennia: 13.02.2020).
28. "Pytaetsia opravdat ahressyvnye deistviya": ekspert pro otvet NATO na rossiyskye "Iskandery" ["Trying to justify aggressive actions": Expert on NATO response to Russian "Iskanders"]. Pervyi rusyskyi, 19 marta 2020. https://tsargrad.tv/news/pytaetsja-opravdat-agressivnye-dejstvija-jekspert-pro-otvet-natona-rossijskie-iskandery_233966 (Data zvernennia: 19.03.2020).
29. Putyn: pryblzhenye voennoho bloka NATO ne mozhet vyzvat radosty [Putin: approaching NATO military bloc cannot cause joy]. YA Krasnaia Vesna, 12 oktiabria 2019. <https://rossaprimavera.ru/news/39571ae8> (Data zvernennia: 19.03.2020).
30. Rohozyn Dmytryi. (2015). "NATO y Rossyia. Nash otvet na uhrozy Zapada" [NATO and Russia. Our response to the threats of the West]. Pozytsiia. Moskva, 256 p. <https://www.labirint.ru/books/498752/> (Data zvernennia: 15.02.2020).
31. "Ruchnaia hraNATO" ["Manual graNATO"]. Nazva z ekrana. Kukrynyksy, 1978 h. <https://nehludoff.livejournal.com/445063.html> (Data zvernennia: 13.02.2020).
32. Ahatov B. (2014). Same shokryuiushchye karykatury o SShA vremen kholodnoi voyny (Zhurnal "Krokodyl") [The most shocking caricatures about the USA during the Cold War (magazine "Crocodile")]. Nazva z ekrana. <https://new-retail.ru/lifestyle/samye-shokiruyushchie-karikatury-o-ssha-vremyen-kholodnoy-voyny9592/> (Data zvernennia: 13.02.2020).
33. Serhei Osypov. (2019). Ahressyvnyi blok pozhyloho vozrasta. Kak skladyvalys otnosheniya RF y NATO? [Aggressive old age block. How did relations between Russia and NATO develop?]. "Arhumenty y fakty", 04 kvytinia. https://aif.ru/politics/world/agressivnyy_blok_pozhiloogo_vozrasta (Data zvernennia: 19.03.2020).
34. Sovetskaia detskaia skazka pro "ahressyvnyi blok NATO". (2011). [Soviet children's fairy-tale about the "aggressive NATO block"]. Tsenzor. Net. https://censor.net.ua/photo_news/151880/sovetskaya_detskaya_skazka_pro_agressivnyy_blok_nato_fotofilm (Data zvernennia: 13.02.2020).
35. Sushko Oleksandr. (2015). Kampaniia "Anty-NATO": peredvyborchyi karnaval ta instrument revanshu [Anti-NATO campaign: pre-election carnival and revenge tool]. Ukrainska pravda, 21 hrudnia. <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/12/21/3040581/> (Data zvernennia: 13.02.2020).
36. Stepanenko Oleh. (1999). SShA y NATO bombiat Sybyr [USA and NATO bomb Siberia]. Hazeta "Pravda", № 36 (27998), 2-5 apreliia. <https://gazeta-pravda.ru/issue/36-27998-2-5-aprel-1999-goda/> (Data zvernennia: 18.03.2020).
37. Umland Andreas. (2015). Tretia svitova viina Vladimira Zhyrinovskoho: nalipka NATO i naklep u nimetskykh politychnykh debatakh [The third World War of Vladimir Zhirinovskii: NATO's stamping and defamation in the German political debates]. Krytyka. <https://krytyka.com.ua/articles/tretya-svitova-viynavladimira-zhyrinovskoho-nalipka-nato-i-naklep-u-nimetskykh> (Data zvernennia: 24.03.2020).
38. Fateev A.V. (1999). Obraz vraha v sovetskoii propahande. 1945-1954 hh. [The enemy's image in Soviet propaganda. 1945-1954]. Monohrafiia. Otv. red. Petrova N.K. In-t ros. ystoryi RAN. <https://psyfactor.org/lib/fateev0.htm> (Data zvernennia: 13.02.2020).
39. "Chuvstvuem, konechno": Putyn ob uhroze NATO ["We feel, of course": Putin on the threat of NATO]. Eadaily, 13 oktiabria 2019. <https://eadaily.com/ru/news/2019/10/13/chuvstvuem-konechno-putin-ob-uhroze-nato> (Data zvernennia: 19.03.2020).
40. Founding treaty [Ofitsiinyi sait NATO], 30 sichnia 2017. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_67656.htm (Data zvernennia: 24.03.2020).
41. Kotsur V.V. National Minorities of Ukraine in the scientific discourse of ukrainian and foreign researchers of 1990s of 20th century – beginning of 21st century. [New Stages of Development of Modern Science in Ukraine and EU Countries: monograph]. edited by authors. 5th ed. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2019. P. 328–358.

Formation of NATO's negative image: Soviet propaganda and post-Soviet rhetoric

Kotsur Lesia Mykhailivna

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor
at the Department of Political Science
and Department of History
and Culture of Ukraine
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
Sukhomlynskyi str., 30,
Pereiaslav, Ukraine

In terms of political and military challenges facing Ukraine today, the process of its integration into regional collective security systems, such as NATO, seems even more urgent. At the same time, accession of Ukraine to the North Atlantic Treaty Organization encounters resistance on the part of the Russian Federation, which still regards Ukraine as its sphere of influence. In order to prevent or slow down Ukraine's accession to the Alliance in Russia a large-scale misinformation campaign was launched to discredit the block in the eyes of its potential allies. Such activity creates a skewed view of NATO among Ukrainians, resulting in support for our compatriots of Ukraine's accession to NATO is barely 51%.

That is why the proposed article is devoted to the analysis of the formation instruments of the NATO's negative image in the existence time of the USSR and the modern Russian Federation. Due to the methods of analysis, synthesis, content analysis, comparison, analogy, retrospective method, and other special methods, we were able to characterize the main categories of information resources that were used for the purpose of anti-NATO propaganda during the Soviet era and to trace changes in this area in the modern stage of information society development in the Russian Federation.

It is shown that the word-labels that form NATO's negative image since the collapse of the USSR have undergone some changes, but at the same time to a certain extent reflect the Soviet rhetoric. It is noted that modern Russian propaganda on NATO discredit has significantly expanded its own toolkit for influence on mass consciousness in postmodern conditions and the development of modern information technologies, in particular through social networks such as VKontakte and YouTube.

As the modern Russian, and partly Ukrainian, media space contains a large number of publications and posts with anti-NATO rhetoric, the article can be viewed in terms of identifying priority areas for research that are unexplored and require more detailed study.

Key words: NATO, enemy image, propaganda, Russian Federation, Soviet Union, information space, press, caricatures, social networks.

Хорошилов Олег Юрійович

Естетика архітектури в творенні політичних спільнот: емоції, стиль, інтеграція

УДК 32.019.51:316.614.034-044.247
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-101-108>

Хорошилов Олег Юрійович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

У статті висвітлюється досвід використання естетики архітектури в комплексі методів інтеграції політичних спільнот. Актуальність обраної тематики обґрунтовується суперечностями процесів реінтеграції і ресоціалізації, які відбуваються в межах української політичної спільноти, та контроверсійністю реакцій різних груп населення на них.

Метою дослідження виступає розкриття потенціалу впливу архітектурних рішень урядових будівель та їх ансамблів на формування емоційних матриць членів політичної спільноти, надійність трансляції меседжів влади на учасників політичної взаємодії. Процес національного будівництва інтерпретований як творення «уявленої спільноти», яка базується на колективних зразках сприйняття та пояснення соціальної дійсності.

Дослідження виконано в межах методології політичного конструктивізму та відповідає тренду «емоційного повороту» в сучасному суспільствознавстві. Міждисциплінарний характер дослідження забезпечується застосуванням даних культурології, соціальної психології, теорії архітектури, семіотики тощо.

Естетичні композиції урядових будівель інтерпретовані як потужний канал передачі інформації від еліти до підлеглих і дієвий засіб соціалізації членів політичної спільноти. Обґрунтовується теза про слушність тлумачення символізму архітектури урядових будівель як різновиду політичного тексту. Цілеспрямоване використання естетики архітектури віднесено автором статті до розряду м'яких технологій спільнотної інтеграції, котрі забезпечують легітимацію влади правлячої еліти та стандартизацію поведінкових реакцій учасників соціальної взаємодії. Апробовано та доведено перспективність використання методики кіберспостереження, як одного із засобів набуття емпіричного матеріалу та верифікації теоретичних постулатів із проблематики дослідження. Виявлені позитиви та недоліки застосування методики кіберетнографії у здійсненні case-studies у сфері політичних наук.

Висвітлено досвід використання естетики урядових будівель елітою США з метою соціалізації нових поколінь як на рівні окремих суб'єктів федерації, так і на загальнонаціональному рівні загалом. Зазначено, що естетичні складники урядових будівель використовуються правлячими колами як засоби для формування картини спільного минулого та ствердження колективної системи цінностей.

Виявлені специфічні риси процесу реконцептуалізації політичної спільноти в сучасній Україні. Автор звертає увагу на наявність різних моделей історичної пам'яті у країні. Запропоновані напрями корегування змісту політики ресоціалізації та реінтеграції громадян, здійснюваної у країні, з використанням естетичного інструментарію архітектури. Аргументовано, що прийняття естетичної концепції (ре)соціалізації членів політичної спільноти, ґрунтованої на ідеях секулярного республіканізму, є прийнятною для таких кризових спільнот, як українська.

Ключові слова: політичні спільноти, політична естетика, архітектура, емоції, ідентичність, інтеграція, стиль.

Вступ. Політична наука в намаганні виявити шляхи формування соціальних спільнот оперує пояснювальними системами, які претендують на статус метатеорій. Значна частина з них обґрунтовує природність колективних форм ідентичності. Однак не можна заперечувати й авторський унесок статусних акторів, зроблений у визначення спільних культурних норм і практик. Остання теза, засаднича для напряму конструктивізму, акцентує увагу на суб'єктності та суб'єктивності процесу культурута соціогенезу. Вона дозволяє розкрити і третій його вимір – політогенез у технологічному аспекті. Конструктивісти збагачують інструментарій процесу творення спільнот шляхом збагаченням його витворами високої та популярної культури. Під цим кутом зору «артефакти» культури виступають як засоби визначення колективної ідентичності, канали трансляції інформації про конвенційні соціальні практики та моделі поведінки членів спільноти.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження досвіду використання естетики і, відповідно, експресії архітектури політичними елітами у процесах консолідації соціальних спільнот. Досягнення мети здійснюється завдяки реалізації таких завдань: визначення ступеню впливу естетики архітектури урядових будівель на емоції членів політичної спільноти; висвітлення досвіду еліти США з використання естетичного інструментарію архітектури задля соціалізації громадян; виявлення специфіки процесів естетичної реінтерпретації вітчизняної політичної спільноти тощо. Поставлена мета відповідає тренду «емоційного повороту» в суспільствознавстві, учасники якого зайняті дослідженням людських колективів через виявлення глибокого взаємозв'язку між їх моральними й нормативними імперативами, з одного боку, та афектами – з іншого [5, с. 39].

Для конкретизації ролі емоційного чинника спільнотогенезу важливим є концепт «емоційна матриця», проаналізований А. Зоріним. Визначаючи «емоційні матриці» як публічні образи відчуження, автор пов'язує їх формування із життєвим досвідом соціального актора. На емпіричному матеріалі Росії кінця XVIII – початку XX ст. дослідник демонструє роль літератури та театру у визначенні емоційного репертуару соціально-активних груп російського суспільства. А. Зорін констатує політичну сутність матричної стандартизації емоцій: спільні поведінкові реакції людей є ресурсом впливу та контролю з боку владних кіл [6, с.17–35].

Цілком зрозуміло, що вплив високої культури (літератури та театру) не є всеохопним: у єдиному політичному просторі завжди присутні соціальні групи, емоційні матриці яких формуються іншими засобами та з інших джерел. Суттєві суперечності приписів конкурентних емоційних спільнот, до яких належать індивіди, фізично локалізовані в межах одного політичного простору, можуть спровокувати широкомасштабний громадянський конфлікт. З іншого боку, навіть конфліктна взаємодія різних емоційних спільнот не завжди означає, що в їхньому змісті нема спільних «точок дотику» для подолання конфлікту або переведення його до латентного стану. Потенційними «точками дотику» можуть постати: патріотизм під час зовнішньої агресії, спільна релігія, етнічна культура населення країни тощо. Саме тому, використовуючи мистецтво у творенні політичних спільнот, панівні еліти змушені сполучати в офіційній стилістиці мотиви й сюжети високої й етнічної культури.

Постає питання, який саме «артефакт» культури здатний нівелювати особливості соціального розшарування у процесі творення політичної спільноти. Лише те породження культури, яке оформлює її простір, забезпечує інфраструктуру і створює «друге середовище» життя людей – архітектура.

Включення архітектури до проблемного поля конструктивістських досліджень дає можливість переконливо пояснити як психолого-теоретичний, так і практично-прикладний складники творення спільнот. Емоційні матриці формуються та реформуються на перетині внутрішніх спонукань індивідів (мешканців «другого середовища») та зовнішніх стимулів, які комплексно забезпечуються як окремими елементами цього середовища (ідеологічно-навантажені споруди та їх ансамблі), так і самим ним загалом (міські простори) [5, с. 38–39]. У процесі реалізації «антропологічного проєкту» панівних класів, архітектура створює певні соціальні парадигми, кожна з яких затверджує конвенційну концепцію «людини», «суспільства», «міста» та визначає специфіку соціальної комунікації у трикутнику «влада–архітектор–місцева спільнота» [7, с. 32–34].

Коло «тотальної архітектури» (в термінах В. Гропіуса) забезпечує бажане з т. з. влади змістовне наповнення її політико-естетичного меседжу та систематичність його відтворення серед мешканців міських просторів. Цей факт, зі свого боку, дозволяє політичним проєктантам перетинати кордони різних міських субкультур із їхніми партикулярними когнітивними режимами та створювати емоційну спільноту громадян [1; 4, с. 12]. Водночас, як влада використовує площі фасадів будівель та простір їх інтер'єрів для стимулювання необхідних емоцій підлеглих, опозиція намагається перехопити цей канал невербальної комунікації. Відтак міські простори наповнюються різноманітними графіті, несанкціонованими муралами, неофіційними об'єктами альтернативної комеморації тощо [9, с.367].

Методи дослідження. Другою фазою, після визначення об'єкта дослідження, виступає вибір засобів отримання інформації про нього. Ураховуючи той факт, що ідеологічно навантажені споруди не лише концентруються у столиці, але й розміщуються владою на всій території конкретної політичної спільноти, перед дослідником постає питання про адекватну методику збору емпіричного матеріалу. Перспективною у плані вирішення нього виступає нова сфера суспільствознавчих студій – кіберетнографія, яка відкриває технологічні перспективи для дослідження он-лайн та оффлайн-явищ, практик та феноменів. Ідеться про модернізацію методу спостереження, коли інфраструктура глобальної мережі виступає як засіб для вивчення тих проявів соціального життя, які цікавлять дослідника. Віртуальний простір – це база даних візуальних образів та мультимедійних матеріалів, придатних для узагальнення та інтерпретації. Кіберспостереження дає змогу радикально скоротити витрати для отримання інформації, продуктивно поєднати та примирити традиційну (спостереження) та новаторську (власне – кіберетнографія) методику суспільствознавства. Воно уможливляє доступ до широкомасштабного дослідницького поля без безпосередньої фізичної присутності в ньому вченого [3, с. 24].

Варто зазначити, що сама техніка реалізації кіберспостереження (перехід за посиланнями, вказаними інтернет-адресами) повною мірою відповідає вимозі верифікації, яка висувається до будь-якого дослідження, яке претендує на статус науковості.

У контексті проблематики статті використання кіберспостереження передбачає обрання у ролі семантичних одиниць ідеологічно-навантажених будівель (естетику їх архітектурних рішень) із подальшим кількісним опрацюванням та узагальненням набутої інформації. До «слабких місць» запропонованої методики необхідно віднести такі:

1. Скептичне ставлення академічного середовища до статусу різноманітних інтернет-ресурсів

та «відкритих джерел». Висловлюються сумніви щодо можливості верифікації таких даних. Указане зауваження все ж не означає відмови від використання технічного інструментарію інтернету для отримання емпіричного матеріалу, яким у разі поданого дослідження виступають візуальні образи архітектурних рішень «будівель влади». Інтерпретації піддається саме візуальний матеріал з офіційних сайтів урядових структур, а відкриті джерела використовуються лише як відправна платформа для подальших наукових пошуків.

2. Обмежена можливість вивчення інтер'єрів будівель влади. Це пояснюється їхнім статусом (значна частина досліджуваних будівель досі експлуатується за безпосереднім призначенням та є режимними об'єктами). Крім того, підбір світлин у фотогалереях та маршрутів віртуальних турів має на собі відбиток суб'єктивного вибору адміністратора сайту та/або його замовника. Зовнішній спостерігач змушений аналізувати матеріали, які вже були відібрані за нього. Це частково компенсується тим, що вказана «нестерильність» аналізованих матеріалів підкреслює зміст естетичного меседжу влади, що і собі допомагає досліднику правильно інтерпретувати її культурний код.

3. Технічні проблеми, пов'язані з роботою ресурсів глобальної мережі (неробочі посилання),

а також із політикою безпеки урядових структур. Остання може призводити до відмови в доступі досліднику, IP-адреса комп'ютера якого належить до «потенційно-небезпечних» регіонів. Згадані «слабкі місця» методики компенсуються як самим «ресурсним полем» інтернету (альтернативні посилання), так і сучасними технічними засобами обходу блокування.

Результати. Методика кіберспостереження була апробована в межах дослідження досвіду використання американськими елітами естетики архітектури урядових будівель із метою політичної соціалізації громадян. Об'єктом дослідження були обрані капітолії штатів США як притаманний для всіх суб'єктів федерації тип урядової будівлі. Кластерами аналізу виступали стилі архітектурних рішень екстер'єрів та інтер'єрів будівель капітоліїв. Символізм будівель інтерпретувався автором розділу в дусі методології Ч. Дженкса – як соціальний текст, котрий містить певні політичні меседжі своїм «споживачам» – членам місцевої громади та відвідувачам з інших штатів/країн [2]. Ресурсом отримання інформації стали офіційні вебсторінки капітоліїв (фотогалереї, віртуальні екскурсії), а також асоційовані сервіси на зразок віртуальних екскурсій сервісу Google-Map (див. табл. 1).

Таблиця 1

Естетика Капітоліїв США

№п	Локація, рік введення до експлуатації	Фотогалерея /Віртуальна екскурсія
Неокласицизм		
1	Капітолій США (United States Capitol), округ Колумбія, 1800	https://www.visitthecapitol.gov/
2	Айдахо (Idaho State Capitol), м. Бойсе, 1912	https://www.archinform.net/projekte/19367.htm
3	Айова (Iowa State Capitol), м. Де-Мойн, 1886	https://www.legis.iowa.gov/resources/tourCapitol/pictorial/virtual
4	Алабама (Alabama State Capitol), м. Монтгомері, 1851	https://web.archive.org/web/20110308055716/http://www.preserveala.org/capitol.aspx?sm=g_b%20website
5	Аризона (Arizona State Capitol), м. Фінікс, 1900	https://azlibrary.gov/branches/arizona-capitol-museum/visit-arizona-capitol
6	Арканзас (Arkansas State Capitol), м. Літл-Рок, 1915	https://www.sos.arkansas.gov/state-capitol/state-capitol-tour-information/
7	Вайомінг (Wyoming State Capitol), м. Шайєн, 1890	http://landmarkhunter.com/171530-wyoming-state-capitol-and-grounds/
8	Вашингтон (Washington State Capitol), м. Олімпія, 1928	https://www.des.wa.gov/services/facilities-leasing/capitol-campus/buildings/legislative-building/capitol-facts-history
9	Вермонт (Vermont State House), м. Монтпілієр, 1836	https://www.google.com/maps/@44.2624832,-72.5804686,2a,75y,17.98h,93.23t/data=!3m!1e1!3m!1sx2GuzXlgeVsdRT0yWzy62cA!2e0!7i13312!8i6656
10	Вірґінія (Virginia State Capitol), м. Ричмонд, 1788	https://interactive.wttw.com/tenbuildings/virginia-state-capitol
11	Вісконсін (Wisconsin State Capitol), м. Медісон, 1917	https://capitol.wisconsin.gov/
12	Джорджія (Georgia State Capitol), м. Атланта, 1889	https://westvirginialegislature.zenfolio.com/
13	Західна Вірґінія (West Virginia State Capitol), м. Чарлстон, 1932	http://www.ilstatehouse.com/index.htm
14	Іллінойс (Illinois State Capitol), м. Спрингфілд, 1887	https://www.in.gov/idoa/2439.htm
15	Індіана (Indiana Statehouse), м. Індіанаполіс, 1888	http://capitolmuseum.ca.gov/index.php/the-museum/virtual-tours

№п	Локація, рік введення до експлуатації	Фотогалерея /Віртуальна екскурсія
16	Каліфорнія (California State Capitol), м. Сакраменто, 1874	https://poly.google.com/view/4PVr6sD7p_D
17	Канзас (Kansas State Capitol), м. Топіка, 1906	https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g39426-d4012362-i138471654-New_Capitol_Building-Frankfort_Kentucky.html
18	Кентуккі (Kentucky State Capitol), м. Франкфорт, 1910	https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g33388-d128648-Reviews-Colorado_State_Capitol-Denver_Colorado.html#photos;aggregationId=101&albumid=101&filter=7&ff=220665959
19	Колорадо (Colorado State Capitol), м. Денвер, 1907	https://westvirginialegislatre.zenfolio.com/
20	Массачусетс (Massachusetts State House), м. Бостон, 1798	https://malegislatre.gov/VirtualTour
21	Міннесота (Minnesota State Capitol), м. Сент-Пол, 1905	http://www.mnhs.org/capitol/learn/architecture
22	Міссісіпі (Mississippi State Capitol), м. Джексон, 1903	http://www.legislatre.ms.gov/about-the-capitol/
23	Міссурі (Missouri State Capitol), м. Джефферсон-Сіті, 1917	http://www.mo.gov/symbol/capitol
24	Мічіган (Michigan State Capitol), м. Лансінг, 1878	http://www.capitol.michigan.gov/Tours
25	Монтана (Montana State Capitol), м. Хелена, 1912	http://www.helenahistory.org/views_of_the_capitol.htm
26	Мен (Maine State House), м. Огаста, 1911	http://legislatre.maine.gov/llo/security-screening/9120
27	Невада (Nevada State Capitol), м. Карсон-Сіті, 1871	https://www.carson.org/residents/history/nevada-state-capitol
28	Нью-Гепшир (New Hampshire State House), м. Конкорд, 1818	http://inneract3d.com/api/spin-tours/statehouseNH#!
29	Нью-Джерсі (New Jersey State House), м. Трентон, 1792	https://njstatehousetours.org/tour/index.php/building-history/
30	Огайо (Ohio Statehouse), м. Колумбус, 1861	www.ohiostatehouse.org
31	Оклахома (Oklahoma State Capitol), м. Оклахома-Сіті, 1917	https://www.okhistory.org/research/capitol100
32	Пенсильванія (Pennsylvania State Capitol), м. Гаррісберг, 1906	http://www.pacapitol.com/video-tours/
33	Род-Айленд (Rhode Island State House), м. Провіденс, 1904	https://www.sos.ri.gov/divisions/civics-and-education/ri-state-house
34	Північна Кароліна (North Carolina State Capitol), м. Ролі, 1840	https://www.visitraleigh.com/listing/north-carolina-state-capitol/60239/ https://www.ncpedia.org/state-capitol
35	Теннессі (Tennessee State Capitol), м. Нешвілл, 1859	https://www.google.com/maps/place/Капитолий+штата+Теннессі/@36.1659222,-86.7842369,3a,75y,90t/data=!3m!1e2!3m!1sAF1QipOyANI9GpaUOSNQS1fgJg_pO5slcF-eFE2u5mc!2e10!3e12!6shhttps:%2F%2F5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipOyANI9GpaUOSNQS1fgJg_pO5slcF-eFE2u5mc%3Dw203-h270-k-no!7i3024!8i4032!4m1!1m1!1m1!1m1!1d-86.7842311!2d36.1696234!1m!1m1!1s0x88646658068cc7b3:0x116b0880bc8a8efe!2stennessee+state+capitol+building!2m!1d-86.7842275!2d36.1657985!3m!1s0x88646658068cc7b3:0x116b0880bc8a8efe!8m!3d36.1659222!4d-86.7842369
36	Техас (Texas State Capitol), м. Остін, 1888	https://tspb.texas.gov/prop/tc/tc-history/index.html
37	Флоріда (Florida State Capitol), м. Таллахассі, 1845	http://flhistoriccipitol.gov/Pages/VirtualTours/VideoTour.aspx
38	Південна Дакота (South Dakota State Capitol), м. Пірр, 1911	https://web.archive.org/web/20101027224450/http://www.state.sd.us/state/capitol/capitol/tour/begin.htm
39	Південна Кароліна (South Carolina State House), м. Колумбія, 1865	https://discoversouthcarolina.com/products/28499 https://www.youtube.com/watch?v=9claVT_vKY0&feature=youtu.be
40	Юта (Utah State Capitol), м. Солт-Лейк-Сіті, 1916	https://www.utah.gov/capitol-tour/
Ар-деко		
1	Аляска (Alaska State Capitol), м. Джуно, 1931	https://www.alaska.org/detail/alaska-state-capitol-building
2	Луїзіана (Louisiana State Capitol), м. Батон-Руж, 1932	https://web.archive.org/web/20071201182355/http://www.crt.state.la.us/tourism/capitol/capitol.htm

№п	Локація, рік введення до експлуатації	Фотогалерея /Віртуальна екскурсія
3	Небраска (Nebraska State Capitol), м. Лінкольн, 1932	https://capitol.nebraska.gov/building/
4	Орегон (Oregon State Capitol), м. Сейлем, 1935	www.oregonlegislature.gov > capitolhistoryg.
5	Північна Дакота (North Dakota State Capitol), м. Бисмарк, 1924	https://www.nd.gov/omb/public/state-capitol-information/walking-routes
(Нео)георгіанський (колоніальний) стиль		
1	Делавер (Delaware Legislative Hall), м. Довер, 1933	http://tour.legis.delaware.gov/VirtualTour/Tour/3
2	Меріленд (Maryland State House), м. Аннаполіс, 1779	https://msa.maryland.gov/msa/mdstatehouse/html/virtual_tour_main.html
Національні архітектурні стилі		
1	Гаваї (Hawaii State Capitol), м. Гонолулу, 1969	https://capitol.wisconsin.gov/
2	Нью-Мексико (New Mexico State Capitol), м. Санта-Фе, 1966	http://nmartmuseum.org/art/online-exhibitions
Неоготика		
1	Коннектикут (Connecticut State Capitol), м. Хартфорд, 1879	https://www.ctvisit.com/listings/state-capitol-legislative-office-building
Неороманський ренесанс		
1	Нью-Йорк (New York State Capitol), м. Олбані, 1899	https://empirestateplaza.ny.gov/tours/new-york-state-capitol

Джерело: 10

Результати дослідження виявили наступні закономірності. Домінуючим архітектурним стилем будівель капітолів США виступає неокласицизм – 40 одиниць (78%). Капітолії цієї групи вводились до експлуатації в період з кінця XVIII до першого десятиліття XX століття. Прикметною рисою будівель цієї групи є наявність алюзій на відомі споруди континентальної Європи часів Класики, Ренесансу, французького ампіру. Продиктовані загальностилістичними особливостями неокласицизму, ці алюзії підкреслювали також і наявність певних примордіальних коренів у конструйованій наново американської політичної спільноти (див. табл. 1). Неокласицизм, як спільна риса естетики урядових будівель цієї групи, висловлює й наочно пропагує прихильність правлячих груп до «афінської формули» організації життя демократичного полісу/штату (влада небагатьох, які відповідають освітньому, майновому та іншим цензам). Цей стиль викриває острах «батьків-засновників» перед «русоїстською формулою» масової демократії [12].

На другому місці знаходиться група капітолів, архітектурні рішення яких належать до Ар-деко, – 5 одиниць (10%). Зведені в період із 1924 до 1935 р., ці споруди відображали нові впливи у світовій та американській культурі. Автори капітолів цієї групи сміливо впроваджують в архітектуру урядових структур «прозаїчні» матеріали (бетон, цегла) та експериментують із концепцією «урядової башти», яка завдяки чітким та симетричним лініям фасаду, тематичній орнаменталістиці та багатству інтер'єрних рішень створює почуття порядку, раціональності та добробуту у споживачів владних послуг. У своїх естетичних меседжах до спільноти штату ці будівлі намагаються пере-

дати дух технократизму. Спробами політичних проєктантів знайти та використовувати в легітимації своєї влади комунітарне «типове» зумовлена поява в естетиці капітолів зазначеної групи «місцевих мотивів» (фрески, медальйони, килими тощо), які розповідають про специфіку населення штату. Загальноамериканська політична ідентичність, зокрема концепція богообраності нового народу, передається через алегоричні зображення на фасадах башт капітолів (див. табл. 1).

Два капітолія (3%) належать до неогеоргіанського (колоніального) стилю. Естетика цієї групи відсилає відвідувачів до коренів нації, пов'язана з «батьками-засновниками» та боротьбою за незалежність. Із погляду автора статті, капітолії цієї групи, відрізняючись своєю естетикою від споруд першої групи, все ж змістовно пов'язані з нею. Вони м'яко нагадують «споживачам» своєї концепції про ранню історію колоній, зберігаючи в колективній пам'яті згадки про старовинні витоки спільної ідентичності (див. табл. 1).

Два капітолія (3%) побудовані в національних архітектурних стилях. Уведені до експлуатації у другій половині – наприкінці 1960-х рр., вони своєю естетикою свідчать про процеси десегрегації, рух за громадянські права, вказують на етноконтактний характер територій, включених до кордонів політичних одиниць. Наявність етнічних елементів в архітектурі ідеологічно-навантажених «будівель влади» забезпечує їй належний рівень інтеграції до культурного контексту свого локалітету та регіону загалом (див. табл. 1). Естетика інтер'єрів та екстер'єрів капітолів демонструє остаточну відмову правлячих класів країни від концепції англоконформізму й перенесення акцентів внутрішньої політики на полікультурність.

По одному із капітоліїв належать до неоготики вікторіанської доби (1%) та неороманського ренесансу (1%). Підкреслюючи своєю естетикою культурні зв'язки з континентальною Європою, архітектурні рішення цих споруд помітно відрізняються від стилістики інших кластерів аналізу (див. табл. 1). Важливо зазначити, що поширення неоготичного стилю у США було обмежено тривалий період загалом негативним ставленням політичного класу до зайвого духовного впливу колишньої метрополії та реалізовувалось переважно в естетиці неурядових структур.

Усі без винятку капітолії штатів є своєрідними літописами політичної історії країни. Усвідомлюючи це, місцеві еліти відкривають внутрішні простори урядових будівель для шкільних екскурсій, унаслідок чого кожна нова група відвідувачів цих ідеологічно навантажених будівель засвоює на емоційному рівні бажаний для еліти «пакет ідей». Зокрема, поширеним складником багатьох із капітоліїв є так звані «зали прапорів», у яких розміщені стяги підрозділів армії США, починаючи від Громадянської війни до війни у В'єтнамі. Екстер'єри та інтер'єри композиції капітоліїв різних штатів, виступаючи важливими засобами політичної соціалізації членів місцевих спільнот, містять у собі чіткі посилання на «шви націєбудування» (рух аболіціоністів, Громадянську війну, Реконструкцію Півдня, десегрегацію тощо). Уряди штатів роблять усе, щоб зберегти фізичне існування та статусний вплив капітоліїв. Останнє завдання вирішується, зокрема, через законодавче закріплення статусу домінанти забудови.

Екстраполюючи отримані дані на українські реалії, необхідно акцентувати на тому, що формування емоційної спільноти українського суспільства потенційно здатне відбуватись з активним залученням естетичного інструментарію архітектури. Естетична концепція здійснюваних культурних перетворень має враховувати складний ціннісно-емоційний «ландшафт» суспільства та пом'якшувати той конфлікт інтерпретацій минулого, який проявляється в політичному процесі країни. Але для реалізації цієї соціальної анестезії та з метою творення нових культурних матриць вітчизняної «уявленої спільноти» всебічна експлуатація офіційним дискурсом лише концепту «Європи» є недостатньою. Не менш важливим завданням є змістовна конкретизація проекту «Україна», який реалізується в межах нашого політичного простору. Драматичний перебіг процесу декомунізації свідчить про обмеженість альтернатив, котрі пропонуються «сталінському ампіру» й соціалістичному реалізму в політико-естетичних рішеннях нових ідеологічно навантажених об'єктів. Випадки спорудження нових будівель влади на місці знесених пам'яток минулої епохи є поодинокими. Своєрідним трендом виступає продо-

вження експлуатації старих об'єктів із повною або частковою деконструкцією радянської політичної символіки.

Другим трендом естетичного виробництва правлячих кіл країни є його ретроспективність. Вона значно полегшує пошук змісту «естетичного меседжу» влади своїм співгромадянам, адже ґрунтується на своєрідному методі інтелектуальної археології та дозволяє заощаджувати на інноваціях під час концептуалізації проекту української політичної спільноти. Обрана стратегія знаходить відгук серед різних субкультур українського суспільства, ціннісний код яких був сформований видатними подіями минулого, але в кожній з них – свого. Ефект набуває статусу синдрому у спільноті, в якій тривалий час відтворюються різноманітні катаклізми, зростають «поточні» страхи, внаслідок чого соціальне щастя все більше вбачається лише в минулому [8, с. 20]. Така негативна динаміка соціальних сподівань та афектів добре усвідомлюється і владою, й опозицією та стимулює їх до експлуатації ретроспективних культурних кодів. Через те невизначеність автентичної концепції «українського (пост)модерна» активно компенсується ерзатцем «козацького бароко» або формами естетичної гібридизації сталінського ампіру (в архітектурних рішеннях будівель влади) та політичного символізму часів незалежності.

Рецептом подолання цієї вади реконцептуалізації політичної спільноти в Україні, зумовленої пострадянською природою еліти й соціуму, є досвід Грузії. Наявність політичної волі стимулювала реалізацію проєктів адміністративних будівель (будинки Юстиції, МВС, Парламенту) з алюзіями на чистоту та прозорість [11]. Архітекторами був зроблений радикальний вихід за межі традиційної естетичної фабули будівель влади на користь постмодерних стилістичних рішень, зокрема біоніки. У міські ландшафти, на фоні старих архітектурних ансамблів були вписані будівлі, архітектоніка яких виразно відрізняється красою криволінійних форм, екологічністю та прозорістю матеріалів. Новаторський характер постмодерних будівель влади проявляється й у концептуальній свободі від старого культурного (зокрема конфліктного) контексту, трансляції на членів спільноти ідей сучасності, транспарентності, громадянської рівності.

Висновки. Загальним висновком із результатів дослідження є визнання доцільності включення естетично-експресивного інструментарію архітектури до сфери конструктивістських досліджень процесу творення політичних спільнот. Адекватне проникнення до комплексної природи досліджуваного явища забезпечується використанням новаторської методики кіберпостереження із залученням методів із суміжних наук.

Аналіз практичного застосування естетичного інструментарію архітектури у справі (ре)консолідації політичної спільноти на прикладі досвіду еліти США доводить його високу ефективність у процесі соціалізації нових членів політиці.

Прийняття естетичної концепції (ре)соціалізації членів політичної спільноти, ґрунтованої на ідеях секулярного республіканізму, є багатообіцяючою для таких кризових спільнот, як українська. Прийняття подібної естетичної концепції є вибором еліти модернізаторів. Він дає можливість висловити спільнотну унікальність завдяки непересічним архітектурним рішенням та вписатись до культурного контексту сучасності шляхом використання передових ідей та технологій. Згадана унікальність нових будівель влади, з одного боку, та відповідність їх архітектурних рішень світовим трендам – з іншого, задовольнятимуть запит членів національної спільноти на чіткі культурні коди групової належності та забезпечуватимуть належний рівень узгодженості їхнього естетичного репертуару характеристикам більш широкого – європейського цивілізаційного загалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гропиус В. Круг тотальной архитектуры. Москва, 2017. 208 с.
2. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. Москва, 1985. 138 с.
3. Дудина В. От паноптикона к панспектрону: цифровые данные и трансформация режимов наблюдения. *Социологические исследования*. 2018. №11. С.17–26.
4. Замятин Д. Постгород: воображаемые картографии и политики сопостранственности. *Социологическое обозрение*. 2019. Т. 18. № 1. С.9–35.
5. Злобина О. Ланцюги розчарувань: сучасні тренди емоційних трансформацій в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 37–52.
6. Зорин А. Появление героя. *Из истории русской эмоциональной культуры конца XVIII – начала XIX века*. Москва. 2016. 568 с.
7. Кияненко К. Парадигмы социального знания и обоснования в архитектуре. *Социологические исследования*. 2018. № 9. С. 30–39.
8. Кравченко С. Новации в социологическом знании: по итогам XIII конференции ЕСА. *Социологические исследования*. 2018. № 2. С. 18–24.
9. Симонова О. Изучение эмоций как область междисциплинарной интеграции: история и социология в поисках объяснения «эмоционального поворота». К выходу русского перевода книги Яна Плампера «История эмоций». *Социологическое обозрение*. 2018. Т. 17. № 3. С. 356–378.
10. Список Капітоліїв США. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 08.04.2020).
11. Яременко І. Архітектурна стилістика нової забудови в пострадянських республіках. *Проблеми*

теорії і історії архітектури України. 2019. № 19. С. 62–75.

12. Hofstadter R. *The American Political Tradition and the Man Who Made It*. New York. 1989. 493 p.

REFERENCES:

1. Gropius V. (2017) *Krug totalnoj arhitektury*. [The Scope of Total Architecture]. Moskva. 208 s.
2. Dzhenks Ch. (1985) *Yazyk arhitektury postmodernizma*. [The Language of Post-Modern Architecture]. Moskva. 138 s.
3. Dudina V. (2018) *Ot panoptikona k panspektromu: cifrovye dannye i transformaciya rezhimov nablyudenie*. [From panopticon to panspectron: digital data and transformation of surveillance regimes]. *Sociologicheskie issledovaniya*. № 11. S. 17–26.
4. Zamyatin D. (2019) *Postgorod: voobrazhaemye kartografii i politiki sopostranstvennosti*. [Post-City: Cartographies of Imagination and Co-spatiality Politics]. *Sociologicheskoe obozrenie*. T. 18. № 1. S.9–35.
5. Zlobina O (2017) *Lantsiuhy rozcharuvan: suchasni trendy emotsiinykh transformatsii v ukrainskomu suspilstvi*. [Chains of Disappointments: the Modern Trends of Emotional Transformations in Ukrainian Society]. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*. № 4. S. 37–52.
6. Zorin A. (2016) *Poyavlenie geroya. Iz istorii russkoj emocionalnoj kultury konca XVIII – nachala XIX veka*. [The Appearance of the Hero: From the History of Russian Emotional Culture in the Late XVIII – Beginning of the XIX Century]. Moskva. 568 s.
7. Kiyanyenko K. (2018) *Paradigmy socialnogo znaniya i obosnovaniya v arhitekture*. [Paradigms of social knowledge and validation in architecture]. *Sociologicheskie issledovaniya*. № 9. S.30–39.
8. Kravchenko S. (2018) *Novacii v sociologicheskoy znaniy: po itogam XIII konferencii ESA*. [Innovations in sociological knowledge: a summary of 13th conference of ESA]. *Sociologicheskie issledovaniya*. № 2. S. 18–24.
9. Simonova O. (2018) *Izuchenie emocij kak oblast mezhdisciplinarnoj integracii: istoriya i sociologiya v poiskah obyasneniya «emocionalnogo povorota»*. (K vy'khodu russkogo perevoda knigi Yana Plampera «Istoriya e'moczij»). [The Study of Emotions as an Area of Interdisciplinary Cooperation: The History and Sociology of Emotions in the Search for the Explanation of «Emotional Turn» (On the Russian Translation of the Jan Plamper's The History of Emotions)]. *Sociologicheskoe obozrenie*. T. 17. № 3. S.356–378.
10. Spysok Kapitoliiiv SshA. [List of the Capitols of USA]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 08.04.2020).
11. Yaremenko I. (2019) *Arkhitekturna stylistyka novoi zabudovy v postradianskykh respublikakh*. [Architectural Stylistics of Modern Building Development in Postsoviet Republics]. *Problemy teorii i istorii arhitektury Ukrainy*. № 19. S. 62–75.
12. Hofstadter R. (1989) *The American Political Tradition and the Man Who Made It*. New York. 493 p.

Aesthetics of architecture in the creation of political communities: emotions, style, integration

Khoroshylov Oleg Yurievich

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanska st., 2, Odessa, Ukraine

The article is highlighted the experience of using architecture's aesthetics in the complex methods of integration of political communities. The topicality of the chosen topic is substantiated by the contradictions of the processes of reintegration and re-socialization which is taking place within the Ukrainian political community and the controversial reactions of different population groups to them.

The purpose of the article is to reveal the potential impact of architectural decisions of government buildings and their ensembles on the formation of emotional matrices of members of the political community, the reliability of broadcasting of government messages to political interaction participants. The processes of national building was revealed as a creation of «imagined community», based on collective patterns of perception and interpretation of social reality.

The research has been conducted within the framework of the methodology of political constructivism and corresponds to the trend of «emotional turn» in modern social science. The interdisciplinary nature of the research is ensured by the use of data from cultural studies, social psychology, theory of architecture, semiotics, etc.

The aesthetic compositions of government buildings have been interpreted as a powerful channel of information transmission from the elite to subordinates and an effective means of socializing members of the political community. It is substantiated the thesis about the validity of interpreting the symbolism of architecture of government buildings as a kind of political text. The purposeful using of the aesthetics of architecture is attributed to the author of the soft technologies of community integration, which provide legitimization of power of the ruling elite and standardization of behavioral reactions of participants of social interaction. It has been tested and proved the prospect of using the cyber-observation technique as one of the means of acquiring empirical material and verifying theoretical postulates on research problems. There are revealed positives and shortcomings of application of the cyber-ethnography technique in conducting case-studies in the field of political science.

It is covered the experience of aesthetics of government buildings by the US elite to socialize new generations at the level of individual subjects of the federation and at the national level as a whole. It was notified, that such aesthetical elements of governmental buildings were used by power-holders as the techniques for the creation of a picture of the common past and strengthening of the common value's system. This cultural framework applies for further legitimization of political regimes and socialization of young members of national community.

It is revealed the specific features of the process of reconceptualization of the political community in modern Ukraine. The author lays special emphasis on co-existence of different models of historical memory in Ukraine. There is offered directions of correction of the content of the policy of resocialization and reintegration of citizens carried out in the country with the use of aesthetic tools of architecture. It is argued that the adoption of the aesthetic concept of (re) socialization of members of the political community based on the ideas of secular republicanism is acceptable for such crisis communities as the Ukrainian one.

Key words: political communities, political aesthetics, architecture, emotions, identity, integration, style.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Беленко Іван Володимирович

Еволюція виборчих систем як чинник розвитку демократії в країнах південноафриканського регіону

УДК 342.8-043.86:321.7](68)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-109-114>

Беленко Іван Володимирович
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного
університету
імені Володимира Даля
пр. Центральний, 59А,
Сєвєродонецьк, Україна

Африканський континент не асоціюється з демократією, проте там є досить високо розвинені демократичні системи. До таких систем належать Південно-Африканська Республіка та Ботсвана.

Виборність органів влади є однією з ознак демократії. Вільні і незалежні вибори неможливі без чітко вибудованої виборчої системи. На півдні Африканського континенту такі системи є. В статті розглянуто виборчі системи Південно-Африканської Республіки, Ботсвани, Зімбабве та Намібії. Актуальність цього дослідження та вибір держав зумовлений схожістю результатів останніх виборів та їхнім спільним історичним минулим. Критеріями аналізу в цьому разі виступають рівень представництва різних соціальних груп та політична структуризація суспільства.

Метою цієї наукової статті стало визначення впливу змін виборчих систем країн південної Африки на процеси демократизації політичних систем. З огляду на це поставлені такі завдання: відстежити еволюцію виборчих систем від колоніальних часів до сьогодні, проаналізувати їхній актуальний стан, провести порівняльний аналіз виборчих систем держав регіону та визначити їхній вплив на процеси демократизації. В процесі написання статті були використані системний, компаративний методи, принцип наукового об'єктивізму та загальнонаукові методи – аналіз і синтез.

У результаті було виявлено, що виборчі системи держав південноафриканського регіону є складними системами з огляду на їхню будову та механізми розподілу мандатів. Розглянуто вплив виборчих систем зазначених країн на політичну структуризацію суспільства. Визначено, що мажоритарна система відносної більшості та пропорційна системи сприяють побудові двопартійної та багатопартійної системи, відповідно. Змішані виборчі системи сприяють побудові таких партійних систем, які характерні для домінуючого виборчого принципу цієї змішаної виборчої системи. Окрім цього, доведено, що зміна виборчих систем зазначених країн у момент отримання незалежності та падіння режиму апартеїду сприяли розбудові демократії на первинному етапі, проте надалі їхня еволюція майже зупинилася і, відповідно, вплив на демократизацію знизився.

***Ключові слова:** виборча система, вибори, південна Африка, парламент, пропорційне представництво.*

Вступ. Протягом 2018–2019 років у чотирьох південноафриканських державах, а саме – Південно-Африканській Республіці (ПАР), Намібії, Ботсвані та Зімбабве (до 1980 р. – Південна Родезія) відбулися загальні вибори, в результаті яких було обрано президентів та парламенти. При цьому в Зімбабве, Намібії та ПАР синхронно відбулося падіння довіри до правлячих партій, що призвело до зменшення кількості отриманих мандатів. Правлячий у ПАР АНК (African National Congress) на виборах 2019 року отримав на 19 мандатів менше, ніж на виборах 2014 року, в Намібії СВАПО (South West Africa People's Organisation) отримала на 14 мандатів менше, ЗАНУ-ПФ (Zimbabwe African National Union – Patriotic Front) у Зімбабве на 17. Лише в Ботсвані правляча партія БДП (Botswana Democratic Party) отримала на один мандат більше і фактично зберегла свій попередній результат. Така синхронізація підкреслює спільний шлях політичного розвитку зазначених країн від колоніаль-

них часів до сьогодення. Потрібно зазначити, що дві з чотирьох держав – Ботсвана та ПАР – є взірцем демократії для інших країн Африки, проте це не означає, що в цих країнах не існує політичних проблем.

Окрім зазначених вище факторів, на вибір об'єкту дослідження вплинула спільна приналежність зазначених країн до однієї колоніальної системи (британської), що призвело до формування там інституту виборів ще до моменту отримання незалежності.

Дослідження виборчих систем країн південної Африки здебільшого має описовий характер та зводяться до того, як та чи інша система впливає на рівень представництва, проте, на нашу думку, недостатньо розкриті процеси, пов'язані з еволюцією виборчих систем та її впливом на процеси демократизації політичних систем.

Вагомий внесок у дослідження виборчих систем південно-африканських країн зробили

К. Феппі (Electoral Systems in Context: South Africa), М. Моломо (Democracy and Botswana's Electoral System), К. Огунсанья (Namibia Elections and Conflict Management), Л. Сачиконье (The electoral system and democratization in Zimbabwe since 1980), Е. Рейнолдс (Electoral Systems and Democratization in Southern Africa). Але разом із тим залишаються не розкритими проблеми взаємозв'язку виборчих систем та політичної структуризації суспільств.

Мета та завдання. Метою цієї статті є визначення впливу еволюції виборчих систем країн південноафриканського регіону на розвиток демократії в зазначених країнах. З огляду на поставлену мету поставлені такі дослідницькі завдання: простежити еволюцію виборчих систем з колоніальних часів і до сьогодні; проаналізувати сучасний стан виборчих систем; виявити спільні та відмінні риси виборчих систем південноафриканських країн; проаналізувати вплив виборчих систем на процеси демократизації загалом та на рівень представництва і політичної структуризації зокрема.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були використані такі дослідницькі методи: системний та компаративний, принцип наукового об'єктивізму та загальнонаукові методи – аналіз і синтез. У цьому разі під системним методом мається на увазі розгляд виборчої системи як елемента політичної системи, який формує представницькі органи та безпосередньо впливає на рівень політичного представництва. Компаративний метод використовується для виявлення спільних та відмінних рис у виборчих системах заявлених країн. Загальнонаукові методи в цій роботі покликані розглянути сильні та слабкі сторони існуючих систем.

Результати. Виборча система – це сукупність законодавчих норм, що визначають засади та порядок проведення виборів, а також спосіб переведення результатів виборів у представницькі мандати [10, Ст. 426].

Виборчі системи в Зімбабве, Намібії, Ботсвані та Південно-Африканській Республіці були сформовані в колоніальні часи, оскільки в усіх британських колоніях та протекторатах існували представницькі органи влади, до яких обирались представники білошкірого населення даних територій. Таким чином, всі чотири держави південноафриканського регіону, які розглядаються в цій статті, на момент отримання незалежності мали сформовані виборчі системи, які були ідентичними виборчій системі Великої Британії, тобто кандидати обирались по мажоритарній системі відносної більшості. Наразі така система повністю зберіглася лише в Ботсвані та частково в Намібії та Зімбабве.

Потрібно зазначити, що отриманню незалежності передував довгий і складний процес, який розтягнувся більше ніж на 70 років. Сучасна

ПАР, на той момент Південно-Африканський Союз (ПАС), отримала статус домініона Британської імперії, найвищого рівня автономії в межах імперії у 1910 році, а статус незалежного від британського уряду королівства Співдружності у 1931 році після ратифікації Вестмінстерського статуту [9]. Зімбабве фактично отримало незалежність у 1965 році як невизнана республіка Родезія, проте юридично статус був закріплений після проведення загальних виборів, до яких були допущені опозиційні партії ЗАПУ (Zimbabwe African People's Union) і ЗАНУ (Zimbabwe African National Union) у 1980 році. Ботсвана стала незалежною державою у 1966 році. Намібія, яка мала статус підмандатної території під управлінням ПАР, отримала незалежність у 1990 році. Для цих країн перехід від колоніального статусу до стану незалежності супроводжувався розширенням виборчих прав громадян. Винятком стала Південно-Африканська Республіка, в якій перші вибори за загальним виборчим правом відбулися у 1994 році після досягнення принципових домовленостей про демократизацію політичної системи загалом та виборчої системи зокрема.

Розглянемо виборчі системи кожної з зазначених вище держав.

Процес еволюції виборчої системи ПАР від мажоритарної системи відносної більшості до пропорційної стартував у процесі демонтажу апартеїду та підготовки до загальних виборів 1994 року. В процесі переговорів у рамках Конвенції за демократичну Південну Африку було прийнято рішення про надання права голосувати та бути обраним до представницьких органів влади всім громадянам [3]. Також було прийнято рішення про перехід до системи пропорційного представництва.

Таким чином, була сформована система, в якій проводились загальні вибори, на яких обирались представницькі органи влади як на національному, так і на провінційному та місцевому рівнях.

Парламент у ПАР складається з двох палат: Національної Асамблеї – нижньої палати та Національної Ради Провінцій – верхньої. Національна Асамблея складається з 400 депутатів, 200 з яких обираються за провінційними списками, а ще 200 – за національним.

Система збудована таким чином, що кожна партія може висувати не більше ніж 400 кандидатів, які розподіляються по 10 окремим виборчим спискам, з яких 9 списків є провінційними, а один – національним. При цьому партії можуть не висувати кандидатів до національних списків, але не можуть не висувати до провінційних. Кількість кандидатів від однієї партії для кожної з провінцій залежить від того, скільки на цих виборах саме цій провінції буде надано мандатів. Це пов'язано із загальною кількістю виборців у провінції. Так, наприклад, провінції Західний Кейп на виборах 2019 року було виділено

23 мандата [6], тоді як на виборах 2004 року ця провінція отримала 21 мандат [8].

Визначення кількості отриманих кожною партією мандатів проводиться в два етапи. На першому підраховується кількість мандатів від кожної з провінцій та, відповідно, по провінційним спискам у цілому. На другому етапі відсотки, отримані партією в кожній з провінцій, додаються та діляться на кількість провінцій. Таким чином, отримують середній відсоток отриманих голосів по країні та формують національний список. Далі до загальної кількості мандатів по провінційним спискам додається така кількість мандатів з національного списку, щоб загальна кількість представників однієї партії в Національній Асамблеї дорівнювала середньому відсотку, отриманому партією. Так, АНК отримав на виборах 2019 року 122 мандата за провінційними списками [6], а оскільки середня кількість голосів, відданих за правлячу партію склала 57,5% [7], то за національним списком АНК отримав додатково 108 мандатів.

У виборчій системі немає прохідного порогу, та для підрахунку вартості одного мандату використовується метод Друпа, тому в Національній Асамблеї поширені випадки, коли та чи інша політична сила має по одному чи два мандати.

Національна Рада провінцій складається з 90 членів, по 10 від кожної з провінцій, та обирається провінційними парламентами з кола обраних провінційних парламентарів. Провінційні парламенти своєю чергою формуються залежно від того, скільки голосів отримала та чи інша політична сила в провінції.

Президента Південно-Африканської Республіки обирає Національна Асамблея з кола обраних депутатів Національної Асамблеї. Наразі склалася практика, коли президентом обирають голову правлячого АНК. Варто зазначити, що обрання президента парламентом у цьому разі не означає, що ПАР – парламентська республіка, оскільки президент є не тільки головою держави, а й головою уряду. Таким чином, ПАР є президентською республікою.

Виборча система Ботсвани зберегла ті риси, які були притаманні їй при отриманні незалежності – там діє мажоритарна система відносної більшості. Фактично єдиною зміною, яка відбулася з 1966 року, стало зниження вікового цензу осіб, які мають право обирати та бути обраним, з 21 до 18 років у 1997 році [2].

У Ботсвані проводяться загальні вибори, в ході яких одночасно обирається як національний парламент, так і регіональні та місцеві представницькі органи. Національна Асамблея Ботсвани складається з 61 парламентаря, 57 з яких обираються в одномандатних округах, 4 – висувуються президентом та призначаються обраними парламентарями. Президент та генеральний прокурор є членами парламенту за посадою.

Окрім Національної Асамблеї, до складу парламенту входить дорадчий орган, так звана Палата Вождів (Ntlo ya Dikgosi). Цей орган складається не менше ніж з 33 та не більше ніж з 35 представників. Такий діапазон залежить від того, що єдиною сталою величиною є 5 призначених президентом членів. Тубільні зони делегують до Палати Вождів 12 тубільних вождів та не більше ніж 20 обраних членів. При цьому деякі тубільні зони можуть обирати між делегуванням вождя чи двох обраних представників. Таким чином, система комплектування Палати Вождів є складною і спрямована на оптимальне етнічне представництво в цьому дорадчому органі.

Президента Ботсвани обирають парламентарі, при цьому під час загальних виборів у виборчому бюлетені виборці зазначають, кого б вони хотіли бачити на посаді президента. Особи, які отримали менше ніж 1000 голосів виборців, не можуть бути обраним президентом [2]. Президент Ботсвани, як і президент ПАР, є головою виконавчої влади, а отже, Ботсвана є президентською республікою.

Особливості виборчої системи Зімбабве були сформовані під час Конституційної конференції, яка проходила у 1979 році в Лондоні. В процесі конференції уряд невизнаної Родезії, з одного боку, та опозиційні партії ЗАНУ і ЗАПУ, з іншого, за посередництвом уряду Великої Британії дійшли згоди щодо проведення виборів за загальним виборчим правом без расової, майнової освітньої дискримінації тощо. Також було прийнято рішення про зміну виборчої системи з мажоритарної, яка діяла в Родезії, на систему пропорційного представництва. За такою системою відбулися парламентські вибори 1980 року, в процесі яких обирали 100 депутатів до нижньої палати парламенту – Асамблею. 20 мандатів було закріплено для представництва білошкірих громадян, 80 – для чорношкірих. При цьому існував 5% поріг проходження до Асамблеї.

Верхня палата – Сенат обиралася Асамблеєю. В Сенаті також були расові квоти. Для білошкірих сенаторів, які обиралися білошкірими парламентарями Асамблеї, було зарезервовано 10 місць. Ще 14 сенаторів обиралися чорношкірими депутатами, 6 – призначалися президентом, 10 – були традиційними лідерами етнічних груп. Таким чином, верхня палата складалася з 40 сенаторів [4]. Таке закріплення расових квот було зроблено для підвищення довіри громадян до нової системи представництва.

У 1987 році виборча система була змінена і повернулася до мажоритарної системи відносної більшості. Одночасно з цим ліквідовувався Сенат та расові квоти. В подальшому система змінювалася через те, що збільшувалась кількість депутатів Асамблеї та знов з'явився Сенат. Наразі виборча система є змішаною та містить в собі як мажоритарне, так і пропорційне представництво.

Асамблея складається з 270 депутатів, 210 з яких обираються у 210 одномандатних округах. 60 місць виділено як жіночу квоту, які розподіляються за пропорційною системою партійних списків. Кожна провінція отримує 6 жіночих мандатів. Кількість мандатів для кожної політичної сили визначається на основі провінційних результатів кожної з партій, яка висуває кандидатів до Асамблеї. За таким же принципом розподіляються 60 з 80 місць у Сенаті. Кожна провінція має 6 сенаторів, які обираються за пропорційною системою на основі загальної кількості отриманих голосів у кожній з провінцій. У Сенаті є також 18 традиційних лідерів та 2 сенатори з інвалідністю, яких призначає президент.

Президент обирається на загальних виборах у той самий день, коли обирають Асамблею. Президент вважається обраним, коли за певного кандидата віддали голоси більше ніж 50% виборців.

У Намібії, як і в Зімбабве, виборча система змішана. В часи, коли Намібія була підмандатною територією ПАР, у країні діяла мажоритарна система, проте під час перехідного періоду, коли Намібія була під управлінням ООН, політичні актори дійшли згоди щодо того, що система має бути змінена. Отже, на цей час виборча система містить в собі як мажоритарне, так і пропорційне представництво.

Парламент Намібії складається з двох палат – Національної Асамблеї та Національної Ради. Національна Асамблея як нижня палата обирається за пропорційною системою партійних списків. Таким чином, обираються 96 депутатів, ще 8 призначаються на посаду президентом [5].

Національна Рада обирається за результатами регіональних виборів, оскільки вона формується з членів регіональних рад, по 3 члена від кожного регіону. Загальна кількість парламентарів у Національній Раді – 42. Регіональні ради своєю чергою обираються за мажоритарною системою відносної більшості [5].

Президент обирається на загальнонаціональному голосуванні одночасно з виборами національної Асамблеї. Посаду президента отримує той кандидат, який набрав понад 50% голосів виборців [5].

Потрібно зазначити, що в Намібії у 2014 році змінилося виборче законодавство, проте така зміна була спрямована на упорядкування правок, які були внесені до Виборчого Акту, який діяв з 1992 року, та на надання більшої незалежності Виборчій Комісії Намібії, а не на зміну виборчої системи.

Таким чином, ми бачимо, що маючи ідентичні виборчі системи у час, який передував отриманню незалежності, а у разі ПАР – падіння системи апартеїду, кожна з країн обрала таку систему, яка, на думку провідних політичних сил, найбільше підходить тій чи іншій країні. Разом із тим системи

були сформовані таким чином, щоб забезпечити максимальне представництво всіх етнічних груп, оскільки для більшості країн Африки існує подвійна політична самоідентифікація: в першу чергу, за етнічною приналежністю, в другу – за національною ознакою. Це означає, що, наприклад, громадянин ПАР – це передусім зулу чи коса, а вже потім південноафриканець. Так само це стосується Ботсвани, Намібії та Зімбабве. Саме тому сформовані органи, в яких представлені традиційні громади.

Виборчі системи розглянутих держав є досить складними з огляду на те, як відбувається процес формування представницьких органів різного рівня. Найпростішою з них, на нашу думку, є система Ботсвани, де діє мажоритарна система відносної більшості, що не потребує великих зусиль для визначення переможця в кожному окрузі. Окремо варто зазначити, що в непрямих президентських виборах у Ботсвані певну роль відіграють громадяни, оскільки саме вони відзначають, кого хотіли б бачити президентом. Деяко складнішою є система в ПАР, де діє пропорційна система, проте існує до десяти списків кандидатів від кожної партії. При цьому основою є провінційні списки і підтримка політичної сили в кожній з провінцій.

Найскладнішими є виборчі системи Зімбабве та Намібії, оскільки вони є змішаними та поєднують у собі як мажоритарну, так і пропорційну системи. При цьому система в Намібії розділяє пропорційне та мажоритарне представництво для різних рівнів представницьких органів, тоді як у Зімбабве мажоритарна та пропорційна система поєднані, оскільки жіноча квота в Асамблеї заповнюється саме за пропорційним принципом, а інша частина Асамблеї – за мажоритарним.

Згідно з постулатами, виведеними Морісом Дюверже, тип виборчої системи впливає на політичну структуру суспільства таким чином, що мажоритарні системи відносної більшості призводять до встановлення двопартійної системи, а пропорційна виборча система сприяє побудові багатопартійності [10, Ст. 432]. Дані закономірності проглядаються і у розглянутих країнах. У ПАР, де діє пропорційна система, сформовано багатопартійну систему представництва. Так, за результатами виборів, проведених у 2019 році, до Національної Асамблеї пройшли представники 14 політичних сил, п'ять з яких мають десять і більше мандатів [6]. У Ботсвані сформовано чітко виражену двопартійну систему, в якій голоси виборців діляться між правлячою Демократичною партією Ботсвани та опозиційним об'єднанням Парасолька для демократичних змін. Щодо Зімбабве та Намібії, то там діють змішані виборчі системи, але системи партійного представництва формуються за тим виборчим принципом, який є домінуючим у цій змішаній системі. Для Зімбабве – це мажоритарний принцип. Отже, в країні сформована двопартійна

система. В Намібії домінуючим є пропорційний принцип, відповідно, в парламенті представлено багато партій. Ця теза підтверджується результатами виборів 2019 року. До Національної асамблеї, куди обираються 96 депутатів, пройшло 11 політичних партій [7].

Установлюючи рівень впливу виборчих систем на процеси демократизації, важливо розуміти контекст, у якому відбуваються процеси демократизації, а саме політичну культуру, яка панує в певній країні, розвиненість політичних партій, рівень інформованості виборців про свої громадянські та політичні права. Окрім цього важливо, щоб виборці розуміли механізми державного управління та взаємодії громадянського суспільства з державою.

З огляду на це можна припустити, що ті виборчі системи, які були сформовані в момент отримання незалежності та падіння апартеїду, були першочергово орієнтовані на постколоніальне суспільство з низькою політичною культурою. Дослідники вважають, що перші демократичні вибори в ПАР були скоріше референдумом щодо того, якими політичними силами має бути розроблена нова конституція Південно-Африканської республіки [1]. Проте наразі рівень політичної культури виріс. Одним із процесів, який вплинув на збільшення рівня політичної культури, стала обов'язкова шкільна освіта для всіх громадян ПАР.

Основним недоліком системи пропорційного представництва в ПАР є неможливість адвокації змін у провінціях через те, що провінційні списки закриті. Таким чином, відсутній географічний зв'язок між виборцями та їхніми представниками в Національній Асамблеї.

Зміни політичної культури торкнулися не лише ПАР. Ботсвана, яка на момент отримання незалежності була однією з найбідніших країн Африки, у 70–80 роки ХХ століття зробила різкий економічний ривок, оскільки в країні були знайдені великі поклади алмазів, що вплинуло на розвиток політичної свідомості громадян. Разом із тим виборча система не змінилася. В країні, яка є президентською республікою, президента обирають у парламенті, який формується за допомогою мажоритарної системи відносно більшості, яка, на нашу думку, не сприяє демократії, оскільки створює умови, в яких велика кількість виборців не може впливати на формування політики.

Зімбабве пішло шляхом реформування виборчої системи, яке було спрямовано на закріплення в якості правлячої сили ЗАНУ-ПФ та усунення расового представництва, що фактично призвело до того, що стався відтік білошкірого населення. Натомість у представницьких органах була закріплена гендерна квота, що вказує на певну демократизацію, з огляду на патріархальність традиційних громад Зімбабве.

Висновки. Первинна зміна виборчих систем у момент отримання незалежності та падіння апартеїду зіграла велику роль у демократизації країн південноафриканського регіону, оскільки було введено в дію загальне виборче право, згідно з яким всі громадяни, незалежно від кольору шкіри, рівня освіти, наявності майна, отримали право обирати представницькі органи влади та бути обраними до їхнього складу. Це своєю чергою зробило позитивний внесок у загальний рівень представництва різних соціальних та етнічних груп, а також вплинуло на політичну структуризацію суспільств розглянутих країн та на формування притаманних їм партійних систем.

Проте надалі виборчі системи майже не змінювалися. Винятком є Зімбабве, де система змінилася докорінно, але у цьому разі була спрямована на те, щоб зменшити рівень демократії в країні.

Демократію слід розглядати як процес, що розвивається та вдосконалюється, тому певні інститути, процеси та процедури в демократичних системах необхідно переглядати для того, щоб вони відповідали умовам, в яких такі інститути та процеси функціонують. Саме тому, на нашу думку, країнам південноафриканського регіону варто реформувати свої виборчі системи. Метою такого реформування має стати розширення впливу виборців на процес прийняття політичних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Andrew Reynolds. Electoral System Design and Conflict Management in Africa. URL: https://aceproject.org/ero-en/regions/africa/ZA/south_africa.pdf (дата звернення: 29.02.2020).
2. Constitution of Botswana 1966. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_125669.pdf (дата звернення: 29.02.2020).
3. Constitution of the Republic of South Africa Act 200 of 1993. URL: <https://www.gov.za/documents/constitution/constitution-republic-south-africa-act-200-1993#21%20Political%20rights> (дата звернення: 29.02.2020).
4. Lloyd M. Sachikonye. The electoral system and democratization in Zimbabwe since 1980. *Journal of African Elections*. 2003. Vol. 2, №1. P 118-140. URL: <https://www.eisa.org.za/pdf/JAE2.1Sachikonye.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).
5. Namibian Constitution. URL: <https://www.lac.org.na/laws/annoSTAT/Namibian%20Constitution.pdf>.
6. National Assembly – Vote and seat summary. URL: <https://www.elections.org.za/content/NPEPublicReports/699/Seat%20Calculation/National.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).
7. Official announcement of the final election results for the 2019 Presidential and National Assembly elections. URL: <https://www.ecn.na/wp-content/uploads/2019/12/Final-Election-Results-Announcement-Speech-ECN-Chair-30-Nov-2019.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).

8. Party Support. URL: https://www.elections.org.za/content/NPEPublicReports/699/Party%20Support/National_7.pdf (дата звернення: 29.02.2020).

9. Seat Calculation Report – National Assembly. URL: <https://www.elections.org.za/content/NPEPublicReports/45/Seat%20Calculation/National.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).

10. Statute of Westminster. URL: <https://thecommonwealth.org/history-of-the-commonwealth/statute-westminster> (дата звернення: 29.02.2020).

11. Нестерович В.Ф. Виборче право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 503 с. URL: https://www.academia.edu/37273294/Виборче_право_України_Підручник (дата звернення: 29.02.2020).

REFERENCES:

1. Andrew Reynolds. Electoral System Design and Conflict Management in Africa. URL: https://aceproject.org/ero-en/regions/africa/ZA/south_africa.pdf (дата звернення: 29.02.2020).

2. Constitution of Botswana 1966. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_125669.pdf (дата звернення: 29.02.2020).

3. Constitution of the Republic of South Africa Act 200 of 1993. URL: <https://www.gov.za/documents/constitution/constitution-republic-south-africa-act-200-1993#21%20Political%20rights> (дата звернення: 29.02.2020).

4. Lloyd M. Sachikonye. The electoral system and democratization in Zimbabwe since 1980. Journal of

African Elections. 2003. Vol. 2, №1. P 118-140. URL: <https://www.eisa.org.za/pdf/JAE2.1Sachikonye.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).

5. Namibian Constitution. URL: <https://www.lac.org.na/laws/annoSTAT/Namibian%20Constitution.pdf>.

6. National Assembly – Vote and seat summary. URL: <https://www.elections.org.za/content/NPEPublicReports/699/Seat%20Calculation/National.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).

7. Nesterovich, V.F. (2017). Vyborche Pravo Ukrainy : pidruchnyk [Electoral rights of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukraine]. 503 p. URL: https://www.academia.edu/37273294/Виборче_право_України_Підручник (дата звернення: 29.02.2020).

8. Official announcement of the final election results for the 2019 Presidential and National Assembly elections. URL: <https://www.ecn.na/wp-content/uploads/2019/12/Final-Election-Results-Announcement-Speech-ECN-Chair-30-Nov-2019.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).

9. Party Support. URL: https://www.elections.org.za/content/NPEPublicReports/699/Party%20Support/National_7.pdf (дата звернення: 29.02.2020).

10. Seat Calculation Report – National Assembly. URL: <https://www.elections.org.za/content/NPEPublicReports/45/Seat%20Calculation/National.pdf> (дата звернення: 29.02.2020).

11. Statute of Westminster. URL: <https://thecommonwealth.org/history-of-the-commonwealth/statute-westminster> (дата звернення: 29.02.2020).

The evolution of electoral systems as a factor in the development of democracy in the countries of the South African region

Bielienko Ivan Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science and International Relations
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
pr. Central, 59A, Severodonetsk, Ukraine

The African continent is not associated with democracy, but there are some quite advanced democratic systems in place. Those are the Republic of South Africa and Botswana.

The appointment of the authorities by-election is a democratic feature. Free and independent elections are impossible without a well-structured electoral system.

The southern part of the African continent does have such systems. The article describes the electoral systems of the Republic of South Africa, Botswana, Zimbabwe, and Namibia. The relevance of this study and this limited list is based on similarities of the latest election results and their shared historical background. Therefore, it is appropriate to study their electoral systems. In this case, the analysis criteria are the level of representation of different social groups and political organization of society. The study aims to determine the impact of changes in South Africa's electoral systems on democratization processes.

Taking this into account, the following tasks have been set: to trace the evolution of electoral systems from colonial times to the present, to analyze current electoral systems, to make a comparative analysis, and to determine their impact on democratization processes. During the writing of the article systematic, comparative methods, the principle of scientific objectivity, and general scientific methods – analysis and synthesis were used.

As a result, the electoral systems of the countries of the southern African region were found to be complex systems, considering their structure and the distribution of mandates. The influence of the electoral systems of these countries on the political structuring of society is considered. It is determined that a First-past-the-post system and a Proportional representation system facilitate the construction of a two-party and multi-party system, respectively. Mixed electoral systems help to build party systems that are characteristic of the dominant electoral principle of a given mixed electoral system. Furthermore, it has been proved that the changes in the States' electoral systems at the time of independence and the end of the apartheid regime have contributed to the initial democracy development, but their evolution has almost stopped and, consequently, the impact on democratization has diminished.

Key words: electoral system, election, South Africa, parliament, proportional representation.

Бойчук Орест Ігорович

Історична політика в польсько-німецьких відносинах у 2005–2007 роках

УДК 327.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-115-125>

Бойчук Орест Ігорович
асистент кафедри
міжнародних відносин
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет
імені Василя Стефаника»
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна

Минуле та його трактування завше було присутнє на порядку денному двосторонніх відносин. Одночасно в 90-х рр. ХХ ст. його вплив маргіналізувався в основному завдяки політичній волі з боку еліт в обох країнах. Проте невикористання чи невирішення тяжких минулих не означало їхньої відсутності. Тому в 2005 р. історія стає частиною зовнішньої політики в обох країнах. Особливо критично це проявилось в зовнішній політиці Польщі. Окрім домінування в політичному дискурсі історичних питань, вони підсилюються персоналізацією як з боку Польщі, так з боку Німеччини. Це було спричинено як об'єктивними (зіткнення двох ідентичностей), так і суб'єктивними (персоналізованим трактуванням історії) причинами.

На порядку денному загострилися питання, пов'язані з позовами переселених осіб, особливо під егідою Пруської спілки, підсиленої Експертизою Клайна, ініціатива Е. Штайнбах про побудову Центру проти Вигнання. З боку Польщі розпочалися процеси активного перегляду минулого країни та формування нових героїв, особливо це стосувалося «забутих солдатів».

Врешті-решт, зіткнення обох історій – польської та німецької, взаємні звинувачення у ревізіонізмі та маргіналізації наслідків Другої світової війни, особливо з боку Польщі, додало негативних наслідків. Бажання братів Качинських змінити трактування історії у двосторонніх відносинах та наголошення на винятковій жертвовності Польщі в період Другої світової війни ставало постійним тригером та реальністю взаємних відносин.

Попри загострення відносин на політичному рівні, суспільне сприйняття двосторонніх відносин все ж залишалося позитивним. Якщо не рахувати певний спад у 2005 р., загалом рівень позитивного сприйняття збільшився. Тому концепція зростання рівня розвитку двосторонніх контактів – це вдала ідея.

Варто звернути увагу на те, що стан польсько-німецьких відносин на 2005 р. перебував на тлі спаду зовнішньої політики Г. Шрьодера, який децю маргіналізував значення Польщі у двосторонніх відносинах, надаючи перевагу Російській федерації. Тригером цього став конфлікт навколо побудови Північного потоку. Все це наклало свій відбиток на зростання упереджень у двосторонніх відносинах

Ключові слова: польсько-німецькі відносини, ПІС, історична політика, Центр проти Вигнання, Союз виселених, Друга світова війна.

Вступ. У середині 2000-х рр. відбулися кардинальні зміни в регіоні Центрально-Східної Європи. Частина країн пострадянського простору завершили свою інтеграційну політику до структур Європейського Союзу. Серед них була Польща. Інтеграцій процес Польщі дійшов до свого логічного завершення, змінився і стан міждержавних відносин з Німеччиною.

У процесі інтеграції Польщі до структур Європейського Союзу країна отримала чи не найбільші переваги. Цьому сприяли чимало елементів, але перш за все згуртованість польського населення, котре розуміло інтерес країни – європейський вибір. Чимале значення мала і польська дипломатія, яка вміло змогла визначити *raison d'état* країни на міжнародній арені. Окрім того, вона систематично та послідовно його впроваджувала.

Мета та завдання. Польсько-німецькі відносини перебувають у стійкій залежності щодо трактування минулого у двосторонніх відносинах. Чільне місце у взаємних відносинах посідають процеси, пов'язані з перебігом та завершенням Другої світової війни. Для більш глибокого розуміння політичних відносин між обома країнами постає необхідність дослідити роль історичної пам'яті в двосторонніх відносинах. Період 2005–2007 років

є актуальним, адже партія Право і Справедливість вперше здобула владу у польському Сеймі, яка біла підсилена президентурою Л. Качинського. Зазначені часові рамки дослідження дають змогу глибше зрозуміти процеси, які тривали з 2014 року у польській зовнішній політиці.

Завдання. Для досягнення мети вважаємо за необхідне:

- дослідити трактування наслідків Другої світової війни у польсько-німецьких відносинах;
- виокремити процеси ревізіонізму минулого у польсько-німецьких відносинах;
- проаналізувати шляхи та методи використання історичного нарративу у двосторонніх відносинах.

Методи дослідження. В основі дослідження закладено системний підхід до двосторонніх відносин, що полягає у взаємозалежності різних сфер двосторонніх відносин та процесів формування зовнішньої політики. Серед загальнонаукових методів варто виокремити методи індукції та дедукції. Оскільки це парні методи, ми використали їх сукупно для верифікації наукових результатів. Згадані методи використані під час дослідження ситуацій, пов'язаних з минулим, їх використання та впливу у відносинах. Окрім того, використані

конкретно-наукові методи, такі як івент-аналіз та контент-аналіз. Івент-аналіз використаний під час розгляду перебігу двосторонніх візитів на найвищому рівні чи різного роду офіційних подіях, таких як З'їзд переселених осіб. Контент-аналіз застосовується під час аналізу промов вищих посадових чи наближених до них осіб в обох країнах.

Результати. Отримані переваги в результаті вступу країни до когорти європейських спільнот надали впевненості для самої політичної еліти. Варто лише порівняти дві заяви польського Сейму від весни [46] та осені [45] 2004 р. Весняна ухвала скоріш за все стала природньою відповіддю на кроки Е. Штайнбах щодо побудови Центру проти Виселення та підтримки індивідуальних позовів німецьких громадян. Однак вже осіння Заява показала природній процесу історичній політиці Польщі. Вона здатна використати історію, а особливо ту, яка до кінця юридично не вирішена (принаймні за словами польського політикуму) [29, с. 146–170], задля досягнення політичних переваг як у білатеральних відносинах, так і в самому Європейському Союзі, шляхом тиску на Німеччину.

У вересневому виданні «Річ Посполита» вийшли результати власного соціопитування, яке провела газета щодо заяви. Згідно з результатами цього опитування 60% поляків хочуть реалізації згаданої заяви, яка містить вимоги про репарації від польської країни [4]. Цікавим є те, що згадана газета дещо претензійно ставиться до Німеччини.

Польща як повноправний член Європейської Спільноти отримала на міжнародній арені нові переваги. Відійшла у минуле концепція польсько-німецької спільноти інтересів, тому можна ствердно відзначити, що Німеччина для Польщі постала вже в новій якості. Період у польській закордонній політиці, коли вона виступала як «підзахисна», завершився [41, с. 255].

З іншого боку, Польща не брала до уваги внутрішні суспільні процеси в Німеччині. А. Вольф-Повенська зазначає: «Незважаючи на доволі довгий час розвитку двосторонніх відносин, Польща ще доволі слабо розуміє процеси у Німеччині». Закиди, які лунали в бік Німеччини щодо зради євроатлантичних інтересів, не брали до уваги те, що прийняття важливих політичних рішень, особливо тих, які призводять до використання німецької армії за кордоном, вимагають суспільного консенсусу. До того ж у Німеччині є чимала мусульманська меншина, яка, так чи інакше, впливає на прийняття зовнішньополітичних рішень.

Проблеми є і в сусідній країні. Німеччина недооцінила колективної пам'яті, наявної у польському суспільстві. У Німеччині підтримку Варшавою США оцінювали як прагнення до формування регіонального лідерства, тим самим відкидаючи Європейські цінності та забування про зусилля, які доклала Німеччина для вступу Варшави до ЄС.

Польський дослідник, котрий спеціалізується на питаннях польської закордонної політики, зазначив, що восени 2005 р. повернулися реалії закордонної політики II РП [23, с. 9]. Відчувалося домінування дискурсу повернення геополітичного вибору між Німеччиною та Росією, в рамках якого мала б формуватися подальша діяльність. Принагідно зазначимо, що згідно з геополітичними концепціями 20–30-х рр. XX ст. Німеччина та Росія трактувалися як загрози, залежно від кон'юнктури. В рамках концепції спільноти інтересів Німеччина виглядала як шанс для розвитку та можливість втілення євроінтеграційних прагнень Польщі. Це так звана «тяглість» зовнішньої політики Польщі – чіткий вибір між Західною Європою та Східним Сусідом – Росією [23, с. 10–12]. Проблема полягає тільки в тому, що справді Польща прагне до посилення Європейського Союзу, однак, що не менш важливе, Польщі притаманний певного роду націоналізм, який можна охарактеризувати категоріями на кшталт «Польща найкраща», «Польща лідер», «Польща має ідеальну історію». Проте слід відзначити чітко, що бажання посилити роль євроатлантичних структур є більшим, ніж боротьба з Німеччиною. Окрім того, все залежить від політичних еліт, які перебувають при владі. Особливо це помітно під час порівняння двох урядів Качинського [38] та Туска [14, с. 142].

Процес маргіналізації складних історичних питань призвів лише до їхньої акумуляції. Беззаперечно, що концепція спільноти інтересів дала свої позитивні результати, і аж ніяк не можна її маргіналізувати у польсько-німецьких відносинах. Лише завдяки трьом складникам – деісторизації, деполітизації та європеїзації, вдалося «нормалізувати» на певний період двосторонні відносини.

Недостатня увага до історичної проблематики у двосторонніх відносинах, як один з результатів «спільноти інтересів», також мала свої результати, хоча і негативні. І цьому є кілька пояснень. До того ж це підсилило негативні аспекти у двосторонніх відносинах та процесах природнього перегляду свого історичного минулого [52, с. 3–9]. Хоча, з іншого боку, природній процес можливо став наслідком певного незвертання уваги на історичну проблематику в минулому.

У кінці грудня 2004 р. Д. Загородзька у статті для «Газета Виборча» заявляє, що «нервова атмосфера, яка є наслідком нерозуміння один одного [...], зберігається протягом двох останніх років» [7].

Незважаючи на процеси співпраці, сформовані на основі концепції спільноти інтересів, у двосторонніх відносинах, на зламі тисячоліття мала місце ситуація, яку А. Вольф-Повенська охарактеризувала як «партнерство на відстані» [51, с. 50]. Для цього було кілька причин:

– незнання один одного, особливо з боку Німеччини. Лише третина німецького населення

відвідала Польщу в період інтеграції. З польського боку ситуація була дещо кращою. Приблизно 50% польського населення відвідали Німеччину;

– упередження, які мають місце в суспільстві між народами. Здебільшого це спричинено саме першим пунктом – недостатньою інформацією про країну-сусіда. Зазвичай прихильність до Німеччини виявляє старше покоління німецького населення, що скоріш за все спричинено переглядом власного минулого протягом 60–80-х рр. Відсоток людей, які прихильні до Польщі, становить 20%. Найбільшу антипатію соціологи виявляють у молодого німецького покоління. Можна аргументувати, що це, скоріш за все, покоління кінця 80-х – початку 90-х рр., де наративи історичної політики в Німеччині здебільшого стосувалися спочатку перегляду відносин із Ізраїлем, а потім розпочалися роздуми над минулим НДР [53]. Цікавим твердженням авторки є те, що між поляками та німцями є велика різниця у сприйнятті історії. Для поляків основним тригером стосовно минулого є Друга світова війна. Для німецького суспільства навпаки – найважливішою подією у історії сучасної Німеччини стало об'єднання [7]. Це цілком корелюється із нашим припущенням щодо неприхильності молодого покоління до Польщі.

Як зазначає Р. Кужняр, основною метою ПіС став перехід до «нової Польщі». Реалізація так званого переходу відбувалася на тотальній критиці своїх попередників. Вчений зауважує: «Для ПіС закордонна політика стала основною сферою для критики своїх політичних попередників» [21, с. 277]. Для представників національно-консервативних кіл стратегічним завданням постало повернення традиційної концепції суверенності, католицько-патріотичної ідентичності та суспільної єдності. Фактично Європа з її ліберальними підходами є чимось на кшталт загрози для цієї концепції та політичних поглядів представників «ПіС».

Ш. Міллер, досліджуючи промови польських політиків після 2005 р., зазначає, що домінували гострі формулювання в справі двосторонніх відносин. Так, він відзначив, що у промові Л. Качинського вже в грудні 2005 року можна було зустріти такі формулювання: «твердість», «захист національного інтересу», «вимога поваги» [24, с. 7]. Автор пов'язує використання таких формулювань з приходом до влади представників ПіС. Продовжуючи, він зазначає, «що мова політики, котра домінувала в 2005–2006 рр., призвела до погіршення двосторонніх відносин з двома важливим польським партнерами – Росією та Німеччиною» [24, с. 8].

Газета «Виборча» достатньо негативно ставилася до історичних наративів у політиці ПіС. Так, С. Жаковський у своїй статті наголошує на тому, що закордонна політика ПіС пристосовується до їхнього політичного мислення. «Логіка пошуку компромісу, співпраці та уникнення конфліктів

перетворилася на логіку провокування та продовження конфліктів» [5]. У продовженні своєї статті автор писав, що брати Качинські трактують політику як поле бою. Створюють при цьому уявні конфлікти [5].

Поляризація у сприйнятті зовнішньої політики націонал-консерваторів відчувається й у інформаційних порталах. На відміну від «Виборчої», у газеті «Річ посполита» критично ставилися до попередньої політичної еліти, підтримуючи зміни, які несли еліти на чолі братів Качинських. «У відносинах з Німеччиною зараз збираємо плоди консерватизму та використання «Дипломатії безсилля» (пол. *Dyplomacja Niemocy*). Німці намагалися нас переконати, що вони не реалізують національного інтересу Німеччини, а реалізують *raison d'état* Європейського Союзу. Польські урядовці, зачаровані ідеєю вступу до європейського товариства, купилися на таку політичну байку» [12].

Причиною занепаду є попередня неправильна політика щодо Німеччини, яка сформувалася після 1989 р. [12]. Вочевидь лібералізм, який існував у польсько-німецьких відносинах після становлення III Республіки Польща, особливо у історичній політиці, прирівнюється до консерватизму. Тобто ігнорування питань минулого, особливо у період польсько-німецької спільноти інтересів, мало свої негативні наслідки. Навіть більше, у статті прирівнюється це до слабкості у зовнішній політиці Польщі щодо Німеччини. «Причини теперішнього стану сучасного стану польсько-німецьких відносин необхідно шукати в зовнішній політиці щодо Німеччини в 1989–2005 рр. Тогочасні автори зовнішньої політики не змогли однозначно окреслити наших національних інтересів в цьому напрямку та створили стратегії реалізації цих інтересів. Не розв'язали жодного відкритого питання, яке стосується минулого» [12]. Вже націонал-консервативні еліти, хоча Л. Качинський не любив такого окреслення своєї політичної позиції [31], активно використовували цей аргумент у своїй передвиборчій кампанії.

Аналізуючи зовнішню політику ПіС та утвореного уряду на чолі з Я. Качинським, Й. Санецька-Тичинська заявляє, що «польська закордонна політика щодо Німеччини протягом останніх двох декад не слугувала для партнерства, навіть більше, через закриття очей на деякі дії з боку сусіда призводила тільки до погіршення двосторонніх відносин» [38, с. 149].

Спільна участь на урочистостях, які приурочені до Другої світової війни, не давала очікуваних результатів, а криза між двома народами у сфері історичної політики лише поглиблювалася [38, с. 153].

Тим не менш, у суспільстві побутовали дещо інші настрої щодо Німеччини.

Хоча і польсько-німецькі відносини в оцінці польських громадян дещо піддалися ерозії. Починаючи з 1990 р. (47%), відсоток громадян, які виражали впевненість у польсько-німецькому порозумінні, постійно зростає. Щоправда був спад у 1998 р. – до 68% (у 1997 р. – 73%). Причиною стала декларація, ухвалена Бундестагом, про поєднання інтеграційних прагнень східних сусідів та врегулювання майнових питань німецького населення на східних територіях. Нове погіршення у сприйнятті польсько-німецьких відносин відбулося у жовтні 2004 р., що знову ж таки корелювалося з майновими питаннями виселених. Протягом 2005 р. відчувався оптимізм серед польського населення щодо польсько-німецьких відносин, однак досягти рівня 2002 р. так і не вдалося. Позитивно оцінювали польсько-німецьке порозуміння 74% опитаних у червні та грудні 2005 р., проти 80% у 2002 р. [42, с. 5].

Протягом виборчої кампанії Л. Качинський не раз проявляв закиди у бік Німеччини, зазначаючи, що вона не підтримує Польщу, а навпаки, «бажає перетворити її на сировинний придаток до своїх кордонів»[33], тим самим натякаючи на класичну зовнішньополітичну ідею Німеччини кінця XIX ст. Серед іншого, Л. Качинський закидав, що Вермахт під час знищення Варшави завдав збитків на понад 45,3 млрд дол., які досі не відшкодовані. Ці кошти можна використати проти Німеччини у їх реституційних вимогах [21]. Навіть більше, через консервативність та незнання Німеччини Л. Качинським варто очікувати погіршення двосторонніх відносин. Хоча, як заявляє газета “DW”, ситуація стала зрозумілішою, через те, що Польща вже обрала свого кандидата [20].

«Стосунки між Польщею та Німеччиною після виборів у Польщі знаходяться зараз десь по середині між недовірою та співпрацею [36] -- зазначив К. Олаф Ланг у інтерв'ю “Die Welt”. Недовіра є з боку Польщі, і це приведе до двох сценаріїв у двосторонніх відносинах. За першим сценарієм (що мало ймовірно) Л. Качинський та його брат відкинуть зі своєї риторики негативну конотацію Німеччини та розпочнуть активну співпрацю. За іншим сценарієм (гіршим та більш ймовірним) недовіра між країнами буде зростати, а у двосторонніх відносинах будуть домінувати справи, що стосуються минулого та історії. В результаті між країнами сформується вакуум комунікації та виникне так зване «байдуже сусідство» [36].

Проблема відшкодування продовжувала впливати на двосторонні відносини після вступу Польщі до ЄС. Однак у промовах канцлерів, як Г. Шрьодера, так і А. Меркель, зазначалося, що вони жодним чином не підтримують ці вимоги [22, с. 166].

Під час свого візиту у Берлін у кінці 2005 р. К. Марцінкевіч зазначив, що основними проблемами польсько-німецьких відносин є реститу-

ційні вимоги німецького населення, будівництво Центру проти вигнання та балтійський газопровід (тут і далі – Північний потік) [8].

Польща, зі свого боку, так само спостерігала за виборами у Німеччині. Окрім питання про реституції, складним питанням, яке з'явилося десь у кінці 2002 р. завдяки депутату Бундестагу, представниці ХСС Е. Штайнбах, була ідея створення спеціальної установи, яка б займалася увічненням пам'яті жертв виселених. Підсилювало дискусію і те, що 9 липня 2001 р. Е. Штайнбах та на той час керівничка ХДС А. Меркель представили спільну заяву про створення Центру проти Вигнання. Важливим пунктом спільної заяви стало взятє на себе зобов'язання домагатися встановлення пам'ятної дати про вшанування жертв переселення з колишніх східних територій. Найбільш вдалою датою для цього стало 5 серпня – дата підписання Хартії Вигнаних. У Заяві зазначається, що «ХДС буде підтримувати ініціативу СВ щодо створення Центру проти Вигнання у Берліні. Окрім представлення долі переселених німців, інституція повинна брати до уваги долі й інших переселених народів. ХДС підтримує прагнення СВ щороку 5 серпня вшановувати пам'ять жертв переселення, депортації та примусової праці» [54, с. 141].

У процесі виборів щоразу більше політиків та публіцистів відговорювали від підтримки Центру проти Вигнання та закликали тримати політичну дистанцію. Під час візиту до Варшави перед виборами влітку 2005 р. канцлерка спочатку підтримувала ідею створення ЦпВ [3]. Пов'язано це було, скоріше, з політичною необхідністю підтримки електорату, ніж з її власною думкою.

К. Олаф Ланг зазначає, що «А. Меркель не є великою прихильницею ідеї ЦпВ, вона її підтримує, але не є її фанатом. Важливим є те, що багаторазово було підкреслено, що вона не хоче проєкту, який був би скерований проти Польщі» [3].

Б. Керскі критично ставиться щодо такої невідзначеності з політикою щодо побудови ЦпВ. На її думку, підтримка побудови ЦпВ як ініціативи Е. Штайнбах та надання центру європейської конотації веде до недовіри у політичних колах Польщі та тільки погіршує ситуацію [3].

Не підтримала ініціативи побудови Центру проти Вигнання і Німецька євангелістка церква, яка першою розпочала процес нормалізації у 60-х рр. У 40-ву річницю виголошення Меморандуму Рада заявила, що «побудова Центру може погіршити процес порозуміння між польським на німецьким народами»[17].

У Спільній заяві від 14 серпня 2005 р., яку оголосили Рада Євангелістської Церкви та Польська Екуменічна Рада, це простежується у двох найважливіших тезах [40, с. 132]:

– вони проти побудови ЦпВ у Берліні та наголошують на необхідності європейського виміру пам'яті;

– вшанування пам'яті вигнань та виселень не може підважувати основи відповідальності та вини націонал-соціалістичної Німеччини [40, с. 132].

У грудні 2005 р. відбувся перший візит нової канцлерки Німеччини А. Меркель до Варшави. Тоді вже відбулася друга зустріч з її візаві – прем'єр-міністром К. Марцинкевічем. Візит пройшов вдало. Одним з питань, яке було порушено, стало питання побудови Центру проти вигнання, однак цілковитого рішення знайти не вдалося. До того ж німецький "FAZ" здивовано прокоментував слова А. Меркель про те, що «польсько-німецькі відносини ніколи не були настільки хорошими, як сьогодні» [25]. Ф.В. Штайнмаєр зазначив, що «Німеччина бачить у своєму сусідові європейського партнера» [26]. Візит відбувався перед засіданням Європейської Комісії у справі формування бюджету ЄС на наступну каденцію. З одного боку, в Польщі були очікування, що у коаліційній угоді не знайдеться статті про формування «Знаку пам'яті» для переселених осіб. Цього не сталося. Але і риторика Л. Качинського після обрання президентом країни дещо змінилася. Він висловив бажання для формування партнерських відносин з Німеччиною.

У березні 2006 р. у газеті «Річ Посполита» вийшло інтерв'ю з А. Вольф-Повенською [37]. Вроцлавський науковець наголошує на тому, що проблеми погіршилися з підтримкою газопроводу, яку активно виказував колишній канцлер Г. Шрьодер. Основні проблеми, які притаманні відносинам між Польщею та Німеччиною, є скоріше баластом політики колишнього канцлера, але і польська політика не є послідовною та раціональною [37].

Цілком очевидно, що проблеми, які постали перед адміністрацією Качинського, стали певного роду запобіжним механізмом. Стереотипи, які існували між обома країнами, підсилювалися, що призвело до виникнення недовіри, особливо у світлі реституційних вимог німецького населення. Можемо спостерігати, що історична політика стає не тільки інструментом політичної боротьби, але і формою відповіді на ідентичні проблеми, які виникли зі вступом у Європейський Союз.

На початку січня 2006 р. Віце-маршалек Сейму М. Констліновсі заявив, що було б добре у Берліні створити «Центр польського мучеництва» (пол. Centrum polskiej martyrologii) [2]. Це викликало достатньо велику хвилю критики серед німецького політикуму, представники якого вважають ідею радше монологом, ніж польсько-німецьким діалогом. Підсилював негативні наслідки той факт, що Віце-маршалек Сейму є членом партії Ліга польських родин.

Перед візитом до Берліну на початку березня 2006 р. Л. Качинський дав інтерв'ю для німецького видання "Die Spiegel". Інтерв'ю було достатньо конфронтаційним. Німеччина, за Л. Качинським,

є другим ворогом для Польщі після Росії. Головні проблеми, які існують сьогодні у польсько-німецьких відносинах, – це Північний потік та ЦпВ. Звертаючи увагу на ЦпВ, президент говорить, що «я впевнений у щирості А. Меркель щодо побудови європейського центру, однак я побоююсь, що це призведе до релятивізації німецької вони за злочини у Другій світовій війні» [11].

Інтерв'ю викликало критику у німецьких політиків. Особливо закидалося президентові Польщі, що він не знає Німеччини, однак приймає важливі рішення у стосунках із сусідкою. Сам Л. Качинський жодного разу до цього не був у Німеччині, хіба що один раз в аеропорті під час перельоту з посадкою [15].

Під час візиту до Німеччини в рамках зустрічі з А. Меркель Л. Качинський підтвердив проект формування міжнародної мережі щодо вшанування жертв переміщення на основі Гданської Декларації між обома президентами у 2003 р. Результати надали певної чіткості двостороннім відносинам [9].

Модель розвитку теми Центру проти Вигнання на основі Гданської декларації вважається найбільш прийнятною в ліберальних колах Німеччини та Польщі. Гданська декларація закликає розвивати тематику вшанування жертв переселення в рамках Європейської мережі «Пам'ять і справедливість». У рамках візиту Л. Качинський відвідав побудову Музею Топографії терору в Берліні. Під час розмови з президентом Г. Кьолером було вирішено присвятити першу виставку саме терору на території Польщі [30].

Влітку в Польщі змінився очільник уряду. В результаті чого брати Качинські отримали повноту влади. Зміна влади, подекували, відбулася в результаті зустрічі К. Марцинкевича з главою ідеологічно-конкурентної партії Д. Туском, яка відбулася без санкції Л. Качинського [28].

Призначення Я. Качинського призвело до публікації у німецькій газеті "Tagesspiegel" статті «Нова польська картопля» (нім. "Polen Neue Kartoffel") [18]. Стаття показала Л. Качинського у негативному світлі та призвела до замороження двосторонніх відносин. Качинського звинувачували у незнанні Німеччини та браку фаховості у зовнішній політиці. «Чого можна чекати від людини, яка бачила Німеччину лише з аеропорту» [18].

Президент Польщі настільки образився на статтю, що відмінив зустріч у форматі Веймарського трикутника, а відновлення двостороннього діалогу стало можливим лише після офіційних вибачень з боку Німеччини.

Символізм, який домінував у польсько-німецькому поєднанні та виражався через спільну участь на знакових подіях, тепер перетворився на персоналізм. Персоналізм обох братів, які достатньо гостро сприймають критику у свій бік, сприймають

її як особисту образу та екстраполюють на двосторонні польсько-німецькі відносини.

Подія набула міжнародного розголосу. Більшою мірою міжнародні ЗМІ виступали з критикою стосовно сприйняття міжнародної дійсності крізь призму особистої образи [13]. Суспільство достатньо легко поставилося до публікації, однак політики, близькі до Л. Качинського, повністю піддали критиці видання. Кожен вимагав вибачення від видання, а А. Фотига, міністерка закордонних справ, заявила, що розпочне провадження проти редактора за образу лідера країни [13].

Колишній президент Л. Валенса розкритикував персоналізоване сприйняття жартів, звертаючи увагу на те, що це аж ніяк не призводить до покращення польсько-німецьких відносин. «Могли би і бути кращими. Однак суспільство тверезо сприймає ситуацію, тому суспільне сприйняття відносин перебуває на високому рівні» [50].

«Річ Посполита» опублікувала відкритий лист «Групи Коперника», в якому зазначалося про неприпустимість польської реакції на публікацію у «NAZ». Це лише поглиблює кризу у двосторонніх відносинах [34].

Улітку 2006 р. у рамках Європейської мережі «Пам'ять і Справедливість» у Берліні відбулася виставка «Втеча, вигнання ... і інтеграція». Виставка отримала достатньо хороші відгуки серед польського населення. Відбувалася вона у співпраці з Музеєм історії ФРН та мала європейський контекст виселень [47]. Однак 10 серпня Е. Штайнбах відкрила виставку «Вимушені дороги», котра показала німецькі виселення з колишніх східних територій під європейським баченням. Реакція Польщі та прем'єра Я. Качинського була «істеричною» [39]. У день відкриття виставки молодший брат відвідав концтабір у Штотгофі, перериваючи свою традиційну відпустку зі старшим братом. Місце вибрано не випадково. Концтабір був побудований ще у 1936 р. на території тодішньої Німеччини. Під час інтерв'ю у концтаборі Я. Качинський зазначив: «Це місце нагадує про масовий злочин проти польського народу і про те, хто його вчинив. Нагадує про те, що необхідно захищати правду про те, що був тоді агресор, який здійснив величезний злочин» [44]. Зачіпаючи тему переселення німецького населення, прем'єр зазначив, що «... жодні події, які були пізніше, трагічні і сумні, не можуть порівнюватися з тим, що тут відбулося. Пам'ять про ці події повинна зберігатися в ім'я морального порядку, а також в ім'я майбутнього Європи та світу. <...> Затирання історичної правди не є нічим добрим. Тому мусимо нагадувати про те, хто був злочинцем, а хто жертвою» [44].

Я. Качинський, згадуючи події в концтаборі, заявив відкрито: «Не може бути жодного ревізйонізму історії. Колишнє Німеччини є злочинним. А будь-які спроби релятивізувати це твердження не можуть

бути присутні у німецькому дискурсі». Ба більше, схоже, що Я. Качинський поклав собі за мету боротьбу проти ревізйонізму історії у Німеччині та польсько-німецьких відносинах, які від цього певним чином страждають.

Подія знову ж таки показала персоналізм у сприйнятті зовнішнього середовища. Я. Качинський відкрито зазначає, що основною персоною, яка домагається перегляду історії, є Е. Штайнбах. «Ми б хотіли, щоб все те, що пов'язано з прізвищем Е. Штайнбах, завершилося як найшвидше, бо нічого доброго з цього не буде для Польщі, Німеччини та Європи» [55]. Підсилювала проблему заява Е. Штайнбах про підтримку її А. Меркель [55].

У вересні президент ФРН Г. Келлер взяв участь у традиційному з'їзді, присвяченому переселеним німцям. У виступі президент прокоментував виставку У. Штайнбах, звертаючи увагу на те, що «вшанування жертв переселених німців можливе і без переписування історії. Тим більше, без нагадування про факт злочинності націонал-соціалізму» [35, с. 3–5]. До того ж звернемо увагу, що «дуже добре, що СВ відрікся від підтримки позовних вимог до Польщі». Е. Штайнбах, навпаки, розкритикувала Л. та Я. Качинського, зазначаючи, що вони підважують основи «польсько-німецьких відносин» [49].

Л. Качинський різко сприймав участь Г. Келлера на Дні пам'яті Батьківщини. Це одна з тих хвилюючих подій, які мають місце останнім часом у Німеччині» [48].

Перший візит Я. Качинського як прем'єра до Берліну відбувався в атмосфері ворожості. Окрім проблеми з ЦпВ, він підсилювався позовом Пруської спілки до ЄСПЛ. Тим не менш, А. Меркель ще раз підтвердила риторику Г. Шрьодера про недотримання реституційних вимог. Зі свого боку Я. Качинський звертав увагу про неприпустимість вшанування пам'яті переселень на основі проекту Е. Штайнбах [1].

У листопаді Е. Штайнбах заявила про повну підтримку ініціативи ЦфВ з боку ХДС. У заяві, яку підписали 220 соціал-демократів, між іншим, зазначалося: «Ми, соціал-демократи, підтримуємо побудову ЦпВ у Берліні. Підтримайте нас». «Die Spiegel» розкритикував цю заяву. Зазначалося, що більшість підписантів не розуміють стан справ в Польщі. І будь-які ініціативи вшанування пам'яті виселень, які йдуть від Е. Штайнбах, сприймаються в штики [6]. Критикували представники Бундестагу і діяльність та висловлювання Е. Штайнбах [10], особливо після негативного висловлювання щодо партії Качинського через гомофобію та національний шовінізм [20].

Негативні висловлювання відбулися за кілька днів до березневого візиту Меркель до Варшави у 2007 р. Візит мав на меті знайти компроміс у сфері оборони, а саме розблокувати рішення

про розміщення бази ПРО НАТО в Польщі, а також щодо реформування ЄС з приводу розподілу голосів [19, с. 137].

У червні роль історії у двосторонніх відносинах підсилася. Навіть більше, вийшла на рівень трансформації Європейського Союзу з приближенням Саміту у Брюсселі. Я. Качинський перебував у своїй стихії. Використання історії у політичних відносинах перейшло у сферу звинувачень у знищенні популяції польського населення. Такої думки дотримувався Я. Качинський, полемізуючи про питання прив'язки кількості голосів до населення країн – членів ЄС: «Якби Польща не пройшла через події 1939–1945, то сьогодні вона мала б населення 66 мільйонів» [43]. В інтерв'ю польський прем'єр-міністр ще раз нагадав про те, хто був агресором, а хто жертвою у Другій світовій війні.

Брати Качинські уміло використали карту Голокосту. У кінці червня Л. Качинський взяв участь у церемонії заложення наріжного каменю нового Музею історії польських євреїв. У тому ж інтерв'ю «Польському радіо» Я. Качинський зазначив, що «якщо євреї можуть використовувати карту війни, тоді чому Польща не може?» [16], натякаючи на спільність жертвності у війні. Вочевидь, це і могло бути тактикою боротьби з німецьким ревізіонізмом. В історичній свідомості німецького населення глибоко вкорінена відповідальність за Голокост, а початок будівництва Музею польських євреїв може бути аргументом.

З одного боку, Центр проти вигнання у Німеччині, а з іншого – «істинна історія» – Голокост та звірства над євреями. Знову це підтвердження появи у польському політичному дискурсі жертви, яка постраждала від злочинів Німеччини.

На німецькому медіапросторі слова Я. Качинського, сказані у студії «Польське радіо», викликали жваву дискусію. Консервативний “Die Welt” та центристська “Süddeutsche Zeitung” достатньо негативно поставилися до висловлювань прем'єра, закидаючи йому «законсервованість у минулому» [43].

Тижневик “Wprost” пішов у своїх припущеннях щодо історичної та європейської політики у польсько-німецьких відносинах ще далі. Автори статті «Мачуха Європи» зазначають, що Німеччина спеціально формувала образ Польщі як радикального члена ЄС для того, щоб на саміті підставити руку допомоги [27]. Однозначно, погляди тижневика можна вважати далекоглядними, однак з неоднозначним підходом. Питання безпеки та прийняття рішення в ЄС стали причиною пожвавлення дискусії над історичним минулим.

Висновки. Перші три роки польсько-німецьких відносин у рамках повноправних членів Європейського Союзу були доволі складними. Починаючи ще від каденції А. Квасневського, польсько-німецькі відносини мали як і спади, так і підйоми.

Поглиблення співпраці Німеччини з Російською Федерацією, яка була не менш важливою частиною діяльності уряду Г. Шрьодера та коаліції СДП-Союз 90/Зелені, наклало свій відбиток і на взаємні відносини між Польщею та Німеччиною. Небажання Г. Шрьодера надати дозвіл на встановлення протиракетної оборони та інтенсифікація діалогу з Москвою щодо Північного потоку призвели до недовіри у стосунках. Все це спричинило виникнення кризових явищ у трактуванні спільного історичного минулого між країнами.

Навіть президентська гонка у Польщі містила в собі риторику вини та жертвності німецького та польського народів відповідно. Ще під час виборів Л. Качинський використовував риторику репарацій, особливо щодо знищення Варшави.

Вигравши президентські вибори, Л. Качинський спільно з партією «ПіС» розпочали активну антинімецьку риторику на політичному рівні. Основними конфліктними темами стали:

- політизація історії в польсько-німецьких відносинах;
- політизація проблеми переселення;
- побудова Центру проти вигнання, що стало похідним від проблеми переселення німецького населення в період та після Другої світової війни;
- активізація позовних вимог від середовищ переселених німців;
- персоналізація зовнішньої політики.

З одного боку, Л. Качинський та Я. Качинський болюче сприймали закиди у свій бік з боку німецьких ЗМІ. З іншого боку, схоже, що Е. Штайнбах стала уособленням всіх негараздів у польсько-німецьких відносинах та виразником ревізіонізму наслідків Другої світової війни. Принаймні таке ставлення відчувалося з боку польського політикуму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Besuch bei Merkel: Hahnenkämpfe vor Kaczynskis Deutschland-Premiere – Der Spiegel – Politik. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/besuch-bei-merkel-hahnenkaempfe-vor-kaczynskis-deutschland-premiere-a-445323.html> (дата звернення: 01.04.20).
2. Centrum kontra centrum DW 20.01.2006: URL: <https://www.dw.com/pl/centrum-kontra-centrum/a-2684751DW.COM>. (дата звернення: 30.03.20).
3. Centrum przeciwko Wypędzeniom. Kontrowersji ciąg dalszy. DW 27.10.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/centrum-przeciwko-wyp%C4%99dzeniom-kontrowersji-ci%C4%85g-dalszy/a-2693366DW.COM>. (дата звернення: 30.03.20).
4. Coraz głośniej o reparacjach – Archiwum Rzeczpospolitej. URL: <https://archiwum.rp.pl/artykul/506912-Coraz-glosniej-o-reparacjach.html> (дата звернення: 18.03.20).
5. Czy w szaleństwie jest metoda? URL: <https://wyborcza.pl/1,76842,3487913.htmlwyborcza.pl> (дата звернення: 24.03.20).
6. Debatte über Vertreibungen: Genossen werben für Steinbach-Zentrum – Der Spiegel – Politik URL:

<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/debatte-ueber-vertreibungen-genossen-werben-fuer-steinbach-zentrum-a-451370.html> (дата звернення: 01.04.20).

7. Deutschland – direkter Nachbar Polens und dennoch so fern. DW. 22.12.2004: URL: <https://www.dw.com/de/deutschland-direkter-nachbar-polens-und-dennoch-so-fern/a-1437860DW.COM> (дата звернення: 13.03.20).

8. Deutsch-polnische Beziehungen auf dem Prüfstand 02.12.2005: URL: <https://www.dw.com/de/deutsch-polnische-beziehungen-auf-dem-pr%C3%BCfstand/a-1798889DW.COM>, (дата звернення: 18.03.20).

9. Deutsch-Polnische Beziehungen: Kaczynskis sanfte Töne – Der Spiegel – Politik: URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/deutsch-polnische-beziehungen-kaczynskis-sanfte-toene-a-404972.html> (дата звернення: 30.03.20).

10. Deutsch-polnische Beziehungen: Parlamentspräsidenten kritisieren Steinbach – Der Spiegel – Politik: URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/deutsch-polnische-beziehungen-parlamentspraesidenten-kritisieren-steinbach-a-470158.html> (дата звернення: 01.04.20).

11. Die Schuld würde wieder relativiert – Der Spiegel 10/2006: URL: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46146843.html> (дата звернення: 30.03.20).

12. Dyplomacja Niemocy – Archiwum Rzeczpospolitej: URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/635218-Dyplomacja-niemocy.html> (дата звернення: 21.03.20).

13. Harding, L. Polish-German summit halted after potato jibe / 2006. URL: <https://www.theguardian.com/world/2006/jul/06/germany.poland> (дата звернення: 21.03.20).

14. Kačka, K. Historia, normalizacja, pojednanie, dialog czyli medialny bilans dwudziestolecia stosunków polsko-niemieckich / Po obu stronach Odry. Polska, Niemcy i ich wzajemne relacje w XX i XXI wieku – wybrane problemy / pod red. K. Kačka. Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 2011. S. 138–162.

15. Kaczynski in Berlin: Besuch beim ungeliebten, fremden Nachbarn – Der Spiegel – Politik. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/kaczynski-in-berlin-besuch-beim-ungeliebten-fremden-nachbarn-a-404837.html> (дата звернення: 30.03.20).

16. Kaczynski Watch: “If the Jews Can Mention the War, Then So Can Poland” – Der Spiegel – International: URL: <https://www.spiegel.de/international/europe/kaczynski-watch-if-the-jews-can-mention-the-war-then-so-can-poland-a-493008.html> (дата звернення: 07.04.20).

17. Kirchen contra Vertriebenenzentrum – Der Spiegel 37/2005: URL: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-41768172.html> (дата звернення: 30.03.20).

18. Köhler P. Polens neue Kartoffel / 2006. 20 p. URL: <https://taz.de/!413444/> (дата звернення: 30.03.20)

19. Koszel B. Niemcy i Polska wobec Europejskiej polityki zagranicznej, Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej. Krakowskie Studia Międzynarodowe. 2007. No. 4. S. 121–138.

20. Kritik an Polens Regierung: Steinbach lehnt Entschuldigung ab – Der Spiegel – Politik. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/kritik-an-polens-regierung-steinbach-lehnt-entschuldigung-ab-a-470711.html> (дата звернення: 01.04.20).

21. Kuźniar, R. Droga do wolności. Polityka zagraniczna III RP: Warszawa: Scholar, 2008. 336 s.

22. Mazurkiewicz, M. Spór o pamięć. Polityczne następstwa w powojennych wysiedleń Niemców w pozimnowojennych relacjach polsko-niemieckich i czesko-niemieckich. Warszawa-Opole: Wyd. Naukowe Scholar, 2015. 267 s.

23. Meller, S. , Polityka ciągłości i zmiany: Ciągłość i zmiana w polskiej polityce zagranicznej: / za red. P. Kosiewski. Warszawa, Fundacja im. Stefana Batoro, 2006.

24. Meller, S. Język polityki i racja stanu. Polski Przegląd Dyplomatyczny. 2006. No. 2. S. 5–13.

25. Merkel w Warszawie. DW. 05.12.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/merkel-w-warszawie/a-2691958DW.COM>. (дата звернення: 30.03.20).

26. Merkels Antrittsbesuch: Tango in Warschau. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/merkels-antrittsbesuch-tango-in-warschau-a-387733.html> (дата звернення: 30.03.20).

27. Muszyński, M., Rak, K. Macocha Europy: Text. URL: <https://www.wprost.pl/tygodnik/108933/Macocha-Europy.html> Wprost, (дата звернення: 01.04.20).

28. Nowy premier – niemieckie reakcje. DW. 10.07.2006. URL: <https://www.dw.com/pl/nowy-premier-niemieckie-reakcje/a-2684660DW.COM>, (дата звернення: 31.03.20).

29. Patecka-Frauenfelder, A. Stereotyp Drang nach Osten w prasie narodowej Na przykładzie tygodnika Myśl Polska / Nowa Myśl Polska (1989-2003): Toruń: Adam Marszałek, 2010. 346 s.

30. Pierwszy dzień wizyty prezydenta Polski w Berlinie. DW. 08.03.2006. URL: <https://www.dw.com/pl/pierwszy-dzie%C5%84-wizyty-prezydenta-polski-w-berlinie/a-2684726DW.COM>. (дата звернення: 31.03.20).

31. Po wyborach prezydenckich w Polsce. DW. 25.10.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/po-wyborach-prezydenckich-w-polsce/a-2691991DW.COM>. (дата звернення: 30.03.20).

32. Poland Demands Apology: Polish PM Prickled by “Spud” Slander – Der Spiegel – International: URL: <https://www.spiegel.de/international/poland-demands-apology-polish-pm-prickled-by-spud-slander-a-426222.html> (дата звернення: 20.03.20).

33. Polen nach der Wahl 24.10.2005 URL: <https://www.dw.com/de/kommentar-polen-nach-der-wahl/a-1750409DW.COM>, (дата звернення: 21.03.20).

34. Polsko-niemiecki apel o wspólne poczucie odpowiedzialności i rozsądek – Archiwum Rzeczpospolitej. URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/630828-Polsko-niemiecki-apel-o-wspolne-poczucie-odpowiedzialosci-i-rozsadek.html> (дата звернення: 01.04.20).

35. Przemówienie Prezydenta Federalnego Horsta Köhlera podczas obchodów Dnia Stron Ojczystych zorganizowanego przez Związek Wypędzonych w dniu 2 września 2006 r. w Berlinie. URL: http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Horst-Koehler/Reden/2006/09/20060902_Rede_Anlage2.pdf?__blob=publicationFile&v=3.

36. Reakcje w Niemczech na wybór Lecha Kaczyńskiego. DW. 24.10.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/reakcje-w-niemczech-na-wyb%C3%B3r-lecha-kaczy%C5%84skiego/a-2684800DW.COM>. (дата звернення: 30.03.20).

37. Rozrzucone polsko-niemieckie puzzle – Archiwum Rzeczpospolitej. URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/672982-Rozrzucone-polsko-niemieckie-puzzle.html> (дата звернення: 21.03.20).

38. Sanecka-Tyczyńska, J. Relacje polsko-niemieckie a racja stanu. Spór PiS – PO o model polityki zagranicznej wobec Republiki Federalnej Niemiec (2001–2015). *Humanities and Social Sciences*. 2017. No. 4. S. 147–162.

39. Sieć kontra Centrum Wypędzonych. URL: <https://wyborcza.pl/1,75399,3706692.html> (дата звернення: 01.04.20).

40. Sommer, J.-Ph. Normen als Grund bilateraler Außenpolitik. Die Deutsche Außenpolitik gegenüber Polen am Anfang des 21. Jahrhunderts.: *Wisbaden: Springer VS*, 2015. 344 s.

41. Stolarczyk, M. Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989-2009: *Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego*, 2010. 700 s.

42. Strzeszewski, M. Opinie o stosunkach polsko-niemieckich. Komunikat z badań / *Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej*, 2006. 6 p.

43. The World from Berlin: Poland Blasted for Mentioning the War – *Der Spiegel – International*. URL: <https://www.spiegel.de/international/germany/the-world-from-berlin-poland-blasted-for-mentioning-the-war-a-490178.html> (дата звернення: 07.04.20).

44. Trzeba pamiętać kto był katem, a kto ofiarą: URL: <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/1,35612,3542400.html> (дата звернення: 01.04.20).

45. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 września 2004 r. w sprawie praw Polski do niemieckich reparacji wojennych oraz w sprawie bezprawnych roszczeń wobec Polski i obywateli polskich wysuwanych w Niemczech: URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20040390678> (дата звернення: 18.03.20).

46. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 marca 2004 r. w sprawie roszczeń odszkodowawczych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20040130200/O/M20040200.pdf> (дата звернення: 01.04.20).

47. Ucieczki, wypędzenia...i integracja. DW. 05.12.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/ucieczki-wyp%C4%99dzenia-i-integracja/a-2693356DW.COM>, (дата звернення: 01.04.20).

48. Vertriebenen-Konflikt: Kaczynskis Kritik an Köhler-Rede spaltet Polen – *Der Spiegel – Politik*. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/vertriebenen-konflikt-kaczynskis-kritik-an-koehler-rede-spaltet-polen-a-434917.html> (дата звернення: 01.04.20).

49. Vertriebenen-Treffen: Köhler warnt vor Umschreiben der Geschichte – *DER SPIEGEL – Politik*: URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/vertriebenen-treffen-koehler-warnt-vor-umschreibender-geschichte-a-434851.html> (дата звернення: 01.04.20).

50. Viele Komplexe – *Der Spiegel* 29/2006: URL: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-47603011.html> (дата звернення: 01.04.20).

51. Wolff-Powęska, A. Polska-Niemcy. Partnerstwo z dystansu. *Nauka*. 2004. No. 4. S. 49–64.

52. Wolf-Powęska, A. Polskie spory o historię i pamięć polityka historyczna. *Przegląd Zachodni*. 2007. No. 1. S. 3–44.

53. Wóycicki, K. Niemiecka pamięć. Rozrachunek z przeszłością NRD i przemiany niemieckiej świadomości historycznej: *Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk*, 2011. 331c.

54. Zbigniew. Centrum przeciwko Wypędzeniom (1999–2005): *Poznań: Instytut Zachodni*, 2006. 355 s.

55. Zentrum gegen Vertreibungen: Steinbach setzt auf Merkels Hilfe – *Der Spiegel – Politik*. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/zentrum-gegen-vertreibungen-steinbach-setzt-auf-merkels-hilfe-a-430926.html> (дата звернення: 01.04.20).

REFERENCES:

1. Besuch bei Merkel: Hahnenkämpfe vor Kaczynskis Deutschland-Premiere – *Der Spiegel – Politik*. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/besuch-bei-merkel-hahnenkaempfe-vor-kaczynskis-deutschland-premiere-a-445323.html> (access: 01.04.20).

2. Centrum kontra centrum DW 20.01.2006: URL: <https://www.dw.com/pl/centrum-kontra-centrum/a-2684751DW.COM>. (access: 30.03.20).

3. Centrum przeciwko Wypędzeniom. Kontrowersji ciąg dalszy. DW 27.10.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/centrum-przeciwko-wyp%C4%99dzeniom-kontrowersji-ci%C4%85g-dalszy/a-2693366DW.COM>. (access: 30.03.20).

4. Coraz głośniej o reparacjach – *Archiwum Rzeczpospolitej*. URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/506912-Coraz-glosniej-o-reparacjach.html> (access: 18.03.20).

5. Czy w szaleństwie jest metoda? URL: <https://wyborcza.pl/1,76842,3487913.html> (access: 24.03.20).

6. Debatte über Vertreibungen: Genossen werben für Steinbach-Zentrum – *Der Spiegel – Politik*. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/debatte-ueber-vertreibungen-genossen-werben-fuer-steinbach-zentrum-a-451370.html> (access: 01.04.20).

7. Deutschland – direkter Nachbar Polens und dennoch so fern. DW. 22.12.2004: URL: <https://www.dw.com/de/deutschland-direkter-nachbar-polens-und-dennoch-so-fern/a-1437860DW.COM> (access: 13.03.20).

8. Deutsch-polnische Beziehungen auf dem Prüfstand 02.12.2005: URL: <https://www.dw.com/de/deutsch-polnische-beziehungen-auf-dem-pr%C3%BCfstand/a-1798889DW.COM>, (access: 18.03.20).

9. Deutsch-Polnische Beziehungen: Kaczynskis sanfte Töne – *Der Spiegel – Politik*: URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/deutsch-polnische-beziehungen-kaczynskis-sanfte-toene-a-404972.html> (access: 30.03.20).

10. Deutsch-polnische Beziehungen: Parlamentspräsidenten kritisieren Steinbach – *Der Spiegel – Politik*: URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/deutsch-polnische-beziehungen-parlamentspraesidenten-kritisieren-steinbach-a-470158.html> (access: 01.04.20).

11. Die Schuld würde wieder relativiert – *Der Spiegel* 10/2006: URL: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46146843.html> (access: 30.03.20).

12. Dyplomacja Niemcy – Archiwum Rzeczypospolitej: URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/635218-Dyplomacja-niemcy.html> (access: 21.03.20).
13. Harding, L. Polish-German summit halted after potato jibe / 2006. <https://www.theguardian.com/world/2006/jul/06/germany.poland> (access: 21.03.20).
14. Kačka, K. Historia, normalizacja, pojednanie, dialog czyli medialny bilans dwudziestolecia stosunków polsko-niemieckich / Po obu stronach Odry. Polska, Niemcy i ich wzajemne relacje w XX i XXI wieku – wybrane problemy / pod red. K. Kačka. Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 2011. S. 138-162
15. Kaczynski in Berlin: Besuch beim ungeliebten, fremden Nachbarn – Der Spiegel – Politik. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/kaczynski-in-berlin-besuch-beim-ungeliebten-fremden-nachbarn-a-404837.html> (access: 30.03.20).
16. Kaczynski Watch: “If the Jews Can Mention the War, Then So Can Poland” – Der Spiegel – International: URL: <https://www.spiegel.de/international/europe/kaczynski-watch-if-the-jews-can-mention-the-war-then-so-can-poland-a-493008.html> (access: 07.04.20).
17. Kirchen contra Vertriebenenzentrum – Der Spiegel 37/2005: URL: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-41768172.html> (access: 30.03.20).
18. Köhler P. Polens neue Kartoffel / 2006. 20 p. URL: <https://taz.de/!413444/> (access: 30.03.20).
19. Koszel B. (2007) Niemcy i Polska wobec Europejskiej polityki zagranicznej, Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej. Krakowskie Studia Międzynarodowe. No. 4. S. 121–138.
20. Kritik an Polens Regierung: Steinbach lehnt Entschuldigung ab – Der Spiegel – Politik. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/kritik-an-polens-regierung-steinbach-lehnt-entschuldigung-ab-a-470711.html> (access: 01.04.20).
21. Kuźniar, R. (2008) Droga do wolności. Polityka zagraniczna III RP: Warszawa: Scholar. 336 s.
22. Mazurkiewicz, M. (2015) Spór o pamięć. Polityczne następstwa w powojennych wysiedleń Niemców w pozimnowojennych relacjach polsko-niemieckich i czesko-niemieckich. Warszawa-Opole: Wyd. Naukowe Scholar. 267 s.
23. Meller, S. (2006) Polityka ciągłości i zmiany: Ciągłość i zmiana w polskiej polityce zagranicznej: / za red. P. Kosiewski. Warszawa, Fundacja im. Stefana Batorego,.
24. Meller, S. (2006) Język polityki i racja stanu. Polski Przegląd Dyplomatyczny. No. 2. S. 5–13.
25. Merkel w Warszawie. DW. 05.12.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/merkel-w-warszawie/a-2691958DW.COM>. (access: 30.03.20).
26. Merkels Antrittsbesuch: Tango in Warschau. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/merkels-antrittsbesuch-tango-in-warschau-a-387733.html> (access: 30.03.20).
27. Muszyński, M., Rak, K. Macocha Europy: Text. URL: <https://www.wprost.pl/tygodnik/108933/Macocha-Europy.html> Wprost, (access: 01.04.20).
28. Nowy premier – niemieckie reakcje. DW. 10.07.2006. URL: <https://www.dw.com/pl/nowy-premier-niemieckie-reakcje/a-2684660DW.COM>, (access: 31.03.20).
29. Patecka-Frauenfelder, A. (2010) Stereotyp Drang nach Osten w prasie narodowej Na przykładzie tygodnika Myśl Polska / Nowa Myśl Polska (1989-2003): Toruń: Adam Marszałek. 346 c.
30. Pierwszy dzień wizyty prezydenta Polski w Berlinie. DW. 08.03.2006. URL: <https://www.dw.com/pl/pierwszy-dzie%C5%84-wizyty-prezydenta-polski-w-berlinie/a-2684726DW.COM>. (access: 31.03.20).
31. Po wyborach prezydenckich w Polsce. DW. 25.10.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/po-wyborach-prezydenckich-w-polsce/a-2691991DW.COM>. (access: 30.03.20).
32. Poland Demands Apology: Polish PM Prickled by “Spud” Slander – Der Spiegel – International: URL: <https://www.spiegel.de/international/poland-demands-apology-polish-pm-prickled-by-spud-slander-a-426222.html> (access: 20.03.20).
33. Polen nach der Wahl 24.10.2005 URL: <https://www.dw.com/de/kommentar-polen-nach-der-wahl/a-1750409DW.COM>, (access: 21.03.20).
34. Polsko-niemiecki apel o wspólne poczucie odpowiedzialności i rozsądek – Archiwum Rzeczypospolitej. URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/630828-Polsko-niemiecki-apel-o-wspolne-poczucie-odpowiedzialnosci-i-rozsadek.html> (access: 01.04.20).
35. Przemówienie Prezydenta Federalnego Horsta Köhlera podczas obchodów Dnia Stron Ojczystych zorganizowanego przez Związek Wypędzonych w dniu 2 września 2006 r. w Berlinie. URL: http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Horst-Koehler/Reden/2006/09/20060902_Rede_Anlage2.pdf?__blob=publicationFile&v=3.
36. Reakcje w Niemczech na wybór Lecha Kaczyńskiego. DW. 24.10.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/reakcje-w-niemczech-na-wyb%C3%B3r-lecha-kaczy%C5%84skiego/a-2684800DW.COM>. (access: 30.03.20).
37. Rozrzucone polsko-niemieckie puzzle – Archiwum Rzeczypospolitej. URL: <https://archiwum.rp.pl/artukul/672982-Rozrzucone-polsko-niemieckie-puzzle.html> (access: 21.03.20).
38. Sanecka-Tyczyńska, J. (2017) Relacje polsko-niemieckie a racja stanu. Spór PiS – PO o model polityki zagranicznej wobec Republiki Federalnej Niemiec (2001–2015). Humanities and Social Sciences. No. 4. S. 147–162.
39. Sieć kontra Centrum Wypędzonych. URL: <https://wyborcza.pl/1,75399,3706692.html> wyborcza.pl, (access: 01.04.20).
40. Sommer, J.-Ph. (2015) Normen als Grund bilateraler Außenpolitik. Die Deutsche Außenpolitik gegenüber Polen am Anfang des 21. Jahrhunderts.: Wiesbaden: Springer VS. 344 s.
41. Stolarczyk, M. (2010) Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989–2009: Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 700 s.
42. Strzeszewski, M. (2006) Opinie o stosunkach polsko-niemieckich. Komunikat z badań / Warszawa: Centrum Badań Opinii Społecznej., 6 p.
43. The World from Berlin: Poland Blasted for Mentioning the War – Der Spiegel – International: URL: <https://www.spiegel.de/international/germany/the-world-from-berlin-poland-blasted-for-mentioning-the-war-a-490178.html> (access: 07.04.20).

44. Trzeba pamiętać kto był katem, a kto ofiarą: URL: <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/1,35612,3542400.html> (access: 01.04.20).

45. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 września 2004 r. w sprawie praw Polski do niemieckich reparacji wojennych oraz w sprawie bezprawnych roszczeń wobec Polski i obywateli polskich wysuwanych w Niemczech: URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20040390678> (access: 18.03.20).

46. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 marca 2004 r. w sprawie roszczeń odszkodowawczych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20040390678> (access: 01.04.20)

47. Ucieczki, wypędzenia...i integracja. DW. 05.12.2005: URL: <https://www.dw.com/pl/ucieczki-wyp%C4%99dzenia-i-integracja/a-2693356DW.COM>, (access: 01.04.20).

48. Vertriebenen-Konflikt: Kaczynskis Kritik an Köhler-Rede spaltet Polen – Der Spiegel – Politik. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/vertriebenen-konflikt-kaczynskis-kritik-an-koehler-rede-spaltet-polen-a-434917.html> (access: 01.04.20).

49. Vertriebenen-Treffen: Köhler warnt vor Umschreiben der Geschichte – DER SPIEGEL –

Politik: URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/vertriebenen-treffen-koehler-warnt-vor-umschreibender-geschichte-a-434851.html>(access: 01.04.20).

50. Viele Komplexe – Der SpiegelL 29/2006: URL: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-47603011.html>(access: 01.04.20).

51. Wolff-Powęska, A. (2004) Polska-Niemcy. Partnerstwo z dystansu. Nauka. No. 4. S. 49–64.

52. Wolf-Powęska, A. (2007) Polskie spory o historię i pamięć polityka historyczna. Przegląd Zachodni.. No. 1. S. 3–44.

53. Wóycicki, K. (1998) Niemiecka pamięć. Rozrachunek z przeszłością NRD i przemiany niemieckiej świadomości historycznej: Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2011. 331c.

54. Zbigniew. M. (2006) Centrum przeciwko Wypędzeniom (1999–2005): Poznań: Instytut Zachodni. 355 s.

55. Zentrum gegen Vertreibungen: Steinbach setzt auf Merkels Hilfe – Der Spiegel – Politik. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/zentrum-gegen-vertreibungen-steinbach-setzt-auf-merkels-hilfe-a-430926.html> (access: 01.04.20).

Policy of history in the Polish-Germany relations in the 2005–2007 years

Boichuk Orest Ihorovych

Assistant at the Department
of International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University
Shevchenko str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

At the start of the second part of 2000th, Poland ended its process of integration to European Union. In this case, Poland stood face to face of new challenges such as new identities and seeking new identities in modern realities.

According to new changes in the international environment of Poland foreign policy, the bilateral relation with Germany had also changed. The interstate relation between both countries had also changed in the reason of internal political system. The case of changes was the voting in both countries.

Germany had voted for new parties; in this reason some foreign policy of Federal Republic of Germany had changed in the way to Poland. The Schroder's Government was more mediate to Poland. As representative of Sozialdemokratische Partei Deutschlands, G. Schroder tried to develop more actively the relations with Russian Federation. For this reason, Polish-German relation had gone to some crisis situation. Hence, we can conclude the Polish-German relation, was in "trap" of Schroder's legacy, obviously they were under pressure of building new Nord Stream pipeline. The new government led by CDU/CSS and new German chancellor A. Merkel had also deep connection with the Union of Expellees and its representative E. Steinbach. After taking power by CDU/CSS, the Union of Expellees are straining new initiatives, which were dedicated to remembering of transmigration of German people in the results of Second World War. These questions were most nervous for Polish Governments' representatives.

After taking power in Poland by J. and K. Kaczynski, policy of history are using more actively in the sphere of decision making process in field of foreign policy. Also, foreign policy was in trap of mutual prejudices. After this. Mutual relations had many points of conflict. But situation was different on social level. After small decrease of positive perception in the middle of 2005 years, which caused by historical problems, it is increasing in the end of the same year.

Key words: Polish-German relations, PiS, policy of history, Centre Against Expulsions, Union of Expellees, Second World War.

Вілкова Дар'я Сергіївна

Віхи, тенденції та підходи до вивчення слабких держав

УДК 327.5

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-126-131>

Вілкова Дар'я Сергіївна
аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Ю. Ілленка, 36/1, Київ, Україна

У статті йдеться про таке поняття дискурсу міжнародних відносин, як слабкі держави. Прослідковується еволюція концепту з початку 1990-х до періоду після 2016 року. Робиться спроба визначити ключові періоди в аналізі поняття, а також віхи та знакові події, що спричинили зміни в підходах до визначення та дослідження слабких держав.

Проаналізовано також низку рейтингів, що видаються різними інституціями – від Організації економічного співробітництва та розвитку до Групи Світового Банку та медіаконцернів. Визначені перші знакові доповіді, що готувалися стосовно слабких держав та транснаціональних загроз, які подібні країни становлять для регіональної та міжнародної безпеки.

Визначено доробок декількох груп дослідників з різних країн, таких як Робоча група з подолання слабкості держав, що діяла з 1994 року. Також наведено дані про кількість згадувань ключових слів у публікаціях, які можна знайти в базі Google Scholar у проміжку між 2000 та 2015 роками.

Наводяться основні характеристики поняття з принциповою увагою до тривимірного підходу у визначенні ключових завдань держави (авторитет, легітимність, спроможність). Визначено, що за останні тридцять років поняття пройшло ряд трансформацій. У загальному вигляді це означає відхід від терміну «невдала держава» до більш широкого і абстрактного поняття «слабкого контексту» і «ситуації».

У статті також визначено ряд суміжних термінів та понять, як-от зв'язка «безпека-розвиток», якою досі послуговуються дослідники. Йдеться передусім про паралелі з конфліктологією, адже саме на територіях слабких держав часто наявні внутрішні конфлікти різної інтенсивності.

Слабкі держави розглядаються як елементи системи міжнародної безпеки. Підтверджується, що актуальність поняття серед дослідників, науковців та політиків спричинена насамперед рядом транснаціональних загроз, що походять з таких країн.

Визначено ключові тенденції та підходи до дослідження питання, що популяризувалися в останні декілька років.

Ключові слова: слабкі держави, нестійкі контексти, транснаціональні загрози, міжнародна безпека.

Вступ. У теорії та практиці міжнародних відносин, як і в будь-якій іншій науці, поняття, терміни та категорії можуть проходити етапи переосмислення та трансформації. На основі деяких з них з'являються нові бачення або формуються парадигми. Ця стаття зосереджена на понятті, яке наявне в дискурсі як академічних кіл, так і практиків міжнародних відносин – йдеться про так звані слабкі держави, тобто такі державні актори системи міжнародних відносин загалом та безпеки зокрема, які мають прогалини в ключових характеристиках держави.

Сформульоване американськими дослідниками взимку 1993 року поняття слабкої держави на той час стосувалося швидше цілковитої невідзначеності та наявності потенційних загроз, що можуть походити від держав, що з'явилися у світі із закінченням Холодної війни та крахом радянської системи [3]. Ішлося про появу низки країн, які важко було назвати передбачуваними партнерами.

За останні майже тридцять років поняття пройшло декілька етапів переосмислення, як на академічному, так і прикладному рівні державотворення та зовнішньополітичних стратегій певних держав. Це прослідковується як у самому форму-

люванні – від “failed state” зразка початку 1990-х до “situations of fragility” чи “fragile contexts” зразка офіційної термінології ОЕСР після 2016 року [3; 4]. Перекласти ці поняття можна як «слабкі» або ж «нестійкі» контексти.

Метою статті є аналіз поняття слабких держав, зокрема в контексті міжнародної безпеки. Основні завдання полягають у:

- зазначенні ключових віх та етапів дослідження слабких держав;
- визначенні основних підходів до дослідження поняття;
- окресленні ключових тенденцій у науковій спільноті стосовно вивчення слабких держав.

Методологічну базу становлять дескриптивний аналіз, зокрема, під час дослідження існуючих рейтингів слабкості держав, а також системний підхід, що дозволяє розглядати слабкі держави як елементи системи міжнародної безпеки.

Результати. Перш ніж характеризувати еволюцію поняття, варто визначити ключові віхи в дослідженні слабких держав. Умовно першим етапом можна вважати період між 1993 та 2001 роком. Це етап становлення терміну, який тоді поступово опинявся в фокусі таких організацій, як USAID – Агентство США з міжнародного розвитку,

Світовий Банк, а також урядів певних країн, таких як США та Великобританія. Згодом до них приєднається Німеччина.

Наступний етап – розвиток поняття та ключових характеристик припав на 2001–2008 роки. Саме в цей період поняття слабких держав було вперше артикульоване в Стратегії національної безпеки США, а також з'явилася низка рейтингів та індексів, серед яких найвідомішим є Індекс слабких держав, що видається Фондом миру [8].

Одним із перших звітів зі слабких держав у світі став підготований Світовим Банком у 2002 році робочий звіт, що отримав назву LICUS – Low Income Countries Under Stress [9]. Спеціальна робоча група оцінювала діяльність низки країн, що підпадали під категорію держав з низьким рівнем доходів, що знаходилися в кризі.

Також у цей період оформилися такі характеристики розгляду поняття, як зв'язка «безпека – розвиток» (security-development nexus), яким досі послуговується більшість організацій-донорів.

Цей зв'язок є ключовим в огляді еволюції поняття і потребує більш детального окреслення. Прив'язка розвитку до безпеки полягає в тому, що на першому етапі вивчення поняття слабких держав сформувався певне бачення – такими країнами є переважно актори, на території яких тривають конфлікти [2]. Про це свідчать самі назви організацій та доповідей, що видавалися на зламі століть.

Так, створена ще за президентства Білла Клінтона у 1994 році фінансована ЦРУ State Failure Task Force – Робоча група з протидії послаблення держав об'єднала провідних науковців США. Вони вивчали ряд революцій, геноцидів, політичних криз у різних державах і напрацювали список історичних випадків перетворення держав на слабкі й невдалі [7].

Аналітикам цієї Робочої групи вдалося напрацювати певну методологію, а також популяризувати концепт. Наочним свідченням його поширеності в академічних і політичних колах є те, що Стратегія національної безпеки США за 2002 рік містить такі рядки: «нині загрозою Америки (США) є меншою мірою ворожі держави, а радше слабкі та невдалі» [11, с. 13].

Характерним для вивчення питання у 2020 році є факт того, що два десятиліття тому дослідники ще не відзначали впливу факторів довкілля, етнічної та релігійної дискримінації, зовнішнього боргу, інфляції чи військових витрат бюджету на слабшання держави, якщо тільки ті безпосередньо не впливали на матеріальне благополуччя громадян чи рівень залученості в міжнародній торгівлі. Тим цікавіше прослідкувати, як змінився дискурс дослідження чинників, що призводять до появи чи переходу держав до розряду слабких.

Під вказаною вище назвою інституція існувала до 2007 року, відколи відома досі як Робоча

група з політичної нестабільності [7]. Це свідчить про певну зміну кон'юнктури, перегляд концепту слабкості держав і водночас появу багатьох інших агентств та розвиток програм із дослідження поняття різними організаціями.

Поворотним етапом у дослідженні поняття слабких держав став терористичний акт у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року. Саме після проголошеної за декілька місяців Війни з тероризмом слабкі держави стали визначатися в офіційних документах США як чи не найсерйозніша транснаціональна загроза державній та міжнародній безпеці. Оскільки таке розуміння абсолютно співпадало з зовнішньополітичним курсом США, зовсім не дивно, що зростання кількості досліджень, присвячених даній тематиці, припало саме на термін президентства Джорджа Буша-молодшого.

Саме період між 2005 та 2008 роками можна назвати часом найбільшої уваги до слабких держав. Тоді було розроблено низку рейтингів оцінювання подібних країн. Серед ключових можна виділити такі:

- хронологічно перший, ще з попереднього визначеного етапу, World Governance Indicators – Political Stability & Absence of Violence (WGI – PS & AV) – Світові індикатори (успішності) управління за критеріями політичної стабільності та відсутності насилля, що видавалися Групою Світового банку в період 1996–2015 років [12];

- Індекс слабких держав Фонду Миру [8];

- Country Indicators for Foreign Policy (CIFP) – Покраїнні індикатори для зовнішньої політики Карлтонського університету;

- World Bank Country Policy and institutional assessment (CPIA) – оцінювання зовнішньої політики та ефективності інституцій країн, що готується Світовим Банком [10];

- Brookings Institution Index of state weakness in the developing world (iSW) – Індекс слабкості держав у світі, що розвивається, Інституту Брукінгса [6];

- Bertelsmann Transformation Index (BTI) – Індекс трансформації медаконтинууму Бертельсман [1].

Усі зазначені вище дослідження та звіти мають розвинуту методологію. Розглядаючи архів зазначеного першим WGI, спостерігаємо, що творці рейтингу обрали три виміри для характеристики управління, по два аспекти в кожному [12].

Перший стосується того, як уряди обираються, як за їх діяльністю слідкують та як змінюють. Ідеться про такі кластери, як Voice and Accountability (VA) – роль голосу громадянина та підзвітність уряду, тобто, як населення бере участь у виборі уряду, та свобода висловлення думки, зібрань, медіа; Political Stability and Absence of Violence/Terrorism (PV) – політична стабільність та відсутність насилля, тобто бачення можливостей до дестабілізації чи повалення уряду неконституційними методами, враховуючи терористичні дії.

Другий вимір стосується можливостей уряду ефективно формулювати та імплементувати політичні ідеї та дії. У цьому пакеті такі кластери, як, власне, Government Effectiveness (GE) – ефективність уряду, тобто якість надаваних публічних послуг, ступінь незалежності від політичного тиску в суспільстві та відповідальність влади за виконання проголошеної політики; Regulatory Quality (RQ) – визначення можливостей урядів виконувати проголошену політику та регульованість суспільства стосовно розвитку приватного сектору.

Наступний пакет – повага громадян до держави та її економічних і соціальних інституцій. У ньому такі кластери, як Rule of Law (RL) – повага до верховенства права в країні, вимірювання того, наскільки агенти діють за правилами, прийнятими у суспільстві, зокрема, якість контролю над виконанням договорів, захист права власності, діяльність поліції та судів і водночас рівень криміналітету; Control of Corruption (CC) – контроль над корупцією в суспільстві [24].

Цікавими також є ресурси, з яких бралася інформація для підготовки індексу. Їх чотири типи, а саме: дослідження стосовно домогосподарств і фірм, серед яких Афробарометр, Gallup World Poll and Global Competitiveness Report survey, інформація провайдерів даних з торгівельного бізнесу, зокрема Economist Intelligence Unit, Global Insight, Political Risk Services, інформація неурядових організацій, серед яких дані Global Integrity, Freedom House, Reporters Without Borders та інформація громадських організацій – огляди Світового банку, регіональних банків розвитку, ЄБРР та Інституційні профілі держав, що готуються Міністерством фінансів Франції [12].

Наступний індекс, обраний нами для огляду, – щорічний Fragile States Index. Аналітики, що його готують, користуються розробленим ще в 1990-х CAST – Conflict Assessment Framework Manual, що складається з трьох основних груп-кошиків індикаторів [8].

Серед них: соціальні показники, а саме демографічні тиски; стан біженців; еміграція і відтік умів; настрої в групах населення, економічні показники: нерівномірний економічний розвиток; бідність і економічний спад, політичні та військові показники: державна легітимність, рівень громадських послуг, захист прав людини й верховенство права в країнах, діяльність апарату з гарантування безпеки, роздробленість еліт, зовнішнє втручання [8].

Country indicators for Foreign Policy (CiFP) базуються на тривимірному підході. Оцінюється авторитет влади, її спроможність / ефективність та легітимність [2]. З 2015 року було запропоновано характеризувати держави як високоефективні, посередньо функціонуючі, збіднілі, ламкі, такі, де наявні внутрішні конфлікти та невдалі.

World Bank Country Policy and institutional assessment (CPIA), оцінювання зовнішньої політики та ефективності інституцій країн, що готується Світовим Банком, брало до уваги 16 критеріїв, згрупованих у чотири кластери: економічне управління, структурна політика, політика соціального включення і рівності та управління громадським сектором та інституціями [10].

Якщо деталізувати критерії, то розглядалися такі показники країн, як: розбудова людського потенціалу, рейтинг регулювання бізнесу, рейтинг боргової політики, середній рівень економічного управління, рівень успішності розподілу державних доходів, рівність доступу до публічних ресурсів, рейтинги фінансового сектору, фіскальної політики, гендерної рівності, макроекономічного управління та ряд інших.

Кожна з опрацьованих держав отримувала оцінку по критеріях від одного до шести. Слабкими вважалися держави, що отримували загальну оцінку 3,2 і нижче. Також до слабких відносили країни, де перебували регіональні (або під егідою ООН) місії з розбудови миру за останні три роки.

У 2008 році відомі дослідники проблеми слабкості держав С. Райс і С. Патрік на базі Інституту Брукінгс підготували Індекс слабкості держав у світі, що розвивається. Ними було розглянуто 141 країну за 20 індикаторами, поділеними на чотири кластери [6].

До економічного кошика належали такі характеристики держави, як економічне зростання, якість діючої політики в сфері економіки, розподіл доходів. До політичного кластеру входили рівень підзвітності уряду громадянам, верховенство права, рівень корупції, демократизації, свободи висловлювань та зібрань тощо. Наступний кошик стосувався безпеки, «вимірювалася» здатність держави гарантувати безпеку населення, а саме наявність та інтенсивність конфліктів, їх наслідки, як-то: кількість переселенців всередині країни, неконституційне захоплення влади, серйозні утиски прав людини. Останній кластер стосувався фінансового благополуччя і вимірював, наскільки держава забезпечує населення благами, серед яких освіта, охорона здоров'я, доступ до чистої води, відсутність голоду тощо. Більшість даних, отриманих дослідниками, бралися з уже згаданих матеріалів Political Instability Task Force і WGI.

Держави класифікувалися як невдалі – три з найнижчими показниками, тоді це були Сомалі, Афганістан і Демократична Республіка Конго, критично слабкі держави, слабкі держави і буквально 'states to watch', тобто держави, за якими варто слідкувати [6].

Ще одним комплексним джерелом для огляду є Bertelsmann Transformation Index (BTI) – Індекс трансформації держав медіаконцерну Бертельсман, що аналізує як країни, що розвиваються, такі і, що переживають перехідний період, направляють

соціальні зміни на шлях до демократії та ринкової економіки. По суті, є два окремі індекси – Status Index і Management Index. Перший бере до уваги політичну та економічну трансформацію, другий фокусується на якості урядового управління [1].

Бертельсман готує доповіді кожні два роки і користується 17 індикаторами (деякі поділені на підкатегорії). До них належать такі: «державність» – ідеться про монополію держави на право використання сили, державну ідентичність, невторчання в релігійне життя та базовий рівень адміністрування; залучення громадян до політичного життя – прослідковується відкритість і чесність виборів, права висловлювань і зібрань; верховенство права – розподіл на гілки влади, незалежність судів, розвиток громадянських прав у країні; стабільність демократичних інституцій – досліджуються партійна система, групи інтересів, схвалення демократії, соціальний капітал держав; рівень соціально-економічного розвитку; організація ринку та рівень компетенції – у цій сфері, серед іншого, аналізується діяльність антимонопольних агенцій, рівень лібералізації торгівлі, банківська система.

Окремими індикаторами також є стабільність курсу валют та цін, рівень захисту прав власності, «режим благополуччя», що передбачає рівні можливості для громадян, та рівень соціального захисту; економічна діяльність, «сталій розвиток» – досліджується політика держав у сфері захисту довкілля, освіти, науково-дослідницької діяльності.

Інший кластер факторів об'єднує структурні перепони на шляху до розвитку держави, інтенсивність існуючих конфліктів, традиції громадянського суспільства тощо. Вимірюється також спроможність урядів до просування на шляху до демократизації суспільства та ринкової економіки. До уваги береться також ефективність використовуваних ресурсів, спроможність віднайти консенсус з різних питань – від розподілу цілей до замирення та управління конфліктами. Останній чинник, що береться до уваги – успішність у співробітництві з міжнародною спільнотою, тобто ефективність використання допомоги, що надається державам, регіональне співробітництво та рівень кредитоспроможності і довіри до держави [1].

Рейтинг оглядає 129 країн світу. Туди не входять держави, що були членами ОЕСР до 1989 року, як такі, що вже є демократично та економічно розвиненими, а також малі держави з населенням до двох мільйонів осіб. Винятками є «цікаві приклади розвитку й трансформацій», як самі автори називають такі держави, як Бахрейн, Бутан, Естонію, Косово, Маврикій та Чорногорію.

Максимальний бал, який держава може отримати за кожен з критеріїв у цьому індексі, – десять. Країни з оцінкою нижче трьох у категорії «державності» вважаються невдалими. Якщо в 2014 році таких було дві – Центральноафриканська республіка і Сомалі,

то в 2016 такими є Ємен, Лівія (найнижчий показник – 1,8), Сирія і вкотре Сомалі. Станом на останній виданий рейтинг у 2018 році найгірше діють такі держави, як Еритрея, Ємен, Судан і Сомалі, що отримали загальний показник менше 2 [1].

У період з 2008 до 2016 року поняття вкотре трансформувалося. Саме цей період є, по суті, переходом від слабких держав до слабких *контекстів*. Політолог В. Бартенев у 2017 році видав дослідження, присвячене саме відслідковуванню змін у термінології. Називаючи цю еволюцією «понятійною еквілібристикою», автор користується цікавою методологією, відзначаючи кількість згадувань низки ключових слів у публікаціях у базі Google Scholar у період між 2000 та 2015 роками [13].

Згідно з цими даними можна стверджувати про стабільне зростання згадувань поняття «слабкі держави» та взаємозамінне його використання з «невдалими» до 2015 року [13, с. 33]. Саме тоді графік кількості публікацій з ключовим словосполученням «слабкі держави» починає знижуватися. Водночас зростає кількість публікацій з такими ключовими словами, як «слабкі контексти», «ситуації слабкості» та тренд останніх років – «стійка держава» – “resilient state”

Останнє поняття є доробком насамперед ОЕСР, у документах якої все частіше поняття стійкості й здатності відповідати на загрози та діяти в кризових явищах використовується як антонім до слабкості.

Ще в 2009 році організацією було розроблено The Violence Lens – «спосіб аналізу», котрий можна перекласти як «Крізь призму насилля», створений для кращого розуміння причин, ефекту та зв'язку між різними факторами встановлення насильства, а також для визначення опцій для запобігання та мінімізації загроз [4].

До уваги дослідники беруть такі фактори, як динаміку розвитку громадянського суспільства та внутрішній політичний контекст країн; враховують різні показники маргіналізації тощо.

Автори стверджують, що більшість конфліктів та інших проявів насилля, присутніх сьогодні у світі, є результатом функції «конкуренції» у політиці, корумпованості та низького рівня зв'язку «суспільство – держава». Нерівність та суспільні розриви створюють базу для появи й поширення насильства – між окремими особами, групами у кримінальному світі і ширше на рівні збройної боротьби та міжнародних конфліктів.

Маргіналізація, що породжується різною релігійною, етнічною ідентичністю, нехтуванням правами людини, низькою якістю надання громадських послуг, відсутністю гарантій безпеки, – виявляється найяскравіше в так званих «слабких» контекстах, переростаючи в заворушення. Нещодавнім трендом є – говорити не лише про держави, але й про міста, насилля в яких на фоні повальної урбанізації як глобального

тренду неминуче складе ряд проблем для міжнародної безпеки в майбутньому [5].

Поєднання факторів доступності зброї та амуніції, схильності суспільств до організованої злочинності та їм подібні критерії не обов'язково призводять до насилля. Якщо ж «контекстам» притаманний також високий рівень маргіналізації, то здатність груп мобілізуватися разом з доступом до фінансових, людських ресурсів, влади – усе це породжує придатний ґрунт для назрівання жорстоких і почасти затяжних конфліктів, що мають здатність не зосереджуватися виключно на локальному рівні, а й ширитися регіонально і в перспективі негативно впливати на стан міжнародної безпеки.

ОЕСР пропонує розглядати слабкі держави за п'ятьма ключовими рівнями вразливості. Перший рівень – економічний, тобто ризики, що походять зі слабкості економічної бази держав та людського капіталу, схильності до повторення макроекономічних шоків, нерівномірного розвитку суспільств і високого рівня безробіття. Другий рівень – це вразливість слабких держав перед загрозами довкілля, змінами клімату, низький рівень сфери охорони здоров'я. Чималу роль відіграють також повторювані стихійні лиха, рівні забруднення, поширення хвороб і пандемій. Третій рівень полягає у політичній вразливості слабких держав і криється в ризиках, притаманних історичному політичному розвитку країн, низькому рівні залученості громадян до політичного життя, відсутності прозорості у цій сфері, а натомість високому рівні корупції.

Далі четвертий рівень – рівень соціальної вразливості. Слабкі держави більш схильні і до горизонтальної, і до вертикальної (соціальної та економічної) нерівності суспільства, що призводить до суспільних розривів. Останній, п'ятий рівень нас цікавить найбільше, тому що стосується безпеки. Ідеться про соціальну безпеку, рівень криміналітету та військово-політичний аспект. Цікавим є спосіб підрахунку цього виміру слабкості держав. До уваги беруться рівень здійснення вбивств у країні, кількість поліцейських та військових на сто тисяч громадян, рівень кримінальної активності, контроль над територією держави, кількість смертей громадян у боях. Через неефективність інституцій слабкі держави створюють вакуум, за якого еліти мають доступ, почасти неконтрольований, до ресурсів, передбачених для потреб усього населення. Так створюється база для економічної нерівності, що потім закономірно переходить у підвищення кримінальної активності. Вакууми, створені в суспільстві, можуть захоплювати озброєні угруповання. Це лише посилює соціальні розриви й призводить до поширення насилля [4].

У багатьох випадках слабких «контекстів» насилля чи загроза насилля використовуються групами при владі як засіб політичного тиску, особливо за умови низького рівня внутрішньої легітимності центральних урядів. Часто держави вдаються

до маневрування поняттями ідентичності, підкреслюють етнічні та релігійні розбіжності населення, що лише посилює вірогідність виникнення ситуацій панування різних форм політичного насилля.

Саме така, часто лише декларована, політична нерівність громадян стає двигуном насилля. Виключення за етнічною ознакою призводить до обмеженої репрезентації соціальних груп на вищому державному чи й регіональному рівні.

Захоплені такою політикою уряди часто нехтують критично важливими питаннями систем охорони здоров'я, освіти, захисту довкілля, лімітується доступ до публічних благ. Так, дослідники сходяться на думці, що як ексклюзивність соціальних груп, так і інклюзивність еліт є двома сторонами однієї медалі в слабких державах.

Висновки. Отже, за останні майже три десятиліття поняття слабких держав пройшло декілька етапів. Їх можна умовно назвати становленням, розвитком і трансформацією.

Так, у контексті міжнародної безпеки слабкі держави характеризуються рядом транснаціональних загроз, що не поважають кордонів. І якщо на початковому етапі йшлося про так звані невдалі держави, що з'явилися на міжнародній арені після розпаду СРСР, у 2010-х, по-перше, сам термін використовується рідше, а по-друге, йдеться про так звані «слабкі контексти». Саме в таких країнах влада не виконує функції ефективно, що означає прогалини в авторитеті, спроможності і / або легітимності.

Поняття слабкості держав, тим не менш, продовжує викликати інтерес дослідників. Це зумовлено, зокрема, рядом транснаціональних загроз, що походять з таких місць і мають глобальні наслідки для системи міжнародної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bertelsmann Transformation Index (BTI). Key Findings. URL: <https://www.bti-project.org/en/key-findings/>.
2. Carment D., Press S., Samy Y. 2010. *Security, Development, and the Fragile State: Bridging the Gap between Theory and Policy*. L., N.Y. : Routledge. 304 p.
3. Helman, G. D. and Ratner S. R. Saving Failed States. "Foreign Policy", (Winter, 1992–1993), No 89, pp. 3–20.
4. OECD. *States of Fragility 2016: Understanding Violence*, OECD Publishing, Paris, 2016. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264267213-en>.
5. OECD. Top 25 most fragile cities, 2015, in *States of Fragility 2018*, OECD Publishing, Paris, 2018. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264302075-graph2-en>.
6. Rice, S. and Patrick, S. Brookings institution Index of state weakness in the developing world (ISW), 2008. URL: <https://www.brookings.edu/research/index-of-state-weakness-in-the-developing-world/>.
7. State Failure Task Force Report: Phase III Findings, 2000. URL: <http://www.raulzelik.net/images/rztextarchiv/uniseminare/statefailure%20task%20force.pdf>.

8. The Fund for Peace. Fragile States Index. URL: <http://fundforpeace.org/fsi>.

9. The World Bank. World Bank Group Work in Low-Income Countries Under Stress: A Task Force Report. 2002. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/329261468782159006/pdf/269030PAPER0WBOLicus0Task0force0report.pdf>.

10. The World Bank. Country Policy and Institutional Assessment. URL: http://siteresources.worldbank.org/EXTCPIA/Resources/CPIA_eval.pdf.

11. White House. The national security strategy of the United States of America. Washington, President of the U.S. 2002. URL: <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>

12. World Bank Group. World Governance Indicators – Political Stability & Absence of Violence. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/political-stability-and-absence-violenceterrorism-standard-error>

13. Бартенев, В. От «несостоявшихся государств» к «неустойчивым состояниям»: логика понятийной эквилибристики. *Полис. Политические исследования*. с. 26–41. 2017. doi:10.17976/jpps/2017.02.03.

5. OECD. Top 25 most fragile cities, 2015, in *States of Fragility 2018*, OECD Publishing, Paris, 2018. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264302075-graph2-en>.

6. Rice, S. and Patrick, S. Brookings Institution Index of state weakness in the developing world (iSW), 2008. URL: <https://www.brookings.edu/research/index-of-state-weakness-in-the-developing-world/>.

7. State Failure Task Force Report: Phase III Findings, 2000. URL: <http://www.raulzelik.net/images/rztextarchiv/uniseminare/statefailure%20task%20force.pdf>.

8. The Fund for Peace. Fragile States Index. URL: <http://fundforpeace.org/fsi>.

9. The World Bank. World Bank Group Work in Low-Income Countries Under Stress: A Task Force Report. 2002. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/329261468782159006/pdf/269030PAPER0WBOLicus0Task0force0report.pdf>.

10. The World Bank. Country Policy and Institutional Assessment. URL: http://siteresources.worldbank.org/EXTCPIA/Resources/CPIA_eval.pdf.

11. White House. The national security strategy of the United States of America. Washington, President of the U.S. 2002. URL: <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

12. World Bank Group. World Governance Indicators – Political Stability & Absence of Violence. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/political-stability-and-absence-violenceterrorism-standard-error>.

13. Bartieniev, V. “Ot “nesostoyabshihia gosudarstv” k “neustoichivym sostoyaniyam”: logika poniatynoi ekvilibrystiki. (From “failed state” to “fragile situations”: the logic of concept balancing acts”) *Polis. Political research*. pp. 26-41, 2017.

REFERENCES:

1. Bertelsmann Transformation Index (BTI). Key Findings. URL: <https://www.bti-project.org/en/key-findings/>.

2. Carment D., Press S., Samy Y. 2010. *Security, Development, and the Fragile State: Bridging the Gap between Theory and Policy*. L., N.Y. : Routledge. 304 p.

3. Helman, G. D. and Ratner S. R. Saving Failed States. “Foreign Policy”, (Winter, 1992–1993), No 89, pp. 3–20.

4. OECD. *States of Fragility 2016: Understanding Violence*, OECD Publishing, Paris, 2016. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264267213-en>.

Milestones, trends and approaches to the study of fragile states

Vilkova Dar'ia Sergeevna

Postgraduate Student at the Department of International Relations and Foreign Policy
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Yu. Illienka str., 36/1, Kyiv, Ukraine

The article is focused on the concept of fragile states in the discourse of international relations' theory and practice. The evolution of the concept from the early 1990s to the period after 2015 is traced. The attempt to identify key periods in concept analysis, as well as milestones that have led to changes in approaches to identifying and exploring fragile states is made.

There is an analysis of a number of ratings issued by various institutions – from the Organization for Economic Co-operation and Development to the World Bank Group and media concerns. The first landmark reports on the weaknesses and transnational threats that such countries pose to regional and international security have been identified.

The achievements of several groups of researchers from different countries have been covered, such as State Failure task force, which has been operating since 1994. The data from the analysis of the number of publications indexed in Google Scholar base between 2000 and 2015 with specific keywords is presented.

The main characteristics of the concept are described with great attention to the three-dimensional approach in defining the key characteristics of a state (authority, legitimacy, capacity). It has been determined that over the last thirty years the concept has undergone a number of transformations. In general terms, this means moving away from the term “failed state” to the broader and more abstract concept of “fragile context” or “fragile situation”.

The article also identifies a number of related terms and concepts, such as the “security-development” nexus that is still popular among the researchers. First and foremost, there are parallels with conflict studies, since it is in the territories of fragile states that internal conflicts of varying intensity are often ongoing.

Fragile states are seen as elements of the international security system. It is confirmed that the relevance of the concept among researchers, scholars and politicians is primarily caused by a number of transnational threats originating from such countries.

The key trends and approaches to the research of the concept that has been popularized over the last few years are identified.

Key words: fragile states, fragile contexts, transnational threats, international security.

Кокорев Олексій Вікторович

Регрес Латвії в запобіганні та протидії корупційним практикам: аналіз причин, наслідків, форм вияву

УДК 324+328.185:474.5

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-132-138>

Кокорев Олексій Вікторович
кандидат філософських наук, викладач
Коледжу зв'язку та інформатизації
Одеської національної академії зв'язку
імені О. С. Попова
пр. Олександрівський, 6, Одеса, Україна

У статті вивчається відповідність нинішнього курсу розвитку Латвії антикорупційним цінностям, які підтримує та впроваджує ЄС. Констатовано, що в період, коли Латвія була країною-кандидатом на вступ до ЄС, набуття бажаного статусу стимулювало реформи із запобігання та протидії корупції. Вказано на нинішню стагнацію та навіть певний регрес в антикорупційній політиці Латвії. Підкреслено, що ця країна нині є аутсайдером з-поміж пострадянських держав Балтії за результатами запобігання та протидії корупції. Причини цього як інституційні, так і ціннісні.

Акцентовано увагу на тому, що хоча законодавство Латвії і санкціонує низку корупційних протиправних діянь, але антикорупційні правові норми не застосовуються ефективно. Вказано на зовнішні (насамперед російські) деструктивні впливи на ріст корупції в Латвії. Аргументовано, що саме корупція є причиною низької довіри населення до органів влади.

Основними корумпованими в Латвії сферами названо державні закупівлі, охорону здоров'я, будівництво, проекти розвитку ЄС, транспорт, фінансування політичних партій, банківський сектор. Звернено увагу, що досить високий рівень корупції в Латвії позначається на рівні доходів громадян, відмові західних інвесторів від співпраці, трудовій міграції високоосвіченої молоді, поступовій ізоляції країни від міжнародної бізнес-спільноти тощо. Підкреслено досить низьку готовність латвійців викривати корупційні кейси. Причини цього вбачаються в цінностях, характеристиках політико-правової культури. Слабкий контроль литовців за сферами, чутливими до корупції, невмотивованість запобігати їй названо основними причинами нинішнього сповільнення антикорупції в країні.

Аргументована важливість для Латвії: 1) удосконалення інституційних механізмів запобігання та протидії діям із корупційним складником; 2) активізація превентивної антикорупційної діяльності, спрямованої на зміцнення нульової толерантності латвійців до корупції; 3) мобілізація громадянського суспільства в площині використання його потенціалу в контролі за корупційними кейсами, наданні юридичної допомоги викривачам корупції, розвитку громадського аудиту.

Ключові слова: Латвія, ЄС, корупція, антикорупційна політика.

Вступ. Латвія – «молода» демократична країна Центрально-Східної Європи, яка вже друге десятиліття інтегрована до ЄС. Членство в ЄС зобов'язує її, як і інших держав-учасниць, до відповідності певним нормам, цінностям. Одним із таких зобов'язань є активна позиція держави та суспільства у запобіганні та протидії корупційним практикам на національному та міжнародному рівнях.

У період, коли Латвія кандидувала на прийняття до ЄС, набуття бажаного статусу стимулювало реформи із запобігання та протидії деструктивним корупційним практикам. Однак останніми роками очевидна стагнація та навіть регрес від антикорупційних здобутків. Латвія нині є аутсайдером з-поміж пострадянських держав Балтії в антикорупційному процесі. Причини цього, на думку автора, є як інституційними, так і ціннісними. З огляду на антикорупційний відступ Латвії, коло проблем корупції та антикорупції в цій країні потребує дослідження.

Мета та завдання. Метою дослідження є з'ясування: 1) наскільки на інституційному та ціннісному рівнях Латвія відповідає антикорупційному курсу ЄС; 2) завдяки яким механізмам Латвія запобігає та протидіє корупції; 3) кола проблем, які нині не розв'язані в площині антикорупції в Латвії,

а також причин, які є перешкодами до результативної антикорупції.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є неінституціоналізм і ціннісний (аксіологічний) підхід. З позицій неінституціоналізму вивчається політика Латвії щодо запобігання та протидії корупції, а також її відповідність антикорупційній політиці ЄС. За допомогою аксіологічного підходу досліджується вираженість антикорупційних цінностей в політико-правовій культурі латвійців, їх відповідність ціннісній парадигмі ЄС.

Результати. Після проголошення незалежності Латвія швидко опинилася перед викликом системної корупції на побутовому, адміністративному та інших рівнях. Такі деструктивні процеси ставили під сумнів близьку євроінтеграційну перспективу. Власне початок антикорупції був тісно узгоджений із бажанням Латвії бути прийнятою до ЄС (угода про асоціацію з ЄС була підписана в 1995 році).

На початку 1990-х років злочини з корупційним компонентом дуже поверхово врегульовувалися в Латвії. Кримінальний кодекс Латвії в той час ще базувався на колишній радянській версії, яка не трактувала економічні злочини як тяжкі. Лише в 1995 році на законодавчому рівні було визначено зміст корупції, унормовано декларування доходів

для посадових осіб, встановлені обмеження для державних службовців займати інші посади чи виконувати певні роботи.

Антикорупційні нововведення спричиняли політичну турбулентність у Латвії. Прикладом цього є відставка уряду А. Шкеле в 1997 році. Тоді чотирьох міністрів було звинувачено в порушенні законодавства про корупцію – Р. Дільбу (сільське господарство), Р. Пікса (культура), Ю. Вінкеліса (охорона здоров'я) та В. Крістопанса (транспорт). Було встановлено, що окремі урядовці продовжували працювати на приватні компанії, неналежно декларували своє майно та доходи в щорічній податковій декларації про майновий стан і доходи.

Водночас саме Латвія першою звернулася за допомогою до Світового банку за сприянням у проведенні антикорупційної політики. Вона першою серед країн-кандидатів на вступ до ЄС із Центральної та Східної Європи розпочала в 1998 році реалізацію програми запобігання та протидії корупції (було ухвалено антикорупційну стратегію). Відтоді антикорупція почала набувати інституційного оформлення. Втім, тогочасна антикорупційна політика не набула оцінки ефективної. За оцінками міжнародних інститутів, латвійські уряди на цьому етапі радше імітували реформи [8, с. 20]. Зокрема, в дослідженнях Світового Банку 1997-1998 років констатовано: в Латвії порівняно з іншими посткомуністичними державами рівень бюрократичної корупції був порівняно низьким, однак високим був рівень топ-корупції, насамперед у сфері державних закупівель [2]. Тоді вперше було висловлено думку про олігархічне «захоплення держави», підірвав ключових державних інституцій приватними особами та фірмами для отримання приватної або ж корпоративної вигоди [6].

Тогочасні латвійські політичні партії здебільшого створювалися як бізнес-проекти, майбутні лобісти інтересів великого бізнесу. Це особливо було виражене в роки роздержавлення та приватизації. Провідні медіа також були підконтрольні, а тому не могли формувати громадську думку, викриваючи корупційні кейси. Тому «захоплення держави» в Латвії стало масштабною проблемою: влада та багатство сконцентрувалися в руках небагатьох «недоторканих» для правосуддя, а населення здебільшого виявляло корупційний прагматизм і в силу наявних характеристик політико-правової культури не виробляло протестну енергію супроти корупціонерів.

Від 2002 року антикорупційна реформа набула чіткіших обрисів. Це пов'язано зі створенням за аналогією з гонконгським антикорупційним органом Бюро із запобігання та боротьби з корупцією (KNAB) [1, с. 16], проведенням низки реформ, важливих у контексті взятого Латвією курсу на євроінтеграцію. Ці реформи були пов'язані з ініціативами Прем'єр-Міністра Е. Репше (2002–2004 рр.): пріоритетом його кабінету була саме протидія корупції та запобігання ухилянню від сплати податків. За цей період було санкціоновано чимало кількості високопосадовців (близько 20), зокрема й одного міністра власне кабінету Е. Репше (Міністр охорони здоров'я А. Аудерс). Парадоксальність кейсу Латвії виявилася в тому, що невдовзі самого Е. Репше було звинувачено в корупції (кілька років тривало слідство, однак обвинувачення висунуте не було).

Якщо на етапі підготовки до вступу в ЄС Латвія увиразнювала певний антикорупційний поступ, то нині спостерігається стагнація і навіть деякий регрес. Про це свідчить Індекс сприйняття корупції, який зафіксував погіршення антикорупційних здобутків Латвії останніми роками. Якщо в 2017 році країна перебувала на 40-му місці світового рейтингу, 2018 – на 41-му, то в 2019 опустилася на 44-е, тобто стійкість Латвії до корупції знизилася. Дві інші пострадянські країни Балтії (Естонія, Литва) хоч незначно, але зміцнили свої позиції (Табл. 1). Середній показник Індeksu сприйняття корупції по країнах ЄС за 2019 рік становить 64 бали.

Для того, щоб показати велетенські масштаби шкоди від корупції для Латвії, автор звернувся до нещодавнього дослідження, проведеного на замовлення Європарламенту [10]. Було встановлено, що Латвія щорічно втрачає щонайменше 3,4 млрд євро від корупції. Така сума у 26 разів більша за сумарну допомогу латвійським безробітним (близько 132 млн євро); у 2,5 рази перевищує витрати держави на охорону здоров'я (близько 1,3 млрд євро); у 2 рази більша за виплати особам похилого віку (близько 1,8 млрд євро).

Кошти, втрачені Латвією від корупції, у 12 разів перевищують річний бюджет поліції (292 млн євро); в 63 рази більші за бюджет пожежно-рятувальної служби (55 млн євро); у 2,5 рази перевищують сумарний бюджет на освіту (1,2 млрд євро). Названі щорічні втрати Латвії від корупції майже

Таблиця 1

**Зміни в Індексі сприйняття корупції країн Балтії за період 2014–2019 рр.
(у балах за шкалою 0–100)**

Місце в рейтингу–2019	Держава	2019	2018	2017	2016	2015	2014	Зміни (2014–2019 рр.)
18	Естонія	74	73	71	70	70	69	+5
35	Литва	60	59	59	59	59	58	+2
44	Латвія	56	58	58	57	56	55	+1

у 125 разів перевищують бюджет на житлове будівництво (28 млн євро); в 11,5 рази більші за бюджет Латвії на підтримку сімей із дітьми (303 млн євро); в 6 разів перевищують виплати у зв'язку з хворобою та інвалідністю (близько 58 млн євро). Хоч Латвія нині входить до більшості найважливіших міжнародних організацій, які ґрунтуються на принципах демократії та вільного ринку, однак країна залишається на досить низьких позиціях за рівнем добробуту, якості життя, конкурентоздатності тощо. Власне корупція є серед основних причин такої ситуації.

Провідна дослідниця корупції у «молодих» демократіях А. Мунґу-Піппіді вказала на низку тенденцій, характерних для Латвії: корупція спричинила сильний «відтік мізків» із країни; високим є рівень фаворитизму при формуванні урядів та інших органів влади; судова влада не є повністю незалежною, а антикорупційний орган став об'єктом політичного контролю; наявні великі проблеми з незалежністю медіа, що ускладнює антикорупційні розслідування та оприлюднення їх результатів; слабким є державний аудит. Дослідниця віднесла Латвію до країн із високим ризиком поглиблення корупції. Якщо Естонії та Литві, за оцінкою А. Мунґу-Піппіді, вдалося створити відносно дієві механізми стримування корупції попри ще значні ресурси для її збереження, то у випадку з Латвією контроль за корупцією знизився, а тому цю країну дослідниця віднесла до аутсайдерів антикорупції в межах ЄС [7].

Попри членство Латвії в ЄС місцеві політичні партії активно фінансувалися олігархічними групами, бізнесом, що робило їх схильними до політичної корупції. Литовські політичні партії активно використовували прогалини в законодавстві щодо фінансування партій, щоб обійти обмеження під час виборчих кампаній.

Результати соціологічного опитування [4], проведеного в 2015 році латвійським Бюро запобігання та протидії корупції, показало: латвійці стали менш толерантними до побутової корупції, а громадська думка щодо корупції стає щораз негативнішою. Водночас зберігається висока недовіра до органів влади Латвії, найперше – виконавчих і судових. Більшість громадян погодилися з твердженнями: 1) зтяжні судові процеси¹ знижують впевненість у покаранні корупціонерів (74,8%); 2) депутати працюють на користь малих економічних груп, а не виборців (71,3%); 3) бюрократична система змушує людей до неправомірних винагород чиновників (61,2%); 4) до державних закупівель залучені насамперед підприємці, пов'язані з політиками / високопосадовцями (60%); 5) корупція – це надійний спосіб випередити бізнес-конкурентів (53,7%).

¹ Наприклад, ще 17.02.2018 р. латвійським антикорупційним органом було затримано (з подальшим відпущенням під заставу) президента Банку Латвії І. Римшевича за звинуваченнями у хабарництві та сприянні хабарництву. Судове рішення у справі банкіра не прийняте досі.

Більшість опитаних латвійців не погодилися з такими твердженнями: фінансування політичних партій є прозорим і контролюється належно (70%); лобіювання – чесний спосіб впливу громадськості на державну адміністрацію (55,5%). 46,9% опитаних латвійців погодилися, 44,2% не погодилися із твердженням, що без хабарництва нічого не можливо досягти, оскільки національна система тотально корумпована. 27,2% опитаних громадян Латвії вказали, що особисто вдавалися до побутової, бюрократичної корупції для сприяння вирішенню їхніх проблем. Найчастіше різноманітні неформальні платежі здійснювалися в ході судочинства, отримання медичних та освітянських послуг, працевлаштування в органи державної чи муніципальної влади, врегулювання питань щодо нерухомості. 18,5% опитаних латвійців вказали, що вдавалися до кумівства, використання знайомств при розв'язанні приватних питань. Однак порівняно з результатами опитувань минулих років всі згадані відсотки зменшилися, що є позитивною тенденцією для Латвії. Тобто, хоч і дещо повільно, але думка громадськості щодо корупції змінюється в напрямі її не толерування.

Головними причинами, з яких латвійці сприяли неправомірній вигоді посадовців, були впевненість, що винагорода сприятиме бажаному сценарію розв'язання питання; бажання заручитися доброзичливішим ставленням посадової особи; впевненість, що довготривала проблема може бути вирішена лише за винагороду; бажання пришвидшеного розгляду питання. Лише близько третини латвійців готові заявити у компетентні органи про випадок корупції. Тривожне й те, що причиною, яка найчастіше сприяє відмові від корупційних способів розв'язання проблеми, є не ціннісні, а відсутність матеріально-фінансових ресурсів для передачі неправомірної винагороди. Це свідчить про все ще великі проблеми в площині антикорупційної політико-правової культури латвійців попри формальне інтегрування з цінностями ЄС. Також високий рівень корупції в Латвії, на думку автора, можна пояснити ще й слабкістю антикорупційного сегменту національного громадянського суспільства. З неурядових організацій важливу антикорупційну діяльність проводить хіба що Transparency International Latvia Delna (TI-Latvia).

Аналіз відповідей латвійських респондентів за результатами вказаного опитування латвійського Бюро запобігання та протидії корупції за соціально-демографічними ознаками виявив парадоксальні кореляції: корупція частіше толерувалася особами 25-34 років, з вищим рівнем доходів, містянами (ймовірно, з вищим рівнем освіти). В цьому автор вбачає велику проблему, оскільки такі соціально-демографічні групи навпаки мали б виражувати проєвропейські антикорупційні цінності.

Автор статті звертається до результатів ще одного опитування, проведеного в 2017 році Євробарометром [9]. Лише третина респондентів Латвії (34%) тоді вказали на неприйнятність корупційних практик; натомість у «старих» європейських демократіях абсолютна більшість респондентів негативно позиціонують корупцію (84% фінів, 81% ірландців). Це засвідчує, що рівень толерантності до корупції в межах держав-учасниць ЄС дуже відрізняється.

43% латвійців за результатами опитування Євробарометра розглядають надання державних послуг власне як послугу громадянину, за яку належить винагородити чиновника; 29% латвійців лояльно ставляться до грошової винагороди чиновника і це значно вищий відсоток за інші (крім Угорщини) країни ЄС. Лише 11% опитаних у Латвії оцінили антикорупційну політику уряду як ефективну. 28% опитаних вказали, що їм знайомі особи, які беруть / вимагають хабарі (для порівняння: в Австрії та Ірландії – по 8%, однак у Греції – 32%, Литві – 34%).

За результатами журналістського розслідування латвійського журналу "Ir" («Так»), Латвією тривалий час неформально управляло «олігархічне тріо». Йшлося про олігархічне «захоплення держави» А. Лемберґсом (ексмер Вентспілса, підприємець), А. Шлесерсом (займав високі урядові посади, підприємець), А. Шкеле (двічі обіймав посаду Прем'єр-Міністра, підприємець). У червні 2017 року журнал "Ir" оприлюднив розшифровані розмови з готелю "Rīdzene", які, як припускається, вели А. Лемберґс, А. Шлесерс та А. Шкеле щодо ймовірних способів впливу на латвійську політику та медіа.

Записи вказали на факти неправомірного впливу при призначенні на державні посади та зняття з них А. Лемберґса, А. Шкеле, А. Шлесерса та інших. Так, газета "Diena" та телеканал "Latvijas Neatkarīgā Televīzija" були підконтрольні А. Шлесерсу та А. Шкеле; російськомовний канал "First Baltic Chanel" також увиразнював позицію цих політиків-олігархів і лівої проросійської партії «Гармонія» ("Saskaņa"). Щоденну газету "Neatkarīgā Rīta Avīze" контролював А. Лемберґс. А. Шлесерсу навіть вдавалося «співпрацювати» з окремими журналістами громадського телебачення. Єдиною проблемою, яка складно контролювалася названими політиками-олігархами, було суспільне радіо Латвії.

Показово, що розслідування проти згаданих політиків-олігархів, яке протягом багатьох років проводило латвійське Бюро із запобігання і боротьби

з корупцією, досі не призвело до обвинувальних вироків². Наприклад, політик-олігарх А. Лемберґс ще в 2006 році став фігурантом справ про корупцію. Його звинувачують в отриманні неправомірної вигоди в особливо великих розмірах, легалізації злочинно нажитих коштів і майна, службових зловживань на посаді мера Вентспілса (важливого портового міста) та інших злочинних діяч. Однак досі його кримінальна справа не завершилася обвинувальним вироком.

Що ж до згаданих вище аудіозаписів приватних розмов А. Лемберґса, А. Шлесерса та А. Шкеле, то несанкціоновані судом аудіозаписи бесід не були визнані достатнім доказом для висунення обвинувачень, а тому процес по так званій «справі олігархів» був закритий. Автор зауважує, що слідству в цій резонансній справі перешкождали постійні витоки конфіденційної інформації, що дозволяло зацікавленим особам діяти на випередження. Загалом на антикорупційні органи Латвії дуже часто здійснювався масштабний політичний тиск. Хоч період, коли три впливові латвійські олігархи визначально впливали на політику цієї держави Балтії завершився, однак показово те, що: 1) їх олігархічні схеми реалізовувалися зокрема й тоді, коли Латвія вже була у складі ЄС; 2) певний латентний вплив на нинішню латвійську політику «олігархічне тріо» зберігає й нині.

Ще одним високопосадовцем, з яким пов'язані латвійські корупційні кейси, є ексмер Риги Н. Ушаков (обіймав посаду протягом десяти років). У квітні 2019 року його відсторонили з посади у зв'язку зі справою про корупцію в муніципальній транспортній компанії Rīgas satiksme. Н. Ушакова запідозрили в нецільовому витрачанні коштів цієї компанії, невиконанні обов'язків щодо контролю за її закупівлями. Загальна сума сумнівних операцій становила близько 270 млн євро³. За десятиліття управління Ригою Н. Ушаковим щодо Ризької думи та її структур було відкрито 28 кримінальних справ: отримання та вимагання неправомірної вигоди, підробка службових документів, переведення муніципальних коштів на приватні рахунки посадових осіб тощо. Лиш по семи справах винесені рішення суду, інші – закриті, на етапі слідства або ж розгляду в судах. Ризька дума часто була об'єктом критики антикорупційних інститутів, громадських організацій. Втім корупційні звинувачення не перешкодили Н. Ушакову бути обраному (травень 2019 року) до Європарламенту.

В контексті останнього факту автор зауважує, що значна частина латвійців в опитуваннях громадської думки вказує на ймовірність електоральної підтримки політиків, звинувачуваних у корупції, якщо ті, на їх думку, дбають про суспільство. Кейс Н. Ушакова свідчить про серйозні проблеми латвійців у площині антикорупційних цінностей, демократичної антикорупційної політико-правової

² В 2016 році були завершені, а у 2017 – оприлюднені результати слідства латвійського антикорупційного органу щодо А. Лемберґса, А. Шлесерса та А. Шкеле.

³ Справа проти Н. Ушакова не є закритою. У березні 2020 року розпочався судовий процес за позовом самого Н. Ушакова про незаконний характер його відсторонення з посади мера Риги.

культури. Велику проблему автор статті вбачає у тому, що населення Латвії не демонструє нульової толерантності до корупції і не вимагає такої ж від можновладців.

На країну деструктивно впливав і впливає й нині російський чинник, зокрема в межах складних схем відмивання грошей з Росії через латвійські банки. Частина банків країн Балтії (не лише Латвії) продемонстрували свою вразливість до діяльності з відмивання грошей. Латвія набула іміджу майданчика для відмивання коштів і незаконного фінансування. Один із найбільших банків Латвії ABLV Bank, який мав численних російських клієнтів, був закритий у 2018 році за рішенням Європейського Центрального банку після звинувачень, озвучених США. Ця банківська установа була запідозрена у відмиванні грошей, сприянні різноманітним незаконним трансакціям, підтримці тероризму та обслуговуванні корумпованих осіб. ABLV Bank проводив масштабні незаконні операції для контрагентів з Азербайджану, Росії та України. Тому відмивання грошей зробило Латвію вразливою до злочинних дій з боку зовнішніх акторів, які прагнули підрвати незалежність і демократичні принципи цієї держави, проводячи порядок денний, загрозливий для національної стійкості Латвії.

За останні два роки Латвія доклала значних зусиль у протидії відмиванню грошей, набутих злочинним шляхом. Під тиском міжнародної спільноти активізовано процес протидії відмиванню грошей. Зокрема, в 2019 році латвійськими судами було порушено 59 кримінальних справ за участю 102 осіб, звинувачених у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом. Для порівняння: у 2018 році налічувалося лише 23 такі кримінальні справи за участю 54 осіб. Загалом у 2017–2019 роках латвійська прокуратура порушила 103 кримінальні справи проти 195 осіб за звинуваченнями у відмиванні грошей. Це свідчить про активізацію влади Латвії у протидії такому різновиду злочинних дій. У 2019 році Латвію визнано країною, яка не підпадає включенню до «сірого списку» країн, який формує міжурядова організація «Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей» (FATF) [3], хоча ще нещодавно (2018 року) розглядалася ймовірність включення Латвії до переліку таких деструктивних держав.

Виявлення злочинних корупційних схем, кримінальні провадження, відкриті латвійськими компетентними органами все ще дуже часто не призводять до реального притягнення винних до відповідальності, особливо в випадку топ-корупціонерів. Для латвійської громадськості очевидно, що гучні кримінальні провадження не приносять очікуваних судових рішень у розумні процесуальні терміни. Власне неспроможність влади довести справи про топ-корупцію до вироків є чи не основною причиною погіршення антико-

рупційної стійкості Латвії та високої недовіри населення до органів влади. Це призводить до критики на міжнародному рівні, наприклад організація GRECO (Група держав із боротьби з корупцією) озвучує критику Латвії за відкладання регулювання лобізму, визначення параметрів парламентської етики, запобігання конфліктам інтересів тощо [5].

Нині уряд Латвії (кабінет К. Кариньша) популістськи, на думку автора статті, декларує мету досягнення у наступному Індексі сприйняття корупції (за 2020 рік) щонайменше 70-ти балів. Однак з огляду на тенденції запобігання та протидії корупції минулих років Латвії об'єктивно може знадобитися близько 15 років для досягнення такої цілі.

В країні ще відсутній клімат, який сприяв би ефективному запобіганню та протидії корупційним практикам. Латвії потрібне більш всебічне та систематичне планування і впровадження антикорупційної політики з регулярним щорічним переглядом, а не довготривалі стратегії. Корупція залишається дуже відчутною для латвійського бізнесу з огляду на наявні практики вимагання хабарів та інших неправомірних вигод; сектор тіньової економіки складає приблизно 22% ВВП країни. Проблему Латвії автор вбачає й у збереженні великої кількості державних службовців, чиновників різних рівнів у розрахунку на душу населення. Така проблема зберігається попри досить активне впровадження е-урядування, яке б мало мінімізувати бюрократичний апарат.

Висновки. Попри те, що законодавство Латвії санкціонує низку корупційних протиправних діянь (торгівля впливом, конфлікт інтересів, отримання неправомірної вигоди тощо), антикорупційне законодавство не застосовується ефективно. Литовський уряд зміцнив незалежність антикорупційного органу, створив систему е-урядування, інституціоналізував централізований процес державних закупівель тощо, однак низка проблем залишаються гострими.

Стійкого успіху в мінімізації корупції Латвією не досягнуто; останніми роками в латвійській антикорупції спостерігається стагнація і навіть певний регрес; зовнішні (насамперед російські) деструктивні впливи є очевидними. Довіра громадян до національної політичної системи є невисокою з огляду на вияви конфлікту інтересів, зловживання владою, неефективне використання державних ресурсів. Корумпованими сферами залишаються державні закупівлі, охорона здоров'я, будівництво, проекти розвитку ЄС, транспорт, фінансування політичних партій. Це позначається на рівні доходів громадян, відмові західних інвестиційних партнерів від співпраці, трудовій міграції високоосвіченої молоді, поступовій ізоляції країни від міжнародної бізнес-спільноти тощо. Однак не можна не вказати й на певні успіхи, наприклад спрямовані на запобігання корупції в банківському секторі.

Нині готовність латвійців викривати корупцію є низькою й причини цього полягають у ціннісному вимірі, параметрах їх політико-правової культури. У латвійців не сформоване стійке усвідомлення, що корупція – це не лише порушення законності та перешкода економічному зростанню, а й питання національної безпеки їх суспільства та держави. Слабкий контроль литовців за сферами, чутливими до корупції, невмотивованість запобігати їй – важливі причини нинішнього сповільнення антикорупції.

Для Латвії важливе: 1) удосконалення інституційних механізмів запобігання та протидії діям із корупційним складником; 2) активізація превентивної антикорупційної діяльності, спрямованої на зміцнення нульової толерантності латвійців до корупції; 3) мобілізація громадянського суспільства у площині використання його потенціалу в контролі за корупційними кейсами, наданні юридичної допомоги викривачам корупції, розвитку громадського аудиту. Латвії важливо максимально скоротити адміністративні можливості для корупції, зокрема шляхом винесення якнайбільше державних послуг в онлайн, хоча нині поступ у цьому питанні очевидний.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кушнарьов І.В. *Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація* : автореф. дис. д-ра політ. н: 23.00.02. Київ : Інститут держави та права імені В.М. Корецького, 2018.
2. Anderson J. *Corruption in Latvia: Survey Evidence*. World Bank. 16 December 1998. URL: <http://www1.worldbank.org/publicsector/Latviapreface.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).
3. *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Latvia. 1st Enhanced Follow-up Report*. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/fur/MONEYVAL%20Follow-Up%20Report%20Latvia.pdf> (дата звернення: 15.01.2020).
4. *Attitude towards corruption in Latvia*. November 2015. URL: https://www.knab.gov.lv/upload/eng/soc_aptauja_2015_eng.pdf (дата звернення: 24.02.2020).
5. *Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Second compliance report Latvia*. GRECO Secretariat Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/168094bc97> (дата звернення: 04.03.2020).
6. Hellman J.S., Jones G., Kaufmann D. *Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies. Finance and Development*. 2001. № 38(3). P. 1–8.
7. Mungiu-Pippidi A. *The Good, the Bad and the Ugly: Controlling Corruption in the European Union*.

Advanced Policy Paper for Discussion in the European Parliament. Berlin, 2013.

8. Rusu A. *A Diagnosis of Corruption in Latvia*. ERCAS Working Paper 9. Saatavana World Wide Webistä, 2010.

9. *Special Eurobarometer 470. Report. Corruption*. URL: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2176_88_2_470_ENG (дата звернення: 04.02.2020).

10. *The costs of corruption across the EU. Greens/EFA Group in the European Parliament*. URL: https://www.greens-efa.eu/files/assets/docs/the_costs_of_corruption_across_the_eu.pdf (дата звернення: 13.03.2020).

REFERENCES:

1. Кушнарьов І.В. (2018). *Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація* : автореф. дис. д-ра політ. н: 23.00.02. Київ : Інститут держави та права імені В.М. Корецького [in Ukrainian].
2. Anderson J. (1998). *Corruption in Latvia: Survey Evidence*. World Bank. 16 December 1998. URL: <http://www1.worldbank.org/publicsector/Latviapreface.pdf> [in English].
3. *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Latvia. 1st Enhanced Follow-up Report* (2019). URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/fur/MONEYVAL%20Follow-Up%20Report%20Latvia.pdf> [in English].
4. *Attitude towards corruption in Latvia*. November 2015 (2015). URL: https://www.knab.gov.lv/upload/eng/soc_aptauja_2015_eng.pdf [in English].
5. *Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Second compliance report Latvia* (2019). GRECO Secretariat Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-respect-of-members-of/168094bc97> [in English].
6. Hellman J., Jones G., Kaufmann D. (2001). *Confronting the Challenge of State Capture in Transition Economies. Finance and Development* [in English].
7. Mungiu-Pippidi A. (2013). *The Good, the Bad and the Ugly: Controlling Corruption in the European Union*. Advanced Policy Paper for Discussion in the European Parliament. Berlin [in English].
8. Rusu A. (2010). *A Diagnosis of Corruption in Latvia*. ERCAS Working Paper 9. Saatavana World Wide Webistä [in English].
9. *Special Eurobarometer 470. Report. Corruption* (2017). URL: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2176_88_2_470_ENG [in English].
10. *The costs of corruption across the EU. Greens/EFA Group in the European Parliament* (2018). URL: https://www.greens-efa.eu/files/assets/docs/the_costs_of_corruption_across_the_eu.pdf [in English].

Latvia's regression in preventing and counteracting corruption practices: analysis of causes, consequences, forms of manifestation

Kokoriev Oleksii Viktorovych

Candidate of Philosophical Sciences,
Lecturer at the College
of Communication and Informatization
O. S. Popov Odessa National
Academy of Telecommunications
Aleksandrovsyky av., 6, Odessa, Ukraine

The article examines the relevance of Latvia's current development course to the anti-corruption values that the EU supports and implements. It was stated that, at a time when Latvia was a candidate country for accession to the EU, the acquisition of the desired status promoted reforms to prevent and counteract corruption. The current stagnation and even some setbacks in Latvia's anti-corruption policy have been noted. It is emphasized that this country is now an outsider among the post-Soviet Baltic states as a result of preventing and combating corruption.

The reasons for this are both institutional and value-based. It is emphasized that although the legislation of Latvia sanctions a number of corruption unlawful acts, anti-corruption legal norms are not applied effectively. External (primarily Russian) destructive influences on corruption growth in Latvia were noted. It is argued that corruption is the cause of low public confidence in the authorities. Public procurement, health care, construction, EU development projects, transport, financing of political parties, and the banking sector are the main corrupt areas in Lithuania.

It is noted that a rather high level of corruption in Lithuania is reflected in the level of citizens' incomes, the refusal of Western investors to cooperate, the labour migration of highly educated youth, the gradual isolation of the country from the international business community, etc. The Latvians' rather low willingness to expose corruption cases is emphasized. The reasons for this are seen in the values and characteristics of the political and legal culture. The weak control of Lithuanians in areas sensitive to corruption, the lack of motivation to prevent it, are called the main causes of the current slowdown in anti-corruption in the country.

Important importance for Latvia: 1) improvement of institutional mechanisms for preventing and counteracting acts with a corruption component; 2) activation of preventive anti-corruption activities aimed at strengthening the zero tolerance of the Latvians to corruption; 3) mobilization of civil society in the area of using its potential in controlling corruption cases, providing legal assistance to the perpetrators of corruption, developing public audit.

Key words: Latvia, EU, corruption, anti-corruption policy.

Кореньков Олександр Олександрович

Стратегія виснаження терористів «Ісламської держави» на прикладі кампанії в Іраку в травні-червні 2019 року

УДК 343.326:327.88:316.774
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-139-154>

Кореньков Олександр Олександрович
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Східноукраїнського національного
університету
імені Володимира Даля
пр. Центральний, 59А,
Сєвєродонецьк, Україна

Актуальність дослідження полягає у вивченні активності терористичної організації «Ісламська держава» після її військової поразки в Сирії та Іраку та втрати територій у цих країнах. Автор ставить собі за мету на базі відкритої інформації визначити мотиви терористів, які використовують так звану «війну на виснаження» на прикладі атак на аграрний сектор Іраку в 2019 році.

У статті автор описує роль сільського господарства в економіці Іраку, наводить результати аналізу інформації про підпали та порівнює ці дані з етнічним та конфесійним розподілом населення Іраку, географією військової та терористичної активності ІД за аналогічний період. Спираючись на статті в пропагандистській газеті терористів «Ісламської держави» «ан-Наба», офіційні заяви лідерів терористів та публікації на Telegram-каналі, пов'язаних з ІД, автор доводить, що метою нападів на ферми та спалення врожаю в Іраку було економічне виснаження та провокування міжетнічного та міжконфесійного протистояння всередині країни.

Проаналізувавши 149 повідомлень про напади та пожежі, опубліковані на каналах, пов'язаних із терористами, та порівнявши карту цих пожеж з картою етнічного розподілу країни та військової активності терористів у 2019 році в Іраку, автор дійшов висновку, що зони підпалів співпадають із зонами компактного проживання різних конфесійних та етнічних груп. Ці ж зони співпадають із зонами військової та терористичної активності ІД, що доводить той факт, що підпали полів в Іраку у травні-червні 2019 року були продовженням військової стратегії ІД та мали місце насамперед у районах зі змішаним населенням та тривалою історією міжконфесійного та міжетнічного протистояння.

Масштаби кампанії та її наслідки для уряду Іраку дозволяють прогнозувати, що подібні кампанії терористи будуть використовувати у майбутньому. Враховуючи той факт, що ідеологи терористів розглядають «війну на виснаження» як ефективну, треба очікувати на її продовження та поглиблення із залученням нових інструментів та розширенням географії застосування. В свою чергу уряди країн, які стикаються з подібною стратегією терористів, мають чітко розуміти справжні наміри терористів. Ігнорування або помилкове трактування цих намірів терористів і применшення масштабів загрози, яку несуть із собою стратегія на виснаження, лише гратимуть на користь терористам та ускладнять ефективну боротьбу проти них.

Ключові слова: тероризм, ISIS, терористична організація, Ірак, війна на виснаження, стратегія терористів.

Вступ. Весною 2019 року в Іраку почали фіксувати підпали сільськогосподарських полів і напади на фермерів з боку невідомих. Місцеві ЗМІ в якості можливого пояснення виникнення пожеж називали недбалість самих фермерів, високу температуру, підпали та дії терористів «Ісламської держави», однак кілька місяців зберігалася ситуація невизначеності щодо відповідальних. Лише в кінці травня після того, як в офіційній щотижневій газеті терористів «ан-Наба» було опубліковано серію статей, в яких саме терористи ІД брали на себе відповідальність за напади, стало відомо, хто саме несе відповідальність за підпали.

Однак навіть після цього ЗМІ та офіційна влада Іраку не могли чітко пояснити мотиви та цілі терористів. Найпоширенішою версією було те, що поля та ферми спалювали у відповідь на відмову місцевих фермерів платити данину терористам. Ця версія не відповідала тому, що терористи називали в якості мотивів нападів. Для них підпали полів були продовженням війни іншими засобами. Виникла загроза того, що, ігноруючи чи навіть свідомо спотворюючи

мотиви терористів, влада Іраку та самі фермери ускладнюють процес протидії цим нападам.

Свідоме спрощення в цьому питанні могло принести не меншу шкоду, ніж підпали через використання неадекватних рівнів та масштабам загрози засобів. Враховуючи тривалу історію існування терористів ІД в різних форматах та високу адаптивність, яку вони до цього часу демонстрували в питанні виживання, визначення істинних мотивів таких дій як напади на фермерів та спалення врожаю може допомогти у виробленні адекватної та головне своєчасної стратегії протидії. Більше того, приклад терористів ІД демонструє гнучкість і нешаблонність, на яку йдуть сучасні терористи заради досягнення власної мети.

Враховуючи той факт, що в Україні регулярно виявляють та затримують окремих терористів ІД, а також те, що досвід ІД можуть використовувати інші терористичні організації, в тому числі і ті, які діють на території України, вивчення кампанії нападів на ферми та спалення врожаю в Іраку в 2019 році може мати практичну цінність для

протидії можливій аналогічній небезпеці на території нашої держави.

Метою дослідження є визначення мотивів і цілей терористів, які використовують у своїй діяльності атаки на економічні об'єкти, особливостей аграрного сектору на прикладі ситуації в Іраку та дій терористів «Ісламської держави». Завданнями є аналіз ролі сільського господарства в економіці Іраку, вивчення інформації про підпали та співставлення отриманих результатів з іншими даними, насамперед етнічним та конфесійним розподілом населення Іраку та географією військової та терористичної активності ІД за аналогічний період. Основним методом дослідження є аналіз даних із відкритих джерел, а саме з пропагандистських каналів терористів ІД в Telegram-каналі, публікацій в іракських ЗМІ, досліджень аграрного сектору Іраку та інших.

Результати. Ідеологічні витoki та цілі стратегії на виснаження. Стратегія на виснаження є однією зі стратегій, які на думку американського дослідника тероризму Д. Бімана, використовують терористи в своїй діяльності. Всього дослідник виділяє п'ять ключових стратегій, які доступні терористам: стратегія виснаження [1], стратегія псування [2], стратегія повстання [3], стратегія пропаганди діями [4] та стратегія одинаків [5].

Стратегія псування, або спойлінгу, спрямована на зрив процесу мирного врегулювання, переговорів між сторонами конфлікту. Стратегія повстання – це коли повстанська група навмисно використовує тероризм для провокування репресій з боку противника і в такий спосіб розпалює повстання населення. Стратегія одинаків передбачає атаки одинаків або малих груп терористів, які поділяють ідеологію терористичної організації, але не отримують від неї прямої допомоги чи підтримки. Стратегія ж пропаганди діями полягає в донесенні інформації про свою діяльність через тероризм.

За Д. Біманом, стратегія виснаження включає в себе безперервні серії терактів, іноді масштабних, метою яких є нанесення максимально можливої шкоди супротивнику. Це можуть бути атаки на цивільних, силовиків, атаки на власність, важливі інфраструктурні об'єкти тощо. Безперервність таких атак з часом деморалізує силові структури противника, виснажує його економічні ресурси. Уряд повинен все більше витрачати ресурсів на забезпечення порядку, захист громадян і боротьбу проти терористів. Суспільство все частіше задається питанням про ефективність влади, виправданість боротьби проти терористів. Особливо вразливими до цієї стратегії є демократичні політичні системи, які не можуть дозволити собі ігнорувати економічні втрати та людські жертви, спричинені боротьбою проти тероризму.

Важливим є також те, чого саме намагаються в такий спосіб досягти терористи. Якщо цілі теро-

ристів не ставлять під питання виживання самого суспільства чи радикальної зміни політичної системи, тоді уряд більш схильний піти на поступки терористам або відступити. Якщо ж стратегія виснаження спрямована проти авторитарної політичної системи, а цілі терористів є неприйнятними для суспільства, тоді її ефективність різко знижується.

Варто зазначити, що терористи здебільшого використовують різні комбінації стратегій, наведених Д. Біманом, і змінюють їх залежно від ситуації (політичної, безпекової, міжнародної). Хаос та дестабілізація є одними із ключових елементів стратегії терористичної організації «Ісламська держава». В першому номері свого головного пропагандистського журналу «Дабік», який побачив світ в червні 2014 року, в статті, присвяченій стратегії організації, було чітко визначено мету боротьби ІД – продовження війни «до Судного Дня», тобто ведення війни до остаточної перемоги терористів.

Одним із ключових інструментів для реалізації цієї цілі терористи назвали хаос, а точніше провокування нестабільності в країнах, які мають стати частинами «глобального халіфату» [6]. Ідеологи ІД не перші, хто звернув увагу терористів на спровоковану нестабільність як інструмент захоплення влади. Книгою, яка чи не найсильніше вплинула на стратегію ІД, є книга під назвою «Управління жорстокістю: найбільш важлива стадія, крізь яку пройде Умма» [7], яка була написана одним із ідеологів «аль-Каїди» Абу Бакром аль-Наджи.

В цій книзі автор поетапно описує стратегію захоплення влади та створення власної держави через виснаження противника. Економічне виснаження в стратегії аль-Наджи є обов'язковою умовою перемоги терористів, бо «економічна слабкість противника витікає з тягаря війни або з ударів на виснаження прямо по економіці і є найважливішим елементом культурного знищення через те, що воно загрожує достатку та мирським задоволенням, до яких тягнуться члени цього суспільства» [7].

Атаки на економічну інфраструктуру, джерела важливих для суспільства ресурсів породжують дефіцит і провокують у суспільстві конкуренцію. Стагнація економіки, як ще один результат атаки терористів, призводить до зростання нерівності в суспільстві, провокує протести та посилення опозиції до існуючої влади. В такий спосіб у поєднанні з гучними терактами та партизанськими діями Абу Бакр аль-Наджи пропонує розпалювати конфлікти всередині суспільства та послаблювати його. Дестабілізація є лише першою стадією в процесі створення власної держави відповідно до поглядів аль-Наджи. Цю стадію автор називає стадією «докування та виснаження». Її наслідком має стати конфлікт всередині країни, який перетікає в стадію «управління жорстокістю», яка закінчується на стадії «створення держави».

Стратегія на провокування хаосу була і залишається незмінною для терористичної організації «Ісламська держава». Цю стратегію було вибрано не випадково. Йорданський терорист Абу Мусаб аз-Заркаві, засновник організації, яка пізніше поклала початок «Ісламській державі», ставив собі та своїй організації за мету «посягти в країні стільки хаосу, скільки можливо, використовуючи так звані операції “تفكيك”¹, або операції виснаження противника» [6, с. 36].

Найпростішим і найдоступнішим засобом провокування хаосу в країні, який було обрано для будівництва «халіфату», стала міжконфесійна війна. Терористи цілеспрямовано атакували мусульман-шиїтів і курдів для того, щоб спровокувати зворотну реакцію та, як вони самі писали в своєму журналі, «кожну групу в Іраку змусити вступити в війну з мусульманами – сунітами» [6, с. 37]. Помста з боку атакованих терористами груп і громад мала переконати мусульман-сунітів, яких терористи розглядали як свою цільову аудиторію та джерело поповнення ресурсами та бійцями, шукати захисту у самих терористів. Як показав досвід Іраку, ця стратегія частково спрацювала.

Провокування хаосу Заркаві розглядав як спосіб дестабілізувати Ірак, що дозволило б створити в країні умови для захоплення певної території, на якій буде започатковано базу для збору, тренування та підготовки бойовиків. Ці сили джихадисти планували спрямувати на розширення цієї зони нестабільності. Для досягнення максимально можливого хаосу Заркаві використовував «найефективнішу зброю в арсеналі моджахедів – заміновані автомобілі, саморобні вибухові пристрої та смертників» [6, с. 36].

В стратегії терористів, яка складалася з п'яти основних етапів («переселення – збирання – дестабілізація – контроль – халіфат») [6, с. 38], сіяння хаосу через тероризм розглядалося як ключовий елемент. Масштабні теракти проти цивільного населення, поліції, племянних лідерів мали переконати противників терористів залишити спочатку сільську місцевість і сконцентруватися у великих містах. Цей вакуум у сільській місцевості мали зайняти терористи.

Саме сільська місцевість, в якій мешкають мільйони громадян Сирії та Іраку, є мішенню для терористів, які планують побудувати власну державу. В сільській місцевості є ресурси, насамперед нафта, зерно та земля. Саме сільська місцевість здебільшого була більш критично налаштована до центральної влади (провінція Дейр ез-Зор у Сирії та провінція Анбар в Іраку), ніж великі міста. Політичні та економічні конфлікти між різними племенами в сільській місцевості давали терористам можливість зайняти місце центральної влади у вирішенні цих конфліктів і відігравати роль посередника. Саме тому боротьба за владу для теро-

ристів на прикладі Іраку та Сирії розпочиналася з боротьби за контроль над сільською місцевістю.

Кампанія зі спалювання полів в Іраку

Весна та літо 2019 року стали справжнім випробуванням для влади Іраку. На фоні політичної нестабільності, спровокованої соціальними протестами в південних провінціях країни та боротьби різних угруповань всередині уряду Прем'єр-Міністра Аділя Абдул-Махді, терористи «Ісламської держави» розгорнули масштабний наступ на аграрний сектор країни.

Починаючи з квітня відразу в кількох провінціях Іраку почалися масштабні пожежі на сільськогосподарських полях і фермах. Терористи обрали для атак одну з найважливіших сфер країни. У 2018 році в Іраку показники дощу були на 200% вищими, ніж зазвичай [8]. Позитивні погодні умови та політика підтримки урядом фермерів дозволили в 2019 році останнім сподіватися на гарний урожай. Уряд планував зібрати замість 2.7 млн тонн майже 4 млн тонн зернових [9]. Такий урожай дозволив би місцевим фермерам покращити своє матеріальне становище та зменшити навантаження на бюджет країни, з якого субсидується аграрний сектор.

Починаючи з травня 2019 року, в ЗМІ почали з'являтися повідомлення про масштабні пожежі в різних провінціях. Ситуація швидко погіршилася настільки, що місцевим фермерам навіть довелося звертатися по допомогу до центрального уряду та вимагати захисту від нападів терористів [10]. У провінціях Діяла та Салахудін місцеві фермери сформували загони самооборони для захисту полів від нападів терористів. У червні за даними уряду було зафіксовано 236 пожеж, які знищили 5138 га полів. Лише за один тиждень у провінції Нейнава було зафіксовано 119 пожеж, 16 із яких лише за одну добу.

За даними місцевих поліцейських у північних провінціях терористи несуть відповідальність за переважну більшість із цих пожеж [11]. Місцева влада заявляла станом на 16 червня, що лише в 10 районах трьох провінцій (Діяла, Нейнава та Салахудін) внаслідок пожеж було знищено 14 500 га. Замість офіційних 262 пожеж по всій країні лише в Салахудіні було зафіксовано за даними місцевої влади 267 пожеж станом на травень. У провінції Нейнава за період з 18 травня по 11 червня було зафіксовано 180 пожеж, які знищили 6500 га врожаю [12].

Хоча майже відразу почали з'являтися повідомлення про те, що саме терористи «Ісламської держави» несуть відповідальність за пожежі, центральний уряд заперечував це, повідомляючи, що лише кожна 10 пожежа була спричинена терористами, інші 9 виникли через недбалість, недопалки та інше [13]. Однак докази з місць підпалів, де фермери знаходили технічні пристрої для підпалу полів, і напади терористів на ферми та пожежників,

які намагалися погасити пожежу [14], свідчили про те, що саме ІД несуть відповідальність за масштабні пожежі сільськогосподарських полів.

Коли підпали поширилися на територію сусідньої Сирії, стало зрозуміло, що йдеться про масштабну сплановану операцію терористів. У Сирії лише за два місяці літа пожежами було знищено 47 000 га пшениці та ячменю загальною вартістю приблизно в 50 млн доларів США. Це нанесло великий збиток фермерам, враховуючи, що у 2019 році уряд Сирії підвищив ціну на пшеницю, яку він скуповував із підконтрольних сирійським курдам територій. В умовах того, що через війну врожайність впала на 30%, більше 6 млн мешканців Сирії опинилися у небезпеці голоду [15]. Від нападів терористів потерпали здебільшого території, які раніше контролювалися ІД. Так, лише в Раккі станом на кінець травня було знищено врожаю на 9 млн доларів США на території в 10 000 га. В Ідлібі було знищено 60% від 75 000 га зернових та ячменю [8].

Причиною атак, за свідченнями фермерів і силовиків, було вимагання грошей з боку терористів. Терористи погрожували фермерам, якщо ті не будуть виплачувати терористам податок на ведення бізнесу, вони спалюватимуть поля та ферми [11]. Командир сил Пешмерга на півночі Іраку повідомляв про те, що терористи вимагали в місцевих фермерів по 4000 доларів за кожен працюючий на полі комбайн або 15% з врожаю [16]. І хоча версія про гроші як головна причина атак на фермерів з боку терористів є цілком логічною, масштаби атак, системність і заяви терористів свідчать на користь того, що ці пожежі були не просто вимаганням грошей, а елементом стратегії на виснаження, яку реалізують терористи.

Загальна характеристика сільського господарства Іраку та її значення для економіки

Для того, щоб зрозуміти мету операції терористів, треба проаналізувати масштаби та значення, яке має сільськогосподарський сектор Іраку. Хоча країна розташована на території, звідки історично походить сільське господарство (в долині двох рік Тигру та Євфрату) Ірак має значні проблеми із забезпечення власної продовольчої безпеки.

Сільське господарство Іраку складається із зон природного (дощового) та іригаційного зрошування. Природне зрошування сконцентроване на півночі країни, де вирощуються ключові культури, – пшениця та ячмінь. Іригаційне зрошування сконцентроване на півдні країни. Тут вирощується, крім пшениці та ячменю, рис, овочі, фрукти. В країні нараховується від 5 до 8 млн га земель, які можуть використовуватися в сільському господарстві. Нині ж використовуються лише 3.5 млн га, з них 47% залежать від штучного зрошування, 53% – від природного зрошування [21]. Пшениця є основною культурою, яка вирощується в Іраку. 34% всіх сільськогосподарських земель використовується для вирощування пшениці, ще 15,7% – для вирощування ячменю. В сільській місцевості мешкає до 30% всього населення, або приблизно 12 млн осіб. Третина всієї робочої сили Іраку так само зайнята в аграрному секторі. В той же час частка сектору в загальному ВВП складає не більше 10%. Для порівняння, нафта дає країні 38% ВВП [22].

Незважаючи на велике значення аграрного сектору в суспільстві, влада закуповує все необхідне за кордоном. Для прикладу, в 2015 році врожайність у країні зросла до 3,2 млн тонн, що порівняно з 2008 роком (2,5 млн тонн) стало значним успіхом для сектору. Однак у тому ж 2015 році влада імпортувала 3,2 млн тонн зерна. В 2015–2016 роках середня потреба в імпортній пшениці оцінювалася в 3,8 млн тонн. Ця цифра зросла до 4 млн тонн у 2016–2017 роках, 4,1 млн тонн – у 2018–2019 роках. За планами уряду в 2024–2025 роках ця цифра зросте до 4,9 млн тонн. Ці цифри свідчать на користь того, що навіть попри зростання власного виробництва зернових Ірак не може задовольнити на 100% потреби населення та змушений до 70% всіх продуктів харчування купувати за кордоном.

Подібна структура економіки, де багато людей працює та годується за рахунок сільського господарства, а сектор не достатньо розвинений для того, щоб забезпечити стабільний і достатній рівень життя для цього ж населення, змушує владу Іраку використовувати різні субсидійні програми.

Найбільшою із таких програм є Система громадського розподілу (Public Distribution System).

Таблиця 1

Імпорт продукції Іраку (2011 рік).

Назва продукції	Власне виробництво	Обсяги та вартість імпортованої продукції
Пшениця	***	1,1 млрд
Курятина	116 000 тонн	372 000 тонн або 692 млн
Цукор	***	584 млн
Пшеничне борошно	***	447 млн
Яйця	42 000 тонн	188 000 тонн або 293 млн
Помідори	1,1 млн тонн	110 000 тонн
Молоко	233 000 тонн	***
Яловичина	55 000 тонн	***
Баранина	44 000 тонн	***

Ця програма була запущена ще в 1990 році як реакція на запроваджене ембарго з боку ООН у відповідь на агресивну зовнішню політику режиму Саддама Хусейна проти Кувейту. Основна мета Public Distribution System полягала в забезпеченні базових продовольчих потреб 99% місцевого населення. Система виявилася дуже ефективною для забезпечення потреб найбільш незахищених верств населення Іраку. Близько 25% населення країни напряму залежало від виконання цієї програми, ще 35% активно користувалися нею для покращення власного рівня життя.

Відповідно до програми кожен громадянин Іраку щомісяця отримує гарантований набір із 10 продуктів, включаючи сіль, борошно і навіть миючі засоби, що забезпечує 100% мінімальних потреб у раціоні. В 2005 році витрати на цю програму склали 4 млрд доларів США. За період з 2005 по 2012 роки частка бюджету на виконання цієї програми неухильно зменшувалася з 19,9% до 5,9%, але все одно залишалася високою [23].

За висновками експертів Світового банку програма ще в 2012 році зазнала серйозних труднощів щодо якості та кількості продуктів, які включаються в обов'язковий продовольчий набір, через неефективність системи розподілу, а іноді обмежений доступ до населення через відсутність безпеки при розподілі продукції в окремих, охоплених терористичною активністю районах. Однак, незважаючи на недоліки та суттєві бюджетні витрати, жоден уряд Іраку так і не спромігся відмовитися від програми. Нині робляться спроби покращити якість програми через її часткову діджиталізацію [24].

Друга важлива програма, яка діє в аграрному секторі Іраку, – це програма підтримки фермерів. У 2007 році Прем'єр-Міністр Іраку запровадив 10-річну програму з підтримки сільського господарства, головна мета якої полягала у забезпеченні самодостатності в продовольчій сфері, підвищенні прибутку фермерів і зниженні безробіття в сільській місцевості.

Програма заохочувала інвестиції в аграрний сектор, підтримувала створення фермерських асоціацій, надавала землю за спрощеною процедурою новим фермерам. Спеціальний фонд надавав фермерам дешеві кредити, а держава викупувала продукцію фермерських господарств за фіксованою, часто завищеною ціною. Крім того, держава брала на себе ремонт і будівництво всієї необхідної інфраструктури для ведення господарства. Крім бюджету країни, гроші на розвиток сільського бізнесу виділяли також і міжнародні структури та організації. Лише Європейський Союз за період з 2003 по 2010 рік виділив 80 млн євро на розвиток галузі [25].

Закупівля продукції іракських фермерів для виконання описаної вище Системи громадського розподілу за завищеною ціною дозволяла урядові підтримувати економічну спроможність і забезпе-

чувати лояльність фермерів. Попри малу частку аграрного сектору в економіці Іраку його політичне значення залишається дуже великим. Тому влада Іраку намагається зберігати залежність фермерства від центрального бюджету та вже запустила нову програму підтримки на 2018–2022 роки.

Програма має покрити 1,2 млн га сільськогосподарських територій і включає в себе забезпечення фермерів насінням, виділення грошових коштів, відбудову та ремонт пошкодженої інфраструктури, запровадження нових технологій [26]. Увага, яку приділяє уряд фермерському господарству навіть у складних безпекових та економічних умовах, свідчить про важливість підтримки з боку фермерів і сільського населення самої влади. Цікаво, що і терористи, які протягом кількох років контролювали частину територій Іраку, так само витрачали гроші та ресурси на забезпечення лояльності фермерів.

Сільське господарство під владою терористів «Ісламської держави»

Стратегія терористів на побудову власної держави включала захоплення та контроль над важливими економічними ресурсами, насамперед нафтою та землею. У 2015 році після масштабного наступу на півночі Іраку терористи «Ісламської держави» захопили контроль над територією, на якій вирощувалося 40% всієї аграрної продукції Іраку. 80% контрольованих територій ІД знаходилися в басейні Євфрату. ІД контролювали 60% всіх сільськогосподарських земель у провінції Нейнава та 75% – у провінції Кіркук.

В Сирії терористи контролювали території, на яких до війни вирощувалося 77% всіх зернових і 72% всього ячменю в країні [27]. На цій території терористи намагалися зберегти виробництво для формування сталого джерела власних доходів. Хоча на початку влади ІД частка сільського господарства в структурі доходів організації була відносно невеликою порівняно з доходами від нафти (56 млн доларів США від продажу врожаю від загальної суми в 1 млрд доларів США в 2015 році [27]), поступово значення аграрної продукції для фінансування «халіфату» збільшувалося.

Ефективна військова кампанія міжнародної коаліції проти економічної бази ІД, атаки на нафтові джерела, заводи та транспорт зменшили доходи від продажу нафти на 90% за два роки [28]. В цих умовах терористи шукали альтернативні джерела стабільного доходу. Гроші та продукцію терористи отримували від місцевих фермерів через два основні шляхи – конфіскацію та податки. З документів, опублікованих американським дослідником Айманом ат-Таміммі, відомо, що в одній лише провінції Дейр ез-Зор (вілайет аль-Хейр за термінологією ІД) в Сирії за період з грудня 2014 по січень 2015 року [29] або за 30 днів врядування терористи отримали майже 8,5 млн доларів США, найбільше – від конфіскацій і продажу нафти.

Бюджет терористів ІД за 30 днів. Сирія, провінція Дейр ез-Зор [29]

Джерело	Частка в загальній структурі доходів (30 днів)	Сума (доларів США)
продаж нафти та газу	27,7%	2 335 000
продаж електроенергії	3,9%	331 000
конфіскації	44,7%	3 774 000
податки	23,7%	1 998 000

Перелік конфіскованого майна за 30 днів. Сирія, провінція Дейр ез-Зор [29]

Конфісковане майно	Кількість
будинки	89
автомобілі	96
вантажівки	48
гроші	496 300 доларів США
земля	20 га
вівці	1920
корови	143

Терористи також захоплювали контроль над інфраструктурою, яка забезпечувала фермерам можливість вести господарство. У червні 2014 року ІД контролювали 16 елеваторів, в тому числі і найбільший у районі Махмур, в якому зберігалось 8% річного запасу збіжжя країни [30]. З цього та інших елеваторів у 2014 році терористи конфіскували понад 1,1 млн тонн зернових або 20% всього зерна в країні. Через це більше 400 фермерів втратили гроші, які держава мала сплатити їм за це зерно [31].

Масштабна конфіскація призводила до того, що багато фермерів із родинами, здебільшого це були фермери, які належали до спільноти курдів, язидів, шабаків або арабів-шиїтів, були змушені покинути власні домівки та виїхати з підконтрольної терористам території. Якщо перед початком конфлікту на територіях, які згодом захопили терористи, мешкало до 2,5 млн осіб (Сирія) та до 4,3 млн осіб (Ірак), то у 2014–2015 роках ці показники зменшилися на 2,6 млн в Іраку та 1 млн у Сирії.

Ті, хто залишався, були змушені сплачувати податки терористам. З населення терористи збирали так звані закят або 5% на продукцію, яка вирощується на землях зі штучним водопостачанням (іригація) та 10% на продукцію, вирощену на землях із природним зрошенням (дощі) [27]. За 30 днів із населення провінції Дейр ез-Зор у Сирії терористи забрали податків на вирощену пшеницю в розмірі 300 000 доларів, на ячмінь – 170 000 доларів, на розкіш – 1 200 000 доларів, на верблюдів – 206 000 доларів, на фрукти – 100 000 доларів [29].

Саме зацікавленість у збереженні фермерського господарства як податкової бази пояснює той факт, що терористи активно підтримували лояльних до себе фермерів і вкладали гроші в розбудову сільського господарства. За даними авторів дослідження *When the Islamic State Comes to*

Town [32], попри загальне зниження продуктивності сільського господарства на підконтрольних терористам територіях на 20% ІД зуміли налагодити систему, яка:

- успішно забезпечувала населення комунальними послугами;
- пріоритетом ставила забезпечення електроенергією лікарень;
- успішно відновлювала інфраструктуру з енергопостачання для населення;
- інвестувала в місцеву інфраструктуру, насамперед у місцеві ринки та дороги.

В окремих районах, підконтрольних ІД, спостерігалось зростання виробництва сільськогосподарської продукції. В сирійській провінції Алеппо на підконтрольних територіях ІД вдалося налагодити виробництво так, що в 2015 році попри посуху в Сирії було вирощено на 9% зернових більше, ніж до початку конфлікту, в провінції Ракка – на 6% більше.

У випадку з Іраком ІД вдалося втримати незначне падіння врожайності (у Кіркуку на мінус 8% порівняно з доконфліктними показниками). Кардинально іншою була ситуація в провінції Нейнава. На підконтрольній території ІД вдалося на 48% збільшити врожайність у 2015 році. Взимку 2014–2015 років ІД вдалося зібрати більше на 52% врожаю, ніж у середньому за десятиріччя, і більше на 12%, ніж на інших непідконтрольних собі територіях [27]. Збільшення врожайності, конфіскації та зменшення населення на підконтрольній території забезпечили терористів значними матеріальними ресурсами, які вони почали витрачати в тому числі і на отримання лояльності з боку фермерів і місцевого населення.

Терористи пропонували фермерам, які продовжували вести сільське господарство, конфісковану землю на правах оренди. Зерно, вирощене

на цих землях, терористи скуповували за ціною в 220-230 доларів за тону зернових або майже на третину нижче ціни, яку пропонував уряд Іраку [27]. Але це було краще, ніж конфіскація та репресії, якими погрозували терористи у випадку відмови фермерів.

Крім того, терористи впроваджували програми, аналогічні урядовим, із підтримки сільського населення. Маючи великі надлишки конфіскованого зерна, вони продавали його за заниженими цінами місцевому арабському населенню. Так, у 2014 році на підконтрольній ІД території провінції Кіркук кілограм зерна коштував 4000-5000 динарів (3.45-4.30 доларів США), в той час як його традиційна ціна в цьому регіоні до захоплення території ІД була 10 000-11 000 динарів [31].

Попри намагання терористів налагодити сільське господарство на підконтрольних територіях, влада ІД призвела до величезних втрат для цього сектору економіки Іраку. Загальні втрати аграрного сектору внаслідок окупації терористами сягають 2,1 млрд доларів США, тоді як сукупні втрати економіки від влади терористів оцінюються в 45,7 млрд доларів США. Втрати аграрного сектору включають в себе як втрати від пошкодженого майна, так і втрати самої продукції. Тільки техніки терористами було знищено на 590 млн доларів США. Найбільше постраждали провінції Нейнава (втрати в 655 млн доларів США), Салахадін (загальні втрати в 479 млн доларів США) та Діяла (втрати в 478 млн доларів США).

Загальні витрати на відновлення аграрного сектору визначені в розмірі 3.4 млрд доларів США [33]. За даними Міністерства сільського господарства Іраку влада ІД призвела до падіння на 40% аграрного виробництва в країні і фактично знищила перспективи країни досягти самозабезпечення у виробництві аграрної продукції. В ході звільнення території терористи часто навмисно знищували інфраструктуру та посіви, використовуючи тактику «спаленої землі». Близько 70-80% земель, засаджених кукурудзою, пшеницею та ячменем, було пошкоджено або було знищено в провінції Салахадін. Приблизно 32% земель, на яких росла пшениця, було пошкоджено, а 68% було втрачено в районах провінції Нейнава. Також було втрачено приблизно 80% овець та кіз, 50% корів і 90% птиці, а вилов риби зменшився на 20-80% залежно від провінції. Лише в провінції Нейнава у листопаді 2014 року терористи конфіскували в фермерів 290 комбайнів, 2600 тракторів і ще 7488 одиниць іншої техніки. Багато з цього було потім перероблено на заміновані автомобілі [27].

Кампанія зі спалювання полів ІД в 2019 році. Свідчення самих терористів

29 квітня 2019 року медіа-ресурси ІД поширили відеозвернення лідера терористів Абу Бакра аль-Багдаді, перше за останні п'ять років. Подібний крок з боку найбільш розшукуваного терориста

в світі став свідченням важливості повідомлення, яке в відео передав аль-Багдаді. В цьому відео терорист презентував нову стратегію своєї організації, яка в результаті вдалих операцій міжнародної коаліції втратила абсолютну більшість підконтрольної раніше території в Сирії та Іраку. Суть цієї стратегії Багдаді визначив в одному реченні. «Наша битва сьогодні – це війна на виснаження для того, щоб завдати шкоди ворогу, і ворог має знати, що джихад триватиме до Судного Дня» [17].

16 вересня 2019 року медіа-центр аль-Фуркан – ще один пропагандистський ресурс терористів – опублікував аудіо-повідомлення Абу Бакра аль-Багдаді, в якому він детально роз'яснив нову стратегію на виснаження. Ця стратегія спрямована на втягнення США в затяжну війну проти терористів на різних фронтах, змушуючи витратити сили та ресурси, виснажуючи їх. Після втрати території в Іраку та Сирії, ІД формує новий фронт у західній Африці та в Афганістані [18]. В той же час на території Іраку та Сирії, де ІД зберегло групи та певну інфраструктуру, боротьба має продовжуватися в підпіллі.

Саме ця стратегія дозволяє зрозуміти те, що пізніше відбуватиметься в Іраку з атаками на поля. 24 травня 2019 року щотижнева газета терористів «ан-Наба» опублікувала статтю під назвою «Закачайте рукави і почніть збір врожаю: Бог благословить ваш врожай» [19]. У статті чітко пояснюються причини нападів терористів на поля та ферми в Іраку і Сирії. Там немає згадок ні про податки, які нібито збирали бійці ІД з фермерів, ні про вимагання грошей.

Напади на власність противників терористів авторами статті пояснюються не як заміна військових дій, а як продовження війни іншими засобами. Напади терористів, які описані в статті, були скоєні на сільськогосподарські володіння мешканців селищ, мусульман-шиїтів за віросповіданням, а також на власність лідерів племен, які воюють проти ІД, членів парламенту та бійців військового ополчення «Хашд аш-Шаабі».

В статті пояснюється, що метою цих атак було нанести матеріальну шкоду противникам, змусити владу витратити власні ресурси на захист території і деморалізувати власників спаленого майна. У наступному номері газети «ан-Наба», який вийшов 31 травня 2019 року, темі підпалів також було приділено велику увагу [20]. В цій публікації автори вже відверто заявляють, що підпали полів – це не просто акція залякування, а помста насамперед «хрестоносцям» та тим, хто підтримує їх. Це одна з форм війни, яка «не менш важлива», ніж атаки на казарми армії, підриви смертників чи вбивства.

Мета цих дій – нанести максимально можливу шкоду противнику та змусити його покинути територію. У статті також зазначається, що атаки на поля спрямовані насамперед проти тих, хто підтримує противників ІД, коаліцію та владу в Багдаді. Крім підпалів полів, терористи також мінували

шляхи підходу до пожежі. Коли місцеві фермери пересувалися по дорозі для того, щоб загасити її, то натрапляли на такі міни терористів.

«У Діялі солдати халіфату спалили будинок відступника Нурі Шадхані разом із його садом і сільськогосподарським обладнанням, які належали йому в селі Аль-Махіса в районі аль-Вахх. Крім того, вони спалили сільськогосподарські культури, які належать Гассану аль-Марві – командирі полку в званні підполковника в селі Аль-Тахвіла в районі аль-Халис на півночі Діяли», – йшлося у статті [20].

В Сирії терористи атакували власність лідерів місцевих Рад, створених після визволення території від ІД, або бійців загонів місцевої самооборони. Варто зазначити, що тактику нападів на фермерські господарства та знищення полів ІД практикували задовго до 2019 року. У 2014 році ІД знищили 500 дунамів полів у районі селища Кара Табба в провінції Діяла. В травні того ж року перед наступом на Самару ІД спалили врожай у навколишніх селах для тиску на захисників міста [34].

За інформацією Інституту вивчення війни в травні 2015 року ІД погрожували фермерам місцевості на південь і на захід від Кіркуку спалити врожай в разі, якщо вони не віддадуть половину вирощеного зерна в якості податку ІД, що було пов'язано з необхідністю поповнити казну організації через втрати доходів із нафтових джерел [35].

У 2016 році після поразки в провінції Кіркук терористи, відступаючи, завдавали навмисної шкоди місцевим фермерам, які були переважно з язидської спільноти. Місцеві чиновники заявляли про те, що більшість полів, а це понад 450 000 акрів у районі Шемаль провінції Нейнава, були занедбані за роки володарювання терористів. Всі 145 зернохосовищ в районі були пошкоджені. Генератори, від роботи яких залежали фермерські господарства, були викрадені та переправлені в Ракку чи Мосул. Була навмисно пошкоджена іригаційна система. Насоси з 485 артезіанських джерел були викрадені або пошкоджені. В окремих випадках терористи отруювали колодязі дизельним паливом, що робило воду в них непридатною до вживання. Труби з іригаційних систем використовувалися для виробництва саморобної вибухівки. Також під час відступу терористи знищували фруктові сади, мінували житлові приміщення, знищували лінії електропостачання, роблячи все, щоб сповільнити чи

ускладнити економічне відновлення регіону [36]. У травні 2017 на початку кампанії зі збору першого врожаю терористи атакували сільськогосподарські поля в провінції Діяла, в результаті чого було знищено 350 дунамів посівів [37].

Ситуація з врожаєм напередодні атак терористів у 2019 році

Взимку 2019 року за даними Міністерства сільськогосподарства в Іраку було засіяно 1,825 млн га озимої пшениці, в тому числі і 315 000 га на зрошуваних землях. Через систематичну нестачу води площі для озимою було зменшено вдвічі. За рік до цього посуха негативно вплинула на врожайність, а вже в березні 2019 повені в провінціях Діяла, Васіт, Майсан і Басра вздовж річки Тигр ще більше вдарили по врожаю.

Незважаючи на це, уряд прогнозував, що у 2019 році буде зібрано 4 млн тонн зернових, що більше на 80%, ніж у 2018 році, та на 25% більше, ніж в середньому за останні роки. Ще 5,2 млн тонн зернових, серед них 3,7 млн тонн пшениці та 1,2 млн тонн рису [38], влада Іраку планувала імпортувати, здебільшого для того, щоб забезпечити потреби частини населення, яка найбільше постраждало в результаті конфлікту. У 2019 році 6,7 млн осіб із 36 млн населення Іраку потребували гуманітарної допомоги. Більше 2 млн внутрішньо переміщених осіб та 4 млн тих, хто повернулися до своїх зруйнованих міст і селищ, залишалися в зоні ризику та потребували особливої уваги, з них 70% мешкали в провінціях Нейнава, Анбар, Діяла, Дахук та Ербиль.

Однак кампанія ІД з нападів на ферми та підпалу полів внесла свої корективи в ці плани. Хоча на початку статті було наведено кілька прикладів повідомлень про підпали полів в Іраку, які в різний час публікувалися в місцевих ЗМІ, цієї інформації замало для того, щоб зробити висновки щодо масштабів кампанії терористів.

Як додаткове джерело інформації автор використовував публікації та фотозвіти самих терористів, опубліковані в Telegram. Починаючи з 4 травня по 26 червня автором цієї статті було зібрано інформацію про пожежі в Іраку, які регулярно публікувалися на Telegram-каналі, пов'язаному із терористами «Ісламської держави», – The Criminal Iraq. Цей канал був включений до переліку каналів, які публікують інформацію про діяльність ІД та керуються членами ІД. Всього було зібрано інформацію

Таблиця 4

Виробництво зернових в Іраку (2019)

Культура	2014–2018 (середня)	2018	2019 (прогноз)	різниця (2018–2019)
Пшениця	3,185 млн тонн	2,2 млн тонн	4 млн тонн	81,80%
Ячмінь	596 тис. тонн	400 тис. тонн	700 тис. тонн	75%
Кукурудза	256 тис. тонн	300 тис. тонн	350 тис. тонн	16,70%
Інші	253 тис. тонн	144 тис. тонн	44 тис. тонн	-69,40%
Всього	4,289 млн тонн	3,044 млн тонн	5,094 млн тонн	67,30%

про 149 повідомлень про підпали полів і напади на фермерів в різних частинах країни.

Треба відразу пояснити, що на каналі, де публікувалася ця інформація про пожежі, здебільшого не пояснювали причин пожеж, крім небагатьох випадків, коли в підпалах підозрювалися місцеві мешканці, які в такий спосіб вирішували конфлікти щодо власності на землю, або члени ополчення «Хашд аш-Шаабі». Враховуючи, що адміністратори каналу були прихильниками ІД, а інформація, яка публікується на каналі, інформує про успішні операції терористів в Іраку, можна припустити, що всі опубліковані повідомлення про пожежі, в яких немає чіткого зазначення організаторів, можуть бути віднесені до відповідальності саме терористів. Також треба врахувати, що в обох діагра-

мах наведена кількість повідомлень про підпали. В кожному такому повідомленні може йтися як про один підпал, так і відразу про кілька.

З першої діаграми видно, що більшість повідомлень стосується підпалів у чотирьох провінціях – Нейнава, Салахадін, Кіркук і Діяла.

В цих провінціях більшість підпалів була зафіксована в районах Мосул і Сінжар у провінції Нейнава, Бакуба, Ханакін і Джалавля в провінції Діяла, Хавіжа, Кіркук і Дакук у провінції Кіркук та Тікріт, Шергат у провінції Салахадін. Тим не менше масштаби поширення кампанії, в тому числі і на південні провінції та столицю країни, свідчать на користь того, що ці підпали – це не поодинокі напади з вимогою грошей із фермерів, а кампанія, мета якої набагато більша.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3. Карта підпалів полів в Іраку. Травень-червень 2019 року

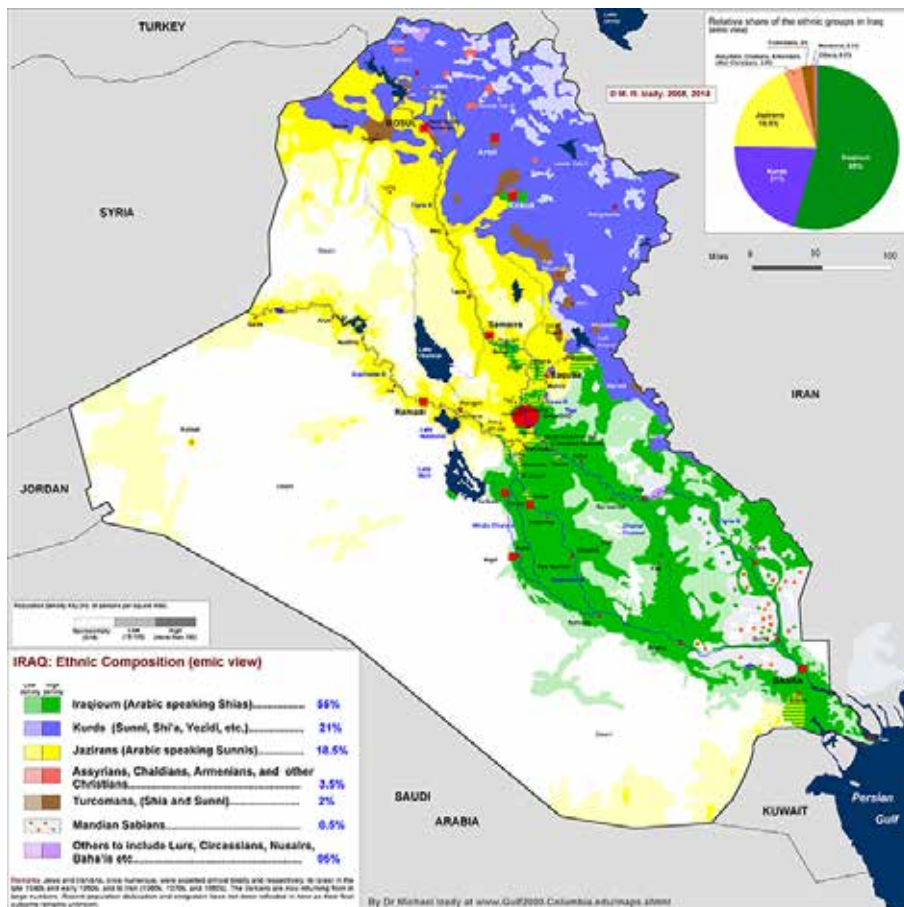

Рис. 4. Карта етнічного поділу Іраку

Джерело – Infographs, Maps and Statistics Collection by Dr. Michael Izad

Зрозуміти цю мету можна, якщо порівняти дані нападів на поля з картою етнічного розподілу населення країни [39]. На цій карті чітко видно, що епіцентри нападів на поля в чотирьох провінціях розташовані на території, на якій мешкають різні етнічні групи. Так, навколо міста Сінжар мешкають як курди, так і туркомани та араби-суніти, шабаки, християни та інші. Навіть після звільнення Сінжару від терористів «Ісламської держави» в місті та навколишніх селах тривали внутрішні конфлікти між різними групами населення [40]. Аналогічна ситуація в Мосулі, в якому та навколо якого мешкають курди, араби-суніти, араби-шиїти та туркомани. Махмур у провінції Ербіль, в якому так само було зафіксовано кілька підпалів, є територією, навколо якої точиться боротьба між місцевими курдами та арабами-сунітами.

У провінції Кіркук схожа ситуація. В місті Кіркук мешкають араби-шиїти, курди та туркомани. Велика туркоманська громада розташована на південь від Кіркуку, саме там, де було зафіксовано велику кількість пожеж згідно повідомлень із каналу терористів. Місто Даук, про яке як мінімум шість разів згадувалося в звітах терористів, є центром туркоманської громади в провінції Кіркук. Про свої атаки на фермерів біля Кіркук у своїй статті на «ан-Наба» повідомляли і самі терористи. Хавіджа, місто в провінції Кіркук, стало епіцентром нападів терористів. Там мешкають здебільшого араби-суніти, але навколо міста мешкає велика кількість курдів.

На цьому фоні трохи вирізняється провінція Салахуддін. Найбільше підпалів було зафіксовано в містах Тікріт і Ширкат. У Тікріті та навколишніх селах проживають здебільшого араби-суніти. Однак причина атак терористів на цю територію та поля, які належать місцевим фермерам, полягає в тому, що місцеві племена, особливо представники племені Шаммар, одними з перших виступили проти терористів у 2015 році та сформували окремі підрозділи в структурі «Хашд аш-Шаабі» [41]. Таких фермерів ІД називають «сахаватами», зрадниками та звинувачують їх у підтримці влади в Багдаді. У Ширкаті більшість нападів на поля були зафіксовані на сході від міста, саме там, де мешкають змішані арабо-курдські племена.

Найпоказовішим є приклад провінції Діяла. Ця провінція традиційно є епіцентром міжетнічного протистояння. Місто Бакуба, райони Мукадія, Балад Руз є центрами проживання курдів, арабів-

сунітів, арабів-шиїтів, туркоманів. Згідно з дослідженням ООН у 2017-2018 роках 81% опитаних арабів-сунітів і 32% арабів-шиїтів, які мешкають у провінції Діяла, заявляли, що вони стикалися з примусовим виселенням [42]. Подібна практика разом із репресіями, катуваннями, вбивствами представників різних груп у провінції породили ситуацію, в якій конфлікт між етнічними та релігійними групами триває роками.

Наведені дані можуть свідчити про те, що ціллію кампанії терористів з підпалів полів було спровокувати або загострити вже існуюче міжконфесійне та міжетнічне протистояння. Про це в своїх публікаціях свідчать і самі терористи. В статті про підпали терористи зазначають, що атакували поля та ферми в селах Мубарак та Юсуф Бік в районі Ханакін провінції Діяла. Ці ферми належали арабам-шиїтам.

Аналогічною була ситуація в районі міста Бухріз провінції Діяла, де були атаковані поля, які належать арабу-шиїту, «пов'язаному з «Хашд аш-Шаабі» [19]. Справжню мету нападів на поля також допомагає зрозуміти інформація про безпекову ситуацію в Іраку станом на літо 2019 року. За даними ресурсу Musings On Iraq, автор якого робить щотижневі огляди ситуації в Іраку на базі відкритих джерел, у квітні 2019 року терористи анонсували традиційний весняний наступ під назвою «Помста за Левант», який тривав по липень. У перший місяць кампанії було зафіксовано 97 інцидентів в різних провінціях країни. В травні активність зросла до 135 атак, але вже в червні впала до 93 атак. Найбільшу активність терористи продемонстрували в чотирьох провінціях – Діяла, Кіркук, Нейнава та Салахуддін.

В масштабній кампанії в травні однією з ключових цілей були атаки на ферми. В Діялі за цей місяць було спалено 9 ферм, у Кіркук – 13, в Нейнаві – 5, в Салахадіні – 5 [43].

Інший ресурс – карта активності терористів в Іраку та Сирії, яку на базі повідомлень терористів і відкритих джерел сформував дослідник Tomasz Rolbiecki [44] – так само демонструє, що найбільша активність терористів в Іраку концентрується в провінціях Кіркук, Нейнава, Салахуддін та Діяла. Більше того, на фоні інших локацій як центри активності виділяються Бакуба та Ханакін у Діялі, Даук у Кіркуку, Мосул, Сінжар і Баадж у Нейнаві, Шикрат, Байджи та Тікріт у Салахаддіні.

Таблиця 5

Кількість інцидентів в Іраку, пов'язаних із діяльністю ІД (2019). Джерело – ресурс Musings On Iraq.

Провінція	Травень	Червень
Діяла	35	27 (12 в районі Ханакін – Джалаула на північному сході)
Кіркук	35	18
Нейнава	25	10
Салахуддін	20	9

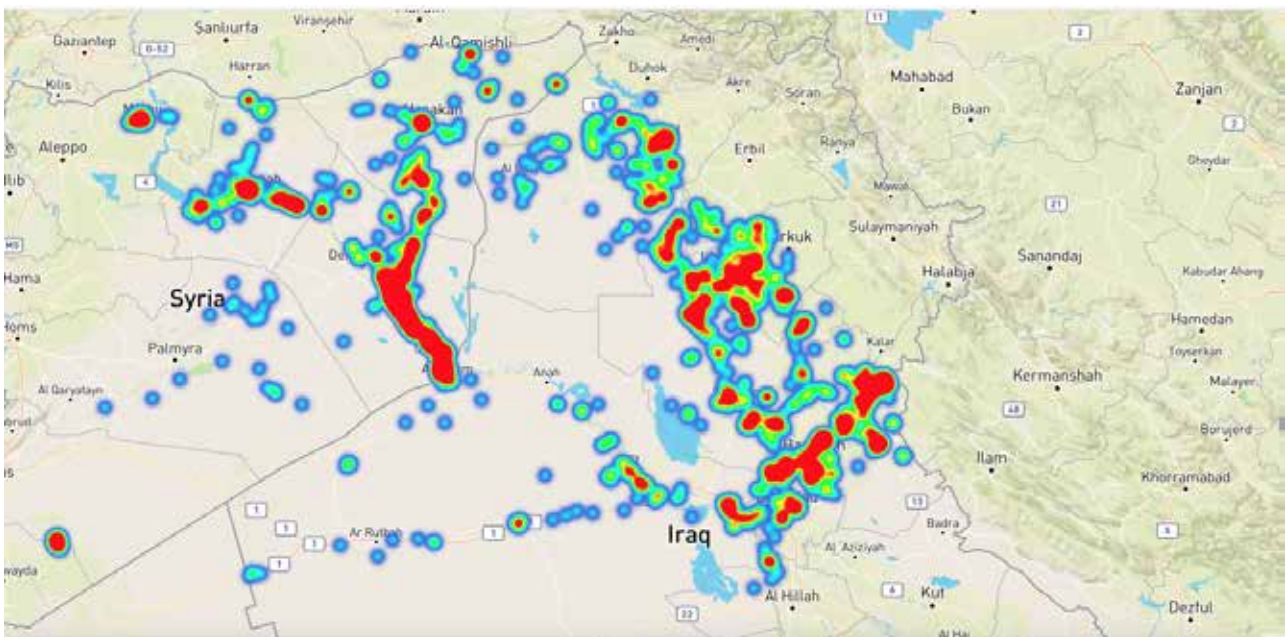

Рис. 5. Карта нападів ІД. Джерело – Tomasz Rolbiecki

Висновки. Масштабні пожежі в Іраку, які цього року охопили територію відразу кількох провінцій, стали черговим випробуванням для центральної влади та місцевих мешканців цієї багатостраждальної країни. Попри заяви про перемогу над терористами «Ісламської держави» саме терористи стали організаторами цієї масштабної кампанії проти фермерів. Хоча в офіційних ЗМІ почала з'являтися інформація про те, що постраждали фермери заявляли про погрози підпалів у разі несплати терористам так званого «податку», як показало це дослідження, мета такої кампанії набагато масштабніша.

Пояснення причин такої кампанії виключно потребою терористів у грошах суттєво спрощує сприйняття небезпеки з боку ІД. Дані терористів про підпали, які були зібрані з каналу в Telegram, офіційні заяви в щотижневому «ан-Наба», дані про військову та терористичну активність ІД демонструють, що основна увага терористів прикута до чотирьох провінцій країни – Салахуддін, Кіркук, Нейнава та Діяла. В цих провінціях центр активності терористів співпадає з районами, в яких мешкають різні етнічні та конфесійні групи. Напади терористів спрямовані саме на представників цих груп або місцевих мешканців, які співпрацюють із владою. Для терористів ці люди є ворогами, про що вони постійно зазначають у своїй пропаганді. Враховуючи це, а також масштаби кампанії, пояснення такої активності виключно вимаганням грошей є помилковим.

Мета кампанії зі спалювання полів – це економічне виснаження та провокування міжетнічного та міжконфесійного протистояння всередині країни. Враховуючи масштаби підтримки фермерів з боку держави, міжнародну допомогу аграрному сектору та сприятливі погодні умови, кампанія зі

спалювання полів не може суттєво вплинути на економічну стабільність у країні. Дефіцит, який може утворитися в результаті цих нападів, влада Іраку зможе без проблем покрити за рахунок імпорту зерна. Однак захист полів, гасіння пожеж, виплати компенсацій постраждалим фермерам – все це вимагає додаткових коштів від держави. Уряд, який політично залежить від населення, що мешкає в сільській місцевості та живе за рахунок сільського господарства, не зможе ігнорувати ці проблеми та залишити фермерів без підтримки.

У 2019 році планувалося засіяти зерновими 1,825 млн га, включаючи 315 000 га під ячмінь. Планувалося зібрати до 4 млн тонн зернових, що на 80% більше, ніж у 2018 році, та на 25% більше, ніж в середньому за рік (у середньому 2 тонни з гектару). Ціна тонни зернових в Іраку станом на 2019 рік становила від 350 до 467 доларів США за тону [38].

Хоча точні втрати аграрного сектору Іраку від кампанії зі спалювання полів терористами невідомі, вкінці червня цього року іракські ЗМІ повідомляли, що від пожеж у країні постраждало 4,6 тис. га посівів [45]. Орієнтовно це дорівнює 9 000 тонн зернових або від 3 до 4 млн доларів втрат. Для країни зі 105 млрд доларів бюджетом, де 88% складають надходження від продажу нафти [46], втрати в 3 млн доларів США не відіграють критичного значення.

Держава може без проблем покрити ці втрати для того, щоб в умовах політичної нестабільності не втратити підтримку та лояльність фермерів. Однак наслідки, до яких може призвести успішне провокування міжконфесійної та міжетнічної війни, можуть бути набагато більшими, ніж прямі наслідки від пожеж на полях.

Кампанія зі спалювання полів в Іраку продемонструвала стратегічність задуму терористів на поступове виснаження та ослаблення влади Іраку через провокування міжетнічного протистояння. Ця стратегія використовується терористами вже більше 15 років і з їхньої точки зору неодноразово доводила свою ефективність. Приховувати масштаби загрози чи намагатися знизити їх за рахунок демонстрації намірів терористів виключно вимаганням може призвести до погіршення ситуації через неадекватну оцінку справжньої загрози.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Byman D. Strategies: Attrition. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/1041760> (дата звернення: 05.04.2020).
2. Byman D. Strategies: Spoiling. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041763> (дата звернення: 05.04.2020).
3. Byman D. Strategies: Building an Insurgency. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041761> (дата звернення: 05.04.2020).
4. Byman D. Strategies: Propaganda of the Deed. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041762> (дата звернення: 05.04.2020).
5. Byman D. Strategies: Lone Wolves. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041764> (дата звернення: 05.04.2020).
6. Dabiq: ISIS' Propaganda Magazine. Issue. *Education Project*. URL: <https://www.ieproject.org/projects/dabiq1.html> (дата звернення: 05.04.2020).
7. Abu Bakr Naji. The Management of Savagery. *University of Leeds*. URL: <http://media.leeds.ac.uk/papers/vp0167b8.html> (дата звернення: 05.04.2020).
8. Crop fires, a weapon of war, ruin Iraqi, Syrian harvests. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/1504026/middle-east> (дата звернення: 05.04.2020).
9. Mohamed Mostafa. Iraq farmers go in night watches as mysterious fires hit wheat farms. *Iraqi News*. URL: <https://www.iraqinews.com/iraq-war/iraq-go-in-night-watches-as-mysterious-fires-hit-wheat-farms/> (дата звернення: 05.04.2020).
10. Loaa Adel. Makhmour farmers ask for protection from IS Diya. URL: <https://www.iraqinews.com/iraq-war/makhmour-farmers-ask-for-protection-from-is-diya/> (дата звернення: 05.04.2020).
11. Iraq harvests go up in smoke, but who lit the fires? *Shafaq news english*. URL: <https://www.shafaq.com/en/report/iraq-harvests-go-up-in-smoke-but-who-lit-the-fires/> (дата звернення: 05.04.2020).
12. After years of war and drought, Iraq's bumper crop is burning. *Shafaq news english*. URL: <https://www.shafaq.com/en/report/after-years-of-war-and-drought-iraq-s-bumper-crop-is-burning/> (дата звернення: 05.04.2020).
13. Daesh terror group burns 5,000 acres of crops across Iraq: official. *DAILY SABAH*. URL: <https://www.dailysabah.com/mideast/2019/05/28/daesh-terror-group-burns-5000-acres-of-crops-across-iraq-official> (дата звернення: 05.04.2020).
14. Daesh sets fire to cropland in Kirkuk. *Anadolu Agency*. URL: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/daesh-sets-fire-to-cropland-in-kirkuk/1493497> (дата звернення: 05.04.2020).
15. Tarling S. Crop fires are destroying Syria's war-ravaged farmers – but who is starting them and why? *Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/07/09/crop-fires-destroying-syrias-war-ravaged-farmers-starting/> (дата звернення: 05.04.2020).
16. ISIS burns crop fields in Makhmour after farmers refuse to pay tax. *Rudaw*. URL: <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/140520191> (дата звернення: 05.04.2020).
17. Robin Wright. Baghdadi Is Back and Vows That ISIS Will Be, Too. URL: <https://www.newyorker.com/news/news-desk/baghdadi-is-backand-vows-that-isis-will-be-too> (дата звернення: 05.04.2020).
18. Criminal Iraq: новости недели. Часть вторая. URL: <https://telegra.ph/Criminal-Iraq-novosti-nedeli-609---2009-CHast-vtoraya-09-21> (дата звернення: 05.04.2020).
19. Aymenn Jawad Al-Tamimi. Burning of Farms in Iraq and Syria by the Islamic State. *Aymenn Jawad Al-Tamimi's Blog*. URL: <http://www.aymennjawad.org/2019/05/burning-of-farms-in-iraq-and-syria> (дата звернення: 05.04.2020).
20. Aymenn Jawad Al-Tamimi. Burning of Farms in Iraq and Syria by the Islamic State (II). *Aymenn Jawad Al-Tamimi's Blog*. URL: <http://www.aymennjawad.org/2019/06/burning-of-farms-in-iraq-and-syria-by-the-islamic> (дата звернення: 05.04.2020).
21. A.A. Jaradat. Agriculture in Iraq: Resources, Potentials, Constraints, and Research Needs and Priorities. *Department of State. Middle East Working Group on Agriculture*. URL: <https://www.ars.usda.gov/ARSUserFiles/50600000/Products-Reprints/2002/1107.pdf> (дата звернення: 05.04.2020).
22. The Impact of ISIS on Iraq's Agricultural Sector. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/07122016_IRQ_Iraq_Agri_Brefing_V2.pdf (дата звернення: 05.04.2020).
23. Republic of Iraq Public Expenditure Review. Toward More Efficient Spending for Better Service Delivery. *World Bank Study*. URL: <http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0294-2> (дата звернення: 05.04.2020).
24. WFP supports Iraq in modernising its Public Distribution System. *World Food Programme*. URL: <https://www.wfp.org/news/wfp-supports-iraq-modernising-its-public-distribution-system> (дата звернення: 05.04.2020).
25. Paolo Lucani. Iraq. Agriculture sector note. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/3/i2877e/i2877e.pdf> (дата звернення: 05.04.2020).
26. The Iraqi government supports farmers and the agriculture sector. *Government of Iraq*. URL: <https://youtu.be/wKAhV6iqu90> (дата звернення: 05.04.2020).
27. Jaafara H. Agriculture as a funding source of ISIS: A GIS and remote sensing analysis. *Food Policy*.

URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306919216303219> (дата звернення: 05.04.2020).

28. Michaels Jim. U.S. coalition slashes ISIS oil revenue by more than 90%. USA TODAY. URL: <https://www.usatoday.com/story/news/world/2017/10/02/u-s-coalition-slashes-isis-oil-revenue-more-than-90/717303001> (дата звернення: 05.04.2020).

29. Aymenn Jawad Al-Tamimi. The Archivist: Unseen Islamic State Financial Accounts for Deir az-Zor Province. *Jihadology*. URL: <http://jihadology.net/2015/10/05/the-archivist-unseen-islamic-state-financial-accounts-for-deir-az-zor-province> (дата звернення: 05.04.2020).

30. Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL). The Financial Action Task Force. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf> (дата звернення: 05.04.2020).

31. Maggie Fick. Special Report: Islamic State uses grain to tighten grip in Iraq. URL: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-wheat/special-report-islamic-state-uses-grain-to-tighten-grip-in-iraq-idUSKCN0HP12J20140930> (дата звернення: 05.04.2020).

32. When the Islamic State Comes to Town. RAND Corporation. URL: <https://www.rand.org/nsrd/projects/when-isis-comes-to-town.html> (дата звернення: 05.04.2020).

33. Iraq. Reconstruction and Investment. Part 2. Damage and Needs Assessment of Affected Governorates. *The World Bank Group*. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/600181520000498420/pdf/123631-REVISED-Iraq-Reconstruction-and-Investment-Part-2-Damage-and-Needs-Assessment-of-Affected-Governorates.pdf> (дата звернення: 05.04.2020).

34. J. Lewis, K. Kagan, A. Ali. The ISIS Battle Plan. Institute for the Study of War. URL: <http://iswresearch.blogspot.com/2014/06/the-isis-battle-plan.html> (дата звернення: 05.04.2020).

35. Iraq Situation Report. Institute for the Study of War. URL: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Iraq%20SITREP%202015-5-6%20Standard.pdf> (дата звернення: 05.04.2020).

36. Peter Schwartzstein. The Islamic State's Scorched-Earth Strategy. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2016/04/06/the-islamic-states-scorched-earth-strategy> (дата звернення: 05.04.2020).

37. Khalid al-Taie. ISIS sets wheat fields ablaze in Diyala. *Diyaruna*. URL: https://diyaruna.com/en_GB/articles/cnmi_di/features/2017/05/26/feature-01 (дата звернення: 05.04.2020).

38. Global Information and Early Warning System. The Food and Agriculture Organization. URL: <http://www.fao.org/gIEWS/countrybrief/country.jsp?code=IRQ> (дата звернення: 05.04.2020).

39. Michael Izady. Infographs, Maps and Statistics Collection. *School of International and Public Affairs of Columbia University*. URL: <http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml> (дата звернення: 05.04.2020).

40. B. Kesling, S. Dagher. Arabs Accuse Kurds of Exploiting War With Islamic State to Grab Land. *The Wall Street Journal*. URL: <https://www.wsj.com/articles/ethnic-tensions-flare-in-iraqi-city-of-sinjar-after-kurdish-led-offensive-pushes-islamic-state-out-1448361003> (дата звернення: 05.04.2020).

41. F. Maas, E. Gaston. Iraq after ISIL: Tikrit and Surrounding Areas. *GPPI*. URL: <https://www.gppi.net/2017/08/29/iraq-after-isis-tikrit-and-surrounding-areas> (дата звернення: 05.04.2020).

42. Conflict Fragility and Social Dynamics in Diyala Governorate. Assessment for Khalis, Muqadadiya, Kifri and Baladrooz Districts. *Sanad*. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5bbb4e4c29f2cc31b47ff50f/t/5c515fd5758d4639fb8908c7/1548836894008/Diyala+Peace+Dynamics+Study+-+Final+Version.pdf> (дата звернення: 05.04.2020).

43. Violence Dips During Islamic State's Latest Offensive. Musings On Iraq. URL: <http://musingsoniraq.blogspot.com/2019/07/violence-dips-during-islamic-states.html> (дата звернення: 05.04.2020).

44. Tomasz Rolbiecki. ISIS attacks 16/10/18-15/10/19. *Mapbox*. URL: https://api.mapbox.com/styles/v1/rolbiecki/ck21x14gm6r2q1cp05y2ec5lf.html?fresh=true&title=true&access_token=pk.eyJ1Ijoicm9sYmllY2tpliwiYSI6ImNqcW50YWF1eDlxXG00HF5bGZjcXJydXUifQ.qfhQzkT-kKFwYhNFEWozgQ#6.3/34.304/41.727 (дата звернення: 05.04.2020).

45. Massive fire destroys 500 houses in Iraq's Yazidi Sinjar district. *E Kurd Daily*. URL: <https://ekurd.net/massive-fire-destroys-yazidi-2019-06-20> (дата звернення: 05.04.2020).

46. Tollast R., Al-Maleki Y., Istepanian H. Iraq's 2019. Draft Budget Law: A Turning Point in Iraq Reconstruction? *Iraq Energy Institute*. URL: <https://iraqenergy.org/product/iraqs-2019-draft-budget-law-analysis-report> (дата звернення: 05.04.2020).

REFERENCES:

1. Byman D. Strategies: Attrition. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/1041760> (updated: 05.04.2020).

2. Byman D. Strategies: Spoiling. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041763> (updated: 05.04.2020).

3. Byman D. Strategies: Building an Insurgency. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041761> (updated: 05.04.2020).

4. Byman D. Strategies: Propaganda of the Deed. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041762> (updated: 05.04.2020).

5. Byman D. Strategies: Lone Wolves. *Security Studies Program of the Walsh School of Foreign Service*. URL: <http://hdl.handle.net/10822/1041764> (updated: 05.04.2020).

6. Dabiq: ISIS' Propaganda Magazine. Issue. *Education Project*. URL: <https://www.ieproject.org/projects/dabiq1.html> (updated: 05.04.2020).

7. Abu Bakr Naji. The Management of Savagery. *University of Leeds*. URL: <http://media.leeds.ac.uk/papers/vp0167b8.html> (updated: 05.04.2020).

8. Crop fires, a weapon of war, ruin Iraqi, Syrian harvests. *Arab News*. URL: <https://www.arabnews.com/node/1504026/middle-east> (updated: 05.04.2020).

9. Mohamed Mostafa. Iraq farmers go in night watches as mysterious fires hit wheat farms. *Iraqi News*.

URL: <https://www.iraqnews.com/iraq-war/iraq-go-in-night-watches-as-mysterious-fires-hit-wheat-farms/> (updated: 05.04.2020).

10. Loaa Adel. Makhmour farmers ask for protection from IS Diya. URL: <https://www.iraqnews.com/iraq-war/makhmour-farmers-ask-for-protection-from-is-diya/> (updated: 05.04.2020).

11. Iraq harvests go up in smoke, but who lit the fires? *Shafaq news english*. URL: <https://www.shafaq.com/en/report/iraq-harvests-go-up-in-smoke-but-who-lit-the-fires/> (updated: 05.04.2020).

12. After years of war and drought, Iraq's bumper crop is burning. *Shafaq news english*. URL: <https://www.shafaq.com/en/report/after-years-of-war-and-drought-iraq-s-bumper-crop-is-burning/> (updated: 05.04.2020).

13. Daesh terror group burns 5,000 acres of crops across Iraq: official. DAILY SABAH. URL: <https://www.dailysabah.com/mideast/2019/05/28/daesh-terror-group-burns-5000-acres-of-crops-across-iraq-official> (updated: 05.04.2020).

14. Daesh sets fire to cropland in Kirkuk. *Anadolu Agency*. URL: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/daesh-sets-fire-to-cropland-in-kirkuk/1493497> (updated: 05.04.2020).

15. Tarling S. Crop fires are destroying Syria's war-ravaged farmers – but who is starting them and why? *Telegraph*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/07/09/crop-fires-destroying-syrias-war-ravaged-farmers-starting/> (updated: 05.04.2020).

16. ISIS burns crop fields in Makhmour after farmers refuse to pay tax. *Rudaw*. URL: <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/140520191> (updated: 05.04.2020).

17. Robin Wright. Baghdadi Is Back and Vows That ISIS Will Be, Too. URL: <https://www.newyorker.com/news/news-desk/baghdadi-is-backand-vows-that-isis-will-be-too> (updated: 05.04.2020).

18. Criminal Iraq: новости недели. Часть вторая. URL: <https://telegra.ph/Criminal-Iraq-novosti-nedeli-609--2009-CHast-vtoraya-09-21> (updated: 05.04.2020).

19. Aymenn Jawad Al-Tamimi. Burning of Farms in Iraq and Syria by the Islamic State. *Aymenn Jawad Al-Tamimi's Blog*. URL: <http://www.aymennjawad.org/2019/05/burning-of-farms-in-iraq-and-syria> (updated: 05.04.2020).

20. Aymenn Jawad Al-Tamimi. Burning of Farms in Iraq and Syria by the Islamic State (II). *Aymenn Jawad Al-Tamimi's Blog*. URL: <http://www.aymennjawad.org/2019/06/burning-of-farms-in-iraq-and-syria-by-the-islamic> (updated: 05.04.2020).

21. A.A. Jaradat. Agriculture in Iraq: Resources, Potentials, Constraints, and Research Needs and Priorities. *Department of State. Middle East Working Group on Agriculture*. URL: <https://www.ars.usda.gov/ARSUserFiles/50600000/Products-Reprints/2002/1107.pdf> (updated: 05.04.2020).

22. The Impact of ISIS on Iraq's Agricultural Sector. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/07122016_IRQ_Iraq_Agri_Brefing_V2.pdf (updated: 05.04.2020).

23. Republic of Iraq Public Expenditure Review. Toward More Efficient Spending for Better Service Delivery. *World Bank Study*. URL: <http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0294-2> (updated: 05.04.2020).

24. WFP supports Iraq in modernising its Public Distribution System. *World Food Programme*. URL: <https://www.wfp.org/news/wfp-supports-iraq-modernising-its-public-distribution-system> (updated: 05.04.2020).

25. Paolo Lucani. Iraq. Agriculture sector note. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/3/i2877e/i2877e.pdf> (updated: 05.04.2020).

26. The Iraqi government supports farmers and the agriculture sector. Government of Iraq. URL: <https://youtu.be/wKAhV6iqu90> (updated: 05.04.2020).

27. Jaafara H. Agriculture as a funding source of ISIS: A GIS and remote sensing analysis. *Food Policy*. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306919216303219> (updated: 05.04.2020).

28. Michaels Jim. U.S. coalition slashes ISIS oil revenue by more than 90%. *USA TODAY*. URL: <https://www.usatoday.com/story/news/world/2017/10/02/u-s-coalition-slashes-isis-oil-revenue-more-than-90/717303001> (updated: 05.04.2020).

29. Aymenn Jawad Al-Tamimi. The Archivist: Unseen Islamic State Financial Accounts for Deir az-Zor Province. *Jihadology*. URL: <http://jihadology.net/2015/10/05/the-archivist-unseen-islamic-state-financial-accounts-for-deir-az-zor-province> (updated: 05.04.2020).

30. Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL). The Financial Action Task Force. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf> (updated: 05.04.2020).

31. Maggie Fick. Special Report: Islamic State uses grain to tighten grip in Iraq. URL: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-wheat/special-report-islamic-state-uses-grain-to-tighten-grip-in-iraq-idUSKCN0HP12J20140930> (updated: 05.04.2020).

32. When the Islamic State Comes to Town. *RAND Corporation*. URL: <https://www.rand.org/nsrd/projects/when-isil-comes-to-town.html> (updated: 05.04.2020).

33. Iraq. Reconstruction and Investment. Part 2. Damage and Needs Assessment of Affected Governorates. *The World Bank Group*. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/600181520000498420/pdf/123631-REVISED-Iraq-Reconstruction-and-Investment-Part-2-Damage-and-Needs-Assessment-of-Affected-Governorates.pdf> (updated: 05.04.2020).

34. J. Lewis, K. Kagan, A. Ali. The ISIS Battle Plan. Institute for the Study of War. URL: <http://iswresearch.blogspot.com/2014/06/the-isis-battle-plan.html> (updated: 05.04.2020).

35. Iraq Situation Report. Institute for the Study of War. URL: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Iraq%20SITREP%202015-5-6%20Standard.pdf> (updated: 05.04.2020).

36. Peter Schwartzstein. The Islamic State's Scorched-Earth Strategy. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2016/04/06/the-islamic-states-scorched-earth-strategy> (updated: 05.04.2020).

37. Khalid al-Taie. ISIS sets wheat fields ablaze in Diyala. *Diyaruna*. URL: https://diyaruna.com/en_GB/articles/cnmi_di/features/2017/05/26/feature-01 (updated: 05.04.2020).

38. Global Information and Early Warning System. The Food and Agriculture Organization. URL: <http://>

www.fao.org/giews/countrybrief/country.jsp?code=IRQ (updated: 05.04.2020).

39. Michael Izady. Infographs, Maps and Statistics Collection. *School of International and Public Affairs of Columbia University*. URL: <http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml> (updated: 05.04.2020).

40. B. Kesling, S. Dagher. Arabs Accuse Kurds of Exploiting War With Islamic State to Grab Land. *The Wall Street Journal*. URL: <https://www.wsj.com/articles/ethnic-tensions-flare-in-iraqi-city-of-sinjar-after-kurdish-led-offensive-pushes-islamic-state-out-1448361003> (updated: 05.04.2020).

41. F. Maas, E. Gaston. Iraq after ISIL: Tikrit and Surrounding Areas. *GPPi*. URL: <https://www.gppi.net/2017/08/29/iraq-after-isil-tikrit-and-surrounding-areas> (updated: 05.04.2020).

42. Conflict Fragility and Social Dynamics in Diyala Governorate. Assessment for Khalis, Muqadaya, Kifri and Baladrooz Districts. *Sanad*. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5bbb4e4c29f2cc31b47ff50f/t/5c515fd5758d4639fb89>

08c7/1548836894008/Diyala+Peace+Dynamics+Study+-+Final+Version.pdf (updated: 05.04.2020).

43. Violence Dips During Islamic State's Latest Offensive. Musings On Iraq. URL: <http://musingsoniraq.blogspot.com/2019/07/violence-dips-during-islamic-states.html> (updated: 05.04.2020).

44. Tomasz Rolbiecki. ISIS attacks 16/10/18-15/10/19. Mapbox. URL: https://api.mapbox.com/styles/v1/rolbiecki/ck21x14gm6r2q1cp05y2ec5lf.html?fresh=true&title=true&access_token=pk.eyJ1Ijoicm9sYmllY2tpliwiYSI6ImNqZW50YWF1eDlxeDg0OHF5bGZjcXJydXUifQ.qfhQzkT-kkFwYhNFEWozgQ#6.3/34.304/41.727 (updated: 05.04.2020).

45. Massive fire destroys 500 houses in Iraq's Yazidi Sinjar district. *E Kurd Daily*. URL: <https://ekurd.net/massive-fire-destroys-yazidi-2019-06-20> (updated: 05.04.2020).

46. Tollast R., Al-Maleki Y., Istepanian H. Iraq's 2019. Draft Budget Law: A Turning Point in Iraq Reconstruction? *Iraq Energy Institute*. URL: <https://iraqenergy.org/product/iraqs-2019-draft-budget-law-analysis-report> (updated: 05.04.2020).

“The Islamic State’s” attrition strategy on the example of the burning crop company in Iraq in May-June 2019

Korenkov Oleksandr Oleksandrovich

Postgraduate Student at the Department of Political Science and International Relations Volodymyr Dahl East Ukrainian National University pr. Central, 59A, Severodonetsk, Ukraine

The relevance of this study is in revealing the goals and motivation of the terrorist attacks on the agriculture sector in Iraq in 2019. The terrorist organization “Islamic State” have had to change its strategy after a suffered military defeat in Syria and Iraq. Due to the loss of territories and decreased flows of foreign fighters so-called Islamic State announced a new strategy well known as attrition warfare. In this paper, the author tries to identify, on the basis of open source intelligence (OSINT), the motives of terrorists to attack Iraq’s agrarian sector in 2019.

The author defines the role of agriculture in the Iraqi economy, presents the results of the analysis of information on field and farms arsons and compares this data with the ethnic and confessional distribution of Iraq’s population and the geography of military and terrorist activity over the same period. Based on publications in the official terrorist propaganda, statements by terrorist leaders and publications on IS-related Telegram channels author argues that the attacks on farms and the burning of crops in Iraq were committed to provoke economic depletion and ethnic and sectarian confrontation within the country.

This conclusion based on the analysis of the information from 149 reports of attacks published on terrorist-related channels in 2019 in Iraq. According to this data, crop burned zones almost completely match with areas of compact residence of different religious and ethnic groups. The same zones match the zones of IS military and terrorist activity in 2019. All these facts prove that attacks on the crops is a continuation of the military strategy and aimed to provoke conflicts in areas with mixed populations and a long history of ethnic and sectarian confrontation.

The burning crops campaign in Iraq and its results mean that such terrorist attacks on economic infrastructure will be repeated in the future. Given the fact that terrorist ideologists view “attrition warfare” as an effective strategy, the author argues that we should expect its usage in the future. The governments of those countries facing IS activity must have a clear understanding of terrorist motivation. Ignorance in these questions and misinterpret this motivation behind this attrition warfare will only benefit the terrorists and complicate the effective fight against them.

Key words: terrorism, ISIS, terrorist organization, Iraq, war of attrition, terrorist strategy.

Ржевська Ніна Федорівна

Модель реінтеграції окупованих територій Донбасу в контексті світової практики

УДК 332.142:338.46

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-155-162>

Ржевська Ніна Федорівна
доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних
відносин,
інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету
пр. Любомира Гузара, 1, Київ, Україна

Стаття присвячена розкриттю сутності процесу реінтеграції окупованих та деокупованих територій, визначенню поточного стану та специфіки конфлікту на Сході України. Проаналізовано її складники та інструменти реалізації, представлено та оцінено іноземні моделі реінтеграції окупованих та деокупованих територій, встановлено ступінь їхньої відповідності для України. Зроблено спробу віднайти найбільш ефективну модель для реінтеграції Донбасу, яка б не лише сприяла демілітаризації та відновленню державного контролю на цих територіях, але й запобігала б появі сепаратистських рухів, стимулювала повернення та інтеграцію громадян в український інформаційний, культурний, економічний та політичний простір. Наголошено, що українська модель щодо відновлення територіальної цілісності та реінтеграції Донбасу повинна бути заснована на ключових позиціях та компромісах, котрі мають позитивний міжнародний досвід застосування і щодо яких влада має суспільну підтримку в поєднанні із сильним національним та міжнародним правовим і військовим забезпеченням, мають більші шанси на встановлення єдиної позиції України та її міжнародних партнерів і позитивного результату врегулювання конфлікту з Російською Федерацією. Зазначено, що проблемою залишається відсутність серед громадян єдиної позиції щодо оптимального шляху відновлення територіальної цілісності України. Урахування наявності такого запиту в усіх українських громадян та вищезазначених спільних точок порозуміння формує найбільш оптимальні, за весь період конфлікту, умови для створення комплексної державної політики із цього питання. Саме тому нагальною є потреба створення комплексної стратегії з відновлення територіальної цілісності та реінтеграції Донбасу. Вона охопить необхідні впливи щодо всіх вимірів конфлікту, компроміси, які мають суспільну підтримку, врахує поточні внутрішньополітичні на міжнародні особливості процесу, міжнародний досвід із відновлення миру та реінтеграції та сформує єдиний державний підхід до вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: реінтеграція, окуповані території, деокуповані території, державна стратегія реінтеграції, модель реінтеграції.

Вступ. Військова агресія на території Донецької та Луганської областей, з огляду на перспективу врегулювання та подолання його наслідків, є тривалою й затяжною. Гібридність зовнішнього втручання, інформаційна агресія, міжнародні домовленості щодо цих територій, котрі виконуються лише частково, чинник сепаратизму, зовнішньополітичні зобов'язання України, неоднорідна громадська думка щодо проблем Донбасу та відсутність єдиної політичної позиції в цьому питанні – фактори, які нині перешкоджають пошукам оптимальної моделі реінтеграції Донбасу.

Окрім цього, на часі вироблення комплексної державної стратегії, якої потребують не тільки непідконтрольні Україні території Донецької та Луганської областей, а й деокуповані частини регіону. Українська модель реінтеграції Донбасу має не тільки сприяти демілітаризації та відновленню державного контролю на цих територіях, а й запобігти виникненню сепаратистських рухів, стимулювати повернення та інтеграцію громадян в український інформаційний, культурний, економічний та політичний простір.

Проблема реінтеграції Донбасу залишається відкритою для громадських і політичних дискусій, а процес формування та стратегії втілення оптимальної моделі реінтеграції, яка б ураховувала міжнародний досвід та специфіку військового кон-

флікту на Сході України, потребує ретельного науково-дослідного та експертного супроводу.

Мета та завдання. Метою статті є окреслення моделі реінтеграції деокупованих земель на Донбасі. Поданій меті підпорядковуються такі завдання:

- проаналізувати міжнародний досвід реінтеграції окупованих та деокупованих територій,
- окреслити параметри найбільш ефективної моделі реінтеграції Донбасу.

Методи дослідження. Використовуючи структурно-функціональний підхід, формуємо поняття «реінтеграція», визначаємо його складники та інструменти реалізації, представляємо та оцінюємо іноземні моделі реінтеграції окупованих та деокупованих територій і встановлюємо їх відповідність для України.

Досягненню означених цілей будуть сприяти: авторська оцінка ефективності українського законодавства у сфері державної політики щодо тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Використання критерію оцінки оптимальності системи Парето дає змогу вийти із пропозицією оптимальної моделі подолання збройної агресії на Сході України.

Отримані результати теоретичного аналізу та прикладних досліджень стали підґрунтям для

пропозиції впровадження української моделі реінтеграції окупованих та деокупованих територій.

Результати. За визначенням Міжнародної організації з міграції (МОМ), реінтеграція – це повторне входження людини в соціальну групу чи процес (своєрідна повторна соціалізація – *H. P.*). Наприклад, входження мігранта в суспільство країни його походження або місця проживання. Отже, реінтеграція – це процес повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження [10].

Відповідно, реінтеграція передбачає можливість стати самодостатнім, мати доступ до соціальних мереж і контактів та психосоціальне здоров'я [9]. Для окремих осіб процес реінтеграції значно ускладнюється відсутністю доступу до ресурсів, які дозволяють отримати дохід. Держава має враховувати випадки, коли найуразливіші мігранти через проблеми зі здоров'ям не можуть забезпечувати себе самостійно, запропонувати альтернативи для реалізації базових потреб репатріантів.

Більш глибоке трактування поняття «реінтеграція» міститься в документі, розробленому Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) – «Реінтеграція в перехідний період від війни до миру» [8].

Мета цього документу – забезпечення політичного підґрунтя для вирішення дилем щодо реінтеграції. Із цією метою пропонується розробка спільних стратегічних програм проведення багатосторонніх заходів зі сприяння сталому поверненню.

Розробка стратегії передбачає три основні етапи: аналіз політичного контексту, розробку умов реконструкції та примирення й формулювання спільних керівних принципів багатосторонньої діяльності. Щоб усунути наявні недоліки в розумінні суті і значення реінтеграції, УВКБ ООН пропонує провести аналіз причин виникнення загроз національній безпеці, характеру конфлікту та механізмів регулювання і здатність держави до національного захисту й можливий вплив репатріації на процес реконструкції та примирення [5]. Результати аналізу дозволять стратегії визначитись із пріоритетними ключовими компонентами реінтеграції.

У документі також представлено дві групи вагомих складників реінтеграції, які умовно поділяються на «відновлення» та «примирення». Перше – це задоволення негайних матеріальних потреб постраждалого від війни населення та осіб, які повернулись після зняття конфлікту; розмінування та роззброєння; відновлення пошкодженої інфраструктури; розширення сфери соціальних послуг та надання якісної освіти; зміцнення/реформування політичних інститутів та адміністративних структур; розширення виробництва та торгівлі.

І примирення – моніторинг ситуації з дотримання прав людини; сприяння встановленню

справедливості у сфері політичних, соціальних та економічних прав; запровадження правових механізмів покарання за злочини, пов'язані з конфліктом; демілітаризація суспільства та реінтеграція військових; зміцнення/реформування системи цивільної поліції та судової системи; зміцнення структур громадянського суспільства та сприяння примиренню.

Найважливішим за такого підходу є досягнення консенсусу щодо принципів, якими варто керуватись у цих діях.

У 2014 році ООН розробила «Оперативний посібник із комплексного роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР)», де визначено принципи та стандарти системи РДР. Згідно із його змістовим наповненням, основою реінтеграції є соціальний та економічний процес, проте це не виключає факт, що важливе значення під час установавання відносин довіри серед громадян, зміцнення спільнот та сприяння примиренню і зміцненню демократії має відновлення [4].

Реінтеграція має супроводжуватись важливими політичними заходами, які сприятимуть зміцненню миру та реалізації цілей РДР. Серед них – створення механізмів правосуддя перехідного періоду, реалізація політики примирення, ефективна правозахисна стратегія, створення нових політичних партій, зміна конституції, вибори, створення нової судової системи, сприяння належному врядуванню, реформування системи безпеки, забезпечення доступу до землі та кредитів тощо. Саме тому стратегія повинна носити комплексний характер і мати на меті відновлення миру та людського розвитку [3].

Ефективність реінтеграції може бути досягнута лише завдяки розвитку місцевих громад та балансу між державною допомогою й самостійними громадянськими ініціативами. Окрім заходів для відновлення та підвищення якості соціальних послуг, інфраструктури та місцевої економіки, потрібно приділяти увагу сегментам проблеми, де саме спричинився конфлікт. Реінтеграція має привести до зміцнення потенціалу держави та громадянського суспільства в зоні конфлікту. Для формування ж ефективною стратегії з реінтеграції необхідно проаналізувати та врахувати причини виникнення загроз національній безпеці, характер конфлікту та врегулювання, здатність держави до національного захисту та можливий вплив репатріації на процес реконструкції та примирення.

Важливим етапом у виробленні комплексної стратегії реінтеграції території є аналіз характеру військового протистояння, причин виникнення загроз національній безпеці та здатність держави до відновлення національної безпеки.

Військова агресія на Донбасі має декілька унікальних рис, на які необхідно зважати під час оцінювання іноземних моделей реінтеграції

та виробленні національної стратегії з реінтеграції окупованих та деокупованих територій. Зокрема, серед причин збройного протистояння на Сході України такими є цивілізаційні та економічні фактори, а не етнічний чинник. Посиленню сепаратистського посприяло незадовільне соціально-економічне становище регіону, низький рівень політичної освіти та культури місцевих мешканців, пасивність громадянського суспільства, жорстка ієрархічна організація влади на місцях та російський інформаційний вплив [1].

Крім того, лінія розмежування на Донбасі – це результат воєнних дій, а не політичного чи етнічного розподілення. Військова агресія на Сході України характеризується високим рівнем зовнішнього втручання. Життєздатність так званих «ДНР/ЛНР» забезпечується шляхом фінансової, військової та політичної підтримки Росії, яка поставляє війська та озброєння через неконтрольовану ділянку кордону. Росія, заперечуючи свій вплив, продовжує військово втручання та інші дії для дестабілізації України, що не дає можливості останній розв'язати конфлікт на своїх умовах, оскільки ОРДЛО перебувають під фактичним політичним та військовим контролем Росії.

Прикладом компромісу заради збереження територіальної цілісності держави є Боснійська модель, заснована на федералізації. Нерідко саме з Дейтонськими угодами, які сприяли завершенню трирічної війни в Боснії та Герцеговині, порівнюють мінський процес, що пропонує врегулювання конфлікту на Донбасі завдяки створенню «особливого порядку місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». Боснійська модель урегулювання спрямована радше на інтерналізацію конфлікту, ніж ліквідацію конфліктного потенціалу [6].

Однак Мінські угоди, на відміну від Дейтонських, не містять двох важливих елементів, що послаблює можливості України. Дейтонські угоди, на відміну від Мінських, не передбачали амністії для учасників збройних формувань, причетних до воєнних злочинів проти людяності, і, друге – на територію БіГ було введено військовий контингент НАТО з підтримання миру, який згодом був замінений на сили EUFOR Althea під егідою ЄС. Без відновлення контролю над державним кордоном і введення міжнародного миротворчого контингенту на Донбас амністія бойовиків та проведення виборів в ОРДЛО, за українським законодавством, є значно гіршими умовами врегулювання для України, ніж для БіГ за результатами Дейтонських угод [7].

Загалом, серед переваг боснійської моделі є збереження територіальної цілісності в межах довоєнних кордонів і заощадження ресурсів на воєнних діях, можливості для діалогу та примирення в межах єдиної держави й доступ до міжнародних кредитів, необхідних для відбудови

постраждалих районів. Проте, з іншого боку, відсутність консенсусу у прийнятті важливих державних рішень, зокрема зовнішньополітичних, високий рівень втручання зовнішніх гравців у внутрішні процеси, загроза нових сепаратистських рухів та збереження конфліктного потенціалу – значні перешкоди для національної безпеки та ефективного функціонування держави.

Ще одна модель, до якої часто звертаються українські експерти – хорватська. Якщо боснійська модель апелює до мирних переговорів та досягнення компромісу, то хорватська ґрунтується на односторонній дії та силовій перевазі.

Сучасна ситуація в Україні та криза в Хорватії в 1990-х мають кілька подібних рис. По-перше, обидві країни зіштовхнулись із самопроголошеними утвореннями, де локальна ідентичність мало пов'язана з ідеями хорватської та української державності, а також із європейським цивілізаційним вектором. Так, більшість населення Сербської Країни прагнули приєднатись до «Великої Сербії», а ОРДЛО – стати складником «руського мира». По-друге, урядам Хорватії та України були запропоновані плани мирного врегулювання, вироблені зовнішніми гравцями та спрямовані на запобігання гарячій фазі конфлікту більше, аніж на його врегулювання. Водночас від Хорватії, як наразі від України, вимагали надати широку автономію для Сербської Країни, однак ці поступки не сприймалися абсолютною більшістю жителів цих країн.

Водночас наявні суттєві відмінності, котрі ускладнюють імплементацію хорватської моделі в Україні: військово-політичний потенціал Сербії в 1990-х, яка підтримувала Сербську Країну, не можна порівнювати з воєнною силою Росії, що надає пряму та непряму військову допомогу так званим ДНР/ЛНР; Сербія на той момент була масштабно залучена до війни в сусідній БіГ, котра займала значну частину її ресурсів. Росія ж одночасно залучена до війни на Донбасі та Сирії, проте її присутність у зонах конфлікту забезпечується незначним військовим контингентом; сепаратистські утворення різняться географією конфлікту. Так, Сербська Країна межувала з БіГ, а не із Сербією, яка ініціювала конфлікт, водночас так звані ДНР/ЛНР контролюють понад 400 км українсько-російського кордону, через який постачається зброя та інші ресурси [2].

Саме тому хорватську модель складно адаптувати до українських реалій. Значні військові втрати, жертви серед цивільного населення, масштабні руйнування, високий рівень зовнішньої інтервенції та поразки, політична, економічна дестабілізація й загроза міжнародної ізоляції є ризиками впровадження хорватської моделі.

Ще одна модель вирішення конфлікту – пакистанська. Орієнтація на таку модель зумовлена слабкою перспективою повернення територій ОРДЛО

силовим шляхом і суспільним небажанням їхньої реінтеграції на умовах РФ. Пакистанська модель сформувалась як результат затяжних та кривавих конфліктів, коли держава усвідомила нездатність перемогти сили сепаратистів воєнними методами і прийшла до висновку, що ресурси, витрачені на утримання нелояльної території, значно перевищують потенційні вигоди. Історія показує, що держави вдавались до пакистанської моделі переважно під тиском тривалих громадянських воєн.

Пакистанська модель дійсно дозволяє позбавитись територіального анклаву, де проживає здебільшого нелояльне до центру населення, позбавити нелояльну територію можливості впливати на внутрішню та зовнішню політику держави й заощадити військові та фінансові ресурси. Водночас вона провокує втрату прямого доступу до природних ресурсів, промислових об'єктів та інфраструктури на цих територіях, негативне ставлення як із боку суспільства, так і з боку міжнародної спільноти. Окрім того, такі дії можуть спровокувати поширення сепаратизму в інших регіонах і викликати внутрішню дестабілізацію.

Найпривабливішим, хоч і найскладнішим, варіантом довготривалого вирішення територіальної проблеми залишається німецька модель. Вона передбачає повернення відмежованих територій на довоєнних умовах шляхом мирних переговорів із залученням зовнішніх гравців. Її привабливість полягає в тому, що повернення втрачених територій відбувається шляхом застосування не воєнної, а «м'якої» сили, що означає визнання іншою стороною переваг політичної та економічної системи ініціатора об'єднання.

Шанси на такий сценарій суттєво зростуть, якщо Україна протягом наступних років зможе побудувати ефективну політичну, економічну та правову модель держави. Успіх України на цьому шляху неодмінно сприятиме збільшенню політичних та економічних контрастів між становищем контрольованих та неконтрольованих територій. Ураховуючи нестійку ідентичність більшості мешканців ОРДЛО реформування та модернізація України може значно послабити проросійські погляди та посилити проукраїнські настрої серед населення непідконтрольних територій, створивши тим самим запит на реінтеграцію з іншого боку лінії розмежування.

Однак і за умов побудови ефективної держави зберігається потреба у зміні позиції РФ, яка фактично контролює бойовиків й управляє військовими діями. Потрібно багато зусиль та часу, перш ніж Росія під тиском міжнародних санкцій, економічних дисбалансів, соціальних протестів та напруження буде вимушена скоротити військовий бюджет, створюючи військовий і політичний вакуум на території Донбасу, підконтрольній проросійським бойовикам.

Сильними сторонами німецької моделі є опора на «м'яку силу» замість військової, наявність згоди на об'єднання та орієнтованість на населення, яке має нестійку ідентичність. За такої моделі з'являється можливість вирішення територіальної проблеми на умовах переможця, зростання легітимності політичної еліти та державних інституцій, створення сприятливих умов для примирення, миротворчості та збільшення впливу держави на міжнародній арені. Однак за такої моделі залишається значна залежність від позиції зовнішніх гравців і загроза появи нелояльних суспільно-політичних груп після об'єднання.

Збройний конфлікт на Донбасі має декілька унікальних рис, котрі не дозволяють повністю адаптувати іноземні моделі реінтеграції. Так, наявний чинник сепаратизму в Україні, на відміну від інших держав, має політичний характер, інспірований та підтримуваний іншою державою – Російською Федерацією. Лінія розмежування не зумовлена етнічними, релігійними чи ідеологічними чинниками, а є результатом військових дій. Самопроголошені на українській території республіки функціонують завдяки фінансовій, військовій та політичній підтримці РФ, що зі свого боку заперечує своє втручання в конфлікт та дестабілізацію України.

Отже, в підсумку оцінювання можливостей проаналізованих моделей маємо таке:

- боснійська модель, хоч і може привести до збереження територіальної цілісності в межах довоєнних кордонів і заощадити ресурси, не вирішує проблеми сепаратизму, підвищує ризик внутрішньої дестабілізації та обмеження прийняття важливих державних рішень, шляхом інтеграції нелояльних угруповань в український політичний простір;

- хорватська модель може призвести до значних військових утрат, політичної та економічної дестабілізації та міжнародної ізоляції;

- пакистанська модель, яка ґрунтується на відмові від територій, неприйнятна через ризики для національної безпеки та економіки, поширення сепаратизму в інших регіонах і негативне сприйняття з боку суспільства.

- і, нарешті, німецька модель, хоча й має значну кількість переваг, але потребує великого проміжку часу, зусиль (в нашій ситуації – колосальних) щодо ефективного розвитку держави, єдиної політичної стратегії та змін в політиці держави-агресора.

Проте, Україна потребує власної моделі, яка б ураховувала національні особливості. Вироблення ж комплексної стратегії з реінтеграції Донбасу та громадян, котрі проживають на цих територіях, наразі є актуальним питанням для України.

Для вирішення цієї проблеми 18 січня 2018 року було прийнято Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях».

Згідно із Законом цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є:

- звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу;
- захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України.

Щоб визначити можливу модель та шляхи реінтеграції Донбасу, які підтримує саме суспільство та тренди у зміні громадської думки щодо цього, ми скористались результатами Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова.

Унаслідок порівняльного аналізу настроїв і думок щодо тем, пов'язаних із конфліктом та військовою агресією на Сході України, та шляхів його вирішення на підконтрольних Україні територіях Луганської та Донецької областей та в інших регіонах України було визначено цілу низку спільних проблем, компромісне врегулювання яких створить можливості для вироблення єдиної державної політики щодо реінтеграції Донбасу:

1. Близько половини громадян на підконтрольних територіях Донбасу та в інших регіонах України вважають, що для відновлення миру варто погоджуватись на компроміси, але не на всі (52% та 36,9% відповідно).

2. Виявилось, що частка прихильників ідеї більшої автономії Донбасу у складі України в інших її регіонах є значно більшою, ніж частка прихильників такої ідеї на підконтрольних територіях Луганської та Донецької областей (25% проти 14% відповідно).

3. Компромісом щодо торгівлі з окупованими територіями Донбасу може стати дозвіл на торгівлю критично важливими товарами харчування й товарами першої необхідності – таку ідею підтримують 47% громадян України. Таке рішення зменшить частку мешканців Донбасу, які вважають, що блокада погіршила умови життя для звичайних людей (наразі таких більшість).

4. Найбільші можливості нині мають заходи гуманітарної, освітньої та культурної політики, адже 60% українців підтримують спрощення доступу до навчання в українських освітніх закладах для мешканців непідконтрольних територій; загалом 44% українців доцільним вважають збереження гуманітарних відносин із цими територіями. Опитування на Донбасі й собі демонструють високу затребуваність гуманітарних і культурних проектів та відповідної інформації.

У підсумку спільною залишається проблема відсутності серед громадян єдиної позиції щодо оптимального шляху відновлення територіальної цілісності України, що за умови врахування

наявності такого запиту серед усіх українських громадян та вищезазначених спільних точок порозуміння формує найбільш оптимальні, за весь період збройного протистояння, умови для створення комплексної державної політики щодо цього питання, яка має бути підтримана якісним інформаційним та політичним супроводом.

Для розв'язання конфліктної ситуації, що склалась на Сході України, пропонуємо розв'язки, які виявились оптимальними (унаслідок оцінювання відповідно до принципу оптимальності Парето) для всіх учасників досліджуваного конфлікту.

Учасники конфлікту на Сході України:

1. S1 – Україна
2. S2 – Російська Федерація
3. S3 – Європейський Союз
4. S4 – Самопроголошені Республіки – так звані ЛНР та ДНР

ЛНР та ДНР

Можливі стратегії учасників:

X_{11} – Загальна мобілізація та початок активних бойових дій за повернення територій;

X_{12} – Введення міжнародної миротворчої місії ООН та реалізація безпекових положень мінських домовленостей.

X_{13} – Надання особливого статусу Донбасу, амністії бойовиків та проведення виборів на Донбасі.

X_{14} – Замороження конфлікту.

X_{21} – Пряме військове вторгнення до України.

X_{22} – Реалізація Мінських домовленостей;

X_{23} – Легітимізація терористів через виборчий процес із метою дестабілізації та федералізації України;

X_{31} – Посилення санкцій проти Російської Федерації;

X_{32} – Зняття санкцій із РФ;

X_{33} – Надання військової допомоги Україні;

X_{41} – Участь та забезпечення виборів на цих територіях;

X_{42} – Ескалація конфлікту заради незалежності;

За даними про учасників та їхніми стратегіями побудовано таблицю 1., з урахуванням оцінки вагомості кожної стратегії за шкалою від 1 до 5, (де 1 – це мінімальний вигреш, а 5 – максимальний вигреш) та ваги кожного учасника (шкала – від 0 до 1). β_i – ваговий коефіцієнт, який описує вплив конкретного учасника на розвиток досліджуваної конфліктної ситуації.

Тепер побудуємо таблицю реалізації можливих стратегій кожного учасника, з урахуванням ваги кожного (додаток А).

Підрахуємо мінімально гарантований результат для кожного з учасників:

$$(S_1) \alpha_1 = 5 \cdot 0,30 + 1 \cdot 0,30 + 1 \cdot 0,20 + 1 \cdot 0,20 = 2,2$$

$$(S_2) \alpha_2 = 5 \cdot 0,30 + 3 \cdot 0,30 + 1 \cdot 0,20 + 3 \cdot 0,20 = 3,2$$

$$(S_3) \alpha_3 = 3 \cdot 0,20 + 1 \cdot 0,30 + 1 \cdot 0,30 + 1 \cdot 0,20 = 1,4;$$

$$(S_4) \alpha_4 = 4 \cdot 0,20 + 1 \cdot 0,30 + 2 \cdot 0,30 + 1 \cdot 0,20 = 1,9;$$

Отже, можна констатувати, що серед множини раціональних рішень оптимальної розв'язки дослі-

Експертне оцінювання стратегій учасників конфлікту

	S1 - Україна	S2 - РФ	S3 - ЄС	S4 – ЛНР і ДНР
X_{11}	3	3	1	4
X_{12}	5	3	5	1
X_{13}	1	4	5	5
X_{14}	2	3	4	4
X_{21}	1	3	1	4
X_{22}	5	3	5	2
X_{23}	2	5	3	5
X_{31}	5	1	3	2
X_{32}	1	5	3	5
X_{33}	5	1	3	1
X_{41}	3	4	3	4
X_{42}	1	3	1	4
β_i	0, 30	0,30	0, 20	0,20

джуваної конфліктної ситуації не виявлено. Для вирішення конфліктної ситуації необхідно вводити посередників, додаткові стратегії учасників або проводити роботу щодо переоцінки учасниками власних стратегій та стратегій інших учасників.

Відповідно до принципу оптимальності Парето жодна із загальних стратегій, які озвучуються сторонами конфлікту, не може привести до оптимального вирішення конфлікту.

Отже, наявність єдиної державної стратегії з вирішення конфлікту на Сході України та реінтеграції цих територій, що охоплюватиме компроміси, з якими погоджуються українські громадяни; ключові рішення щодо не тільки військового, а й політичного, економічного та інформаційного виміру конфлікту; міжнародний досвід реінтеграції територій, необхідна на сучасному етапі й може забезпечити таку необхідність для врегулювання конфлікту на Сході України та подолання його наслідків. Є нагальна потреба створення комплексної стратегії з відновлення територіальної цілісності та реінтеграції Донбасу, котра охоплюватиме необхідні дії щодо всіх вимірів конфлікту, компроміси, які мають суспільну підтримку, врахує поточні внутрішньополітичні на міжнародні особливості процесу, міжнародний досвід із відновлення миру та реінтеграції та сформує єдиний державний підхід до вирішення цієї проблеми.

Висновки. Збройний конфлікт на Донбасі має декілька унікальних рис, які не дозволяють адаптувати повністю іноземні моделі реінтеграції. Так, наявний чинник сепаратизму в Україні, на відміну від інших держав, має політичний характер, інспірований та підтримуваний іншою державою – Російською Федерацією. Лінія розмежування – не зумовлена етнічними, релігійними чи ідеологічними чинниками, а є результатом військових дій. Самопроголошені на українській території республіки функціонують завдяки

фінансовій, військовій та політичній підтримці РФ, котра зі свого боку заперечує своє втручання в конфлікт та дестабілізацію України.

Проблемою залишається й відсутність серед громадян єдиної позиції щодо оптимального шляху відновлення територіальної цілісності України, що з урахуванням наявності такого запиту в усіх українських громадян та вищезазначених спільних точок порозуміння формує найбільш оптимальні, за весь період конфлікту, умови для створення комплексної державної політики щодо цього питання.

Відповідно до принципу оптимальності Парето жодна із загальних стратегій, які озвучуються сторонами конфлікту, не може привести до оптимального вирішення конфлікту. Результати дослідження ще раз підтвердили необхідність переоцінки наявних стратегій, їх більш комплексного опрацювання та доповнення.

Українська модель щодо відновлення територіальної цілісності та реінтеграції Донбасу заснована на ключових позиціях та компромісах, котрі мають позитивний міжнародний досвід застосування і щодо яких влада має суспільну підтримку в поєднанні із сильним національним та міжнародним правовим і військовим забезпеченням, мають більші шанси на встановлення єдиної позиції України та її міжнародних партнерів і позитивного результату врегулювання конфлікту з РФ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буняк, Р. Война в Хорватии: ликвидация сепаратистов за 84 часа и сдача героев. *Факты*. 2016. Апрель, 18. Available at: <https://fakty.ictv.ua/ru/svit/20160418-1581913/>.
2. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». 2018. Retrieved from: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62638&pf35401=442529>.

3. Октысюк, Анатолий (2016). Последствия крымской «диверсии»: Украину ждут четыре сценария развития событий. Апостроф. Available at: <https://apostrophe.ua/article/politics/2016-08-12/posledstviya-krymskoy-diversii-ukrainu-jdut-chetyire-stsenariya-razvitiya-sobyitij/6735>.

4. Філіпчук, В., Октысюк, А., Поворозник, В. і Ярошенко, Є (2016). Моделі і ціна врегулювання конфлікту на Донбасі: міжнародний досвід та українські реалії. МЦПД. С. 4–10. Available at: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/donetsk.pdf>.

5. DDR: briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. (2005). Inter-Agency Working Group on Disarmament, Demobilization and Reintegration. DDR: briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards Available at: <http://unddr.org/uploads/documents/SMN-FINAL.pdf>.

6. Ganguly, Rajat, Macduff, Ian (2003). Ethnic Conflict and Secessionism in Southeast Asia: SAGE Causes, Dynamics, Solutions Publications Ltd, New York South and.

7. Laible, Janet. (2008). Separatism and Sovereignty in the New Europe: *Party Politics and the Meanings of Statehood in a Supranational Context*. London : Palgrave Macmillan.

8. Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. (2014) UN DDR. DDR: briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. Available at: <https://www.unddr.org/uploads/documents/Operational%20Guide.pdf>.

9. Reintegration in the Transition from War to Peace. (1997). CDR Available at: www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf.

10. Return Migration and Development Platform. (2011). European University Institute. Available at: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata.

REFERENCES:

1. Bunyak, Rostislav. (2016). *Voyna v Horvatii: likvidatsiya separatistov za 84 chasa i sdacha geroev* [The war in Croatia: Elimination of the separatists in 84 hours and giving up the heroes], *Faktyi*, April, vol.18. Available at: <https://fakty.ictv.ua/ru/svit/20160418-1581913/> [in Russian].

2. DDR: briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. (2005). Inter-Agency

Working Group on Disarmament, Demobilization and Reintegration. DDR: briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards Available at: <http://unddr.org/uploads/documents/SMN-FINAL.pdf>

3. Filipchuk, V., Oktysyuk, A. Povoroznyk, V. i Yaroshenko, Ye. (2016). *Modeli i tsina vrehulivannia konfliktu na Donbasi: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski realii*. [Models and price of conflict regulation in Donbass: international experience and Ukrainian realia] MTsPD, pp. 4–10. Available at: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/donetsk.pdf> [in Ukrainian].

4. Ganguly, Rajat, Macduff, Ian (2003). *Ethnic Conflict and Secessionism in Southeast Asia*. SAGE Causes, Dynamics, Solutions Publications Ltd, New York South and.

5. Laible, Janet, (2008). *Separatism and Sovereignty in the New Europe: Party Politics and the Meanings of Statehood in a Supranational Context*. London: Palgrave Macmillan.

6. Oktysyuk, Anatoliy. (2016). *Posledstviya krymskoy «diversii»: Ukrainu zhduť chetyire stsenariya razvitiya sobyitij*. [Consequences of Crimean diversion: 4 scenarios are waiting for the situation in Ukraine] *Apostrof*. Available at: <https://apostrophe.ua/article/politics/2016-08-12/posledstviya-krymskoy-diversii-ukrainu-jdut-chetyire-stsenariya-razvitiya-sobyitij/6735> [in Russian].

7. Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards. (2014) UN DDR. DDR: briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards Available at: <https://www.unddr.org/uploads/documents/Operational%20Guide.pdf>

8. Reintegration in the Transition from War to Peace. (1997). CDR Available at: www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf

9. Return Migration and Development Platform. (2011). European University Institute. Available at: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata

10. *Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh»* [Legislation of Ukraine on “Peculiarities of state policy in providing state sovereignty of Ukraine on the temporary occupied territories in Donetsk and Luhansk regions] (2018). Retrieved from: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62638&pf35401=442529> [in Ukrainian].

Reintegration model of occupied Donbass territories in the context of world practice

Rzhevskaya Nina Fedorivna

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of International
Relations,
Information and Regional Studies
National Aviation University
Lubomyr Husar ave., 1, Kyiv, Ukraine

The article gives the insight into the process of reintegration of occupied and deoccupied territories, determines the current state and specific nature of the conflict in the east of Ukraine. The research analyses its components and instruments of realization, presents and estimates foreign models of reintegration for occupied and deoccupied territories, pointing the most appropriate one in terms of the situation in Ukraine. There was made an attempt to find out the most effective model for reintegration of Donbass region, which could not only stimulate the demilitarization and restoration of state control on these very territories, but also prevent the separatists' movements, stimulate comeback and integration into the Ukrainian informational, cultural, economic and political space. The article shows that Ukrainian model for the renovation of territorial integrity and reintegration of Donbass, has to be provided on the key positions and compromises, which have positive international experience of implementation and are the ones, which are supported by the state on the social level, together with the strong national and international legal and military assistance, which means that there should be great chances for the establishment of the single position of Ukraine and its international partners, and positive results for the regulation of conflict with Russia. It is also provided that the absence of single position among the citizens about the optimal way for renovation of territorial integrity and reintegration of Donbass remains to be the problem. Taking into the account the presence of such a demand among all the Ukrainians and, all the mentioned above, common points of view will create the most optimal conditions, which are needed for establishment of complex state policy on this topic. Thus, there is urgent need for complex strategy to renovate territorial integrity and reintegration of Donbass. It will cover all the important influences of other sides of conflict, compromises, which have the public support. It will also take into account current domestic political and international peculiarities of process, international experience in maintaining peace and reintegration, as well as, creates single state approach to the settlement of this problem.

Key words: reintegration, occupied territories, deoccupied territories, reintegration state strategy, reintegration model.

Савич Віта Олексіївна

Вплив глобалізації на соціальну безпеку держави

УДК 327.8:316.4

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-163-167>

Савич Віта Олексіївна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародного права,
міжнародних відносин та соціально-
гуманітарних дисциплін
ВНЗ «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»
вул. Львівська, 23, Київ, Україна

Глобалізація сьогодні є не лише об'єктивним процесом посилення взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин, але й ідейним концептом, який визначає рамки соціальної безпеки. У статті проаналізовано сучасні підходи до проблеми впливу глобалізації на соціальну безпеку держав. Авторка дала характеристику внутрішнім та зовнішнім загрозам. Такі зовнішні проблеми, як розповсюдження ядерних технологій, тероризм, нелегальна торгівля зброєю, питання екології, неконтрольована міграція, демографічний вибух, етнічна ворожнеча потребують загальносвітових масштабів вирішення, толерантності в міжнаціональних відносинах, об'єднання зусиль міжнародної спільноти, співпраці. Щодо внутрішніх загроз соціальній безпеці для більшості населення – це погіршенні соціально-економічного стану у країні, неконтрольоване зростання цін, утрата довіри до влади, демографічна криза, збройний конфлікт, вимушена внутрішня та зовнішня міграція, зростання недовіри до влади, високий рівень корупції та тінізації економіки.

Глобальні проблеми наповнюють новим змістом поняття соціальної безпеки. Визначено, що соціальна безпека держави – це гарантія захищеності громадян від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. Глобалізація висуває нові вимоги до технологій, науки, загострює проблеми міжнародної конкуренції. Зростає соціальне напруження. Тому у країнах із розвинутою економікою найціннішим засобом існування людського потенціалу стає соціальний захист.

Соціальна безпека не здатна швидко пристосовуватись до глобальних змін. Зазначена проблема нині є особливо актуальною з огляду на те, що глобалізований і все більш взаємозалежний світ відкриває великі можливості для соціально-економічного прогресу. Загрози й виклики сталому розвитку постійно зростають, а реалії глобалізації породжують нові як у багатих, так і в бідних країнах. Соціальна безпека стає на захист людей як найвищої цінності держави. Здоров'я, добробут, права і свободи людини є найважливішою метою.

Зроблено висновок, що соціальні групи, держави, світові спільноти потребують комплексу дій для правової та інституційної захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз із метою власного збереження й розвитку.

Ключові слова: глобалізація, соціальна безпека, міжнародні відносини, глобальна загроза, національна безпека, соціальне напруження, людський потенціал.

Вступ. У світовій та вітчизняній науці є безліч досліджень, у яких глобалізація вивчається як система, котра функціонує зі своїми закономірностями. Глобалізація стала майже універсальним терміном, який найкраще описує ті трансформаційні процеси, що впливають на політичні, соціальні, економічні, культурні та технологічні зміни сучасної картини світу. Це явище пов'язане із процесом створення нової ієрархії світового масштабу. Розрив, який поглиблюється внаслідок глобалізації між так званими переможцями й тими, що програють в економічних перегонах, призводить не лише до зростання невдоволення та напруги, а й до пошуку альтернатив неоліберальній моделі розвитку світу.

На нашу думку, проблемний аспект сучасного знання про глобалізацію полягає в непередбачуваності гостроти, масштабу та глибини екологічних, цивілізаційних, духовних, політичних викликів XXI століття. У цьому контексті становлять інтерес дослідження процесів глобалізації як факторів впливу на безпекову та оборонну політику всіх країн світу. В умовах дестабілізації міжнародного простору безпеки проблеми соціального забезпечення й захисту людей перетворюються в універсальну глобальну систему соціальної безпеки.

Серед науковців, які займаються пошуками у визначеній тематиці, варто зазначити такі роботи:

Бжезинский З. «Велика шахівниця: панування Америки і її геостратегічні імперативи» [3], Валлерстайн І. «Кінець знайомого світу. Соціологія XXI ст.» [5]. Відомі науковці Дікон Б., Халс М., Стабс П. в монографії «Глобальна соціальна політика» [6] вказують на необхідності кардинальних реформ у соціальній сфері, боротьбі з бідністю та економічним занепадом багатьох країн світу, а також досліджується роль міжнародних організацій, наприклад, ООН, щодо соціального захисту людини.

Трансформація Вестфальської моделі світобудови та розпад Ялтинсько-Постдамської системи вплинули на прогнози світових учених щодо майбутнього. Зміни й виклики, спричинені глобалізацією, зважаючи на процеси, які зараз відбуваються, є темами гострих наукових дискусій, примушують переосмислити багато понять. Так, американський учений Г. Кіссінджер у праці «Дипломатія» [8] акцентує увагу на тому, що порядок у сучасній системі буде забезпечуватись за зразком Віденського «концерту націй», а баланс сил можливий лише на глобальному рівні. Потім у своїх роботах «Чи потрібна Америці зовнішня політика?» [11] та «Світова політика» [12] відомий дипломат, підкреслюючи проблему неоднорідності глобальної міжнародної системи, вказує на необхідність створити концепцію порядку в межах окремих регіонів.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз та оцінка характеру глобалізаційних викликів і загроз для соціальної безпеки держав. Досягнення поставленої мети можливе завдяки вирішенню таких завдань:

- дослідити вплив явища глобалізації на процес соціалізації;
- розглянути зовнішні та внутрішні загрози для соціальної безпеки.

Методи дослідження. У статті використані такі наукові методи теоретичного дослідження: аналіз та синтез, структурно-функціональний, системний, прогнозування.

Результати. Необхідно враховувати, що глобальний світ насамперед характеризується взаємодією і співпрацею найбільш розвинутих і впливових держав в економічній та військовій сферах; торгівельні, фінансові й технологічні потоки контролюються саме цими суб'єктами міжнародної системи. Глобалізація – це процес інтеграції людства в єдине ціле. Водночас вона висуває нові вимоги до технологій, науки та загострює проблеми міжнародної конкуренції. У контексті проблематики поданої статті звертаємо увагу на постійне соціальне напруження через нові вимоги до освіти, знань, кар'єри людини. Тому у країнах із розвинутою економікою найціннішим засобом наявності людського потенціалу стає соціальний захист.

Людський потенціал – це важливий стратегічний ресурс розвитку держави. Ураховуючи це, одним із критеріїв оцінювання ефективності державного управління повинен бути показник рівня захисту соціальних інтересів громадян не на папері, а на практиці. Т. Гоббс, англійський філософ, описував безпеку не лише як необхідний елемент виживання в реаліях «боротьби всіх проти всіх», а і як засіб для забезпечення умов для життя, здобутих законною працею. На думку вітчизняного вченого В.К. Антошкіна, соціальна безпека досягається тоді, коли забезпечується нормальний рівень життя населення, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, який характеризується обсягом реальних доходів у розрахунку на людину, обсягом економічних благ, котрі споживаються людиною, стабільними цінами, забезпеченістю житлом, доступністю освіти, медичного, культурного обслуговування, екологічної безпеки тощо [1, с. 95].

Соціальна безпека держави – це гарантія захищеності громадян від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. Такі зовнішні проблеми, як розповсюдження ядерних технологій, тероризм, нелегальна торгівля зброєю, питання екології, неконтрольована міграція, демографічний вибух, етнічна ворожнеча, потребують не просто багатосторонніх, а загальносвітових масштабів вирішення, толерантності в міжнаціональних відносинах, об'єднання зусиль міжнародної спільноти, співпраці.

Щодо внутрішніх загроз соціальній безпеці, для більшості населення – це погіршення соціально-економічного стану у країні, неконтрольоване зростання цін, утрата довіри до влади, демографічна криза, збройний конфлікт, вимушена внутрішня та зовнішня міграція, зростання недовіри до влади, високий рівень корупції та тінізації економіки.

Також обов'язково звертаємо увагу на вплив явища глобалізації на процес соціалізації, тобто становлення людини в суспільстві шляхом засвоєння певних норм і цінностей унаслідок соціальної взаємодії, враховуючи, що умови соціалізації є необхідним фактором соціальної безпеки. Зауважується, що під впливом глобальних трансформацій та локальних перетворень, по-перше, формується нова система цінностей сучасної людини, а по-друге, відбувається руйнування традиційних суспільних зв'язків, підвищення соціальної конфліктності, «деформація традиційних гуманістичних цінностей суспільства» [4, с. 22], змінюється структура соціальної диференціації, виникає глобальна комунікаційна система.

На це вказують і західні трансформаціоналісти, які констатують, що ризики, викликані глобалізацією, індивід учиться долати за допомогою «соціальної рефлексії» [10, с. 5]. У зв'язку з цим відомий німецький дослідник У. Бек, який є також представником вищезазначеного підходу, зазначає: «Йдеться про рефлексію глобального суспільства ризику, яке, з одного боку, прориває мовчання слів та змушує хворобливо усвідомлювати на власному життєвому досвіді, що таке глобальність, а з іншого – породжує нові лінії конфліктів та альянсів» [2, с. 13]. Світ стає єдиною соціальною системою, а глобальні ризики, які постають та зростають у сучасному світі, спричинені системою трансформацій, котра відбулась останнім часом. Особливо він наголошує на необхідності термінологічного розрізнення між глобалізацією як процесом та глобальністю – як станом.

Глобалізаційні процеси охоплюють різні соціальні інститути, змінюючи їх. Наприклад, інститут науки у XXI столітті характеризується універсальною мовою, спільною методологією дослідження, електронними науковими журналами, міжнародним академічним обміном; інститут економіки перебуває під впливом транснаціональних корпорацій; інститут культури об'єднує світові цінності планети. Формується нова соціальна реальність – суспільство ризику.

Відомий західний науковець І. Валлерстайн указував: ідея про те, що глобалізація несе позитивні зміни, є «гігантською помилкою під час осмислення реальності – обман, спровокований могутніми корисливими групами, і, що найгірше, цей дискурс виявився самообманом, оскільки він ігнорує реальність і помилково трактує історичну

кризу, в центрі якої ми опинились» [13, с. 45]. Таким чином, інтернаціоналізація економічних та політичних відносин залежить від політики та пріоритетів великих держав, їхньої військової та економічної сили. Захист демократичних цінностей стає приводом для втручання у внутрішні справи інших держав, для виправдання військових дій проти недемократичних політичних режимів. Водночас необхідно підкреслити, що йдеться не про вирішення конкретних проблем спільними зусиллями, а про з'ясування стосунків між різними політичними об'єднаннями та групами людей.

У цьому контексті питання соціальної сфери, політики, безпеки в умовах глобалізації людського розвитку є не менш важливими, ніж питання економічної та екологічної сфер, задля забезпечення суспільного добробуту. Це становить сутність соціальної системи побудови відносин між людьми та соціалізації. Об'єктами соціальної безпеки є люди, їхні соціальні групи, відносини, процеси та інститути: освіти, культури, виховання, сім'ї, охорони здоров'я.

У зв'язку з цим також звертаємо увагу на поділ світу на країни та регіони, які користуються перевагами глобалізації і які не залучені до цього процесу. Тому «перші, зазвичай, асоціюються з ідеями прогресу й добробуту, другі – з маргіналізацією і злиденністю» [4, с. 26]. Міжнародна спільнота за допомогою стабільної системи соціальної безпеки повинна діяти в напрямі зменшення або пом'якшення негативних наслідків цього процесу, до яких вітчизняні вчені О. Білорус та Н. Маслова-Лисичкіна відносять: соціально-економічні (зростання безробіття, бідність, відсталість економічного розвитку, «декваліфікація й пауперизація робочої сили», «криміналізація суспільних відносин» та інші); соціально-психологічні (втрата особистістю свого «Я», криза сучасних сімейно-шлюбних відносин, «соціальна анемія» тощо); соціокультурні (зниження цінності культури, традицій, звичаїв) [4, с. 24].

Таким чином, глобалізація як загальносвітовий процес несе в собі не лише зростання взаємозалежності між країнами, людьми, а й серйозні виклики та загрози безпеці людини, економічній та екологічній стабільності, наявному соціальному ладу. Зазначена проблема нині є особливо актуальною з огляду на те, що глобалізований і все більше взаємозалежний світ відкриває великі можливості для соціально-економічного прогресу. Загрози й виклики сталому розвитку постійно зростають, а реалії глобалізації породжують нові як у багатих, так і в бідних країнах. Тому й виникає необхідність всебічного посилення міжнародної співпраці щодо питання протидії загрозам глобалізації на міжнаціональному та міжурядовому рівнях, наслідком якої має бути створення глобальної універсальної системи загальної безпеки.

Глобалізація послабила держави й міждержавну систему, внаслідок чого виникає глобальний стан «турбулентності» у світовій політиці, на думку Дж. Розенау, який характеризується поширенням комплексу «напруг, які надають майбутньому невпевненість і погрожують безпеці людей на всіх рівнях людської діяльності та організації» [9, с. 268]. Суперечності й невизначеність, непередбачуваність розвитку структурно роздвоєного світу, розвиток сучасних інформаційних технологій сприяли появі тероризму й терористичних організацій як акторів світової політики. Таким чином, з одного боку, посилення неурядових організацій і неформальних мереж сприяє створенню і становленню в сучасному світі глобального громадянського суспільства, а з іншого – відбувається посилення і збільшення кількості загроз безпеці людства.

Ще однією загрозою для майбутнього світу постає, як вважає М. Кастельс, глобальний чи локальний тероризм. Зокрема, він зазначає: «Зростаюча технологічна витонченість визначає два шляхи, які призведуть до безмежного терору: з одного боку, невеличка цілеспрямована група, фінансово забезпечена та добре поінформована, може спустошити цілі міста або завдати удару по нервовим центрам нашого життя; з іншого боку, інфраструктура нашого повсякденного життя <...>. Тоді, як нові технології допомагають системам безпеки, вони також роблять наше повсякденне життя все більш доступним для зовнішніх впливів» [7, с. 510].

На початку 20 років XXI століття людство зустрілось із пандемією, яка вказала на прогалини в розгалуженій системі соціального захисту населення. Соціальна безпека стає пріоритетною серед інших видів національної безпеки. Соціальні групи, держави, світові спільноти потребують комплексу дій для правової та інституційної захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз із метою власного збереження й розвитку. Соціальна безпека стає на захист людей як найвищої цінності держави. Здоров'я, добробут, права і свободи людини є найважливішою метою.

Висновки. Таким чином, глобалізація сьогодні є не лише об'єктивним процесом посилення взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин, але й ідейним концептом, який визначає межі соціальної безпеки. Вона не сприяє зменшенню соціальної нерівності, ліквідації бідності, підвищенню рівня людської безпеки, покращенню соціальних перспектив. Тому зазначимо, що актуальними питаннями для науковців різних галузей залишаються: аналіз наслідків посилення глобальної конкуренції та швидке зростання масштабів глобальних ринків, які здебільшого ігнорують питання соціальної стабільності та розвитку будь-якої держави.

Соціальна безпека не здатна швидко пристосуватись до глобальних змін, як наслідок зростання соціального напруження. Актуальним стає вивчення процесів сучасної глобалізації не лише через співпрацю між країнами, посиленню взаємозалежності, уніфікацію норм і принципів діяльності міжнародних суб'єктів, а також через розширення можливостей і створення умов для розвитку людського потенціалу. Тому необхідний новий прогресивний сценарій перетворення неоліберальної глобалізації з метою подолання обмеженості чинної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антошкін В.К. Рівень і якість життя населення регіонів та їх вплив на соціально-економічну безпеку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. № 1. С. 95–99.
2. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска / пер. с нем. В.Е. Кузавлева. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 5. С. 10–19.
3. Бжезинський З. Велика шахівниця: панування Америки і її геостратегічні імперативи / пер. з англ. О. Фешовець. Харків : Фабула, 2018. 288 с.
4. Білорус О., Маслово-Лисичкіна Н. Глобалізація розвитку і соціальна безпека. *Віче*. 2001. № 5. С. 22–44.
5. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / пер. с англ. под ред. Б.Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2003. 368 с.
6. Дікон Б., Халс М., Стабс П. Глобальна соціальна політика. Київ : Основи, 1999. 346 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
8. Кіссінджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатька. Київ : КМ-БУКС, 2018. 864с.
9. Розенау Н.Дж. Новые измерения безопасности: взаимодействие глобальных и локальных динамик. *Социально-гуманитарные знания*. 2001. № 2. С. 265–284.
10. Giddens A. Affluence, poverty and the idea of a post-scarcity society. Geneva : United Nations Research Institute for Social Development, 1995. 12 p.
11. Kissinger H. Does America need a foreign policy? *Toward a diplomacy for the 21st century*. New York : Simon&Schuster, 2001. 352p.
12. Kissinger H. "World Order". New York : Penguin Press, 2014. 452p.
13. Wallerstein I. The Decline of American Power. *The U.S. in a Chaotic World*. New York : The New Press, 2003. 336 p.

REFERENCES:

1. Antoshkin, V. K. (2014). Riven' i yakist' zhyttya naselennya rehioniv ta yikh vplyv na sotsial'no-ekonomichnu bezpeku. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*. № 1. pp. 95–99 [in Ukrainian].
2. Bek, U. (2002). Politicheskaya dinamika v global'nom obshchestve riska. (V.Ye. Kuzavleva, Trans.). *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*. № 5. pp. 10–19 [in Russian].
3. Bzhezynskyy, Z. (2018). Velyka shakhivnytsya: panuvannya Ameryky i yiyi heostrategichni imperatyvy. (O. Feshovets', Trans.). Khar'kov : Fabula [in Ukrainian].
4. Bilorus, O., Maslova-Lysyckina, N. (2001). Hlobalizatsiya rozvytku i sotsial'na bezpeka. *Viche*. № 5. P. 22–44 [in Ukrainian].
5. Wallerstein, I. (2003). Konets znakomogo mira: Sotsiologiya XXI veka. (B.L. Inozemtsev, Trans.). Moskva : Logos [in Russian].
6. Dikon, B., Khals, M., Stabs, P. (1999). Hlobal'na sotsial'na polityka. Kyiv : Osnovy, 1999 [in Ukrainian].
7. Kastel's, M. (2000). Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura. (O. I. Shkaratana, Trans.). Moskva : GU VSHE [in Russian].
8. Kissyndzher, H. (2018). Dyplomatiya. (M. Hotsatsyuka, V. Horbat'ka, Trans.). Kyiv : KM-BUKS [in Ukrainian].
9. Rozenau, N. Dzh. (2001). Novyye izmereniya bezopasnosti: vzaimodeystviye global'nykh i lokal'nykh dinamik. *Sotsial'no-gumanitarnyye znaniya*. № 2. P. 265–284 [in Russian].
10. Giddens, A. (1995). Affluence, poverty and the idea of a post-scarcity society. Geneva : United Nations Research Institute for Social Development.
11. Kissinger, H. (2001). Does America need a foreign policy? *Toward a diplomacy for the 21st century*. New York : Simon&Schuster.
12. Kissinger, H. (2014). «World Order». New York : Penguin Press, 2014.
13. Wallerstein, I. (2003). The Decline of American Power. *The U.S. in a Chaotic World*. New York : The New Press.

The influence of globalization on the social security of the state

Savych Vita Oleksiivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of International Law,
International Relations and Social
and Humanitarian Disciplines
Open International University
of Human Development «Ukraine»
Lvivska str., 23, Kyiv, Ukraine

Today, globalization is not only an objective process of enhancing interaction between the subjects of international relations, but also an ideological concept that defines social security framework. The article analyzes modern approaches to the problem of the impact of globalization on social security of states. Identifying new global challenges and threats, which are faced by humanity, contributes to methodological substantiation of guaranteeing social security objectives. External problems as the proliferation of nuclear technology, terrorism, illegal arms trafficking, environmental issues, uncontrolled migration, demographic explosion, ethnic strife require global solution, tolerance in international cooperation. Internal threats to social security for the majority of the population include worsening socio-economic conditions in the country, uncontrolled price increases, loss of confidence in the government, demographic crisis, armed conflict, forced internal and external migration, increased mistrust of the government, high levels of corruption, and shadowing the economy.

Global problems are filling the notion of social security. It is determined that social security of the state is a guarantee of protection of citizens from the influence of external and internal threats. Globalization puts new demands on technologies, science, exacerbates the problems of international competition. Social tension is increasing. Therefore, in developed countries, social protection is the most valuable means of human potential.

Social security is not able to adapt quickly to global change. This problem is particularly relevant at the moment, given that the globalized and increasingly interdependent world offers great potential for socio-economic progress. Threats and challenges to sustainable development are steadily rising, and the realities of globalization are creating new ones in rich and poor countries alike. Social security stands for the protection of people as the highest value of the state. Health, welfare, human rights and freedoms are the most important goals. It is concluded that social groups, states, world communities need a set of actions for legal and institutional protection against external and internal threats for their own preservation and development.

Key words: globalization, social security, international relations, global threat, national security, social tension, human potential.

Шевчук Олександр Володимирович

COVID-19 як інструмент гібридного впливу РФ на європейську систему міжнародних відносин

УДК 327.82

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-168-176>

Шевчук Олександр Володимирович
доктор політичних наук, професор,
декан факультету політичних наук
Чорноморського національного
університету
імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, 10,
Миколаїв, Україна

У статті детально розглянуто і проаналізовано кореляцію зовнішньополітичного курсу Російської Федерації в умовах поширення у світі пандемії COVID-19.

Наразі, коли Європа й весь світ постали перед проблемою поширення пандемії COVID-19, РФ, використовуючи процес закриття країн Європи на карантин й забезпечення національних кордонів шляхом закриття політико-географічного простору, намагається зсередини розхитати європейську єдність і досягти власних зовнішньополітичних цілей.

Виокремлюються два виміри стратегії РФ щодо європейської системи міжнародних відносин. Якщо зовнішньополітичний має на меті, використовуючи проблеми, з якими зіткнулись країни Європи, протидіючи розповсюдженню коронавірусу, дестабілізувати стійкі зв'язки міжнародної взаємодії європейських країн і дискредитувати дієвість інституцій ЄС, то внутрішньополітичний – в умовах падіння рейтингу президента РФ В. Путіна необхідно показати Росію своєрідним «островом стабільності» на противагу Європі, де країни залишилися наодинці перед лицем небезпеки з боку поширення пандемії COVID-19. Інструментами цієї стратегії виступає економічна «допомога» РФ країнам Європи, зокрема Італії, та потужний інформаційний супровід цього процесу.

Обґрунтовано й доведено, що прагнення РФ має суто вузькі зовнішньополітичні цілі: поліпшення внутрішньої економічної ситуації через використання гібридного впливу, а саме – домогтися зняття економічних санкцій і розширити свій детермінуючий вплив у системі міжнародних координат Європи. Зазначено, що каталізатором активізації діяльності РФ у системі європейських відносин стала паливна війна із Саудівською Аравією, яка досить сильно знецінила російську національну валюту й відповідно суттєво зменшила надходження до бюджету РФ. Охарактеризований зовнішньополітичний курс Росії і щодо інститутів багатосторонньої дипломатії, зокрема ООН і G 20. Визначено, що прагнення російської сторони ініціювати прийняття міжнародних документів має елементи маніпулятивного впливу. Зокрема, проєкт резолюції РФ під виглядом «декларації про солідарність» у протидії COVID-19 містив вимогу про скасування міжнародних санкцій. Аналогічна теза відстоювалась російським президентом В. Путіним і під час саміту G 20, який відбувся у форматі відеоконференції.

Сучасні події засвідчують збереження імперського складника в зовнішньополітичній стратегії РФ як визначальної.

Ключові слова: COVID-19, зовнішньополітична стратегія РФ, гібридний вплив, паливна війна, інформаційна операція, санкції.

Вступ. На сучасному етапі в контексті світових трансформаційних процесів, пов'язаних із глобалізацією, виникненням глобальної взаємозалежності, новими протиріччями політичного й соціально-економічного розвитку, сформувався низка явищ, яка вплинула на переосмислення поняття «безпека». Подібна переоцінка знайшла відображення в тому, що до сфери безпеки стали відносити не лише традиційні, військово-стратегічні питання, але також і нетрадиційні загрози безпеці, переважно невійськові загрози, пов'язані із процесами глобалізації та зростаючої взаємозалежністю країн у світовій системі. І проблема зі сфери нетрадиційних загроз, як засвідчує поширення COVID-19, може дестабілізувати всі виміри різномірних систем безпеки. Водночас, незважаючи на транснаціональний характер, нетрадиційні загрози, виклики та ризики безпеки, вийшовши за межі національних держав і сприймаючись як глобальне явище, найбільш чітко простежуються на регіональному рівні, що і собі засвідчує динамізацію процесу регіоналізації.

Мета та завдання. Метою статті є структурування й визначення інструментів зовнішньополітичного курсу РФ щодо європейської системи міжнародних відносин в умовах карантинних заходів, висвітлення використання РФ пандемії COVID-19 як інструменту гібридного впливу.

Результати. Наразі, коли Європа і весь світ постали перед проблемою поширення пандемії COVID-19, Росія, використовуючи процес закриття країн Європи на карантин й забезпечення національних кордонів шляхом зачинення політико-географічного простору, намагається зсередини розхитати європейську єдність і досягти власної зовнішньополітичної мети.

Ця проблема має й суто внутрішньополітичний вимір. Зокрема, в умовах падіння рейтингу президента РФ В. Путіна (за даними опитування Левада-центру нову норму, яка дозволяє В. Путіну після 2024 р. бути обраним ще на два терміни, схвалюють 48% опитаних, не схвалюють – 47%. Водночас бачити В. Путіна на посту президента й після 2024 р хотіли б 46% респондентів (проти 54% у липні 2019 р.), а не хотіли б – 40%. [1]),

російському керівництву необхідно показати Росію своєрідним «островом стабільності» на противагу Європі, де країни залишились наодинці перед лицем небезпеки з боку поширення пандемії COVID-19, саме ця теза постійно педалюється й російськими чиновниками, й російськими ЗМІ. Саме цим можна пояснити досить довге замовчування, якщо не приховування, російським керівництвом проблеми поширення коронавірусу на теренах РФ.

У російських соціальних мережах поширюються домисли про особливі гени жителів Росії і їх сильний імунітет, унаслідок цього багато хто, включно з елітою, впевнені, що COVID-19 їх не зачепить. Водночас у Росії триває спалах пневмонії. Незважаючи на те, що президент РФ В.Путін 25 березня запровадив тривалі канікули до 30 квітня у зв'язку з коронавірусом (зокрема на невизначений час відклав голосування щодо змін у конституції й надав усім тиждень сплаченої відпустки [2]) абсолютно зрозуміло, що визначальна установка Кремля, як зазвичай, полягає в тому, щоб використати кризу для отримання дипломатичних переваг у боротьбі проти Заходу. Необхідно також зазначити, що відповідальність за прийняття непопулярних рішень президент РФ переклав на мера Москви С. Собяніна і прем'єр-міністра М. Мішустіна. Прем'єр очолив Координаційну раду з боротьби з коронавірусом, а С. Собянін став керівником робочої групи Держдуми із цього ж напрямку. Сам же президент принципово не бажає, щоб із його ім'ям асоціювалось прийняття непопулярних рішень в умовах падіння рейтингу. Це знайшло відображення й у другому зверненні президента РФ 2 квітня. У ньому відповідальність більшою мірою у протидії поширенню COVID-19 була покладена на керівників регіонів РФ [3].

Визначальним чинником, який підштовхнув РФ до активізації гібридного впливу щодо системи відносин в Європі стало розгортання паливної війни Росії із Саудівською Аравією. Саме ж розгортання війни в умовах поширення пандемії виступило детермінуючим чинником щодо додатково тиску на російський бюджет і так обтяжений дією системи санкцій, запроваджених проти РФ країнами Європи і світу.

5 березня країни ОПЕК погодили додаткове обмеження видобутку нафти на 1,5 млн. барелів на добу через падіння попиту на неї внаслідок запровадження у світі карантинних заходів, пов'язаних із пандемією коронавірусу. Прогнозувалось, що 6 березня до угоди приєднається РФ. Але сторонам не вдалось домовитись про продовження наявної або укладення нової угоди.

Прес-секретар «Роснафти» М. Леонтьєв заявив, що угода з Організацією країн-експортерів нафти про зниження видобутку нафти не відповідала інтересам РФ. «Усі обсяги нафти, які добу-

вали внаслідок неодноразового продовження угоди ОПЕК, повністю й досить швидко заміщались на світовому ринку обсягами американської сланцевої нафти», – заявив М. Леонтьєв. За його словами, окрім США, є й інші країни, які перебувають «за периметром» угоди ОПЕК і готові нарощувати нафтовидобуток, тому «з погляду інтересів Росії, ця угода просто позбавлена сенсу» [3].

До 1 квітня між країнами-членами ОПЕК та партнерами організації, зокрема Росією, продовжує діяти домовленість про скорочення обсягів нафтовидобування на 1,7 млн. барелів на добу. Після цього всі обмеження знімуть.

Позиції двох провідних країн на нафтовому ринку пояснювалися, з одного боку, прагненням Саудівської Аравії скоротити виробництво, щоб компенсувати зниження попиту через коронавірус, а з іншого – Росія виступила проти скорочення, оскільки її бюджет більш стійкий до низьких цін на нафту. Таким чином РФ прагне скористатись ситуацією для усунення конкурентів. Окрім того, таке позиціонування РФ щодо цього питання можна розглядати як своєрідну помсту США за їх жорстку позицію щодо проєкту «Північний потік 2».

Після зриву угоди найбільший виробник нафти Саудівська Аравія оголосила про цінову війну і про те, що у квітні збільшить видобуток «чорного золота». Державна компанія Saudi Aramco запропонувала покупцям нафти найбільші знижки за останні 20 років й обіцяла збільшити видобуток більш ніж на 2 млн. барелів на день, із нинішніх 9 млн. до 12 млн. барелів на день [5]. Причому знижки були запропоновані Європі (25 дол. за барель), яка є традиційним ринком збуту російської нафти, а також іншим регіонам світу, де позиції російських нафтодобувних кампаній є досить потужними [6].

Результати паливної війни мали два взаємопов'язані виміри:

1. Глобальний. Зокрема всесвітнім днем падіння цін на нафту стало 9 березня. Після того, як РФ та Саудівська Аравія не дійшли згоди щодо скорочення видобування нафти, вартість палива впала одразу на 30%: нафта марки Brent знецінилась із 50 до 30–36 дол. за барель. Згодом ціни начебто підросли, однак увесь березень нафта просто знецінювалась, й у квітні до 50 дол. уже не повернулась. 31 березня Brent коштував 23 долари (американський сорт WTI – 20, ще менше), між іншим, ще рік тому нафту купували за 70 дол. За даними видання Bloomberg, яке є одним із провідних постачальників фінансової інформації для професійних учасників фінансових ринків, ціна на нафту становитиме близько 20 дол., є прогнози і про ціну у 5 дол. за барель [7].

2. Національно-державницький. Головною «жертвою» нафтової війни, яка розгорнулась,

стала російська економіка. Російський бюджет наповнюється передусім нафтодоларами з розрахунку 42 дол. за барель [8].

Імовірні втрати російського бюджету від раптового падіння цін на нафту можуть перевищити 50 млрд. дол. на рік. Такий прогноз озвучив віцепрезидент російської компанії «Лукойл» Л. Федун. Він підкреслив: «Падіння ціни нафти після провалу переговорів з ОПЕК може призвести до втрат для Росії у 100–150 млн. дол. на день, тобто 36,5–54,8 млрд. на рік [9].

«Російська економіка втратить величезну частину прибутку. Бюджет постраждає. Пенсії постраждають. Охорона здоров'я, освіта, соціальні послуги постраждають», – так лаконічно описав наслідки експерт фонду «Вільна Росія» І. Заславський [10].

Додатковим детермінуючим чинником щодо енергетичного протистояння між РФ та Саудівською Аравією виступила позиція США. За повідомленням The Wall Street Journal із посиланням на джерела в Білому домі адміністрація президента США Д. Трампа розглядає можливість введення санкцій проти Росії через її вихід з угоди ОПЕК, що спричинило обвал цін на нафту [11]. 19 березня за повідомленням інформаційного агентства Reuters президент США Д. Трамп підкреслив, що США втрутяться в цінову війну між Росією й Саудівською Аравією в «належний час». На його думку, низькі ціни на бензин вигідні американським споживачам, хоч і завдають шкоди нафтовій галузі [12].

Прогнозуючи всі можливі наслідки для стану російської економіки й намагаючись «зберегти обличчя» на міжнародній арені, президент РФ В. Путін звинуватив Саудівську Аравію у спричиненні кризи.

Риторика виступу російського лідера цілком відображала маніпулятивний підхід щодо обґрунтування зовнішньополітичних цілей РФ, характерний для Росії, зокрема й у відносинах з Україною. Президент РФ звинуватив Саудівську Аравію у кризі. За твердженням В. Путіна, причина обвалу цін на нафту – вихід Саудівської Аравії з угоди ОПЕК+, збільшення видобутку й готовність цієї країни надати знижки на нафту, щоб «позбутись конкурентів, які видобувають сланцеву нафту». Він зазначив, що Росія такої мети не ставить і хоче враховувати інтереси всіх партнерів [13].

У відповідь глава МЗС Саудівської Аравії Фейсал бін Фархан заявив, що розраховує на те, що Росія ухвалить правильне рішення й погодиться на скорочення нафтовидобутку, повідомила інформаційна агенція SPA. Також міністр «висловив подив» щодо того факту, що Росія вважає однією із причин падіння цін на нафту вихід королівства з угоди ОПЕК+ [13].

Уже 9 квітня, можливо, відбудеться відеозасідання країн ОПЕК+, які збираються обговорити скорочення видобутку нафти на 10 млн. барелів

на добу. Видання Bloomberg із посиланням на свої джерела запевняє, що до участі в переговорах були запрошені 7 країн (Аргентина, Бразилія, Норвегія, Колумбія, Єгипет, Індонезія, Тринідад і Тобаго), які не є країнами-учасницями групи [14].

Окрім того, незабаром планується засідання країн «G 20», де міністри енергетики намагатимуться виробити рішення щодо роботи в період кризи.

Водночас, за повідомленням Financial Times, США й Канада вже розпочали переговори щодо введення мит на нафту, яка імпортується з Росії й Саудівської Аравії [15]. У цьому контексті необхідно зазначити, що президент США Д. Трамп висунув такий ультиматум Росії й Саудівській Аравії: якщо дві країни не зможуть домовитись і стабілізувати ціни на «чорне золото», США введуть «значні мита на імпорту нафту» [16].

Логічно, що така жорстка позиція США й Канади пов'язується із прагненням захистити власні нафтовидобувні галузі, особливо в період кризи, викликаній поширенням у світі пандемії COVID-19. Але також це засвідчує надзвичайну залежність економіки Росії від цін на нафту, й це є дієвим важелем впливу щодо кореляції її зовнішньополітичних акцій на міжнародній арені. Цей чинник і надалі залишатиметься детермінантою зовнішньої політики РФ, оскільки, відповідно до звіту Управління енергетичної інформації Міненерго США (EIA), оприлюдненому 7 квітня, середня ціна нафти марки Brent у 2020 р. становитиме 33 дол. за барель порівняно з березневим прогнозом у 43 дол. за барель [17].

Під тиском економічної ситуації й жорсткої позиції країн-членів ОПЕК, а також США учасники організації країн-експортерів нафти та її партнери 9 квітня досягли компромісу в питанні зниження обсягів видобутку нафти, щоб не допустити подальшого падіння цін на світовому ринку [18].

Водночас, за повідомленням інформаційного агентства Reuters, ціни на нафту впали через сумніви в тому, що угоди між ОПЕК+ із рекордного скорочення поставок нафти буде достатньо, щоб компенсувати падіння світового попиту на паливо, викликане пандемією коронавірусу [19].

Екс-міністр закордонних справ України П. Клімкін, коментуючи результати домовленостей, підкреслив: «Нова угода про скорочення видобутку нафти є найгіршою, фактично потрібною енергетичною поразкою Росії за 20 років» [20]. «Формально всі зменшили видобуток на 23%, але Саудівська Аравія за останній місяць свідомо його збільшила, поряд з агресивним зниженням цін, тому фактично виграла для себе бонус в 1 млн. барелів. Погодьтеся, непогано», – підкреслив він [20].

Хоча прес-секретар президента РФ Д. Песков вважає таке: «Вчинки, на які пішла Москва, – це не програв: виграла світова економіка» [21].

Перебуваючи в ситуації, з одного боку, внутрішньополітичного цейтноту, викликаного необхідністю прийняття непопулярних карантинних заходів, а з іншого боку – зовнішньополітичного, спричиненого різким падінням ціни на нафту й тиском із боку США, РФ намагається використати пандемію COVID-19 для руйнації єдності ЄС, із метою отримання політичних дивідендів у вигляді зняття санкцій з і так обтяженої нафтовою кризою національної економіки.

Засоби реалізації цього зовнішньополітичного курсу є продовженням гібридних дій РФ на міжнародній арені. Так, зокрема в російських ЗМІ активно поширюються тези щодо кризи ЄС в умовах карантину.

Ілюстративною в цьому контексті є публікація на сайті Російської ради з міжнародних справ матеріалу К. Денисенко «Коронавірус: час смерті Євросоюзу» [22]. Характеризуючи стан справ у ЄС в умовах ужитих карантинних заходів, автор підкреслює: «Страх перед коронавірусом і загальна паніка змусили забути про Шенгенський кодекс – основу європейського співробітництва. Один за іншим прихильники євроінтеграції закрили свої кордони під оглушливе мовчання наднаціональних інститутів ЄС» [22]. І хоча РСМД позиціонує себе як некомерційну організацію у сфері зовнішньої політики й міжнародних відносин, тим не менше до складу засновників організації входять – МЗС Росії, Міністерство освіти та науки Росії, РАН, РСПП, інформаційне агентство «Інтерфакс». Показовим є склад президії РСМД: прес-секретар Президента РФ Д. Песков, заступник міністра закордонних справ РФ І. Моргулов, керівник МЗС Росії в 1998–2004 рр. І. Іванов тощо.

Російський інформаційно-аналітичний портал «RuBaltic.Ru» зі штаб-квартирою в Калінінграді, орієнтований передусім на країни Балтії, таким чином висвітлює ситуацію у країнах ЄС: «Європа перетворилась на головного у світі розповсюджувача коронавірусу. Тоді як Китай здебільшого вправся зі спалахом нового захворювання, а Росія та інші пострадянські країни успішно борються з поширенням коронавірусу, на європейців у світі все більше дивляться як на дивних. Особливо слабо й безпорадно в екстремній ситуації виглядають структури ЄС, які просто впали у прострацію. Епідемія коронавірусу ставить питання про майбутнє Євросоюзу руба: чи зможе далі діяти цей проєкт, якщо він настільки очевидно не здатний відповідати на виклики часу?» [23].

Класичним прийомом у цьому вимірі є залучення до «розгону» в ЗМІ, а відповідно й у масовій свідомості російського суспільства думок іноземних експертів. Зокрема інформаційний портал «Євразія. Експерт» оприлюднив інтерв'ю з італійським експертом Ф. Джубілі, який є викладачем Університету Фортунато в Беневенто. В інтерв'ю росій-

ському виданню Ф. Джубілі наголосив: «В Італії дуже розчаровані поведінкою Європейського союзу, який залишає нас на самоті перед обличчям надзвичайної ситуації з коронавірусом. У чому сенс ЄС, якщо навіть у тяжкі часи він не допомагає такій країні, як Італія, яка є однією із країн-засновників і третьою країною за чисельністю населення?» [24]. Необхідно підкреслити, що Університет Фортунато є приватним вищим навчальним закладом, заснованим у 2006 р. У період 2016–2017 н. р. у ньому навчалось 218 студентів [25].

Таким чином, актуалізувавши розгляд проблеми протидії поширенню коронавірусу країнами ЄС, Росія використала цю ситуацію з метою мобілізації населення навколо «сильного лідера» й, надаючи допомогу Італії, прагне досягти якщо не зняття санкційного режиму, то хоча б його пом'якшення в умовах економічної кризи.

Російська «допомога» Італії в боротьбі з коронавірусом виявилась черговою пропагандистською акцією. Так сталося, що епіцентром поширення коронавірусної інфекції COVID-19 є індустріальна Падуанська долина, яка об'єднує Ломбардію, Венето та Лігурію. А політики, котрі були обрані від цих регіонів, послідовно висловлюють відверто проросійську позицію.

Зокрема, партія «Ліга», яка була при владі впродовж 2018–2019 рр., а також регіональні ради Ломбардії та Венето неодноразово критикували санкційний режим ЄС щодо РФ (і мали фінансову підтримку від російської влади). Лідер політичної партії «Ліга», ексвіцепрем'єр М. Сальвіні, заявив про можливість виходу країни з ЄС через зволікання в наданні допомоги з подолання епідемії коронавірусу [26].

Водночас, за повідомленням одного з найвпливовіших видань Італії La Stampa 80%, російська допомога Італії є непридатною для боротьби з COVID-19. Росія прислала країні обладнання для дезінфекції територій та іншу схожу спецтехніку, тоді як Китай, наприклад, – медичні маски й апарати ШВЛ, зазначає видання. Занепокоєння італійських експертів також викликає і склад російської делегації – це військові, а операцію координує Міністерство оборони Росії, а не Міністерство охорони здоров'я. Усі військові мають високі звання: генерали, полковники, майори, і «вільно пересуваються територією Італії, в декількох кроках від баз НАТО». Окрім того, Середземномор'я – як Східне, так і Центральне – зона боротьби за гегемонію в Сирії і в Лівії, – підкреслює La Stampa [27].

Водночас, якщо стаття про сумніви в доцільності російської допомоги Італії та дійсних цілей цієї допомоги була надрукована наприкінці березня, то вже на початку квітня редакція газети La Stampa висловила обурення щодо тиску на видання після публікації цих матеріалів. Відповідна заява була розміщена на сайті видання. «Справжнє залякування журналістів із боку РФ ще раз підтверджує

функціонування інструментів, за допомогою яких Росія контролює інформацію. І спроба експорту цих методів за межі РФ в Італію і Європу є неприйнятною», – зазначається в заяві [28].

Саме поширюючи інформацію в такому ракурсі, РФ прагне покращити свій імідж в очах європейців як дружньої країни, а в очах російського суспільства – артикулювати позицію щодо «миротворчої» діяльності Росії на противагу країнам Заходу. Ще однією опорою в інформаційній спецоперації Росії стало поширення у ЗМІ тези про вдячність італійців РФ. Зокрема за принципом віяла спочатку в російських, а надалі і в частині європейських інформаційних видань була поширена теза про прагнення членів незалежної культурної асоціації імені Л. Толстого з міста Мулаццано у провінції Ломбардія на півночі Італії поставити пам'ятник російським військовим фахівцям, які приїхали у країну для надання допомоги в боротьбі з поширенням коронавірусу [29].

Отже, «гуманітарна місія» з чотирнадцяти літаків стала, можливо, найефективнішою міжнародною спецоперацією, яку провело Міноборони РФ, скориставшись проблемами та розгубленістю інституцій ЄС перед обличчям пандемії. Одне із провідних німецьких видань *Der Spiegel* зауважувало: «Росія та Китай використовують у своїх інтересах помилки Європи, допущені в умовах кризи, спричиненої поширенням коронавірусу» [30].

Необхідно зазначити, що об'єктом гібридного впливу РФ стала не лише Італія. Зокрема, 3 квітня Глава МЗС Польщі Я. Чапутович звинуватив Москву у використанні коронавірусної кризи для поширення дезінформації.

«Росія використовує кризу. Дезінформаційна активність Росії дуже виразна. Вона має пропагандистський характер і це непокоїть членів Альянсу. Прикладом може бути використання дезінформації щодо нашої країни» – зазначив він, нагадавши про поширені Кремлем фейки про те, що Польща заблокувала проліт над своєю територією російського літака з допомогою для Італії [31].

Зі свого боку у звіті канадської парламентської комісії з питань національної безпеки та розвідки зазначається: «Росія бере участь у впливі на політичну систему Канади для втручання у процес прийняття рішень урядом та на зміну громадської думки» [32].

У звіті *East Stratcom*, спеціального підрозділу Європейської служби зовнішніх дій, до мандату якого належить розвінчання фальшивих новин із Росії, зазначалось, що в період 22 січня–27 березня було зафіксовано понад 150 випадків прокремлівської дезінформації про COVID-19. «Деякі держави й підтримувані державою суб'єкти прагнуть використати кризу суспільної охорони здоров'я для просування геополітичних інтересів, часто безпосередньо кидаючи виклик авторитету Євро-

пейського Союзу та його партнерів», – підкреслив *East Stratcom* [33].

Готуючи таким чином підґрунтя для просування своїх зовнішньополітичних настанов, РФ перейшла в наступ у площині багатосторонньої дипломатії.

Зокрема 26 березня на саміті G 20, який відбувався у форматі відеоконференції, президент РФ В. Путін, наче відповідаючи на заклик генерального секретаря ООН А. Гутерреша, який напередодні зустрічі лідерів G 20 звернувся до них щодо зняття санкцій, які заважають доставці продовольства й медичної допомоги в різні країни, запропонував установити мораторій на економічні санкції щодо країн, які найбільше постраждали від пандемії коронавірусу. Водночас російський лідер підкреслив, що це нібито «<...> питання про життя і смерть людей, чисто гуманітарне питання» без жодного політичного забарвлення [34]. Президент РФ також розкритикував глобальні міжнародні організації та запропонував їх «реорганізувати». «Про глобальні міжнародні організації. Очевидно, що механізму автоматичної стабілізації під час настання кризових явищ у них немає. І тому потрібно ефективно та якомога швидше опрацювати й закінчити всі питання, пов'язані з їх реорганізацією», – зазначив В. Путін [34].

Паралельно із цим російська сторона 3 квітня на засіданні ГА ООН, яка відбувалась у режимі відеоконференції, запропонувала проєкт резолюції, який під виглядом «декларації про солідарність» із протидії COVID-19 містив вимогу про скасування міжнародних санкцій. Постійний представник України при ООН С. Кислиця, коментуючи спробу Росії провести через Генасамблею ООН проєкт резолюції щодо коронавірусу, підкреслив, що проєкт містить формулювання щодо скасування міжнародних санкцій. За твердженням українського дипломата, російська сторона демонструє великий професіоналізм у прагненні досягти своєї мети. «Москва розробляє багаторівневі та багатокрокові плани <...>. Частина «ковідного» плану Російської Федерації – використати коронавірус, щоб посилити протиріччя всередині Європейського Союзу й тим самим його розвалити, принаймні політично» – зазначив С. Кислиця [35].

Підтримав С. Кислицю й Надзвичайний і повноважний посол України в Туреччині у 2008–2016 рр. С. Корсунський, який, коментуючи модель поведінки РФ на міжнародній арені в умовах протидії поширенню коронавірусу, підкреслив: «Кремль буде використовувати пандемію коронавірусу не тільки для зняття міжнародних санкцій, а і для просування визнання Криму частиною Росії» [36].

Проєкт резолюції РФ який під виглядом «декларації про солідарність» у протидії COVID-19 містив вимогу про скасування міжнародних санкцій, був заблокований на засіданні ГА ООН Україною.

«Україна перервала так звану «процедуру мовчання» та заблокувала маніпулятивний проєкт російської резолюції в Генасамблеї ООН, який відкривав вікно можливостей для політичних маніпуляцій, зокрема, скасування санкцій», – зазначив постійний представник України при ООН С. Кислиця [37].

У резолюції, прийнятій ГА ООН 4 квітня, «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19» зазначається: «ООН підтверджує прихильність міжнародному співробітництву та центральній ролі ООН у глобальній відповіді на пандемію <...>. ООН зазначає необхідність дотримання всіх прав людини, запобігання дискримінації та ксенофобії». Крім того, документ закликає міжнародне співтовариство ділитись інформацією, науковими знаннями й досягненнями для боротьби з коронавірусом [38].

МЗС України оприлюднило заяву, в якій схвалило затвердження резолюції ГА ООН «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19» [38]. Водночас зовнішньополітичне відомство України чітко підкреслило: «Росія зухвало ігнорує заклик Генерального секретаря ООН до глобального перемир'я, продовжуючи збройні провокації та блокуючи доступ міжнародних організацій до окупованих територій України на тлі поширення COVID-19. Унесений Російською Федерацією проєкт резолюції – чергова спроба створити пропагандистське прикриття для своєї агресивної зовнішньої політики» [39]. Характеризуючи ж «ковідну» політику РФ, МЗС України зауважило: «Україна виступає проти намагань Російської Федерації скористатись скрутною гуманітарною ситуацією для уникнення міжнародно-правової відповідальності. Ці маніпуляції лише шкодять важливій роботі, яку здійснюють Генеральний секретар ООН та Організація Об'єднаних Націй у зміцненні співробітництва між державами в боротьбі проти COVID-19 та мінімізації його наслідків» [39].

Висновки. Отже, сучасні події в контексті використання РФ пандемії коронавірусу у своїх вузьких зовнішньополітичних цілях засвідчують збереження імперського складника в зовнішньополітичній стратегії РФ як визначальної. І якщо країна-лідер демократичного світу прагне об'єднати своїх союзників на підставі спільного сповідання ціннісних орієнтацій: безумовного дотримання прав і свобод людини і громадянина, вільної ринкової економіки, відповідності закону дій як влади, так і громадян країни, політичний плюралізм, свобода віросповідання тощо. Російська Федерація поєднує у своїх «об'єднавчих» зусиллях економічну допомогу (причому явно не на користь добробуту своїх громадян) із силовим сценарієм, який може бути у вигляді або гібридної війни, або погрози застосування сили. Діючи таким чином, Росія сповідує відповідну модель поведінки на міжнародній арені, «здобрюючи» це агресивною інформацій-

ною пропагандою. Прагнучи всілякими засобами закумуфлювати свої справжні цілі й позиціонуючи свій статус як «миротворця» та «благодійника» чи гаранта мирних домовленостей. Причому в цьому контексті є жорстка взаємопов'язаність зовнішньополітичного курсу із внутрішньополітичними наративами путінського режиму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституционная поправка об обнулении сроков Путина расколола россиян. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2020/03/26/826370-konstitutsionnaya-popravka>.
2. Срочное обращение Путина к россиянам из-за ситуации с коронавирусом от 25.03.2020. URL: https://www.youtube.com/watch?v=EkgP1gsQo_w.
3. Указ о мерах по обеспечению санитарно-эпидемиологического благополучия населения в связи с распространением коронавирусной инфекции. URL: <http://kremlin.ru/acts/news/63134>.
4. «Нафтовий скандал»: У РФ заявили, що угода з ОПЕК не відповідає її інтересам. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/9/657825/>.
5. Blas J., Di Paola A. Saudis Plan Big Oil Output Hike, Beginning All-Out Price War. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-07/saudis-plan-big-oil-output-hike-beginning-all-out-price-war>.
6. Su S., Blas J. Flood of \$25-a-Barrel Saudi Arabian Oil Is Headed for Europe. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-11/a-tsunami-of-25-a-barrel-saudi-arabian-oil-is-headed-for-europe>.
7. How Low Can Oil Go? One Forecast Sees \$5 a Barrel. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-19/how-low-can-oil-go-traders-see-crude-prices-heading-below-20>.
8. Росія і Саудівська Аравія обвалили ціни на нафту. Що відбувається? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30478035.html>.
9. Крах ринку нафти: скільки втратить Росія від війни із саудитами. URL: <https://racurs.ua/ua/n134877-krah-rynku-nafty-skilky-vtratyt-rosiya-vid-viyny-iz-saudytamy.html>.
10. Постріл собі у ногу: Чи витримає економіка Росії падіння ціни на нафту та що це означає для України? *Експерту США*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/nafta-rosia-ekonomika-15323264.html>.
11. U.S. Considers Intervention in Saudi-Russia Oil Standoff. URL: https://www.wsj.com/articles/u-s-considers-intervention-in-saudi-russia-oil-standoff-11584636054?mod=hp_lead_pos7.
12. Alper A., Gardner T. Trump says he will enter Saudi-Russia oil fray at appropriate time. URL: <https://www.reuters.com/article/us-global-oil-trump/trump-says-he-will-enter-saudi-russia-oil-fray-at-appropriate-time-idUSKBN216366>.
13. Путін запропонував ОПЕК+ скоротити нафтовидобуток. URL: <https://www.dw.com/uk/putin-zaproponuvav-oppek-skorotyty-naftovydobutok/a-53015826>.
14. Blas J., Meyer H. Oil Producers Race for Output Deal With G-20 at Center Stage. URL: <https://www.bloombergquint.com/markets/oil-negotiators-race-for-global-pact-with-u-s-role-in-balance>.

15. US and Canada discuss putting tariffs on Saudi and Russian oil. URL: <https://www.ft.com/content/5f4704e9-0942-4707-97c0-eba79f4fcb8>.

16. Нефтяные войны: Трамп жестко пригрозил Саудовской Аравии и России. URL: https://enovosty.com/news_economy/full/604-tramp-zhestko-prigrozil-saudovskoj-aravii-i-rossii.

17. Short-Term Energy Outlook (STEO). April 2020. URL: https://www.eia.gov/outlooks/steo/pdf/steo_text.pdf.

18. Grant Smith and Javier Bla OPEC+ agrees on deep oil-output cuts to fight market slump. URL: <https://www.bnnbloomberg.ca/opec-agrees-on-deep-oil-output-cuts-to-fight-market-slump-1.1419740>.

19. Ціни на нафту впали після угоди ОПЕК+. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tseny-neft-upali-sdelki-opek-1586503589.html>.

20. Климкин: Договоренность о сокращении добычи нефти – худшее поражение России за 20 лет. URL: <https://gordonua.com/news/politics/klimkin-dogovorennost-o-sokrashchenii-dobychi-nefti-hudsheeporazhenie-rossii-za-20-let-1495043.html>.

21. Россия отказалась признавать поражение в сделке ОПЕК+. URL: <https://lenta.ru/news/2020/04/10/ustupki/>.

22. Денисенко К. Коронавирус: время смерти Евросоюза. URL: <https://russiancouncil.ru/blogs/dkristiana/vremya-smerti-evrosoyuza/>.

23. Носович А. Коронавирус поставил под вопрос существование Евросоюза. URL: <https://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/13032020-koronavirus-postavil-pod-vopros-sushchestvovanie-evrosoyuza/>.

24. Джубили Ф. Италия разочарована реакцией Евросоюза на коронавирус. URL: <http://eurasia.expert/italiya-razocharovana-reaktsiy-es-na-koronavirus/>.

25. Università degli Studi Giustino Fortunato. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Universit%C3%A0_degli_Studi_Giustino_Fortunato.

26. В Италии пригрозили выходом из Евросоюза из-за промедления в помощи по борьбе с коронавирусом. URL: <https://112.ua/mir/v-italii-prigrozili-vyhomom-iz-evrosoyuza-iz-za-promedleniya-v-pomoshhi-poborbe-s-koronavirusom-530835.html>.

27. Militari di Mosca acquistati nella foresta dell'esercito italiano, i timori di un'«occupazione» russa in Italia. URL: https://www.lastampa.it/topnews/primo-piano/2020/03/25/news/militari-di-mosca-acquistati-nella-foresteria-dell-esercito-italiano-i-timori-di-un-occupazione-russa-in-italia-1.38635908?fbclid=IwAR3hMvFXMX-PPKA0110tdkAje19tQV-HDQScDrf0EDriSw2hlhamw16OKV_I.

28. Le accuse di Mosca e la nostra risposta. URL: <https://www.lastampa.it/lettere/2020/04/03/news/le-accuse-di-mosca-e-la-nostra-risposta-1.38672825?fbclid=IwAR3nuZxugKxilppRJ898JIENXhhXIRo2rk9ONK7kmv0LkaGpuvBEkINhik>.

29. В Италии задумались о памятнике российским военным. URL: <https://lenta.ru/news/2020/04/06/monument/>.

30. Сарович А. Европа проигрывает битву образам. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/coronakrise-europa-verliert-den-kampf-der-bilder-a-d2264aee-41aa-4c82-9fa6-9f6837b04079>.

31. Глава МЗС Польщі звинуватив РФ у використанні пандемії для поширення дезінформації. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/04/3/7108315/>.

32. Канада звинувачує Росію у використанні коронавірусу для дезінформації. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2476140>.

33. «ЄС скоро розвалиться»: РФ продовжує ширити фейки довкола пандемії – звіт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/04/1/7108223/>.

34. Владимир Путин принял участие в экстренном саммите «Группы двадцати» 26 марта 2020 г. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=s-ahqb2es7U>.

35. Росія прагне використати COVID-19 щоб розвалити Європейський Союз – посол України в ООН. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/oon-ukraina-koronavirus/5359463.html>.

36. РФ хоче не лише зняти з себе санкції, а й добитись узаконення анексії Криму. *Дипломат*. URL: https://espresso.tv/news/2020/04/01/rf_khoche_ne_lyshe_znyaty_z_sebe_sankciyi_a_y_dobytys_uzakonennya_aneksiyi_krymu_diplomat.

37. Україна заблокувала в ООН маніпулятивну резолюцію Росії щодо COVID-19 – Кислиця. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2911141-ukraina-zablokuvala-v-oon-manipulativnu-rezoluciu-rosii-sodo-covid19-kislica.html>.

38. В первой резолюции, принятой с начала пандемии COVID-19, члены Генассамблеи призвали к солидарности в борьбе с вирусом. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/04/1375482>.

39. Коментар МЗС України щодо ухвалення проекту резолюції ГА ООН «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19». URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-uhvalennya-proyektu-rezoluciyi-ga-oon-globalna-solidarnist-dlya-borotbi-z-covid-19>.

REFERENCES:

1. Konstitutionnaja popravka ob obnulenii srokov Putina raskolola rossijan [Constitutional amendment to nullify Putin's terms split the Russians]. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2020/03/26/826370-konstitutsionnaya-popravka>.

2. Srochnoe obrashhenie Putina k rossijanam iz-za situacii s koronavirusom ot 25.03.2020 [Putin's urgent appeal to the Russians because of the situation with the coronavirus of 03.25.2020]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=EkgP1gsQo_w.

3. Ukaz o merah po obespecheniju sanitarnopjezidemiologicheskogo blagopoluchija naselenija v svjazi s rasprostraneniem koronavirusnoj infekcii [Decree on measures to ensure the sanitary and epidemiological welfare of the population in connection with the spread of coronavirus infection]. URL: <http://kremlin.ru/acts/news/63134>.

4. «Naftovyj skandal»: U RF zavyavly, shho uhoda z OPEK ne vidpovidala yiyi interesam [“Oil scandal”: Russian Federation stated that the agreement with OPEC did not meet its interests]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/9/657825/>.

5. Blas, J., Di Paola, A. (2020). Saudis Plan Big Oil Output Hike, Beginning All-Out Price War. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-07/saudis-plan-big-oil-output-hike-beginning-all-out-price-war>

6. Su, S., Blas, J. (2020). Flood of \$25-a-Barrel Saudi Arabian Oil Is Headed for Europe. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-11/a-tsunami-of-25-a-barrel-saudi-arabian-oil-is-headed-for-europe>.
7. How Low Can Oil Go? One Forecast Sees \$5 a Barrel. (2020). URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-19/how-low-can-oil-go-traders-see-crude-prices-heading-below-20>.
8. Rosiya i Saudivs"ka Araviya obvalyly ciny na naftu. Shho vidbuvayet"syia? [Russia and Saudi Arabia have slammed oil prices. What's going on?] URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30478035.html>.
9. Krax rynku nafty: skil"ky vtratyt" Rosiya vid vijny iz saudytamy [The collapse of the oil market: how much will Russia lose from the war with the Saudis]. URL: <https://racurs.ua/ua/n134877-krah-rynku-nafty-skilky-vtratyt-rosiya-vid-viyny-iz-saudytamy.html>.
10. Postril sobi u nohu: Chy vytrymaye ekonomika Rosiyi padinnya ciny na naftu ta shho ce oznachaye dlya Ukrainy? Eksperty SSHA [Shot in the Foot: Will Russia's Economy Endure the Fall of the Oil Price and What Does It Mean for Ukraine? US experts]. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/nafta-rosia-ekonomika-/5323264.html>.
11. U.S. Considers Intervention in Saudi-Russia Oil Standoff. (2020). URL: https://www.wsj.com/articles/u-s-considers-intervention-in-saudi-russia-oil-standoff-11584636054?mod=hp_lead_pos7.
12. Alper, A., Gardner, T. Trump says he will enter Saudi-Russia oil fray at appropriate time. URL: <https://www.reuters.com/article/us-global-oil-trump/trump-says-he-will-enter-saudi-russia-oil-fray-at-appropriate-time-idUSKBN216366>.
13. Putin zaproponuvav OPEK+ skorotyty naftovydobutok [Putin suggested OPEC+ cut oil production]. URL: <https://www.dw.com/uk/putin-zaproponuvav-opek-skorotyty-naftovydobutok/a-53015826>.
14. Blas, J., Meyer, H. Oil Producers Race for Output Deal With G-20 at Center Stage. URL: <https://www.bloomberquint.com/markets/oil-negotiators-race-for-global-pact-with-u-s-role-in-balance>.
15. US and Canada discuss putting tariffs on Saudi and Russian oil. (2020). URL: <https://www.ft.com/content/5f4704e9-0942-4707-97c0-eba79f4fcb8b>.
16. Neftjanye vojny: Tramp zhestko prigrozil Saudovskoj Aravii i Rossii [Oil Wars: Trump severely threatened Saudi Arabia and Russia]. URL: https://enovosty.com/news_economy/full/604-tramp-zhestko-prigrozil-saudovskoj-aravii-i-rossii.
17. Short-Term Energy Outlook. (2020). URL: https://www.eia.gov/outlooks/steo/pdf/steo_text.pdf.
18. Grant Smith and Javier Bla OPEC+ agrees on deep oil-output cuts to fight market slump. (2020). URL: <https://www.bnnbloomberg.ca/opek-agrees-on-deep-oil-output-cuts-to-fight-market-slump-1.1419740>.
19. Ciny na naftu vpaly pislyia uhody OPEK+ [Oil prices fell after the OPEC+ deal]. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tseny-neft-upali-sdelki-opek-1586503589.html>.
20. Klimkin: Dogovorennost' o sokrashchenii dobychi nefti – hudshee porazhenie Rossii za 20 let [Klimkin: The agreement to reduce oil production is Russia's worst defeat in 20 years]. URL: <https://gordonua.com/news/politics/klimkin-dogovorennost-o-sokrashchenii-dobychi-nefti-hudshee-porazhenie-rossii-za-20-let-1495043.html>.
21. Rossiya otkazalas' priznavat' porazhenie v sdelke OPEK+ [Russia refused to admit defeat in the OPEC + deal]. URL: <https://lenta.ru/news/2020/04/10/ustupki/>.
22. Denisenko, K. (2020). Koronavirus: vremja smerti Evrosojuza [Coronavirus: the time of the European Union death]. URL: <https://russiancouncil.ru/blogs/dkristiana/vremya-smerti-evrosoyuza/>.
23. Nosovich, A. (2020). Koronavirus postavil pod vopros sushchestvovanie Evrosojuza [oronavirus called into question the existence of the European Union]. URL: <https://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/13032020-koronavirus-postavil-pod-vopros-sushchestvovanie-evrosoyuza/>.
24. Dzhubili, F. (2020). Italiya razocharovana reakciej Evrosojuza na koronavirus [Italy is disappointed with the EU's response to coronavirus]. URL: <http://eurasia.expert/italiya-razocharovana-reaktsiey-es-na-koronavirus/>.
25. Università degli Studi Giustino Fortunato [Giustino Fortunato University of Studies]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Universit%C3%A0_degli_Studi_Giustino_Fortunato.
26. V Italii prigrozili vyhodom iz Evrosojuza iz-za promedlenija v pomoshhi po bor'be s koronavirusom [Italy threatened to leave the European Union because of the delay in helping to combat the coronavirus]. URL: <https://112.ua/mir/v-italii-prigrozili-vyhadom-iz-evrosoyuza-iz-za-promedleniya-v-pomoshhi-po-borbe-s-koronavirusom-530835.html>.
27. Militari di Mosca acquarterati nella foresteria dell'esercito italiano, i timori di un'«occupazione» russa in Italia [Moscow soldiers headquartered in the guesthouse of the Italian army, fears of a Russian "occupation" in Italy]. URL: https://www.lastampa.it/topnews/primo-piano/2020/03/25/news/militari-di-mosca-acquarterati-nella-foresteria-dell-esercito-italiano-i-timori-di-un-occupazione-russa-in-italia-1.38635908?fbclid=IwAR3hMvFXMX-PPKAO110tdkAje19tQV-HDQScDrf0EDriSw2hlhamw16OKV_I.
28. Le accuse di Mosca e la nostra risposta [Moscow's accusations and our response]. URL: <https://www.lastampa.it/lettere/2020/04/03/news/le-accuse-di-mosca-e-la-nostra-risposta-1.38672825?fbclid=IwAR3n uZxugKxilppRJ898JIENXhhXIRro2rk9ONK7kmv0LkaGpuvBEKINhik>.
29. V Italii zadumalis' o pamjatnike rossijskim voennym [Italy thought about the monument to the Russian military]. URL: <https://lenta.ru/news/2020/04/06/monument/>.
30. Sarovich, A. (2020). Evropa proigryvaet bitvu obrazov [Europe loses the battle of images]. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/corona-krise-europa-verliert-den-kampf-der-bilder-a-d2264aee-41aa-4c82-9fa6-9f6837b04079>.
31. Hlava MZS Pol'shhi zvynuvatyv RF u vykorystanni pandemiyi dlya poshyrennya dezinformaciyi [The Polish Foreign Minister accused the Russian Federation of using a pandemic to spread misinformation]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/04/3/7108315/>.
32. Kanada zvynuvachuye Rosiyu u vykorystanni koronavirusu dlya dezinformaciyi [Canada accuses

Russia of using a coronavirus for misinformation]. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2476140>.

33. «YeS skoro rozvalyt'sya»: RF prodovzhuye shyryty fejky dovkola pandemiyi – zvit [“The EU will soon collapse”: Russia continues to spread fakes around a pandemic – a report]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/04/1/7108223/>.

34. Vladimir Putin prinjal uchastie v jekstrennom sammite «Gruppy dvadcati» 26 marta 2020 g. [Vladimir Putin attended the G20 emergency summit on March 26, 2020]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=s-ahqb2es7U>.

35. Rosiya prahne vykorystaty COVID-19 shhob rozvalyaty Yevropejs'kyj Coyuz - posol Ukrayiny v OON [Russia seeks to use COVID-19 to overthrow the European Union, Ukraine's ambassador in the UNO]. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/oon-ukraina-koronavirus/5359463.html>.

36. RF khoche ne lyshe znyaty z sebe sankciyi, a j dobytys' uzakonennya aneksiyi Krymu, - diplomat [The Russian Federation wants not only to lift the sanctions, but also to secure the legalization of the Crimea annexation, - the diplomat]. URL: https://espreso.tv/news/2020/04/01/rf_khoche_ne_lyshe_znyaty_z_sebe_

sankciyi_a_y_dobytys_uzakonennya_aneksiyi_krymu_diplomat.

37. Ukrayina zablokuvala v OON manipulyativnu rezolyuciyu Rosiyi shhodo COVID-19 – Kyslytsya [Ukraine has blocked Russia's manipulative resolution on COVID-19 – Kyslytsya]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2911141-ukraina-zablokuvala-v-oon-manipulativnu-rezoluciu-rosii-sodo-covid19-kislica.html>.

38. V pervoj rezolucii, prinjatoj s nachala pandemii COVID-19, chleny Genassamblei prizvali k solidarosti v bor'be s virusom [Members of the General Assembly called for solidarity in the fight against the virus in the first resolution adopted after the start of the COVID-19 pandemic]. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/04/1375482>.

39. Komentar MZS Ukrayiny shhodo uxvalennya proyektu rezolyuciyi HA OON «Hlobal'na solidarnist' dlya borot'by z COVID-19» [Comment by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the adoption of the UN General Assembly draft resolution “Global Solidarity to Combat COVID-19”]. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shhodo-uhvalennya-proyektu-rezolyuciyi-ga-oon-globalna-solidarnist-dlya-borotbi-z-covid-19>.

COVID-19 as a tool of the Russian hybrid influence on the European system of international relations

Shevchuk Oleksandr Volodymyrovych

Doctor of Political Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Political Science
Petro Mohyla Black Sea National University
68 Paratroopers st., 10, Nikolaev, Ukraine

The article deals and analyzes in detail the correlation of Russian foreign policy in the conditions of the pandemic COVID-19 spread in the world.

At present, as Europe and the world face the challenge of spreading COVID-19 pandemic, Russia is trying to undermine European unity from within and achieve its own foreign policy goals using the Europe's quarantine.

Two dimensions of the Russian Federation's strategy for the European system of international relations are distinguished. The foreign policy dimension aims to destabilize the stable links of international cooperation of European countries and to discredit the effectiveness of the EU institutions, taking advantage of the problems faced by European countries. The internal political dimension aims to show Russia as a kind of “island of stability” as opposed to Europe, where countries are left alone in the face of the danger of COVID-19 spread. This is very important in the face of Putin's rating downgrade. Economy “assistance” of the Russian Federation to the countries of Europe, including Italy, and powerful information support of this process are tools for this strategy.

It is noted that oil war with Saudi Arabia, which has greatly depreciated the Russian national currency and has substantially reduced the revenues to the Russian budget, has become a catalyst for the Russian Federation's activation in the system of European relations. Russia's foreign policy course on multilateral diplomacy institutions, in particular the UN and the G20, is characterized. It is determined that the Russian side's desire to initiate the adoption of international documents has elements of manipulative influence. For example, the draft resolution of the Russian Federation contained a requirement to abolish international sanctions. A similar thesis was supported by Russian President Vladimir Putin during the G20 summit, which took place in a video conference format.

Modern events testify the preservation of the imperial component in Russian foreign policy as decisive.

Key words: COVID-19, Russian foreign policy, hybrid impact, oil war, information operation, sanctions.

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан Михайло Петрович

Порівняльний аналіз етнополітичного менеджменту в Словацькій Республіці та Україні (за результатами експертного опитування)¹

УДК 323.1–047.44(437.6+477):303.62
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-177-184>

Зан Михайло Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету
вул. Університетська, 14,
Ужгород, Україна

У статті представлено порівняльний аналіз структури державних органів влади, які забезпечують управління етнонаціональних процесів у Словацькій Республіці та Україні. Дослідження є результатом експертного опитування, яке було проведено в Пряшівському самоврядному краї Словаччини та Закарпатській області України. Розглянуто три рівні етнополітичного менеджменту: урядовий, парламентський та регіональний. На думку автора, урядовий рівень етнополітичного менеджменту в Словаччині більш структурований та функціональний. Він включає мережу інституцій, які комплексно займаються публічним адмініструванням етнополітики як на рівні центру, так і периферії – поліетнічних регіонах Словаччини. Важливе місце у цьому контексті займає врегулювання так званого «ромського питання». З іншого боку, в Україні спостерігається перманентне реформування головного виконавчого органу влади, який регулює етнонаціональні проблеми українського суспільства. Однак оцінки словацьких респондентів стосовно ефективності урядового рівня етнополітики більш критичні, ніж оцінки українських опитаних.

Парламентський формат забезпечення інтересів міноритарних етнічних груп Словаччини та України схожий. В обидвох державах немає практики кооптації представників громадських організацій етнічних меншин. У Національній Раді Словаччини та Верховній Раді України діють окремі комітети, які готують нормативно-правові документи етнополітичного значення. Українські респонденти більш критично оцінили цей рівень етнополітичного менеджменту. Це узгоджується із багаторічним зволіканням українських законодавців стосовно прийняття необхідного законодавства щодо етнічних і мовних прав меншин.

Регіональний рівень етнополітичного менеджменту в Словаччині репрезентований на рівні виконавчих органів місцевого самоврядування. Зокрема, при Раді Пряшівського самоврядного краю функціонує спеціальна Комісія з питань культури та національних меншин. Натомість у Закарпатській області співіснують органи місцевого самоврядування (депутатська комісія при обласній Раді) та державного управління (Управління національностей та релігій обласної державної адміністрації та Центр культур національних меншин Закарпаття), які займаються регулюванням етнополітичних процесів у регіоні. Респонденти досить високо оцінюють ефективність регіональних інституцій етнополітичного менеджменту.

Ключові слова: етнополітичний менеджмент, етнічна меншина, Словацька Республіка, Пряшівський самоврядний край, Україна, Закарпатська область.

Вступ. Етнополітичний менеджмент включає розгалужену структуру інститутів держави, базовим завданням яких є регулювання процесів у етнонаціональній сфері життя суспільства. Вони репрезентовані на рівні центральних (уряд, парламент) і регіональних (ради, адміністрації) органів влади. Розбудова субсидіарної моделі врегулювання етнополітичних процесів є надзвичайно актуальною в країнах із поліетнічним складом населення. Словацька Республіка (далі – СР) та Україна, зокрема регіони Закарпаття та Пряшівщини, поєднані спільними історико-політичними та соціокультурними взаємозв'язками. Держави та їх суміжні регіони пов'язує досвід урегулювання / неврегулювання практично однотипних етнополі-

тичних проблем (політизація угорської етнічності, русинський громадський рух, «ромське питання»). Відтак вивчення особливостей реалізації етнополітичного менеджменту в компаративному вимірі сприятиме розробці практичних рекомендацій задля оптимізації міжетнічної взаємодії в рамках спільного геоетнополітичного ареалу Центрально-Східної Європи.

Принагідно відзначимо, що різноманітні аспекти реалізації етнополітичного менеджменту в СР представлені в публікаціях словацьких вчених Штефана Шутая, Маріана Гайдоша, Станіслава Конечного, Олександра Мушинки, Анни Юрової, Луції Бороньової; українського етнологів Павла Леньо та вітчизняних політологинь Наталі Лазар та Надії Кічери (Гички). Вперше в українській політичній науці на проблематику етнополітичного менеджменту звернули увагу вчені Віктор Котигоренко та Олександр Антонюк. Отже, дискурс

¹ Дослідження виконано за фінансової підтримки Національної стипендійної програми Словацької Республіки SAIA (03–06.2018).

публічного управління у сфері етнонаціональних відносин в Україні згодом став предметом окремих студій Сергія Тимофєєва, Ганни Мелегач, Лариси Грицик, Вікторії Андріяш, Надії Підбережник та Кристини Червеняк. Однак, зауважимо, що проблематика етнополітичного менеджменту СР та України в рамках бінарного порівняння на основі анкетного опитування експертів ще не була предметом окремої студії в українській політичній науці.

Мета та завдання. Метою статті є порівняльне висвітлення особливостей управління й регулювання процесів у етнонаціональній сфері Словаччини та України з урахуванням експертних оцінок словацьких і вітчизняних респондентів. У контексті поставленої мети автор прагне виконати такі завдання: 1) проаналізувати структуру та функції урядового, парламентського та регіонального рівнів етнополітичного менеджменту двох країн; 2) порівняти оцінки словацьких та українських опитаних стосовно ефективності етнополітичного менеджменту в забезпеченні групових інтересів і політичного представництва етнічних меншин; 3) зробити висновки щодо можливостей удосконалення вітчизняної етнополітики на основі словацького досвіду врегулювання етнонаціональних процесів.

Методи дослідження. Впродовж квітня–червня 2018 року в рамках науково-дослідницького стажування в Інституті політології філософського факультету Пряшівського університету в Пряшеві нами було проведено анкетне опитування словацьких та українських експертів (по 25 представників із обидвох сторін). Головною метою стало з'ясування комплексу питань щодо участі етнічних меншин у суспільно-політичному житті двох країн. Зроблений акцент на співвідношенні загальнонаціонального та регіонального вимірів етнополітики СР та України. Останній, зокрема, стосується Пряшівського самоврядного краю Словаччини та Закарпатської області України. Через об'єктивні обставини результати дослідження були опрацьовані лише в 2019 році й проаналізовані на початку 2020 року.

Соціально-демографічний портрет респондентів. Серед 25-ти словацьких експертів – 16 чоловіків і 9 жінок. Більшість з них викладачі, науковці (10 чол.), а також 6 державних службовців, 5 журналістів та 4 громадських діячів. За етнічним походженням: 14 словаків, 6 українців, 3 роми, 1 русин, 1 чех. Водночас за рідномовною ідентичністю ці респонденти визначилися: 16 словацькомовними (серед них 1 – з подвійною, словацько-ромською мовною ідентичністю), 5 – україномовними, 3 – русиномовними, 1 – чеськомовний. Серед 25-ти українських експертів збережена подібна до словацької соціально-демографічна вибірка респондентів. Водночас за етнічним походженням серед них: 13 українців (серед них

1 – з українсько-угорською ідентичністю), 4 угорців, 3 русини, 2 роми, по 1 – румун, росіянин і німець. У той же час за мовною ідентичністю україномовними є 14 респондентів, 3 – угорськомовними, 3 – русино-україномовними, 2 – ромсько-україномовними, по 1 – румуномовному, російськомовному та німецькомовному. Як бачимо, різноманітність етнічної та мовної ідентифікацій, навіть на фоні невеликої вибірки респондентів, засвідчує про наявність бінарного самовизначення особистості й нетотожності етнічної та мовної ідентичностей особистості, особливо коли йдеться про населення поліетнічних прикордонних регіонів Центрально-Східної Європи.

Об'єкт студії. Словаччина належить до типу країн з поліетнічним складом населення. Невелика за кількістю населення держава (5,4 млн чол.) в етнонаціональній структурі представлена титульним етносом – словаками (80,7%), найбільш чисельними меншинами угорців, ромів і русинів (11,1%) та представниками інших етнічних груп [4]. Чисельність угорців СР становить 458 467 чол. (8,5%). Здебільшого вони проживають на півдні країни. Згідно з переписом населення 2011 року в Словаччині проживало 105 738 ромів (2%). Водночас за спеціальною методикою авторів «Атласу ромських громад» у 2019 році нараховувалося біля 400 тис. представників ромської етнічної групи (8%) [3]. Ромська громада Словаччини розселена дисперсно. Етнічна група русинів нараховує 33 482 чол.; українцями себе визначили 7 430 чол. Більшість русинів і українців проживає в Пряшівському та Кошицькому самоврядних краях, зокрема в районах (окресах) Меджилабірці, Гуменне, Свидник, Бардейов і Стара Любовня. Кількість осіб, які задекларували русинську мову як рідну, значно більша за число ідентифікованих переписом русинів – 55 469 чол., тоді як українську мову визнають рідною тільки 5 689 чол. [5]. На противагу цьому, чисельність греко-католицьких (206 871 чол.) і православних (49 133 чол.) вірників у СР дозволяє зробити висновок, що в їх середовищі домінують автохтони-русини Східної Словаччини, які одночасно ідентифікували себе етнічними словаками [6].

До типу країн з поліетнічним складом відносимо й Україну, адже за результатами останнього перепису населення етнічними українцями задекларували себе біля 78%. Майже половина (12 із 25-ти) регіонів України підпадають під критерій регіонів із поліетнічним складом, при цьому 10 із 12-ти презентують Східну й Південну Україну. Окремо варто виділити Крим, Одеську, Чернівецьку та Закарпатську області, де поліетнічність є найбільш мозаїчною, тоді як у інших регіонах України вона зумовлена домінуванням росіян на тлі незначної кількості представників інших міноритарних груп. За переписом 2001 року, росіяни в Криму склали понад 58%, а в м. Севастополі – 71,6%. Досить репрезентована

етнічна група кримських татар (12%), білорусів (1,4%), менше – вірмен, татар і євреїв. На Одещині проживало понад 20% росіян; також болгари (6,1%), молдовани (5%), гагаузи (1,1%), євреї та білоруси (по 0,5%); менше – вірмени та роми. Поліетнічним регіоном України є Буковина (Чернівецька область), де 25% населення в 2001 році склали представники меншин, зокрема – румуни (12,5%), молдовани (7,3%), росіяни (4,1%), менше – поляки, білоруси та євреї. На Закарпатті 19,5% населення репрезентоване етнічними меншинами, які проживають компактно, головним чином у сільській місцевості. Це – угорці (12,1%), румуни (2,6%), росіяни (2,5%), роми (1,1%), менше – словаки, німці, білоруси та євреї [2].

Результати. Урядовий рівень етнополітичного менеджменту. У структурі уряду СР передбачена посада урядового Уповноваженого у справах національних меншин / *Splnomocnenec vlády SR pre národnostné menšiny*. Консультативно-координаційним органом у сфері захисту прав осіб, які належать до етнічних меншин, є Рада уряду СР з прав людини, національних меншин та гендерної рівності / *Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*. Дорадчі органи з питань захисту прав етнічних меншин функціонують також при окремих міністерствах уряду СР. Зокрема, при Міністерстві освіти, науки, досліджень та спорту діє рада з національного шкільництва / *Rada ministra školstva, vedy, výskumu a športu SR pre národnostné školstvo*, до якої входять по три представники від угорської та ромської етнічних громад та по одному представнику від русинської, української та німецької меншин. У рамках Міністерства культури СР при Секції культурної спадщини та культури меншин діє Відділ культури національних меншин / *Odbor kultúry národnostných menšín, Sekcia kultúrneho dedičstva a kultúry menšín, Ministerstvo kultúry SR*, який виконує організаційно-фінансові функції.

Особливе місце у системі етнополітичного менеджменту Словаччини займає урядовий Уповноважений з питань ромських громад / *Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity*. Його функції стосуються широкого спектру питань інтеграції ромської етнічної групи до словацького суспільства в контексті реалізації «Стратегії інтеграції ромів до 2020 року». З 2017 року також діє Фонд підтримки культури національних меншин / *Fond na podporu kultúry národnostných menšín*, який пропорційно чисельності розподіляє державні кошти серед тринадцяти етнічних громад Словаччини.

Незважаючи на такий широкий спектр урядових інституцій, які регулюють проблематику етнічних меншин, словацькі респонденти досить критичні щодо результатів їх роботи. Зокрема, 44% опитаних зазначають, що представництво інтересів національних меншин на рівні уряду СР «є неефективним», 28% твердять, що воно «частково

забезпечує потреби національних меншин». Поряд із цим 28% опитаних позитивно («представництво є ефективним») оцінюють роботу урядових інституцій з представництва інтересів етнічних меншин.

На відміну від СР, координуючим органом із регулювання етнополітичних процесів в Україні тривалий час був Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України. Починаючи з літа 2019 року ця інституція поступово трансформується в Державну службу України з етнополітики та свободи совісті. В кінці лютого 2020 року головою цієї установи призначено Олену Богдан. При Міністерстві культури України також діяла Експертна рада з питань етнополітики. При Міністерстві освіти і науки України у структурі Директорату дошкільної та шкільної освіти Головного управління загальної середньої та дошкільної освіти функціонує Відділ змісту освіти, мовної політики та освіти національних меншин (табл. 1).

Більшість вітчизняних респондентів (48%) констатували, що представництво інтересів національних меншин на рівні уряду України «частково забезпечує» їх потреби; 36% вказують на те, що воно є «неефективним». Тільки 8% опитаних зазначили про його ефективність. Решта 8% зауважили, що представництво інтересів меншин «не визначено в українському законодавстві», отже, реалізується лише частково, насамперед у контексті проведення різноманітних культурних заходів.

Парламентський рівень етнополітичного менеджменту. Починаючи з 1990 року аж до виборів 29 лютого 2020 року, найбільш чисельна угорська етнічна громада Словаччини мала стале партійно-парламентське представництво. На час проведення опитування в Національній Раді СР (каденція 2016–2020 років) угорська меншина була репрезентована політичною партією «Міст» / *MOST-HÍD*. Громадсько-політичні організації інших етнічних громад не були представлені в словацькому парламенті. Поряд із цим проблематикою етнічних меншин займався Комітет Національної Ради СР з прав людини та національних меншин.

Оцінюючи представництво меншин на рівні парламенту СР, більшість словацьких респондентів (48%) вказують, що воно «частково забезпечує» їх потреби; 32% констатують його неефективність; 12% не визначилися з відповіддю. Лише 8% схильні розцінювати представництво національних меншин на рівні словацького парламенту як «ефективне». Очевидно, що після втрати електоральних симпатій партією «Міст» (крім угорців, вона орієнтується на ромів і русинів – М.З.) на цьогорічних парламентських виборах оцінки представництва інтересів меншин у парламентському форматі будуть більш критичними.

В Україні, як і в Словаччині (на відміну від Румунії, Угорщини, Сербії та інших), немає практики кооптування представників організацій етнічних

Структура етнополітичного менеджменту в СР та Україні

№	Рієєнь	Словацька Республіка	Україна
1.	Уряд	а) урядовий Уповноважений СР у справах національних меншин / <i>Splnomocnenec vlády SR pre národnostné menšiny</i> (Ласло Буковський / <i>László Bukovszky</i>); б) Рада уряду СР з прав людини, національних меншин та гендерної рівності / <i>Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť</i> (Габор Гал / <i>Gábor Gál</i>); в) урядовий Уповноважений з питань ромських громад / <i>Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity</i> (Абел Равас / <i>Ábel Ravasz</i>); г) Рада міністра шкільництва, науки, досліджень та спорту СР з національного шкільництва / <i>Rada ministra školstva, vedy, výskumu a športu SR pre národnostné školstvo</i> (Мартіна Любийова / <i>Martina Lubyová</i>); д) Відділ культури національних меншин при Секції культурної спадщини та культури меншин Міністерства культури СР / <i>Odbor kultúry národnostných menšín, Sekcia kultúrneho dedičstva a kultúry menšín, Ministerstvo kultúry SR</i> (Любіца Лашшакова / <i>Lubica Laššáková</i>).	а) Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України (Андрій Юраш (2014–2020); / Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (Олена Богдан (2020); б) Експертна рада Міністерства культури України з питань етнополітики (Володимир Євтух); в) Відділ змісту освіти, мовної політики та освіти національних меншин Директорату дошкільної та шкільної освіти Головного управління загальної середньої та дошкільної освіти при Міністерстві освіти і науки України (Наталія Бескова).
2.	Парламент	Національна Рада СР (2016–2020): Комітет Національної Ради СР з прав людини та національних меншин / <i>Výbor Národnej rady SR pre ľudské práva a národnostné menšiny</i> (Анна Верешова / <i>Anna Verešová</i>).	Верховна Рада України VIII скликання (2014–2019): Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин (Григорій Немира). Верховна Рада України IX скликання (2019–): Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин (Дмитро Лубінець).
3.	Регіональна влада (case study)	Комісія з питань культури та національних меншин при Раді Пряшівського самоврядного краю / <i>Komisia kultúry a národnostných menšín pri Zastupiteľstve Prešovského samosprávneho kraja</i> (Юрай Бохня / <i>Juraj Bochnja</i>).	А) місцеве самоврядування (Постійна комісія з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики Закарпатської обласної ради (Льдіко Орос); б) державне управління (Управління національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації (Йосип Резеш; Центр культур національних меншин Закарпаття (Марія Моца).
4.	Інші інституції	Фонд підтримки культури національних меншин / <i>Fond na podporu kultúry národnostných menšín</i> (Норберт Молнар / <i>Norbert Molnár</i>).	–

громад до парламенту за позитивно-дискримінованим принципом. Водночас до Верховної Ради України (далі – ВРУ) входять депутати, відомі лідери, репрезентанти громадських і політичних організацій, які одноосібно або у складі певних груп актуалізують проблематику захисту групових інтересів етнічних меншин України. Найбільш резонансним у політичній історії України стало утворення 5 березня 1996 року міжфракційного

депутатського об'єднання національних меншин у ВРУ з метою привернення уваги парламентарів до забезпечення в Конституції України прав і свобод людини, зокрема представників етнічних громад. Депутатська група об'єднала 18 народних депутатів. Серед її лідерів були представник від угорців Закарпаття Михайло Товт і репрезентант румунів Чернівецьчини Іон Попеску. Принагідно також зауважимо, що тільки в 2012 році (вперше

з часів незалежності України – М.З.) відбулися парламентські слухання у ВРУ щодо етнонаціональної ситуації та ефективності етнонаціональної політики в державі. Активну участь у слуханнях взяли представники органів державної влади, громадських організацій етнічних меншин, провідних наукових установ України.

У структурі ВРУ VIII скликання (2014–2019) у провладній фракції партії «Блок Петра Порошенка» були представлені відомі кримськотатарські громадсько-політичні діячі Мустафа Джемільєв і Рефат Чубаров та лідер угорців України Василь Брензович. До складу фракції партії «Опозиційний блок» входив президент Всеукраїнського єврейського конгресу Вадим Рабінович, а до складу депутатської групи «Воля народу» – президент Українського єврейського комітету Олександр Фельдман. До групи партії «Відродження» входив президент Асоціації болгар України Антон Кіссе. Серед депутатського складу в українському парламенті досить вагомою була частка етнічних євреїв (Юхим Звягільський, Юлій Іоффе, Анатолій Гіршфельд, Борислав Розенблат, Борислав Береза, Михайло Добкін, Георгій Логвинський, Євгеній Геллер, Яків Безбах та інші), росіян (Вадим Новинський, Євгеній Мураєв, Сергій Куніцин, Єгор Соболев та інші), репрезентантів інших етнічних громад. Водночас підкреслимо, що вони не виражали етнокультурні інтереси організацій етнічних меншин України. До прикладу, Григорій Тіміш (вихідець із с. Купка Глибоцького району Чернівецької області) був обраний народним депутатом від 203 округу з центром у м. Новоселиця, де компактно проживають румуни. Він входив до фракції Блоку Петра Порошенка й був співголовою групи з міжпарламентських зв'язків з Румунією і входив до складу міжфракційних об'єднань «Буковина» та «Карпати».

Серед обраних 21 липня 2019 року народних депутатів ВРУ IX скликання є також чимало представників етнічних меншин, які безпосередньо не репрезентують їх інтереси. Це, зокрема, депутати від мажоритарних округів і політичних партій: євреї за походженням Ігор Фріс (округ № 84), Вадим Рабінович (президент Всеукраїнського єврейського конгресу), Григорій Суркіс, Юлій Іоффе, вірменин Суто Мамоян («Опозиційна платформа – За життя»), Олександр Фельдман (президент Українського єврейського комітету; округ № 174), аварець Муса Магомедов (округ № 45), татарин Олександр Абдуллін (ВО «Батьківщина»), грузин Давид Арахамія («Слуга народу»), росіянин Вадим Новинський (округ № 57) та ін. [1, с. 98].

Підтримавши колишнього Президента Петра Порошенка, два кандидати від кримськотатарської громади, Мустафа Джемільєв (6 номер) та заступник глави Меджлісу Ахтем Чийгоз (9 номер), були залучені до списків політичної партії «Європей-

ська солідарність» й стали народними депутатами нинішнього складу парламенту. Колишній радник уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу, делегат Курултая кримськотатарського народу Рустем Умеров пройшов до ВРУ за списками партії «Голос» (18 номер) [1, с. 99]. У виборчому окрузі № 142, який включає Арцизький, Саратський, Тарутинський райони та частини Болградського й Кілійського районів Одеської області з центром у м. Арциз, вже третій раз, після виборів 2012 та 2014 років, перемогу серед дванадцяти кандидатів отримав президент Асоціації болгар України Антон Кіссе. В окрузі № 203 (частина Садгирського району м. Чернівці, Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький та частина Сторожинецького районів Чернівецької області з центром у м. Новоселиця), де компактно проживають представники румунської етнічної громади, перемогу отримав директор Чернівецького обласного центру фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх», представник політичної партії «Слуга народу» Георгій Мазурашу. Проте він безпосередньо не представляє етнокультурні інтереси ні румунської, ні молдовської етнічної громади регіону [1, с. 99–101]. Угорська етнічна меншина через комплекс об'єктивних та суб'єктивних чинників наразі не має свого представника у ВРУ [7].

Варто зауважити, що структурним підрозділом, який безпосередньо займався питаннями етнонаціональної політики у ВРУ VIII скликання, був Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин (голова Григорій Немирдя). До його складу були залучені такі відомі фахівці та експерти, репрезентанти інтересів етнічних меншин України, як Вадим Рабінович, Олександр Фельдман, Мустафа Джемільєв, Рефат Чубаров, Василь Брензович. Водночас у структурі ВРУ IX скликання серед новостворених 23 комітетів вирізняється Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономній Республіці Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин, який очолив Дмитро Лубінець (депутатська група «За майбутнє»). Прикметно, що до його складу включені представники від кримськотатарської громадськості Рустем Умеров («Голос») та Ахтем Чийгоз («Європейська солідарність») і репрезентант єврейської спільноти України Вадим Рабінович («Опозиційна платформа – За життя»). Окрім діяльності парламентського комітету, певну роль у сфері захисту прав осіб, які належать до етнічних меншин, виконує інститут Уповноваженого ВРУ з прав людини (Людмила Денісова).

Через відсутність етнополітичної моделі парламентської репрезентації етнічних меншин, подібної до Румунії, Угорщини чи Сербії, думки вітчизняних експертів звелися до того, що репрезентація на

рівні ВРУ «частково забезпечує потреби національних меншин» (64%); «представництво є неефективним» (32%). Тільки один опитаний вказав про ефективність представництва інтересів меншин на рівні парламенту.

Регіональний рівень етнополітичного менеджменту. На рівні місцевого самоврядування досліджуваного нами регіону СР етнополітичний менеджмент представлений Комісією з питань культури та національних меншин при Раді Пряшівського самоврядного краю / *Komisia kultúry a národnostných menšín pri Zastupiteľstve Prešovského samosprávneho kraja*. На місцях також функціонують офіси урядового Уповноваженого з питань ромських громад. Більшість словацьких респондентів (64%) констатують, що ці органи «частково забезпечують потреби національних меншин»; 24% вказують на їх неефективність; лише 8% визначають ефективність місцевого самоврядування у репрезентації інтересів етнічних меншин. Один респондент, зокрема, зауважив, що система представництва на місцях є ефективною, однак репрезентанти русинської етнічної громади не використовують її потенціал для повноцінного забезпечення власної національно-культурної автономії.

Управління етнополітичними процесами на рівні місцевого самоврядування в поліетнічних регіонах України представлено однією з депутатських комісій обласних рад. У складі Закарпатської обласної ради народних депутатів діє постійна комісія з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики. Її очолює Ільдико Орос, представник Закарпатської обласної організації політичної партії «КМКС» Партія угорців України та голова Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства.

На регіональному рівні етнополітичний менеджмент в Україні представлений також відповідними управліннями культури, національностей та релігій при обласних державних адміністраціях. Вони займаються моніторингом етнополітичної ситуації в регіонах, співпрацюють з громадськими організаціями етнічних меншин, реалізують регіональні програми захисту етнокультурних потреб меншин тощо. До прикладу, Управління національностей та релігій (окремо також діє Департамент культури – М.З.) Закарпатської обласної державної адміністрації (начальник Йосип Резеш, угорець за етнічним походженням – М.З.) реалізує такі програми: 1) «Центр культур національних меншин Закарпаття на 2016–2020 роки»; 2) «Програма забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2016–2020 роки»; 3) «Ромське населення Закарпаття» на 2016–2020 роки. Для покращення становища ромів Закарпатської області реалізовувався План заходів з реалізації в області Стратегії захисту та інте-

грації в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року.

Варто зазначити, що з 1999 року в Закарпатській області функціонує Центр культур національних меншин Закарпаття. Він виступає своєрідним дискусійним майданчиком взаємодії, з одного боку, представників громадських організацій етнічних меншин, а з іншого – державної влади та громадськості. Діяльність Центру спрямована на «реалізацію державної політики у сфері задоволення етнокультурних потреб національних меншин, відродження, збереження і розвитку в області їхніх культур, мов, звичаїв та традицій».

Більшість респондентів позитивно оцінюють забезпечення представництва етнічних меншин на рівні місцевого самоврядування на Закарпатті: 48% констатують його ефективність; 36% – часткове забезпечення потреб національних меншин. Лише 12% вказують на неефективність представництва інтересів меншин на рівні місцевої влади краю, 8% констатують незбалансованість у забезпеченні інтересів меншин, пріоритетність угорців й зволікання з інтересами інших громад, зокрема закарпатських ромів, румунів, словаків та інших.

Висновки. Таким чином, структура етнополітичного менеджменту СР порівняно з Україною більш стабільна й функціональна. Вона представлена урядовим Уповноваженим у справах національних меншин, Радою уряду СР з прав людини, національних меншин та гендерної рівності, дорадчими органами з питань захисту прав етнічних меншин при Міністерстві освіти, науки, досліджень та спорту й Міністерстві культури СР, урядовим Уповноваженим з питань ромських громад, Фондом підтримки культури національних меншин. Департамент у справах релігій та національностей при Міністерстві культури України наразі трансформується у Державну службу з етнополітики та свободи совісті. Він матиме регіональні представництва в областях із поліетнічним складом населення. Незважаючи на структурно-функціональні диспропорції двох країн, порівняно з українськими, словацькі респонденти більш критичні щодо ролі урядових інституцій у забезпеченні інтересів етнічних меншин СР.

З іншого боку, опитані в Україні більш критично, ніж словацькі респонденти, ставляться до парламентського формату представництва інтересів етнічних меншин. Більшість переконана, що він лише частково забезпечує потреби етнічних меншин. Варто підкреслити, що українські парламентарі тривалий час зволікають з прийняттям законопроектів, які безпосередньо стосуються прав етнічних меншин. Лояльнішими є думки респондентів, особливо українських, стосовно регіонального рівня етнополітичного менеджменту. На Закарпатті його ефективно репрезентує окрема депутатська комісія Закарпатської обласної ради,

Управління національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації та Центр культур національних меншин Закарпаття.

Враховуючи сказане вище, необхідно констатувати, що перспективним напрямом подальших студій етнополітичного менеджменту може стати детальний аналіз проблеми врегулювання «ромського питання» в СР, зокрема через вивчення структури, функцій та практичного досвіду урядової інституції Уповноваженого з питань ромських громад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зан М.П. Політичне представництво етнічних меншин України у контексті парламентської виборчої кампанії 2019 року. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13–14 вересня 2019 року). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 98–103.

2. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. *Державний комітет статистики. Всеукраїнський перепис населення 2001*. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 12.11.2018).

3. Ábel Ravasz predstavil nový Atlas rómskych komunit – trendy sú pozitívne. URL: https://www.minv.sk/?spravy_rk&sprava=abel-ravasz-predstavil-novy-atlas-romskych-komunit-trendy-su-pozitivne (дата звернення: 12.03.2020).

4. Tab. 10. Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991. *Štatistický úrad Slovenskej Republiky*. URL: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/1f62189f-cc70-454d-9eab-17bdf5e1dc4a/Tab_10_Obyvateľstvo_SR_podľa_narodnosti_sčítanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHmhe&CVID=knLHmhe (дата звернення: 20.02.2019).

5. Tab. 11. Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka – SODB 2011, 2001. URL: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/65804666-cc85-4ac6-bacd-acb0bba52ed8/Tab_11_Obyvateľstvo_SR_podľa_materinskeho_jazyka_SODB_2011_2001.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHmAz&CVID=knLHmAz (дата звернення: 20.02.2019).

6. Tab. 14. Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania – sčítanie 2011, 2001, 1991. URL: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/54eb0cba-ec99-4549-8a33-5c86eead59c1/Tab_14_Obyvateľstvo_SR_podľa_nabozenskeho_vyznania_sčítanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHnky&CVID=knLHnky (дата звернення: 20.02.2019).

7. Zan M. The 2019 Ukrainian parliamentary election: why did ethnic Hungarian candidates fail in Transcarpathia? *International Centre for Ethnic and Linguistic Diversity Studies*. URL: <http://www.iclds.org/2019/08/12/the-2019-ukrainian-parliamentary-election-why-did-ethnic-hungarian-candidates-fail-in-transcarpathia/> (дата звернення: 22.03.2020).

REFERENCES:

1. Zan, M.P. (2019). Politychne predstavnytstvo etnichnykh menshyn Ukrainy u konteksti parlamentskoi vyborchoi kampanii 2019 roku [The Political Representation of Ethnic Minorities of Ukraine in the Context of the 2019 Parliamentary Election Campaign]. *Aktualni naukovi doslidzhennia riznomanitnykh sotsialnykh protsesiv suchasnoho suspilstva: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Odesa, Ukraina, 13–14 veresnia 2019 roku). Odesa : HO “Prychornomoorskyi tsentr doslidzhen problem suspilstva”, pp. 98–103 [In Ukrainian].

2. Pro kilkist ta sklad naseleattia Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naseleattia 2001 roku [About the Number and Composition of Population in Ukraine According to the Results of All-Ukrainian Population Census 2001]. [Online] Available from: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (Accessed: 12.11.2018) [In Ukrainian].

3. Ábel Ravasz predstavil nový Atlas rómskych komunit – trendy sú pozitívne [Abel Ravasz Presented the New Atlas of Roma Communities – Trends are Positive]. [Online] Available from: https://www.minv.sk/?spravy_rk&sprava=abel-ravasz-predstavil-novy-atlas-romskych-komunit-trendy-su-pozitivne (Accessed: 12.03.2020) [In Slovak].

4. Tab. 10. Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991 [Tab. 10. Population of SR by Nationality – Census 2011, 2001, 1991]. [Online] Available from: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/1f62189f-cc70-454d-9eab-17bdf5e1dc4a/Tab_10_Obyvateľstvo_SR_podľa_narodnosti_sčítanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHmhe&CVID=knLHmhe (Accessed: 20.02.2019) [In Slovak].

5. Tab. 11. Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka – SODB 2011, 2001 [Population of SR by Mother Tongue – SODB 2011, 2001]. [Online] Available from: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/65804666-cc85-4ac6-bacd-acb0bba52ed8/Tab_11_Obyvateľstvo_SR_podľa_materinskeho_jazyka_SODB_2011_2001.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHmAz&CVID=knLHmAz (Accessed: 20.02.2019) [In Slovak].

6. Tab. 14. Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania – sčítanie 2011, 2001, 1991 [Population of SR by Religion – Census 2011, 2001, 1991]. [Online] Available from: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/54eb0cba-ec99-4549-8a33-5c86eead59c1/Tab_14_Obyvateľstvo_SR_podľa_nabozenskeho_vyznania_sčítanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHnky&CVID=knLHnky (Accessed: 20.02.2019) [In Slovak].

7. Zan M. The 2019 Ukrainian parliamentary election: why did ethnic Hungarian candidates fail in Transcarpathia? *International Centre for Ethnic and Linguistic Diversity Studies*. [Online] Available from: <http://www.iclds.org/2019/08/12/the-2019-ukrainian-parliamentary-election-why-did-ethnic-hungarian-candidates-fail-in-transcarpathia/> (Accessed: 22.03.2020).

Comparative analysis of ethnopolitical management in the Slovak Republic and Ukraine (on the results of expert survey)

Zan Mykhaylo Petrovych

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Doctoral Student at the Department
of Political Science
and Public Administration
Uzhhorod National University
University str., 14, Uzhhorod, Ukraine

The article presents a comparative analysis of the state authorities structure for management of ethno-national processes in the Slovak Republic and Ukraine. The study is the result of expert survey conducted in the Prešov Self-Governing Region in Slovakia and Transcarpathian Region in Ukraine as well. Three levels of ethnopolitical management are considered: governmental, parliamentary and regional. In the author's opinion, the government level of ethnopolitical management in Slovakia is more structural and functional. It includes a network of institutions that are comprehensively engaged in the public administration of ethnopolitics at the center and periphery levels, in the multi-ethnic regions of Slovakia. The regulation of so-called "Roma question" in this context takes a very prominent place. On the other hand, there is a permanent reform of the main executive body in Ukraine, which regulates ethno-national problems of Ukrainian society. However, the assessments of Slovak respondents regarding the effectiveness of the government level of ethnopolitics are more critical than the Ukrainian respondents.

The parliamentary dimension for minority interest promotion in Slovakia and Ukraine is similar. There is no practice of co-opting representatives of NGOs in both countries. There are separate Committees in the National Council of Slovakia and the Verkhovna Rada of Ukraine, which prepare legal normative documents with ethnopolitical importance. This level of ethnopolitical management by Ukrainian respondents more critically estimated. This is in accordance with the prolonged delay of Ukrainian legislators in adopting of necessary legislation on ethnic and linguistic rights of minorities.

The regional level of ethnopolitical management in Slovakia is represented at the level of executive bodies of local self-government. In particular, a special Commission on Culture and National Minorities is functioning at the Council of the Presov Self-Governing Region. Instead of this, in Transcarpathian region, the bodies of local self-government co-exist (the Deputy Commission at the Regional Council) and public administration (the Office of Nationalities and Religions of the Regional State Administration and the Center for Cultures of National Minorities of Transcarpathia), which regulate ethnopolitical processes in the region. The effectiveness of regional institutions of ethnopolitical management by respondents is rated very highly.

Key words: ethnopolitical management, ethnic minority, Slovak Republic, Prešov Self-Governing Region, Ukraine, Transcarpathian region.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 22,43. Ум.-друк. арк. 21,62.
Підписано до друку 25.05.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (0552) 39 95 80
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.